

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТЮТЮНИК ІННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 330.5:338.2:343.37(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕТІНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ
УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РОЗРИВАМИ**

Спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством,
08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

08 – Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших

авторів мають посилання на відповідне джерело _____ І. В. Тютюник

Науковий консультант:
Леонов Сергій Вячеславович
доктор економічних наук, професор

Суми – 2020

АНОТАЦІЯ

Тютюник І. В. Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, Суми, 2020.

Дисертація присвячена розвитку теоретичних та методичних основ управління податковими розривами в контексті детінізації національної економіки. У дисертації здійснено класифікацію підходів до трактування сутності тінізації економіки: залежно від масштабу незаконності дій: правовий та субстиціонарний; залежно від трактування причин неконтрольованості з боку держави: обліковий та методологічний; залежно від першоджерела походження незаконних дій: девіантний, соціологічний та інституційний; за часовою ознакою: еволюційний, адаптаційний, циклічний, ситуаційний; за характером наслідків для національної економіки: позитивістський, негативістський; дуалістичний; за характером заходів з протидії: неоліберальний та дирижистський. Тінізація економіки визначена як система багаторівневих мультипричинних легальних та нелегальних взаємовідносин між економічними суб'єктами та органами влади всіх рівнів на засадах комплексного поєднання елементів інституційного, дуалістичного та дирижистського підходів.

Ефективність державної політики детінізації національної економіки запропоновано розраховувати як інтегральний показник, що враховує відповідність результатів регуляторних інтервенцій визначеним цілям (регуляторна ефективність), ефективність фінансових витрат на здійснення заходів з детінізації національної економіки (фінансова ефективність), узгодженість інтересів держави та економічних суб'єктів (субстантивна

ефективність), ефективність заходів, що опосередковано сприяють детінізації національної економіки (процедурна ефективність).

Дослідження причинно-наслідкових зв'язків між рівнем тінізації НЕ та детермінантами соціального розвитку країни здійснено в межах трьох гіпотез: 1) тінізація національної економіки обумовлює тіньову зайнятість населення, що відображається на динаміці обсягів надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного соціального внеску; 2) рівень тінізації національної економіки є меншим в країнах з більш високим рівнем мінімальної заробітної плати, незадоволеність громадян рівнем оплати праці спонукає їх до пошуку додаткового (часто – тіньового) заробітку та ухилення від оподаткування; 3) рівень тінізації національної економіки є меншим в країнах з більш високим рівнем задоволення базових потреб населення, добробуту та можливостей для розвитку.

В контексті дослідження впливу тінізації національної економіки на детермінанти екологічного розвитку країни в роботі досліджено причинно-наслідкові взаємозалежності в ланцюзі «тінізація національної економіки – обсяги надходжень екологічного податку – обсяги витрат на фінансування природоохоронних заходів – рівень вуглецеємності ВВП».

В роботі поглиблено типологізацію ПР шляхом виділення систематичний, випадковий, кон'юнктурний, структурний, циклічний, регуляторний, ендогенний, валовий, прецесійний та інфляційний. На основі проведення бібліографічного аналізу було виокремлено кластери за географічним розташуванням міжнародних дослідницьких мереж поняття «податковий розрив», патерни за частотою використання ключових словосполучень у наукових працях.

Управління податковими розривами в контексті детінізації національної економіки запропоновано трактувати не лише як цілеспрямовану діяльність уповноважених органів у сфері контролю за справлянням податків, а як когерентну, ризикоорієнтовану та синхронізовану систему узгодження цілей,

заходів та інтересів в ланцюзі «превентивна та реагуюча діяльність органів законодавчої та виконавчої влади – свідомі та проактивні дії суб'єктів господарювання – суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення» для зниження обсягів розривів між потенційними та фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенції тінізації НЕ через податкові механізми.

В роботі запропоновано та поглиблено методологічні засади оцінювання обсягів податкових розривів за ПДВ, експортно-імпортними платежами, податком на прибуток підприємств, ПДФО.

Обґрунтовано доцільність диверсифікації заходів контролю при управлінні податковими розривами залежно від рівня ризику тінізації господарської операції, який визначається виходячи з ризику схильності задіяних контролюючих органів державної влади до сприяння тіньовим фінансово-економічним відносинам, ризику тінізації НЕ країн здійснення діяльності контрагентів, ризику тінізації відповідного виду економічної діяльності.

Розроблено методологію прогнозування обсягу податкових розривів виходячи з припущення, що їх вплив на рівень економічного розвитку країни носить накопичувальний характер та зростає у часі, а також об'єктивно існує граничний і постійний рівень ПР, мінімізація якого є неможливою.

Ключові слова: податковий розрив, управління податковим розривом, тіньова економіка, детінізація національної економіки, державна економічна політика, податкова політика, фіскальна політика, тіньові фінансові потоки.

ABSTRACT

Tiutiunyk I. V. Unshadowing of national economy based on managing of tax gas. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of doctor of economic science on speciality 08.00.03 – Economics and management of the national

economy, 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Sumy State University, Sumy, 2020.

The dissertation is devoted to the development of the theoretical and methodological basis of management of tax gaps in the framework of the unshadowing of the national economy. The classification of approach to defining shadow economy was deepened and proposed as follows: depending on the scale of the illegality of actions: legal and subsidiary; depending on the reasons for the state's uncontrollability: accounting and methodological; depending on the source of the origin of the illegal actions: deviant, sociological and institutional; by time: evolutionary, adaptational, cyclical, situational; the nature of the consequences for the national economy: positive, negative; dualistic; the nature of counter-measures: neoliberal and conducting. The shadow economy were defined as a system of multi-level multiracial legal and illegal relationships between economic entities and authorities at all levels based on a complex combination of elements of institutional, dualistic and conducting approaches.

The methodology of the evaluation of the effectiveness of the state policy of the unshadowing of the national economy was developed in the thesis. The offered methodology is based on assessment of three components: compliance of regulatory intervention outcomes with objectives (regulatory efficiency), effectiveness of cost on implementing measures to unshadowing the national economy (financial efficiency), consistency of interests of the state and economic entities (substantive efficiency), efficiency measures that indirectly contribute to the unshadowing of the national economy (procedural efficiency).

The hypotheses about the effect of shadowing of the national economy on the level of shadow employment, reflected in the dynamics of individual income tax and the single social contribution, lower levels of shadowing in countries with higher minimum wage and in countries with higher levels of satisfaction population, well-being and development opportunities was formulated and proved in the thesis.

In the context of the investigation of the impact of shadowing the national economy on the determinants of the country's ecological development, in the thesis investigates the cause-effect interdependencies in the chain «shadowing the national economy – the amount of environmental tax revenue – the amount of expenditure on financing environmental measures – the level of carbon intensity of GDP».

In the thesis, the typology of tax gaps is deepened by identifying systematic, random, conjunctural, structural, cyclical, regulatory, endogenous, gross, precession, and inflationary gaps. The bibliometric analysis was conducted to reveal the clusters by geographical location of international research networks and patterns by frequency of use of key phrases in scientific works were presented.

The management of tax gaps in the context of the unshadowing of the national economy is proposed to be interpreted not only as a deliberate activity in the field of tax control, but as a coherent, risk-oriented and synchronized system of reconciliation of goals, measures and interests in the chain «preventive and responsive activity of legislative and executive authorities – conscious and proactive actions of economic entities – social-institutional transformations and changes of value orientations of the population» to reduce the gap between potential and actual tax revenues, as well as prevention of shadow economy through the tax mechanisms.

The methodological bases of estimation of volumes of tax gaps on the personal income tax, export-import payments, corporate income tax, value added tax are proposed and deepened in the work.

The expediency of diversification of control measures in the management of tax breaks depending on the level of risk of shadowing an economic operation, which is determined on the basis of the risk of inclination of the involved state controlling bodies to promote shadow financial and economic relations, the risk of shadowing the national economy of counter-contracting economies, risk of shadowing of the respective type of economic activity is substantiated.

A methodology for forecasting the size of tax gaps has been developed on the assumption that their impact on the level of economic development of the country is

cumulative and increasing over time, as well as objectively there is a marginal and permanent level of tax gaps, which is impossible to minimize.

Key words: tax gap, managing the tax gap, the shadow economy, the unshadowing of the national economy, state economic policy, tax policy, fiscal policy, shadow financial flows.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія / за ред. О.В. Прокопенко (гол. ред.), В. Ю. Школи, В. О. Щербаченко Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. С. 154–167 (0,47 друк. арк.). *Особистий внесок: здійснено систематизацію каналів тінізації доходів (0,2 друк. арк.)*.

2. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung* : monograph / Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu. V. Pasichnyk. Austria : Shioda GmbH, Steyr, 2018. В. 1. Р. 176–186 (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено драйвери тінізації доходів, оцінено їх вплив на розвиток НЕ (0,3 друк. арк.)*.

3. Tiutiunyk I. V., Kobushko I. M. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. *National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice* : monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. Р. 314–322 (0,55 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено вплив тіньового сектору НЕ на рівень інвестиційної привабливості країни (0,3 друк. арк.)*.

4. Тютюник І. В. Основні напрямки трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. *Реінжиніринг бізнес-процесів*

маркетингової сфери промислових підприємств : монографія / за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : Видавець СНАУ, 2018. С. 334–340 (0,25 друк. арк.).

5. Тютюнник І. В., Гуменна Ю. Г. Податковий розрив як інструмент реалізації політики детінізації соціально-економічного розвитку країни. *Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи (фінансова, аграрна галузі та невиробнича сфера)* : монографія / за ред. Л. М. Савчук. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 215–231 (0,65 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано роль ПР в регулюванні НЕ* (0,35 друк. арк.).

6. Тютюнник І. В. Управління податковими розривами як основа детінізації економіки : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2019. 370 с. (21,63 друк. арк.).

Публікації в наукових виданнях України

7. Тютюнник І. В., Боронос В. М., Гуменна Ю. Г. Практичні аспекти використання непрямих податків в тіньовому секторі економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2017. № 3. С. 187–192 (0,39 друк. арк.). *Особистий внесок: описано схеми незаконного виведення коштів за кордон через непрямі податки* (0,13 друк. арк.).

8. Тютюнник І. В., Гуменна Ю. Г. Тінізація фінансових потоків економічних суб'єктів: вартісний аспект. Науковий журнал «*Причорноморські економічні студії*» (Index Copernicus та ін.). 2018. № 33. С. 208–212 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано канали та напрямки впливу тіньових операцій на вартість бізнесу* (0,30 друк. арк.).

9. Тютюнник І. В. Аналіз каналів непродуктивного виведення коштів за кордон. Збірник наукових праць «*Проблеми системного підходу в економіці*» (Index Copernicus та ін.). 2018. № 5 (67). С. 194–198 (0,50 друк. арк.).

10. Тютюник І. В. Податкові розриви в економіці: економічна сутність та передумови виникнення. *Економіка. Фінанси. Право* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 10/1. С. 36–40 (0,44 друк. арк.).

11. Боронос В. М., Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Детінізація фінансово-економічного сектору як передумова до впровадження лібералізаційних процесів в Україні. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2 (5). URL: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arclspdf&id=116> (0,67 друк. арк.). *Особистий внесок: доведено вплив обсягів тіньового сектору НЕ на ефективність реалізації політики зняття обмежень на рух валютних потоків* (0,25 друк. арк.).

12. Тютюник І. В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 32. 2018. С. 176–180 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості національної, регіональної та наднаціональної системи протидії мінізації НЕ* (0,30 друк. арк.).

13. Тютюник І. В., Котенко Н. В. Світові практики побудови системи адміністрування податку на додану вартість. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»* (Index Copernicus). 2018. № 6. С. 39–43 (0,55 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено економічну сутність ПР, методи оцінювання обсягу податкових розривів за ПДВ* (0,35 друк. арк.).

14. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тінізації економіки в Україні. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: «Економіка, управління та адміністрування»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4 (86). С. 111–116 (0,58 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено засади побудови системи протидії тінізації НЕ та контролю за виконанням податкових зобов'язань* (0,35 друк. арк.).

15. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 22. Ч. 1. С. 83–87 (0,64 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено суб'єктну та об'єктну складові державної політики детінізації НЕ* (0,32 друк. арк.).

16. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Інструменти мінімізації податкового навантаження в Україні: порівняльний аналіз та ефекти від застосування. *Економічний аналіз* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4. Т. 28. С. 122–130 (0,91 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено передумови, способи та інструменти мінімізації податкового навантаження* (0,55 друк. арк.).

17. Тютюник І. В. Методичні засади оцінки обсягів тіньових фінансових потоків в економіці. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»* (Index Copernicus). 2018. № 6 (49). С. 202–206 (0,50 друк. арк.).

18. Тютюник І. В., Антонюк Н. А., Котенко Н. В. Тіньова зайнятість населення: форми прояву та наслідки для економіки країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії* (Index Copernicus). 2018. № 6 (18). С. **259–263** (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено економічні, політичні та соціальні драйвери тіньової зайнятості населення* (0,18 друк. арк.).

19. Боронос В. Г., Тютюник І. В., Кобець Ж. О. Методичне забезпечення оцінювання впливу тінізації економіки на фінансовий потенціал території. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1 «Економіка і управління» : електронний збірник наукових праць*. 2018. №1 (9). С. 33–40 (0,62 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено теоретико-методологічні засади впливу тіньового сектору НЕ на фінансовий потенціал території* (0,25 друк. арк.).

20. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». Серія «Економіка» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 12 (40). С. 146–150 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено пріоритети управління ПР як основи детінізації НЕ (0,3 друк. арк.).*

21. Тютюник І. В. Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 2. Т. 30 (69). С. 238–242 (0,52 друк. арк.).

22. Тютюник І. В., Головка А. Г. Еволюція підходів до формування концепції тінізації економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2019. № 2. С. 121–126 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано еволюцію становлення концепції тінізації НЕ (0,40 друк. арк.).*

23. Tiutiunyk I. V. Analytical assessment of the tax gaps depending on the level of shadow economy. *Науковий погляд: економіка та управління* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 3 (65). С. 266–270 (0,45 друк. арк.).

24. Tiutiunyk I., Kobushko I., Ivaniy O., Flaumer A. Innovations in the Management of Tax Gaps in the Economy: Foreign Economic Component. *Marketing and Management of Innovations* (Web of Science та ін.). 2019. № 3, P. 112–125 (1,15 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено підхід до оцінювання обсягу ПР за експортно-імпортними операціями (0,55 друк. арк.).*

25. Тютюник І. В. Теоретичні аспекти аналізу ефективності політики детінізації економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка та менеджмент»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 38 (65). С. 87–92 (0,58 друк. арк.).

26. Тютюник І. В. Методичний інструментарій оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія «Економіка та підприємництво»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 5 (110). С. 217–221 (0,50 друк. арк.).

27. Тютюник І. В. Аналіз підходів до оцінювання податкових розривів за ПДВ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 36. С. 105–108 (0,54 друк. арк.).

28. Тютюник І. В. Теоретичні засади управління податковими розривами в економіці. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 6. Ч. 2. С. 41–45 (0,50 друк. арк.).

Публікації в інших наукових виданнях

29. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical Approach to the Assessment of Risks Connected With the Legalization of the Proceeds of Crime. *Montenegrin Journal of Economics* (Scopus, Web of Science та ін.). 2018. Vol. 14, No. 4. P. 23–43 (1,42 друк. арк.). *Особистий внесок: оцінено ризики легалізації незаконно отриманих доходів (1,00 друк. арк.).*

30. Tiutiunyk I., Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. *Entrepreneurial Business and Economics Review* (Scopus, Web of Science та ін.). 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27–43 (1,10 друк. арк.). *Особистий внесок: побудовано модель оцінювання впливу рівня тінізації НЕ на її інвестиційну привабливість (0,85 друк. арк.).*

Тези доповідей на наукових конференціях

31. Tiutiunyk I. V. Money laundering: a threat to the country's economic security and global financial stability. *Science of the XXI century: problems and prospects of researches: proceeding of the International Scientific Conference, 7 August 2017. Warsaw, 2017.* P. 16–20 (0,39 друк. арк.).

32. Тютюник І. В., Задорожня Д. С. Аналіз сучасних тенденцій тінізації доходів в Україні. *Економічні проблеми сталого розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 112–113 (0,12 друк. арк.).

Особистий внесок: обґрунтовано вплив тінізації НЕ на розвиток країни (0,06 друк. арк.).

33. Тютюник І. В., Романенко М. Р., Русакова Ю. І. Механізм запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Економічні проблеми сталого розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 114–115 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено стадії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (0,03 друк. арк.).*

34. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Інституціональні засади забезпечення державної політики в контексті протидії тінізації економіки країни. *Фінанси: теорія і практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 листопада 2018 р. Київ, 2018. С. 134–136 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано інституційний механізм детінізації економічних процесів (0,07 друк. арк.).*

35. Тютюник І. В. Макроекономічні ефекти тіньового виведення капіталу за кордон. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали П'ятої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 11–12 жовтня 2018 р. Острого, 2018. С. 377–380 (0,20 друк. арк.).

36. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Детінізація економіки в контексті забезпечення національної економічної безпеки. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, управління та права: теорія і практика* : збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2018. Ч. 5. С. 19–21 (0,19 друк. арк.) *Особистий внесок: визначено напрямки детінізації НЕ (0,1 друк. арк.).*

37. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical approach to the assessment of risks connected with the legalization of the proceeds of crime. *New trends and best practices in socioeconomic research* : the International Science Conference SER-2018 (Economic Laboratory for Transition Research), 26–28 April 2018. Podgorica, 2018. P. 37–38 (0,57 друк. арк.). *Особистий внесок: систематизовано ризики легалізації тіньових доходів (0,20 друк. арк.).*

38. Тютюник І. В. Структурно-декомпозиційний аналіз поняття «тінізація економіки». *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни* : матеріали наук.-практ. конф., 1–2 лютого 2019 р. Херсон, 2019. С. 79–83 (0,24 друк. арк.).

39. Тютюник І. В. Експортно-імпорتنі операції та їх зв'язок з тіншовими фінансовими потоками країни. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 лютого 2019 р. Ужгород, 2019. С. 85–88 (0,17 друк. арк.).

40. Тютюник І. В. Критерії ефективності політики державного регулювання протидії тінізації доходів. *Сучасні підходи до креативного управління економічними процесами* : Міжнар. наук.-практ. конф., 22 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 135–137 (0,14 друк. арк.).

41. Тютюник І. В. Складові формування податкових розривів в економіці. *Сучасні тренди розвитку урбанізованих територій* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 92–93 (0,08 друк. арк.).

42. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Особливості виведення капіталу з фінансового сектору країни в умовах фінансової лібералізації. *Фінансовий сектор Європейського Союзу та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 6 червня 2019 р. Київ, 2019. С. 56–57 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено загрози лібералізації виведення капіталу* (0,07 друк. арк.).

43. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Місце офшорних фінансових центрів у тіншових фінансових потоках. *Сучасні проблеми менеджменту* : матеріали П'ятнадцятої Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 85–86 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено роль офшорних об'єднань у тінізації фінансових потоків* (0,03 друк. арк.).

44. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Урахування моделей тіншового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях країни. *NEW ECONOMICS* : матеріали Міжнар. наук. форуму «NEW ECONOMICS – 2019»,

14–15 листопада 2019 р. Київ, 2019. С. 294–296 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок: класифіковано інвестиційні канали мінізації доходів (0,1 друк. арк.).*

45. Тютюнник І. В., Тверезовська О. І. Багатоканальні схеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в умовах глобалізації економіки. *Сучасні питання економіки та фінансів* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 241–243 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: визначені інструменти легалізації тіньових доходів (0,07 друк. арк.).*

46. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Kovalenko E. The Impact of Industry 4.0 On The Level of Shadow Employment. *The Impact Of Industry 4.0 On Job Creation 2019* : Proceedings of scientific papers from the international scientific conference (Scopus, Web of Science), 21 November 2019. Trenčín, 2020. P. 405–413 (0,72 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано взаємозв'язок між цифровізацією економіки та рівнем тіньової зайнятості (0,55 друк. арк.).*

47. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Pisula T. Tax Gap Management as Part of the Concept of Competitive Advantage: a Cross-Country Empirical Assessment. *34th International Business Information Management Association Conference* (Scopus, Web of Science), 13–14 November 2019. Madrid, 2019. URL: <https://ibima.org/accepted-paper/tax-gap-management-as-part-of-the-concept-of-competitiveadvantage -a-cross-country-empirical-assessment/> (0,95 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено драйвери формування ПР у НЕ (0,75 друк. арк.).*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	30
1.1. Систематизація та розвиток категоріально-понятійного апарату дослідження тіньового сектору національної економіки.....	30
1.2. Систематизація каналів тіннізації доходів в національній економіці	46
1.3. Концептуальні засади формування державної політики детінізації економіки.....	74
Висновки до розділу 1	88
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНІ ТА ТАКТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	92
2.1 Методологія оцінювання впливу фінансово-економічних детермінант розвитку країн на рівень тіннізації національної економіки	92
2.2. Розвиток теоретичних засад впливу рівня тіннізації на соціальний розвиток країни	105
2.3. Формалізація зв'язку між рівнем тіннізації економіки та показниками екологічного стану	150
Висновки до розділу 2	168
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	173
3.1 Теоретико-методологічне підґрунтя формування податкових розривів в економіці.....	173
3.2 Бібліографічний аналіз досліджень теорії управління податковими розривами	186

3.3 Етапи, механізми та заходи управління податковими розривами в контексті державної політики деінізації економіки	195
Висновки до розділу 3	218
РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГІВ ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	221
4.1. Розвиток методичного інструментарію оцінювання податкових розривів за податком на прибуток підприємств	221
4.2. Методологічна засади оцінювання обсягу податкових розривів за податком на додану вартість	258
4.3. Теоретичні засади формування податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб	276
4.4. Формування податкових розривів як наслідок асинхронізації результатів зовнішньоекономічної діяльності країни.....	299
Висновки до розділу 4	88
РОЗДІЛ 5. УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РОЗРИВАМИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	320
5.1. Детермінанти формування податкових розривів в економіці.....	320
5.2. Методологія комплексного оцінювання ризиків реалізації тіньових операцій	339
5.3. Управління податковими розривами в контексті деінізації національної економіки.....	369
Висновки до розділу 5	88
ВИСНОВКИ	384
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	391

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посилення глобалізаційних процесів, відкритості економічних та фінансових систем, збільшення масштабів експортно-імпортних операцій та інші фактори створюють передумови для розширення обсягів тінзації національної економіки (НЕ). За оцінками Міжнародного валютного фонду, у 2018 р. середньосвітовий рівень тінзації НЕ становить близько 25 % світового ВВП, а в Україні він є ще вищим – 30 % ВВП (за даними Мінекономрозвитку України). За оцінками Базельського інституту управління, Україна за якістю політики протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму суттєво відстає від країн-лідерів (у 2017 – 52-га, а у 2019 – 37-ма позиції із 125 можливих). Одним із найбільш поширених способів тінзації НЕ є ухилення економічних агентів від виконання своїх податкових зобов'язань, що призводить до формування податкових розривів (ПР) в НЕ. Загальний середньорічний обсяг ПР у країнах Європейського Союзу за всіма податками становить близько 20 % (825 млрд євро) від обсягу податкових надходжень, а в Україні – близько 25 %. Тому управління ПР необхідно вважати важливим напрямом реалізації державної політики детінізації НЕ, що обумовлює об'єктивну необхідність в узгодженні її методологічної, організаційної, інституційної та нормативної підсистем.

Фінансово-економічні засади детінізації НЕ закладені в працях зарубіжних учених: Д. Бхачаттарії, Х. Енсте, П. Корнелія, Н. Лайози, В. Танзі, Дж. Томаса, К. Харта, Е. Фейджа, Ф. Шнайдера та ін., а також вітчизняних науковців: А. О. Бойка, О. М. Головченка, О. П. Дяченка, О. І. Жилінської, В. І. Захарченка, А. Я. Кузнєцової, О. В. Кузьменко, С. В. Леонова, В. В. Сержанова, А. В. Толстової, С. С. Чернявського, О. М. Чечеля та ін. Вагомий внесок у розвиток теоретичної бази управління ПР зробили зарубіжні науковці, серед яких: М. Аллінгем, Р. Габор, Б. Джексон, Дж. Мак Мануста, Р. Мерфі, В. Міллірон, Х. Петерсен, Г. Річардсон, А. Сандмо, Н. Уоррен та ін.,

а також вітчизняні економісти, зокрема: В. Д. Дубровський, А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький, Т. Г. Савченко, О. П. Славкова, Д. М. Серебрянський, В. В. Черкашин, І. О. Школьник та ін.

Незважаючи на існуючий науковий доробок, не вирішеним остаточно залишається ряд теоретичних і прикладних проблем, що стосуються, зокрема, визначення каталізаторів тінізації НЕ, оцінювання ефективності державної політики детінізації з огляду на соціо-еколого-економічні детермінанти розвитку НЕ, типологізації ПР, оцінювання їх рівня за основними видами податків і зборів, уточнення сутності, функцій, принципів та основних механізмів управління ПР в контексті детінізації НЕ тощо. Логічна незавершеність формування цілісного уявлення про управління ПР в контексті реалізації державної політики детінізації НЕ обумовила актуальність дослідження, його мету, завдання і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з цілями резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», Рекомендаціями № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки, Стратегією розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів на період до 2020 р. (затвердженою розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 1407 від 30.12.2015 р. та № 601 від 30.08.2017 р.), Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки (затвердженою розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 142-р від 08.02.2017 р.), Директивою 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму (затвердженою Європейським парламентом 26 жовтня 2005 року) та ін.

Основні положення дисертації відповідають пріоритетним напрямкам науково-дослідної роботи Сумського державного університету. Так, зокрема, до

звіту за темою «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні» (номер д/р 0117U003930) ввійшли пропозиції щодо розроблення інструментарію детінізації НЕ; за темою «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників» (номер д/р 0120U100473) – щодо визначення найбільш поширених каналів тінізації НЕ; за темою «Удосконалення національної системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, у контексті підвищення фінансово-економічної безпеки держави» (номер д/р 0117U002251) – щодо підвищення ефективності державної політики детінізації НЕ; за темою «Моделювання та прогнозування соціо-економіко-політичної дорожньої карти реформ в Україні для переходу на модель стійкого зростання» (номер д/р 0118U003569) – щодо оцінювання впливу тінізації НЕ на показники соціо-еколого-економічного розвитку країни; за темою «Управління фінансово-економічною безпекою суб'єктів господарювання» (номер д/р 0116U000931) – щодо факторів впливу на забезпечення фінансово-економічної безпеки бізнесу; за темою «Інноваційні драйвери національної економічної безпеки: структурне моделювання та прогнозування» (номер д/р 0117U003922) – щодо прогнозування розвитку НЕ залежно від рівня тінізації.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення методологічних засад та методичного інструментарію управління ПР в контексті детінізації НЕ.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- уточнити критеріальну базу класифікації науково-методичних підходів до трактування сутності тінізації НЕ;
- удосконалити методологію інтегрального та поелементного оцінювання ефективності державної політики детінізації НЕ;
- удосконалити методологічне підґрунтя визначення основних фінансово-економічних каталізаторів тінізації НЕ та часових лагів їх впливу;

- розробити методологію прогнозування обсягів і часових горизонтів зміни індикаторів соціального розвитку країни залежно від результативності державної політики детінізації НЕ;
- запропонувати методологію дослідження здатності держави забезпечити нівелювання негативного впливу процесів тінізації НЕ на еколого-економічний розвиток країни;
- поглибити типологізацію ПР, виявити основні міжнародні дослідницькі мережі з теорії управління ПР, структурно-функціональні патерни її взаємозв'язку з іншими економічними теоріями та концепціями;
- уточнити сутність, функції та принципи управління ПР в контексті детінізації НЕ;
- поглибити теоретичні засади оцінювання обсягів ПР за податком на додану вартість (ПДВ);
- розробити методологічні засади визначення обсягів ПР за експортно-імпортними операціями;
- розробити методологію та методичний інструментарій оцінювання й прогнозування ПР за податком на прибуток підприємств;
- удосконалити методичний інструментарій оцінювання інтегрального ризику тінізації господарської операції як інструменту управління ПР;
- удосконалити методичні засади визначення основних детермінант формування державної політики управління ПР в контексті детінізації НЕ;
- удосконалити методологію прогнозування ПР, обумовлених тінізацією НЕ.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у ланцюзі «держава – бізнес – суспільство» у процесі виконання податкових зобов'язань, попередження та усунення податкових порушень унаслідок тінізації НЕ.

Предметом дослідження є теоретико-методологічне забезпечення управління ПР в контексті реалізації державної політики детінізації НЕ.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають фундаментальні положення економічної теорії, теорії грошей, фінансів і кредиту,

макроекономіки, теорії управління, державного регулювання економіки, економіко-математичного моделювання, наукові праці щодо управління ПР та детінізації НЕ.

Відповідно до поставлених завдань використано такі методи дослідження: методи логічного узагальнення та наукової абстракції, індукції і дедукції – при уточненні понятійно-категоріального апарату; порівняльного та статистичного аналізу, метод аналогій – під час дослідження каналів тінізації НЕ; методи Дікі–Фуллера, Йохансена, VEC- та VAR-моделювання – при оцінюванні коінтеграційних зв'язків між ставками екологічних податків і зборів та рівнем тінізації НЕ; модифікований метод Grubel–Lloyd – при оцінюванні обсягу ПР за експортно-імпортними операціями; методи Грейнджера, Вальда, Бройша–Пагана та Хаусмана – під час дослідження зв'язків між рівнями тінізації НЕ та економічного розвитку країни; кореляційно-регресійний аналіз – при визначенні детермінант управління ПР; метод авторегресивно розподілених відстаней (ARDL) та модель виправлення помилок (ECM) – при оцінюванні ПР за податком на прибуток підприємств; структурного, функціонального та компаративного аналізу – при вдосконаленні концептуальних засад розвитку системи управління ПР в контексті детінізації НЕ; системно-структурного аналізу – під час інтегрального оцінювання ефективності державної політики детінізації НЕ. Розрахунки здійснено з використанням пакета статистичного аналізу даних Stata 12/SE, а бібліометричний аналіз – із використанням пакета VOSViewer v.1.6.10.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є: закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, міжнародні нормативно-правові та рекомендаційні документи з питань фінансового моніторингу, аналітично-звітні дані Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України, дані Світового банку та Організації економічного співробітництва і розвитку, аналітичні огляди міжнародної агенції Bloomberg,

Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF), результати наукових досліджень із проблематики управління ПР та протидії тінізації НЕ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні методологічних засад та методичного інструментарію управління ПР в контексті детінізації НЕ.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

– розроблено наукове підґрунтя визначення причинно-наслідкових зв'язків між рівнем тінізації НЕ та детермінантами соціального розвитку країни з урахуванням явних та латентних взаємозалежностей рівнів тіньової зайнятості, добробуту і задоволення базових соціальних потреб населення, що дозволило спрогнозувати можливі обсяги і часові горизонти нарощення обсягів надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного соціального внеску, підвищення рівня мінімальної заробітної плати та індексу соціального розвитку України залежно від досягнутого рівня детінізації НЕ;

– запропоновано методологію дослідження характеру ланцюгової реакції «тінізація НЕ – обсяги надходжень екологічного податку – обсяги витрат на фінансування природоохоронних заходів – рівень вуглецеємності ВВП», що дозволило оцінити швидкість згладжування деструктивних кумулятивних імпульсів на різних ланках цього ланцюга засобами державної політики детінізації НЕ, а також фіскальної та бюджетної політик;

– розроблено методологію визначення обсягів ПР за експортно-імпортними операціями з урахуванням поелементної та двосторонньої асинхронності експортно-імпортової діяльності, що дозволяє згрупувати країни-зовнішньоторговельні партнери за рівнем ризику можливого приховування податкових платежів;

– розроблено методологію оцінювання ПР за податком на прибуток підприємств як недоотриманих податкових надходжень від тіньової діяльності, обсяги якої визначаються за модифікованим методом споживання енергії з

огляду на розрив у темпах зміни електроспоживання та прибутку економічних суб'єктів з урахуванням індексів і часових лагів зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби, витрат на впровадження енергозберігаючих технологій. Це дозволило на основі оцінювання зв'язку між часовими рядами даних щодо рівня тінзації НЕ, ПР, прибутку підприємств та обсягів споживання електроенергії розробити методичний інструментарій прогнозування обсягу ПР за податком на прибуток підприємств на основі модифікованої моделі ЕСМ;

удосконалено:

– методологію інтегрального та поелементного оцінювання ефективності державної політики детінізації НЕ, що відрізняється від існуючих урахуванням відповідності результатів регуляторних інтервенцій визначеним цілям, ефективності витрат на здійснення регуляторних заходів, узгодженості інтересів держави та економічних суб'єктів, впливу заходів, що опосередковано визначають динаміку детінізації НЕ. Це дозволило окреслити коло драйверів та інгібіторів детінізації економіки України, а також кількісно оцінити вплив їх динаміки на рівень тінзації НЕ;

– методологічні засади дослідження впливу показників фінансово-економічного розвитку країни на рівень тінзації НЕ, які відрізняються від існуючих визначенням основних каталізаторів та інгібіторів тінзації НЕ, а також часових інтервалів, через які їх вплив стає найбільшим, що формує підґрунтя для встановлення таргетів та операціоналізації державної політики детінізації НЕ;

– методичний інструментарій оцінювання інтегрального ризику тінзації господарської операції як інструменту управління ПР, який на відміну від існуючих ураховує ризик схильності задіяних органів державної влади до сприяння тіншовим фінансово-економічним відносинам, ризик тінзації НЕ країн здійснення діяльності контрагентів, ризик тінзації відповідного виду економічної діяльності, що дозволило обґрунтувати засади диверсифікації заходів контролю з боку держави залежно від рівня інтегрального ризику;

– науково-методичні засади обґрунтування основних векторів формування державної політики управління ПР, які відрізняються від існуючих формалізацією лінійних і нелінійних зв'язків між сумарним обсягом ПР та економічними, соціальними й інституційними детермінантами розвитку НЕ, що дозволило виявити закономірності у формуванні такої політики для країн із різним рівнем тінізації НЕ та економічного розвитку, а також для країн, які входять до різних міжнародних об'єднань;

– методологію прогнозування інтегрального обсягу ПР, обумовленого тінізацією НЕ, що відрізняється від існуючих урахуванням умовних поточних вигід та втрат (на різних часових горизонтах) НЕ від податкової тінізації, накопичувального й безперервного характеру впливу ПР на розвиток НЕ, об'єктивно існуючого, граничного і постійного рівнів ПР, мінімізація яких є неможливою, ймовірності ухилення економічних суб'єктів від оподаткування. Це дозволило спрогнозувати динаміку інтегрального обсягу ПР в Україні на десятирічну перспективу при песимістичному, реалістичному та оптимістичному сценаріях;

набули подальшого розвитку:

– критеріальна база класифікації науково-методичних підходів до трактування сутності тінізації НЕ, що відрізняється від існуючих їх групуванням залежно від масштабу незаконності дій (правовий та субстиціонарний підходи), від трактування причин неконтрольованості з боку держави (обліковий і методологічний), від першоджерела походження незаконних дій (девіантний, соціологічний та інституційний), за часовою ознакою (циклічний і ситуаційний), за характером наслідків для НЕ (позитивістський, негативістський та дуалістичний), за характером заходів із протидії тінізації НЕ (неоліберальний та дирижистський);

– методологічний базис теорії управління ПР шляхом: 1) типологізації ПР (за тривалістю існування – систематичний та випадковий; за причинами виникнення – кон'юнктурний, структурний, циклічний і регуляторний; за

механізмом обрахунку фактично сплачених податкових зобов'язань – валовий та чистий; за причинами коливання обсягів потенційно можливих податкових зобов'язань – рестрикційний та інфляційний); 2) кластеризації міжнародних дослідницьких мереж за вагомістю внеску у формування та розвиток теорії управління ПР; 3) виділення структурно-функціональних патернів її взаємозв'язків з іншими економічними теоріями (соціальної нерівності, податкової моралі, управління, мотивації, сталого розвитку, виробництва) та сучасними концепціями реалізації фіскальної політики;

– розуміння сутності управління ПР в контексті детінізації НЕ як когерентної, ризик-орієнтованої та синхронізованої системи узгодження цілей, заходів та інтересів у ланцюзі «превентивна та реагуюча діяльність органів законодавчої та виконавчої влади – свідомі та проактивні дії суб'єктів господарювання – суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення» для зниження обсягів розривів між потенційними і фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенції тінізації НЕ через податкові механізми. Це дозволило обґрунтувати додаткові функції управління ПР (узгоджувальну, мотиваційну, превентивну та гарантійну) і принципи (когерентності, ризик-орієнтованості та синхронізованості);

– теоретичні засади визначення обсягів ПР за ПДВ, які на відміну від існуючих ураховують диференціацію ставок податку для кожного типу суб'єктів та операцій, що дозволяє оцінити їх обсяги, обумовлені саме тінізацією НЕ, а також визначити інструменти управління ПР за ПДВ, найбільш релевантні в контексті реалізації державної політики детінізації НЕ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні наукові положення доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані: органами державного управління та фінансовими регуляторами – під час розроблення програмних документів, які визначають стратегічні напрями мінімізації ПР, реформування

інституційного, інформаційно-аналітичного та нормативно-правового середовищ протидії тінізації НЕ; професійними спілками і галузевими асоціаціями – під час розроблення стандартів доброчесної фінансової та економічної політики суб'єктів господарювання; суб'єктами реального й фінансового секторів економіки – під час розроблення внутрішньої корпоративної політики попередження участі в тіньових фінансово-економічних операціях.

Пропозиції щодо кількісного оцінювання обсягів ПР внаслідок тінізації економіки України, ідентифікації найбільш поширених схем ухилення від оподаткування та обсягів недоотриманих податкових надходжень за окремими видами податків і зборів упроваджено в діяльність Міністерства фінансів України (довідка № 06050–0610/8452 від 10.03.2020 р.); щодо формування механізмів протидії порушенням під час виконання економічними суб'єктами своїх податкових зобов'язань – у діяльність Офісу великих платників податків Державної фіскальної служби України (довідка № 06-186 від 28.11.2018 р.); щодо оцінювання ефективності діяльності державних органів із фінансового моніторингу та контролю за повнотою відображення суб'єктами господарювання у фінансовій звітності результатів своєї діяльності – в діяльність Управління Північно-східного офісу Держаудитслужби в Сумській області (довідка № 20-18-05-14/4119 від 24.12.2019 р.); щодо оцінювання ризиків застосування тіньових схем виведення капіталу, розрахунку комплексного показника ризику залучення економічних агентів до тіньових схем виведення коштів – у діяльність Української асоціації венчурного та приватного капіталу UVCA (довідка № 1/10122019 від 10.12.2019 р.); щодо ідентифікації факторів впливу на рівень тінізації економіки України – в діяльність Коаліції малого та середнього бізнесу в Сумській області (довідка № 15 від 16.10.2019 р.).

Результати дисертації використані в навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання дисциплін: «Економічна політика та

державне регулювання», «Прогнозування соціально-економічних процесів», «Фінансове регулювання та нагляд», «Фінансовий контроль та аудит» (акт від 02.12.2019 р.).

Особистий внесок. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, результати, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднені та одержали позитивну оцінку на 16 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях ([31–47] у наведеному в авторефераті списку праць).

Публікації. Основні наукові результати опубліковано в 47 наукових працях загальним обсягом 43,4 друк. арк., з яких особисто авторці належить 36,9 друк. арк., зокрема, 1 одноосібна монографія, розділи в 5 колективних монографіях, 22 статті в наукових фахових виданнях України та 2 статті в наукових виданнях інших держав (з яких 23 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, у тому числі 3 – до баз Scopus та Web of Science), 17 публікацій у збірниках матеріалів конференцій (з яких 2 – у виданнях, що входять до баз Scopus та Web of Science).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 471 стор., зокрема 368 стор. основного тексту, 82 табл., 65 рис., 7 додатків та список літератури з 397 найменувань.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Систематизація та розвиток категоріально-понятійного апарату дослідження тіньового сектору національної економіки

Сучасні тенденції розвитку економіки України характеризуються нестабільністю показників економічної діяльності, дефіцитом бюджетних коштів, низькою ефективністю економічних, політичних та соціальних реформ, зростанням рівня збитковості підприємств, високим рівнем корупції тощо. Трансформаційні перетворення, що останнім часом спостерігаються в Україні, відбуваються під впливом факторів екзогенного та ендогенного характеру, які, з одного боку, є стимуляторами цих процесів, а з іншого – поглиблюють економічні дисбаланси в країні.

Одним із найбільш впливових дестабілізуючих факторів на сьогодні є тіннізація економіки. Саме фінансові потоки найчастіше є об'єктом маніпулювання під час підготовки статистичної, бухгалтерської та податкової звітності, визначення результатів діяльності економічних суб'єктів і, як наслідок, значно стримують інвестиційні процеси в країні, обмежують темпи економічного розвитку та істотно нівелюють ефективність упроваджуваних реформ.

На сьогодні в науковій літературі відсутнє єдине трактування поняття тіннізації економіки. Результати аналізу наукових праць вітчизняних та закордонних учених свідчать про значну трансформацію підходів до розуміння його змісту, значну різноманітність назв цього поняття, основними з яких є: підпільна економіка, неформальна економіка, економіка, що не підлягає спостереженню, тіньова економіка, друга економіка, паралельна економіка, прихована економіка, нелегальна економіка, незареєстрована економіка,

маргінальна економіка, непроголошена економіка, неофіційна економіка, подвійна економіка, підземна економіка, сіра економіка, незаконна економіка, чорна економіка.

Вперше теоретичне підґрунтя концепції тіньової економіки було сформоване ще за часів Стародавньої Греції шляхом поділу економіки на добросовісну та недобросовісну. Серед причин існування останньої частіше переважали саме морально-етичні (релігійні уявлення, виховання, етичні норми поведінки), а не економічні.

В умовах капіталістичного суспільства значно поглибилися процеси приховування доходів. Активно розвивалися нелегальні види виробництва, піратство, незаконні морські перевезення тощо.

Більш детально ці питання були досліджені ще в першій половині XIX століття А. Смітом та Д. Рікардо. У своїх працях вони обґрунтували можливість переміщення капіталу та праці в країни з відносними економічними та виробничими перевагами та дійшли висновку про неможливість протидії вивезенню коштів за кордон.

Перші теорії, що прямо чи опосередковано описували явище тінізації економіки, мали більш загальний характер та досліджували економічну злочинність із точки зору психології. Так, одна з перших теорій у цьому напрямку – теорія аномії (засновником якої був Е. Дюркгейм), яка розглядала економічні злочини як результат занепаду загальноприйнятих у суспільстві норм, реакцію індивіда на надмірний тиск із боку соціуму шляхом установлення вимог до його поведінки [64]. Представники цієї теорії стверджували, що тиск призводить до недодержання визначених законом правил ведення господарської діяльності, ухилення від сплати податків, деформації економічних процесів та посилення соціальної напруженості в країні. Таким чином, автори роблять висновок про потребу в розробленні політики протидії девіантним проявам поведінки серед платників податків.

Однією з перших наукових праць, що стосується дослідження питань тінізації економіки та визначення її місця в економічному й соціальному розвитку країни, є праця П. Гутмана «Підпільна економіка». В ній автор прийшов до висновку про те, що тіньові фінансові потоки займають вагомую частину економіки (більше ніж 10 % ВВП), а отже, не можуть ігноруватися з боку органів державної влади [95].

У цілому в економічній науці виділяють декілька теорій, що пояснюють виникнення неформальної економіки. Так, відповідно до теорії модернізації неформальний сектор економіки є результатом відсутності позитивних економічних змін у країні. Низький рівень економічного та соціального розвитку зумовлює потребу пошуку альтернативних варіантів отримання економічних вигод [82, 108, 143]. Найбільш впливовим фактором появи тіньового сектору автори визначали низький рівень освіти та моральних цінностей у країні. Будучи неконкурентоспроможними на офіційному ринку праці, ці особи стають агентами неофіційних відносин. Тінізація визначається як результат квазіеволюційного процесу, не асоціюється з можливістю економічного зростання в країні, а отже, й повинна бути повністю усунена.

Теорія залежності [99, 184] розглядає неформальний сектор економіки як інструмент забезпечення життєдіяльності для економічно незахищених верств населення. Основними його характеристиками є практично відсутня конкуренція та відповідно легке входження на ринок, незначні за обсягами прибутки, низький рівень технологічного оснащення виробництва, неофіційне працевлаштування переважним чином у межах сім'ї. Враховуючи вищезазначене, тіньовий сектор економіки розглядається як діяльність, що не передбачає залучення зовнішньої робочої сили, а її учасниками переважним чином є середні або великі підприємства.

Прихильники неоліберальної теорії явище тіньової економіки асоціюють із високим рівнем фіскального навантаження в країні [56, 173], надмірним державним контролем та жорстким регулюванням усіх економічних процесів.

Перехід від офіційного до тіньового сектору вони розглядають як вимушені дії економічних суб'єктів, спрямовані на економію витрат часу, коштів та зусиль, зумовлених недосконалістю державної політики та складністю задекларованих процедур ведення підприємницької діяльності. Таким чином, неолібералізм шляхом передавання контролю над економікою від державного до приватного сектору розглядається як передумова підвищення ефективності діяльності урядових інституцій та покращання благополуччя нації.

Теорія політичної економії [41, 49, 107, 159, 205] полягає в розумінні тінізації як наслідку недостатнього втручання держави у процеси економічного та соціального розвитку країни. Низький рівень якості процесів фінансового моніторингу за прозорістю економічних операцій, відсутність жорсткого державного контролю за діяльністю економічних суб'єктів сприяють зростанню обсягів тіньових фінансових потоків у країні.

Відповідно до теорії податкової моралі [10, 31, 55, 54, 124, 136, 151, 239] рівень тінізації економіки насамперед залежить не від економічних показників розвитку країни, а від того, які моральні норми превалюють у ній. Емпіричні дослідження, які проводили прихильники цієї теорії, показали, що найнижчий рівень податкової моралі спостерігається серед одиноких людей, безробітних і самозайнятих. У той самий час її рівень зростає пропорційно до зростання рівня релігійності в країні, віку економічних суб'єктів, покращання їх соціального статусу та доходу. Для США та країн Європи спостерігається статично значущий на рівні 0,5 % негативний коефіцієнт кореляції між рівнями податкової моралі та тінізації економіки (-0,46), для країн із транзитивною економікою – -0,657 на рівні 0,1 %.

Інституційна теорія пояснює появу неформального сектору економіки дисбалансом між моральними нормами функціонування формальних та неформальних інституцій у країні [22, 101, 171]. Прихильники цієї теорії стверджують про дуальність норм, що регулюють поведінку економічних суб'єктів. З одного боку, правила економічної діяльності в країні визначаються

низкою нормативних актів та положень, виконання яких є обов'язковим для всіх інституцій, з іншого – досить часто державні інституції керуються неофіційними правилами поведінки, що суперечать задекларованим нормам та підривають рівень довіри до влади. У випадку асиметрії на користь останніх у країні розвиваються неформальний сектор економіки та тіньова діяльність. Так, наприклад, Н. Лайоза та Е. Фейдж стверджують, що інституційні обмеження є каталізатором формування тіньового сектору економіки [145, 73].

Теорія структуралізму розглядає тінізацію економіки як альтернативну, послідовну та закономірну форму розвитку економічних відносин, що виникла в результаті структурної кризи в економіці, низьких соціальних гарантій на ринку праці тощо. Перевагами неформального сектору є істотна економія витрат виробництва та низька вартість товарів, що виробляються в ньому.

Різноманітність теорій виникнення неформальної економіки зумовлює відсутність уніфікованого підходу до розуміння дефініції «тінізація економіки». Так, Г. Бойко, Н. Дулеба, І. Левицька визначають тінізацію економіки як господарсько-комерційну діяльність, що внаслідок нестабільного податкового законодавства, великої кількості пільг, які порушують принципи рівності й справедливості, намагається уникнути державного обліку і контролю [248]. Таким чином, автори розглядають неофіційну діяльність як результат неефективної політики держави та реакцію на порушення прав економічних суб'єктів.

Концепція «неформальності» вперше була сформована в 1971 році на двох територіях африканського континенту: у Гані – з уведення Кейтом Хартом поняття «можливості неформального доходу» (informal income opportunities), та в Кенії представниками Міжнародної організації праці з питань зайнятості, які вперше ввели в загальноприйнятий оборот терміни «неформальна економіка» (informal economy) та «неформальний сектор економіки» (informal sector).

Відповідно до концепції К. Харта [99] різниця між доходом, що формується у формальному та неформальному секторах економіки, дорівнює

різниці між офіційно задекларованим рівнем заробітної плати і доходами від самозайнятості.

Можливість отримувати офіційний дохід формується в державному та приватному секторах економіки за рахунок офіційних платежів: пенсії, допомоги у зв'язку з безробіттям, тощо.

Неформальний дохід може бути отриманий за рахунок двох основних джерел: легального та нелегального. До секторів економіки, в яких створюється легальна можливість отримати неформальний дохід, відносять:

- первинні та вторинні види діяльності – сільське господарство, ринкове озеленення, будівельні підрядники та пов'язані з ними види діяльності, самозайняті ремісники, шевці, кравці, виробники пива та спиртних напоїв;

- третинні підприємства з відносно великими капіталовкладеннями – житлове господарство, транспортна сфера, сфера комунального господарства, товарні спекуляції, діяльність у сфері нерухомості;

- дрібномасштабний розподіл – ринкові оператори, дрібні торговці, вуличні торговці, громадські постачальники продуктів харчування та напоїв, обслуговуючий персонал, перевізники, комісіонери та дилери;

- інші послуги – музиканти, чиновники, перукарі, знімачі нічних ґрунтів, фотографи, ремонт автомобілів та інші працівники з технічного обслуговування, брокерські та посередницькі послуги, ритуальні послуги, магія і медицина;

- приватні трансферні платежі – подарунки та подібні грошові й товарні потоки між особами, запозичення, жебрацтво.

До нелегальних можливостей отримати неофіційні доходи автор відносить:

- послуги хастлерів і служб у цілому, приймання викрадених товарів, лихварство, діяльність ломбардних установ (за нелегальними процентними ставками), наркоманію, контрабанду, хабарництво, політичну корупцію;

– дрібні крадіжки (кишенькові злодії), крадіжки (крадіжка зі зломом і збройне пограбування), копіювання і розкрадання, азартні ігри.

Місією Міжнародної організації праці з питань зайнятості на основі дослідження неофіційного сектору економіки Кенії було зроблено висновок про те, що ключовим фактором виникнення тіньової зайнятості в економіці є наявність значної частки мало захищених верств населення, які беруть участь у виробництві товарів, наданні робіт та послуг, але офіційно не реєструється органами державної влади як зайняті особи. Крім того, дослідники наголошували увагу на тому, що за наявності навіть мінімальної підтримки з боку держави деякі види діяльності неформального сектору економіки можуть забезпечити працевлаштування значно більшої кількості населення порівняно з їх аналогами у формальній економіці [106].

До характерних рис неформальної діяльності вони відносили:

- простоту входу на ринок;
- залежність від місцевих ресурсів;
- сімейне володіння підприємствами;
- незначні масштаби виробництва;
- застосування трудомістких й адаптованих технологій;
- володіння навичками, набутими поза формальною шкільною системою;
- нерегульовані та конкурентні ринки.

При цьому характерними ознаками формального сектору економіки автори визначали:

- складність входу на ринок;
- часткову залежність від ресурсів інших країн;
- корпоративну власність;
- великі масштаби виробництва;
- капіталомісткі й часто імпортовані технології,
- навички, набуті в межах формальної освіти, досить часто іноземної;
- захищені ринки (через тарифні квоти та ліцензії на торгівлю).

Крім аналізованих вище підходів, у науковій літературі можна виділити два підходи до розуміння тіньової економіки: поведінковий підхід та понятійний підхід (the definitional approach) [76].

Відповідно до першого підходу тіньова економічна діяльність розглядається як будь-яка незареєстрована економічна діяльність. Представники цього підходу (Дж. Томас, Ф. Шнайдер, Д. Бхачаттарья) визначають тінізацію як сектор економіки, в якому здійснюється як легальне, так і нелегальне виробництво товарів, робіт, послуг, не відображених в офіційних оцінках ВВП [20, 197, 224].

Поведінковий підхід полягає в дослідженні моделей поведінки покупців та продавців – учасників неофіційного ринку товарів та послуг на основі зіставлення величини ризиків і витрат, що настають у процесі державного контролю за тіньовою діяльністю в країні. Вперше на противагу концепції ірраціональності злочинців Г. Беккев у своїй праці «Злочин і покарання: економічний підхід» розробив теорію раціональної поведінки учасників неофіційного сектору економіки [23]. Основним положенням цієї теорії стало твердження про те, що мотиватором дій злочинця в умовах обмеженості ресурсів є бажання максимізувати свій прибуток. Автор побудував модель оптимального співвідношення ймовірності здійснення економічного правопорушення та покарання злочинця за дані дії (рис. 1.1).

Оптимальне рішення інтерпретується як таке, що приводить до мінімізації соціальних втрат доходу внаслідок правопорушень, що являють собою суму економічних збитків від здійснення правопорушення, витрат на затримання та обвинувачення злочинця, а також на виконання накладеного покарання. Ці збитки можуть бути мінімізовані одночасно щодо ймовірності того, що злочин буде виявлено, злочинець затриманий і засуджений, розміру та форми покарання засуджених: ув'язнення, обвинувачення, штраф, за умови, що більшість цих змінних не є константною.



Рисунок 1.1 – Модель раціональної поведінки учасників неофіційного сектору економіки за Г. Беккером

Джерело: побудовано автором на основі [23]

Окремі аспекти цієї концепції були розвинені Дж. Стіглером [211], М. Фрідмен та Р. Фрідмен [80], С. Деварейджен, К. Джонсоном і М. Ромером [54], М. Олсоном [177], М. Морісом та М. Ньюменом [164].

Так, наприклад, С. Деварейджен, К. Джонс і М. Ромер [54] у своїй праці більш детально аналізують ризик продавців під час здійснення тіньової економічної діяльності та приходять до висновку, що ризик зазнати покарання прямо залежить від рівня державного контролю за цінами на офіційному ринку товарів і послуг. Зростання контролю приводить до зниження частки тіньового сектору в економіці.

Оцінювання додаткових витрат учасників тіньового сектору економіки досліджували М. Моріс та М. Ньюмен [164]. У праці автори зробили висновок, що доходи продавців істотно знижуються за рахунок «тіньових витрат» на хабарі чиновникам, штрафи та інші економічні санкції, що накладаються на них у разі виявлення державними органами факту здійснення операцій у тіні. За умови перевищення «тіньових витрат» над витратами, яких зазнають гравці на

офіційному ринку товарів та послуг, неформальний сектор економіки починає стрімко розвиватися.

Дослідженню витрат споживачів присвячені праці Р. Декона і Дж. Санстелі [57], Т. Нгуйєнома і Дж. Холлі [170]. До основних витрат автори відносять витрати часу на пошук нелегальних товарів та простій у чергах. Попит на тіньовому ринку товарів існуватиме до того часу, поки ці витрати не перевищать різницю між цінами на офіційному і тіньовому ринках.

Одним із засновників теорії ірраціональної поведінки учасників тіньового ринку був Е. Сатерленд [340]. Саме він уперше ввів термін «білокомірцева злочинність», основними ознаками якої він виділяв: здійснення тіньової економічної діяльності під виглядом офіційної, володіння інформацією про особливості функціонування офіційного ринку товарів і послуг, основних конкурентів та споживачів продукції; досконале знання основних положень нормативно-правового регулювання офіційних ринків, уміння застосовувати прогалини законодавства у власних цілях. Головним мотиватором входження на ринок нових економічних суб'єктів автор визначає не бажання отримати прибуток, а копіювання поведінки інших економічних суб'єктів – успішних учасників тіньового ринку.

На думку Г. Беккера [23], збільшення обсягу державного фінансування діяльності органів контролю в сфері протидії тінізації економіки в короткостроковому періоді призводить до зниження кількості економічних правопорушень, а в довгостроковому – до її зростання.

Вплив ймовірності зазнати покарання за економічне правопорушення досліджували Д. Тартані та Дж. Гіббс [84]. За результатами аналізу науковці прийшли до протилежних висновків: на думку Д. Тартані, зниження ймовірності бути покараним призводить до зниження рівня тінізації, в той час як Дж. Гіббс стверджував, що лише усвідомлення невідворотності покарання зумовлює зменшення частки неофіційної економіки.

Де Сото Е. причинами тіньових операцій визначає надмірні витрати, пов'язані з веденням підприємницької діяльності в законодавчо визначеному полі порівняно з витратами за його порушення. Тіньову економіку вчений визначав як таку, що здійснює істотний негативний вплив на показники економічного розвитку країни, для опису якого використовує поняття «мертвий актив» – об'єкт, що виробляється, реалізовується або продається в тіньовому секторі економіки [56].

До основних заходів, що забезпечують мінімізацію частки неофіційної економіки Е. де Сото відносить узаконення та розвиток права приватної власності, дебюрократизацію економіки і зменшення рівня державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.

Поведінковий та понятійний підходи тіньову економіку поділяють на чотири сектори: кримінальний, нерегулярний, сектор домашнього господарства та неформальний.

Кримінальна складова характеризується виробництвом нелегальних товарів (наркотичні засоби) або наданням нелегальних послуг.

Нерегулярна складова являє собою сукупність товарів та послуг, які легально вироблені, але повністю або частково не відображені у фінансовій звітності суб'єкта господарювання.

Складова домашнього господарства характеризується обсягом товарів та послуг, неофіційно вироблених або наданих у домашніх умовах.

Неформальний сектор визначається як економічна діяльність, витрати та доходи за якою не враховуються в офіційних розрахунках (наприклад, незареєстровані малі підприємства).

Взаємодія тіньового сектору економіки з офіційним наведена на рисунку 1.2.

Зона I відображає загальний обсяг вироблених у країні товарів та послуг.

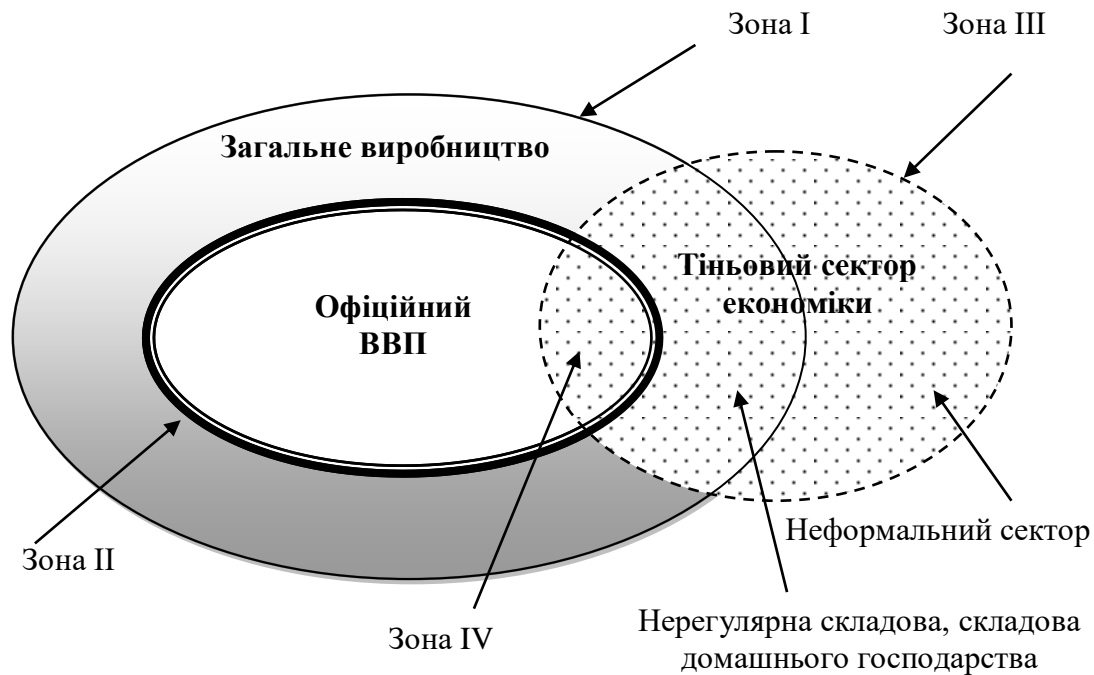


Рисунок 1.2 – Взаємодія офіційного та тіньового секторів економіки

Джерело: розроблено автором

Зона II характеризує обсяг товарів та послуг, офіційно врахованих у ВВП. Зазвичай, рівень офіційного ВВП не враховує частини товарів та послуг з загального обсягу вироблених у тіні товарів. Найбільш вагому частину в ньому займають товари та послуги, вироблені в сім'ї (сектор домашнього господарства), або товари та послуги, вироблені легально, але за допомогою різноманітних інструментів (маніпулювання з цінами, створення фіктивних підприємств тощо), повністю або частково не відображених в звітності.

Зона III відображає загальний обсяг товарів та послуг, вироблених в неофіційному секторі економіки.

Зона IV характеризує обсяг товарів та послуг, вироблених у тіньовому секторі економіки, але відображених в офіційній статистиці (через операції з псевдоінвестуванням, експортно-імпортні операції тощо).

За характером виникнення незаконних фінансових потоків можна виділити два підходи до їх розуміння: тіньова економіка як результат

навмисних дій економічних суб'єктів та, як наслідок, ненавмисних помилок і прорахунків.

О. Головченко та В. Захарченко визначають тіньову економіку як сукупність економічних відносин, що навмисно приховуються суб'єктами і спрямовані на отримання прибутку шляхом порушення законодавчих, податкових, адміністративних, трудових, санітарних та ін. законодавчих або моральних норм і які завдають збитку державі та/або суспільству в будь-якій формі [256].

Цю думку поділяє і Е. Фейг, згідно з яким тіньова економіка – це економічні дії і дохід, отриманий від них, які обходять або ухиляються від урядового регулювання, оподаткування або спостереження; свідомий обхід учасниками економіки специфічного набору встановлених у ній правил [73].

Втім, зважаючи на значну питому вагу тіньових надходжень у структурі ВВП порівняно з офіційною економікою, їх негативні наслідки є більш масштабними та загрозливими, ніж позитивні. А тому повне та своєчасне врахування фінансових потоків, що супроводжують тіньові операції, є важливим питанням із позиції оцінювання економічного розвитку країни, оскільки лише після їх урахування можна стверджувати про об'єктивне і точне оцінювання рівня соціально-економічного розвитку країни.

В. Рутгайзер залежно від підходу до проблем виникнення і шляхів подолання тіньової економіки поділив учених на дві групи: «конструктивісти» і «ліквідатори» [338]. Перші вважали, що поява тіньової економіки зумовлюється планово-адміністративною системою управління, а тому її існування є закономірним. Ліквідувати тіньову економіку, за переконанням «конструктивістів», можна лише змінивши форми власності й існуючу систему господарювання.

Друга група учених (переважно вчених-юристів – А. Сергєєв, А. Ларьков та ін.), названих В. Рутгайзером «ліквідаторами», заперечувала фатальне існування тіньової економіки в умовах планового господарювання і вважала,

що окремі елементи тіньової економіки існують переважно у вигляді злочинних проявів і нетрудових доходів, які можливо ліквідувати шляхом покращання законотворчої та правоохоронної діяльності [342].

Таким чином, проведений аналіз засвідчив істотну диференціацію підходів до поняття тіньової економіки, зміст якого залежить від цілей та рівня дослідження (систематизація підходів здійснена в додатку А). Однак упровадження ефективної політики детінізації передусім залежить від повноти та ґрунтовності вивчення цього поняття і потребує наявності уніфікованого підходу до його визначення.

В цих умовах значно актуалізуються питання розроблення адаптованого до умов соціально-економічного розвитку України підходу до запобігання незаконному виведенню коштів за кордон, основою якого є врахування багатоканальності та мультипричинності існуючої системи тінізації доходів.

Проведене в роботі узагальнення поглядів вітчизняних та закордонних науковців на поняття тінізації економіки, систематизація яких здійснена у додатку Б, засвідчило їх різноплановість, відсутність їх системної класифікації, значну розбіжність критеріальних ознак, що визначають її зміст та відрізняють від інших понять у сфері управління національної економіки.

Зважаючи на вищезазначене, в рамках цього дослідження підходи до розуміння сутності тінізації економіки пропонуємо класифікувати за такими ознаками (наведені в таблиці 1.1):

- залежно від масштабу незаконності дій;
- залежно від трактування причин неконтрольованості з боку держави;
- залежно від першоджерела походження незаконних дій;
- за часовою ознакою;
- за характером наслідків для національної економіки;
- за характером заходів із протидії ним.

Таблиця 1.1 – Класифікація підходів до визначення сутності тінізації національної економіки

Підхід	Сутність дефініції «тіньова економіка»
1	2
Залежно від масштабу незаконності дій	
Правовий	діяльність, що пов'язана з реалізацією операції, що мають хоча б одну ознаку порушення будь-якого законодавчого акта
Субстиціонарний	діяльність, що пов'язана з реалізацією операції, які відповідають окресленому законодавством переліку ознак, наприклад: із відмивання грошей, легалізації незаконних доходів, ухилення від оподаткування тощо
Залежно від трактування причин неконтрольованості з боку держави	
Обліковий	сукупність економічних відносин, що полягають у здійсненні діяльності, котра не обліковується та не контролюється державою. Дана особливість тіньових фінансових потоків може бути зумовлена недоліками в існуючому законодавстві, історичними особливостями розвитку країни та не завжди напряму пов'язана з порушенням законодавства
Методологічний	економічна діяльність, що унаслідок недосконалості методологічної бази контролю за виробництвом, розподілом, обміном та споживанням товарів і послуг не враховується в офіційних розрахунках
Залежно від першоджерела походження незаконних дій	
Девіантний	економічна діяльність, яка є наслідком порушення суб'єктом загальноприйнятих суспільних моральних норм
Соціологічний	економічна діяльність, яка є реакцією на масовість та безкарність аналогічних порушень іншими членами суспільства
Інституційний	результат інституціональної або інституційної недосконалості
За часовою ознакою	
Циклічний	перманентний стан економіки, що обумовлений циклічністю економічного розвитку країни (фазами становлення, зростання, стабілізації, рецесії, кризи)
Ситуаційний	реакція економічних суб'єктів на екзогенну (зміни в податковому законодавстві, умовах здійснення інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності, особливостях реалізації виробничого процесу) та ендогенну (менеджмент підприємства, кадрова політика, тощо) турбулентність

Продовження таблиці 1.1

1	2
За характером наслідків для національної економіки	
Позитивістський	економічна діяльність, що забезпечує створення додаткових грошово-матеріальних цінностей
Негативістський	економічна діяльність, що носить деструктивний характер, є загрозою економічній безпеці та фінансовій стабільності країни
Дуалістичний	економічна діяльність, що має подвійний вплив на окремі показники розвитку країни
За характером заходів із протидії	
Неоліберальний	невід’ємна складова функціонування всіх економічних систем, що унаслідок здатності до саморегуляції не потребує істотного державного контролю та регулювання
Дирижистський	сегмент економіки, ліквідація якого можлива виключно шляхом застосування державою регуляторних інтервенцій (спектру управлінських, організаційних, економічних інструментів та важелів)

Джерело: розроблено автором

Зважаючи на той факт, що тінізація національної економіки є складним із точки зору дослідження явищем, оскільки представляє собою систему багаторівневих мультипричинних легальних та нелегальних взаємовідносин між економічними суб’єктами та органами влади всіх рівнів на засадах комплексного поєднання елементів інституційного, дуалістичного та дирижистського підходів, уніфікований підхід до розуміння сутності даного поняття до цього часу відсутній. Водночас відсутність єдиного розуміння дефініції «тінізація економіки» зумовлює наявність значної різноманітності підходів до визначення каналів тінізації доходів, а відповідно, й ідентифікації найбільш впливових із них.

1.2. Систематизація каналів тінізації доходів в національній економіці

Тінізація економіки є закономірним наслідком економічних процесів, що полягають у зростанні світової економічної кризи та євроінтеграційних і глобалізаційних процесів у країні. На сьогодні операції з тінізації доходів активно застосовують в усіх сферах життя суспільства і на всіх його рівнях. Високий рівень корупції в державі, значний рівень бюрократії, складність відкриття та подальшого ведення бізнесу сприяють диверсифікації каналів виведення капіталу й зростанню масштабів їх використання.

Сучасні виклики економічного розвитку, що постають перед суб'єктами господарювання в Україні, спонукають їх до використання різноманітних шляхів оптимізації та зменшення можливих витрат виробничого циклу. Суб'єкти підприємницької діяльності дедалі частіше, намагаючись приховати свої доходи, реалізують різноманітні схеми тіньового виведення коштів за кордон та подальшої їх легалізації.

У результаті зростає актуальність саме ідентифікації легальних і нелегальних схем тінізації як можливості зменшення податкового тиску, акумулювання додаткового доходу тощо.

В економічній літературі існує велика різноманітність підходів до визначення основних способів виведення коштів за кордон. Т. А. Фролова виділяє дві форми руху капіталу: інвестиційний канал – виведення (введення) підприємницького капіталу або іноземних інвестицій, та фінансово-кредитний канал – виведення (введення) позикового капіталу або переміщення капіталу (позики, кредити, банківські депозити, платежі за операціями із зарубіжними партнерами) [280].

На підставі проведеного аналізу С. В. Бондар виділяє наступні канали приховування капіталу за межами України: 1) зовнішньоекономічний – неповернення валютних коштів, що пов'язано з використанням

зовнішньоекономічних операцій; 2) інвестиційний – використання схем із повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, які істотно перевищують реально вкладений іноземний капітал; 3) валютний – проведення операцій із цінними паперами, насамперед шляхом зворотного викупу вітчизняних цінних паперів; 4) страховий – проведення фіктивних операцій у сфері страхування та перестраховування [249].

С. С. Чернявський виділяє такі схеми виведення коштів за кордон:

1) зовнішньоекономічна – виведення валютних коштів за кордон під виглядом зовнішньоекономічної діяльності за рахунок таких операцій:

– заниження експортних та завищення імпорتنих контрактних цін із метою отримання іноземним партнером премії, частина якої переказується на закордонні рахунки українських резидентів;

– неповернення експортної виручки або проведення імпорту товару без його фактичного ввезення на територію України, зокрема із застосуванням механізму здійснення авансових платежів під фіктивні імпорти;

– контрактів;

– переказу або неповернення валюти з-за кордону у вигляді внесків до статутних фондів спільних підприємств;

– внесення гарантійного депозиту в іноземний банк для отримання кредиту, який фактично не видається;

– штучного застосування нерезидентом штрафних санкцій;

2) інвестиційна – використання схем із повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, що істотно перевищують реально вкладений іноземний капітал;

3) фондова – проведення операцій викупу раніше емітованих вітчизняних цінних паперів;

4) страхова – здійснення фіктивних операцій зі страхування та перестраховування [392].

За результатами проведених у I кварталі 2018 року контрольних заходів Державної аудиторської служби в Україні [309], до найбільш поширених фінансових порушень, що призвели до втрат ресурсів належали:

- ненарахування і неперерахування надходжень до загального та спеціального фондів бюджету;
- списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, що перевищують їх фактичну вартість;
- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/ або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів;
- незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомоги, пільг та субсидій, пенсій, стипендій), зокрема тим, які не мали права на їх отримання, або у завищених розмірах;
- недостачі коштів та матеріальних цінностей;
- проведення незаконних (зайвих) виплат із заробітної плати;
- покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду);
- втрата доходів через списання дебіторської заборгованості;
- реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами;
- безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, зокрема за відсутності в обліку дебіторської заборгованості;
- сплата внесків до державних цільових фондів за незаконними сумами з оплати праці або за завищеною ставкою збору;
- нецільові витрати;
- використання державних цільових коштів у супереччя їх цільовому призначенню;
- понаднормове списання з обліку матеріальних цінностей, відсутніх у наявності;

- зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам унаслідок завищення відповідних розрахунків або які не мали права на їх отримання;
- невідображення в обліку та неотримання дебіторської заборгованості за послуги, що надаються на платній основі;
- здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які відповідно до бюджетного законодавства повинні здійснюватися з бюджету іншого рівня;
- реалізація за заниженою вартістю або безоплатно послуг (крім адміністративних), що надаються на платній основі;
- ліквідація (знищення, розбирання) майна, проведена всупереч законодавству;
- недоотримання суб'єктами господарювання належних надходжень за майно, надане в користування, оренду.

В умовах складності бізнес-процесів, багатоканальності явища тінізації доходів та наявності значного обсягу тіньових доходів, важливого значення набуває визначення всіх потенційних механізмів тіньового виведення коштів, узагальнення яких здійснено на рисунку 1.2.

Аналіз напрацювань вітчизняних та закордонних учених дозволив виділити такі класифікаційні ознаки каналів тінізації економіки (табл. 1.2).

1. За природою виникнення можна виділити легальні та нелегальні канали тінізації доходів.

Застосування легальних механізмів полягає у виборі більш вигідних форм функціонування економічних суб'єктів, здійсненні звільнених від оподаткування видів економічної діяльності та операцій, автоматизації процедур нарахування та сплати податків тощо.

Під нелегальними каналами розуміємо рух грошових коштів поза офіційним сектором економіки, що формуються за рахунок здійснення забороненої законодавством діяльності.

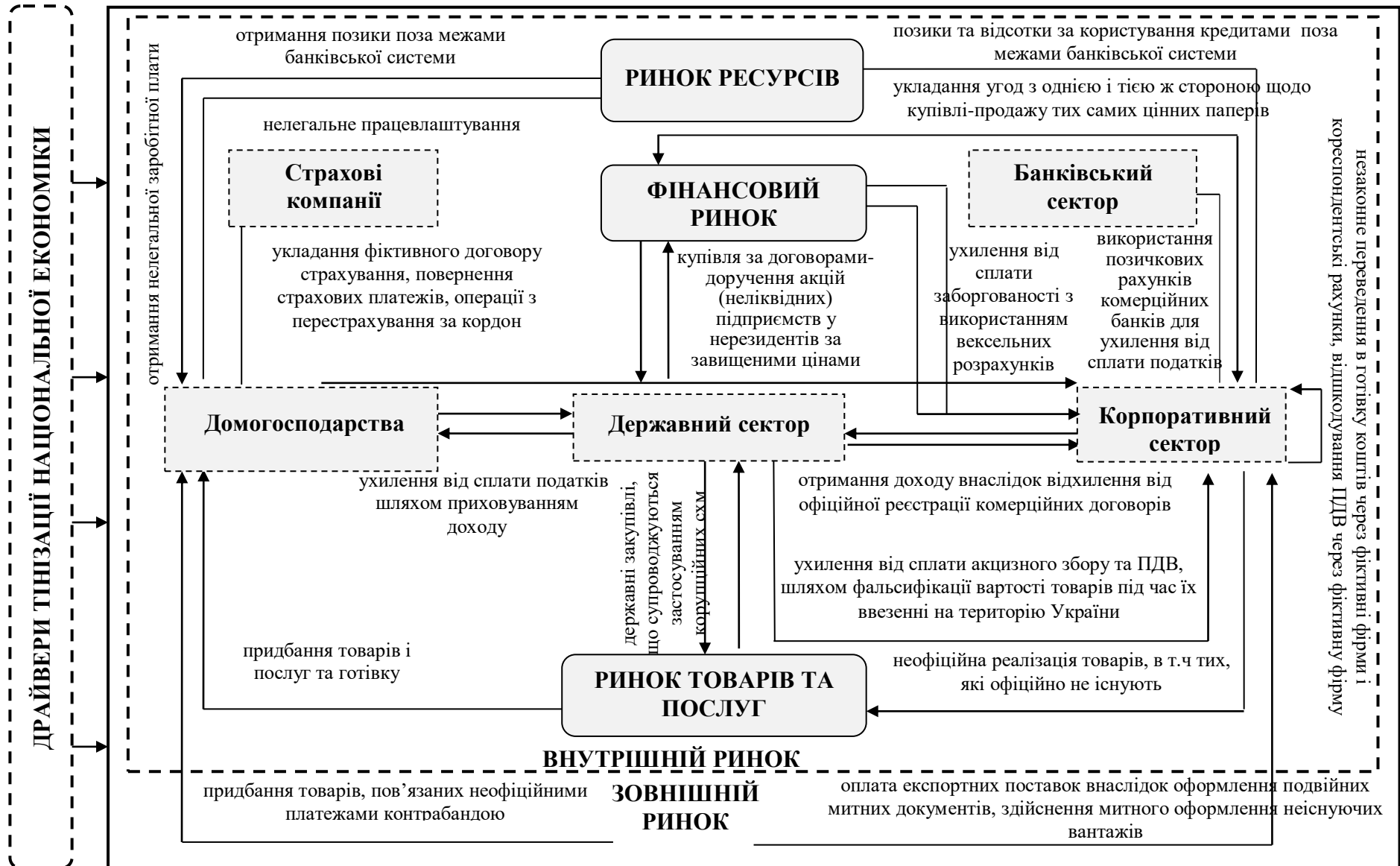


Рисунок 1.3 – Концептуальні засади функціонування тіньового сектору в національній економіці

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1.2 – Систематизація каналів тінізації доходів в національній економіці

№ пор.	Класифікаційна ознака	Канал
1	За природою виникнення	– легальний; – нелегальні
2	За масштабами реалізації	– внутрішній; – зовнішній
3	За характером операції	– фондівий; – страховий; – банківський; – підприємницький; – небанківський; – експортно-імпортний
4	За етапами виробничого циклу	– канал виробництва; – канал розподілу; – канал постачання
5	За формою реалізації	– готівковий; – безготівковий
6	За причинами реалізації	– легалізаційний (узаконення доходів від злочинної діяльності (доходи кримінального походження, обіг наркотичних речовин тощо)); – комерційний (здійснення тіньової діяльності юридичними та фізичними особами з метою збагачення)

Джерело: розроблено автором

2. За масштабами реалізації:

– *внутрішні* – передбачають реалізацію нелегальних операцій у межах однієї країни;

– *зовнішні* – реалізація операцій із переміщення валюти, товарів, робіт, матеріальних цінностей за межі території України.

Зазвичай залучення партнера-нерезидента під час здійснення операцій із тіньового виведення капіталу ускладнює процедуру фінансового моніторингу та контролю за рухом коштів, ідентифікації всіх учасників тіньових схем, перевірки достовірності відображеної у фінансовій звітності інформації за рахунок відсутності своєчасного обміну інформацією між митними органами

різних країн. Цей факт зумовлює щорічне зростання обсягу операцій із незаконного виведення коштів через зовнішні канали.

Так, за результатами 2016 року в загальній структурі тінізації доходів 60 % від загального обсягу тіньового руху капіталу (27 млрд грн.) займають операції незаконного виведення коштів за кордон (рис. 1.4).



Рисунок 1.4 – Найпоширеніші операції з відмивання коштів в Україні (млрд. грн)

Джерело: побудовано автором за даними [299]

Основними сферами економіки, в яких найбільше застосовувалися різноманітні схеми тінізації доходів, були добувна промисловість, операції з нерухомим майном, переробна промисловість, фінансова і страхова діяльність.

За даними організації Глобальної фінансової доброчесності [105], середні обсяги незаконного руху грошових коштів за кордон за період 2006–2015 років коливаються в межах 3–10 % (рис. 1.5).

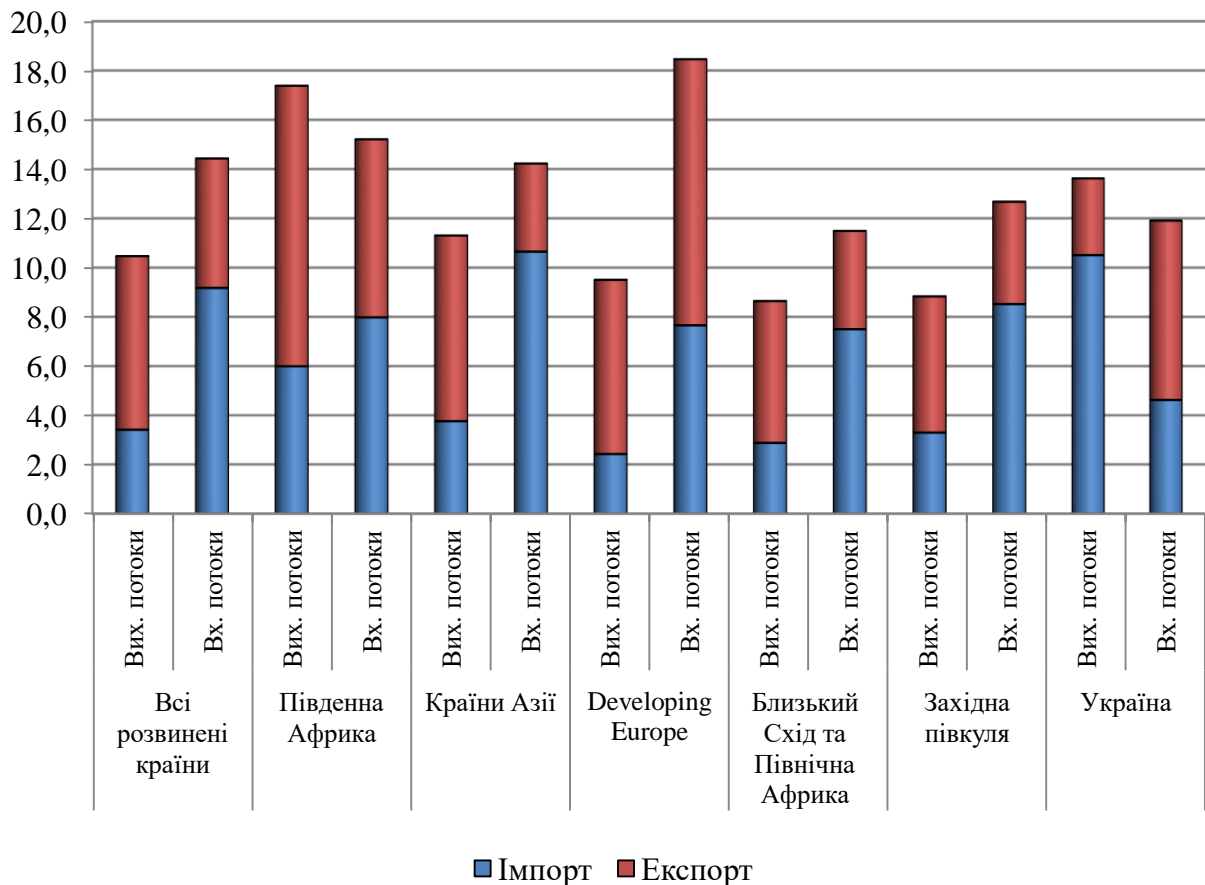


Рисунок 1.5 – Аналіз обсягів незаконних фінансових потоків в Україні та світі за період 2005–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [105])

Однак, зважаючи на невисокі темпи приросту показників економічного розвитку України (один із найнижчих темпів зростання ВВП у світі за аналізований період), це значення незаконних фінансових потоків є істотним дестабілізатором економічної ситуації в країні.

Відповідно до методології Global Financial Integrity нелегальний вхідний фінансовий потік може формуватися за двома напрямками: переоцінкою експортних рахунків або недооцінкою імпорتنних. Водночас у першому випадку частіше за все відбувається процедура повернення незаконно виведеного раніше капіталу, в той час як у другому – можливими є тіньові розрахунки за імпортовані товари, роботи, послуги. Поряд із цим вихідний фінансовий потік виникає за рахунок дії протилежних операцій – недооцінки експортних

рахунків та переоцінки імпорту. Таким чином, можна говорити про використання лише одного каналу відпливу капіталу, а саме експортно-імпорту [105]. Водночас автор зазначає, що саме зовнішньоекономічна складова займає вагомий частину тіньового сектору економіки та є найпоширенішою серед суб'єктів економічної діяльності.

Відповідно до Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України» [327] виведення капіталу з України може здійснюватися за такими схемами: непродуктивного легального відпливу, прихованого відпливу, незареєстрованого відпливу.

Легальний непродуктивний відплив капіталу може здійснюватися через: надання позик нерезидентам депозитними корпораціями (крім НБУ), виплати відсотків за депозитами нерезидентів, здійснення прямих інвестицій з України, здійснення портфельних інвестицій з України, репатріація доходів нерезидентів, отриманих від інвестиційної діяльності в Україні, сплата капітальних та інших поточних трансфертів.

Прихований відплив капіталу може відбуватися шляхом: спотворення цін на експортну чи імпорту продукцію, за результатами цього фінансову вигоду отримують саме закордонні контрагенти; недоотримання виручки вітчизняними учасниками зовнішньоекономічної діяльності через фіктивні операції; неповернення валютної виручки за експортними операціями; придбання вільноконвертованої іноземної валюти в Україні з метою її втрачання за межами нашої держави.

Проведений аналіз свідчить про наявність широкого спектра каналів та схем незаконного виведення коштів за кордон із залученням широкого кола учасників, основними з яких є банківські установи, страхові та інвестиційні компанії, суб'єкти підприємницької діяльності як у середині країни, так і за її межами (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Канали незаконного виведення коштів за кордон

Канал	Спосіб реалізації	Характеристика
Банківський	Видача явно неповоротних кредитів	Операції з переказу коштів в іноземній валюті з рахунків в українських банках на рахунки в іноземних
	Фіктивне банкрутство банківських установ із виведенням коштів на закордонні рахунки	
	Відкриття резидентами рахунків в іноземних банках	
	Завищення відсоткової ставки за кредит в іноземній валюті, наданий українській стороні	
	Подрібнення вкладів (смерфінг)	
Експортно-імпорتنний	Заниження документальної експортної ціни товару, який в офшорній зоні реалізується за світовими цінами	Неповернення валюти на територію України, отриманої від економічної діяльності, здійснюваної за її межами
	Міжнародні перестраховальні операції	
	Надання відстрочення з оплати експортної продукції	
	Маніпуляції з цінами під час товарообмінних операцій із подальшим інвестуванням за кордон частини коштів	
	Необґрунтовані авансові перерахування на підставі фіктивних контрактів на поставки в країну товарів та оплати фіктивних імпорتنних послуг	
	Завищення в контракті показників якості експортного товару з одночасним завищенням розміру штрафу на той випадок, якщо товар не відповідає зазначеній якості	
	Завищення документальної імпорتنної вартості товару, що фактично реалізується за його реальною ціною	
	Фіктивні імпорتنні контракти	
	Створення фіктивної заборгованості перед підконтрольними юридичними особами за кордоном	
Господарський	Створення офшорних компаній для виведення частини прибутку з оподаткування	Здійснення не вигідної для партнера діяльності з отриманням неофіційної вигоди за межами України
	Використання схем із повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентами дивідендів, що істотно перевищують реально вкладений іноземний капітал	
	Маніпуляція з цінами	
	Укладання угод підприємства з однією й тією самою стороною щодо купівлі-продажу тих самих цінних паперів	
Небанківський	Неконтрольоване вивезення готівкової валюти за кордон	Використання телеграфних та інших переказів коштів
	Придбання нерухомості за кордоном	
	Використання благодійних організацій (злочинні кошти маскуються під благодійні внески)	
Страховий	Укладання фіктивного договору страхування, повернення страхових платежів, операції з перестраховання за кордон	Здійснення фіктивних операцій страхування
	Внесення страхового депозиту в іноземний банк із формальним наміром отримати кредит і відмова від нього в подальшому	

Джерело: побудовано автором за даними [267, 249]

Залежно від етапів виробничого циклу можна виділити три канали тінізації доходів: *канал виробництва, канал розподілу та канал постачання.*

Канал виробництва передбачає застосування незаконних схем тінізації доходів на різних етапах виробництва: діяльність пов'язана з незаконним виробництвом товарів та послуг, тіньова інвестиційна діяльність, тіньові операції під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

На етапі розподілу суб'єкти господарювання застосовують незаконні схеми приховування доходів шляхом неофіційного працевлаштування працівників, ухилення від сплати податків, зборів та інших платежів, необґрунтованої виплати дивідендів.

На етапі постачання застосовують схеми з маніпулювання вартістю, кількістю та якістю товарів, робіт і послуг, що надаються, приховування або відображення неіснуючого факту передавання об'єкта іншій стороні.

Саме ці схеми на сьогодні є найбільш поширеними серед учасників тіньового сектору економіки.

Однією з причин цієї ситуації є той факт, що використання каналів постачання не супроводжується додатковими витратами, оскільки реалізується переважно за рахунок відображення недостовірної інформації у фінансовій та податковій звітності економічного суб'єкта, а не фізичного переміщення товарів. Зазвичай об'єктом цих операцій є або товари з низькою ринковою ціною, або ті, що не мають жодної цінності.

3. За формою реалізації тіньові операції можуть здійснюватися в готівковій та безготівковій формах.

Одним із найпростіших та найпоширеніших каналів тінізації доходів є готівковий, що характеризується складністю ідентифікації ознак нелегальної діяльності, незначною кількістю учасників, високим рівнем анонімності.

Однак, незважаючи на переваги готівкового каналу, останнім часом дедалі більшої актуальності набувають саме безготівкові розрахунки під час реалізації тіньових операцій із залученням банківських установ. Одним із найбільш неврегульованих питань у контексті застосування безготівкового

каналу тінізації валюти є ринок криптовалют. Будучи досить інноваційним методом платежів, зростання масштабів їх використання створює додаткові загрози економічній стабільності країни.

Основними причинами цієї ситуації в Україні є:

- відсутність задекларованих процедур регулювання ринку криптовалют;
- наявність високого ступеня анонімності та конфіденційності стосовно учасників цих транзакцій;
- інтернаціональний характер обігу.

4. За характером операцій поділяють фондовий, банківський, страховий та небанківський канали.

Фондовий. Однією з причин використання фондового каналу тінізації доходів є наявність високого ступеня анонімності щодо учасників операцій з цінними паперами. В Україні ринок цінних паперів перебуває лише на стадії свого формування та розвитку. Відсутні механізми контролю за діяльністю всіх його учасників, низький рівень обізнаності щодо особливостей обігу основних та похідних цінних паперів.

Зазвичай об'єктом тіньових операцій на фондовому ринку є переважно боргові цінні папери, оскільки їх випуск та обіг не потребують обов'язкової реєстрації емітента, а передавання права володіння ними – фіксації зміни власника.

До найбільш поширених операцій із тінізації доходів на ринку цінних паперів належать:

- емісія та розміщення цінних паперів підприємств-потенційних банкрутів;
- придбання цінних паперів за завищеною вартістю з метою подальшого зменшення обсягу податкового зобов'язання за податком на прибуток;

– збільшення статутного капіталу підприємства за рахунок цінних паперів, не забезпечених реальними активами або таких, балансова вартість яких перевищує ринкову;

– емісія векселя як оплата за товари, роботи, послуги, фактичне надання яких не здійснювалося;

– емісія незабезпечених цінних паперів.

Страхові канали. До найбільш поширених тіньових схем, що реалізуються через страхові канали, належать:

– операції з псевдострахування;

– укладання договору страхування з подальшим отриманням компенсації за настання фіктивного страхового випадку;

– укладання договору страхування із завищеною страховою вартістю об'єкта.

Досить часто об'єктом страхування, крім матеріальних активів, є зобов'язання однієї сторони перед іншою. Досить поширеною є практика укладання договору страхування з працівниками підприємства на випадок невиконання заробітної плати з подальшим настанням цього страхового випадку. Таким чином, суб'єкти господарювання ухиляються від сплати податків та зборів із заробітної плати.

Банківські канали передбачають реалізацію тіньових операцій, спрямованих на легалізацію незаконно отриманих доходів, у формі відсотків за депозитом, застосування нелегальних схем переміщення коштів на рахунки інших держав тощо. Зазвичай під час реалізації цих операцій комерційний банк є посередником між двома або більше суб'єктами господарювання, які здійснюють операції з:

– легалізації незаконно отриманих доходів через конвертаційні центри;

– організації «одноденних» комерційних банків, які після залучення остатнього обсягу депозитних вкладів, надання фіктивних кредитів ліквідовуються;

- видання кредитів без відповідного забезпечення;
- переведення коштів між рахунками декількох банків. Досить часто в цих схемах беруть участь банківські установи інших країн.

Застосування небанківських каналів тінізації доходів передбачає організацію фондів різноманітного спрямування (кредитних спілок, професійних об'єднань громадян, організацію тіньового банкінгу тощо) із залучення легально та нелегально отриманих коштів від населення, працівників підприємств, суб'єктів господарювання та шляхом послідовних ітерацій із залученням декількох небанківських та банківських установ їх повернення під виглядом офіційно отриманих відсоткових доходів, дивідендів за цінними паперами тощо.

Зазвичай використання всіх зазначених вище каналів тінізації доходів прямо чи опосередковано здійснюється з метою повного або часткового ухилення від оподаткування чи легалізації раніше незаконно отриманих доходів.

Враховуючи вищезазначене, проведемо аналіз найбільш поширених схем ухилення від оподаткування, що реалізуються в рамках каналів, які ми визначили.

Мінімізацію податкового навантаження можна розглядати як складне явище, пов'язане із застосуванням сукупності інструментів та заходів, спрямованих на зменшення суми податкових платежів шляхом:

- зменшення бази оподаткування за більшістю податків та зборів, платником яких є суб'єкт підприємницької діяльності;
- оптимізації податкового навантаження в майбутньому шляхом вибору найбільш доцільних із точки зору співвідношення «доходи – податкові платежі» схем функціонування економічного суб'єкта [245].

Зменшення бази оподаткування може здійснюватися шляхом:

- ведення подвійної бухгалтерії;
- допущення бухгалтерських помилок;

- заниження прибутку;
- приховування частини активів.

Крім того, досить поширеними є операції з виведення прибутку за кордон шляхом розподілу бізнес-процесів між суб'єктами підприємницької діяльності різних країн. Зазвичай процеси виробництва продукції здійснюються на території України, а фінансові операції та операції з управління активами – на іноземних підприємствах за кордоном.

Процес розподілу доходів та витрат даних підприємств побудований таким чином, щоб максимальна частина доходів акумулювалась за кордоном.

Крім розглянутої вище схеми тінізації доходів, деякі суб'єкти підприємницької діяльності застосовують механізми, спрямовані на отримання відшкодування ПДВ у результаті незаконних операцій із тінізації доходів (рис. 1.6).



Рисунок 1.6 – Алгоритм незаконного відшкодування ПДВ під час здійснення операцій із тінізації доходів через податкові канали

Джерело: побудовано автором за даними [347]

Застосування нелегальних каналів мінімізації податкових платежів – процес, що ґрунтується на свідомому використанні методів приховування доходів від податкових органів, подання недостовірної бухгалтерської та податкової звітності [343].

Частота, масштаби застосування та співвідношення вищенаведених варіантів мінімізації податкового навантаження економічними суб'єктами залежать від наявності й ступеня впливу цілого ряду факторів, основними з яких є:

- стабільність, справедливість та неупередженість податкового законодавства;
- наявність законодавчих колізій;
- рівень податкового навантаження;
- розмір штрафних санкцій за ухилення від сплати податків щодо величини незаконно виведених за рахунок цього коштів;
- рівень корупції в контролюючих органах;
- стабільність грошово-кредитної та фінансової систем у країні;
- рівень розвитку фондового, страхового, інвестиційного, банківського ринків країни [260].

На сьогодні суб'єктами підприємницької діяльності напрацьований значний перелік схем ухилення від оподаткування, використання яких залежить від того, які фактори переважають та найбільш негативно впливають на діяльність економічних суб'єктів.

Л. П. Сідельникова [343] до найбільш популярних форм ухилення від оподаткування відносить:

- неповідомлення органам контролю про свою присутність або діяльність у країні, в якій платник податків перебуває чи займається підприємницькою діяльністю;
- неповідомлення про джерело доходу, що підлягає оподаткуванню;
- приховування частини доходу, що підлягає оподаткуванню, повідомлення про витрати, яких не зазнали понесені, або завищення реального обсягу зазнаних витрат;
- відрахування з доходу сум на амортизацію неіснуючих основних засобів;

– невіплата податковим органам сум податків на доходи фізичних осіб у частині оподаткування заробітної плати найманих працівників.

Міністерством фінансів України спільно з Державною податковою адміністрацією України, Міністерством економіки, Держмитслужбою, Міністерством юстиції [291] умовно схеми мінімізації податкових зобов'язань було поділено на дві категорії:

– схеми, що базуються на прогалинах законодавства або використанні різних систем та ставок оподаткування;

– схеми, пов'язані з прямим порушенням норм законодавства: підроблення документів, невідображення в податкових деклараціях податкових зобов'язань, використання підставних («фіктивних») юридичних або фізичних осіб.

На думку Р. С. Квасницької та І. В. Величко всі схеми мінімізації податкових зобов'язань варто поділити на чотири категорії:

– схеми зменшення податкових зобов'язань;

– схеми оптимізації податкових зобов'язань;

– схеми ухилення від оподаткування;

– схеми, що мають ознаки шахрайства (саме шахрайство, підроблення документів) [279].

На підставі проведеного аналізу можемо виділити три найбільш поширені канали мінімізації податкових платежів на рівні окремих економічних суб'єктів:

– використання недосконалості існуючої податкової системи України;

– зміну реальної вартості товарів, робіт, послуг під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

– використання офшорних схем, конвертаційних центрів із метою ухилення від сплати податків та зборів.

На сьогодні саме остання складова займає найбільш вагоме місце під час формування незаконних фінансових потоків через податкові канали. Як

показують дослідження «Tax Justice Network», загальна сума коштів, виведених в офшори з України, становить 167 млрд дол., тобто перевищує розмір сукупного зовнішнього боргу України [310].

Найбільшим недоліком офшорних схем є те, що вони дозволяють виводити за кордон не лише прибуток, а й частину фонду заробітної плати, а також ресурси амортизаційного фонду, що обмежує фінансові можливості промислового сектору економіки.

Більш детальний аналіз існуючих інструментів ухилення від оподаткування за допомогою офшорних та інших схем наведений у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4 – Особливості використання офшорних та інших схем у процесі ухилення від оподаткування

№ пор.	Інструмент	Сутність
<i>1. Ухилення від оподаткування за допомогою офшорних схем</i>		
1.1	Офшорні схеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ використання класичних офшорних зон – реєстрація компанії на території офшорних зон без ведення подальшої діяльності на ній, а відповідно і повному звільненні від оподаткування, ведення бухгалтерської та фінансової звітності в обмін на сплату фіксованого збору; ✓ реєстрація компанії на юрисдикціях із низькими ставками оподаткування для визначених типів компаній, зокрема: нерезидентських, міжнародних. ✓ використання юрисдикцій із лояльним валютним та банківським контролем, в яких відсутні обмеження для банківських установ на діяльність з офшорними компаніями або відкриття для своїх клієнтів рахунків на територіях країн-офшорів
<i>2. Ухилення від оподаткування за допомогою інших схем</i>		
2.1	Конвертаційні центри	<ul style="list-style-type: none"> ✓ подібнення суми коштів шляхом створення «фінансового коридору» з одноденних фірм, рахунків, банків та подальше їх виведення
2.2	Контрафакт	<ul style="list-style-type: none"> ✓ використання чужого логотипа або розроблення свого з подібним до оригінального виглядом; ✓ фальсифікація чужого товару або виробництво свого з подібним до оригінального характеристиками; ✓ підробка зовнішнього вигляду товару, його дизайнерських рішень; ✓ незаконне використання мультимедіа-продукції, книг і комп'ютерних програм («піратські диски»); ✓ незаконне використання запатентованих технічних рішень

Джерело: побудовано автором за даними [264]

Значна різноманітність нормативно-правових актів у сфері оподаткування містить велику кількість прогалин та змін, формує підґрунтя для економічних суб'єктів щодо ухилення від сплати податків шляхом зменшення суми оподатковуваного прибутку. Аналіз найбільш поширених схем уникнення від оподаткування засвідчує, що переважна більшість із них базується на використанні недосконалості існуючої спрощеної системи оподаткування, алгоритм застосування яких наведений у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Використання недоліків у системі оподаткування з метою мінімізації податкового навантаження

№ пор.	Інструмент	Сутність
1	2	3
<i>1. Ухилення від сплати податків за допомогою спрощеної системи оподаткування</i>		
1.1	Отримання готівки юридичними особами за допомогою ФОПр	<ul style="list-style-type: none"> ✓ здійснення операцій із ФОП на 3-й групі єдиного податку, що передбачає сплату 5 % податку з обороту (без ПДВ). Ця схема є більш привабливою для суб'єктів малого бізнесу, оскільки не дозволяє уникнути ПДВ та передбачає сплату 7–9% від обсягу операції; ✓ здійснення операцій із ФОП на 2-й групі єдиного податку протягом кварталу. Вартість її застосування для суб'єкта підприємництва становить 4–5 %; ✓ виведення прибутку та/або фонду заробітної плати юридичних осіб ФОП на 2-й групі єдиного податку через посередництво ФОП на загальній системі оподаткування
1.2	Приховування частини виручки	реалізація товарів та послуг ФОП на 1-й та 2-й групах єдиного податку з заниженням обсягу отриманої виручки
1.3	Співпраця юридичних осіб із ФОП за цивільно-правовими договорами	✓ укладання договору з ФОП на 3-й групі єдиного податку, без найманих працівників, що надають послуги з використання трудових ресурсів – професійні, адміністративні, а також у сфері інформаційних технологій. Передбачає сплату єдиного податку розміром 5 % та мінімального єдиного соціального внеску
<i>2. Ухилення від сплати податків з використанням «податкових ям»</i>		
2.1	«Податкові ями»	<ul style="list-style-type: none"> ✓ штучне завищення собівартості товарів та послуг; ✓ легалізація товару, придбаного за готівку; ✓ переведення коштів у готівку при здійсненні будівельних робіт із використанням страхових компаній; ✓ ухилення від сплати податків шляхом переведення коштів на дебіторську заборгованість; ✓ ухилення від сплати податку на прибуток, отриманий банком завдяки реалізації векселів та ін.

1	2	3
<i>3. Ухилення від сплати податку на додану вартість (ПДВ)</i>		
3.1	Фіктивне підприємництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ отримання контролю над економічним суб'єктом для вчинення дій, спрямованих на уникнення або ухилення від сплати податків – зокрема, ПДВ, отримання готівки та проведення маніпуляцій із документацією; ✓ перекладання зобов'язань зі сплати податків реально існуючих економічних суб'єктів на фіктивні підприємства
3.2	Формування схемного податкового кредиту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ офіційний імпорт товарів до України, зі сплатою до бюджету ПДВ на імпорт та отриманням податкового кредиту на дану суму. Реалізація товару всередині країни за готівку без оформлення документів та зберігання даних товарів на обліку підприємства

Джерело: побудовано автором за даними [264, 265]

Зростання обсягів ЗЕД, вихід на міжнародні ринки товарів і послуг розширюють можливості для мінімізації податкових зобов'язань або ухилення від оподаткування шляхом маніпуляцій із митною вартістю товарів (табл. 1.6).

Таблиця 1.6 – Інструменти ухилення від оподаткування під час експортно-імпортних операцій

№ пор.	Інструмент	Сутність
1.	Порушення митних правил та контрабанда	<ul style="list-style-type: none"> ✓ приховування валютної виручки за кордоном при здійсненні експортно-імпортних операцій за допомогою заниження фактурної вартості товарів або сировини. Застосовується з метою зниження суми, що підлягає оподаткуванню в разі оплати вивізного або ввізного мита; ✓ приховування операцій імпорту під виглядом транзиту товарів через митну територію країни з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків; ✓ незарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних. Ці операції можливі через недоліки в передаванні інформації про ввезення вантажу від прикордонної митниці на територіальну митницю і податкову адміністрацію за місцем реєстрації імпортера; ✓ приховування працівниками заробленої валюти за кордоном і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом; ✓ ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги; ✓ перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі з метою отримання пільг у разі оподаткування
2.	Маніпуляції з вартістю	<ul style="list-style-type: none"> ✓ штучне завищення/заниження митної вартості товарів під час операцій імпорту/експорту

Джерело: побудовано автором за даними [254, 259]

Найбільш поширеними схемами є відшкодування ПДВ шляхом завищення вартості товарів або виведення незаконних фінансових потоків за кордон та осідання збитків від такої діяльності в Україні за рахунок реалізації експортних товарів за собівартістю) [254].

Таким чином, проведений аналіз свідчить про наявність широкого спектра схем та інструментів ухилення від оподаткування, комплексне застосування яких спричиняє, окрім зменшення фіскальних потоків, погіршення економічного середовища, виникнення негативних макроекономічних наслідків: деформацію платіжного балансу, виведення капіталу з країни, формування додаткового тиску на валютний курс, деструктивний вплив на формування різновекторних пріоритетів митної та податкової політики країни, поглиблення корупційних схем. У цілому ці втрати відображаються на значних обсягах недоотриманих доходів бюджету та зниженні здатності держаних органів до виконання покладених на них функцій на повноважень.

Така ситуація зумовлює необхідність розроблення ефективного інструментарію протидії ухиленню від оподаткування, що дозволяв би своєчасно ідентифікувати протиправні дії суб'єктів господарювання на всіх стадіях їх виникнення. Розроблення цих заходів сприятиме підвищенню рівня фінансової безпеки та зміцненню конкурентоспроможності економіки України.

За умов прискореного розвитку євроінтеграційних процесів, виходу на нові ринки збуту товарів і послуг вагоме місце в загальній державній стратегії розвитку країни займає аналіз та ідентифікація всіх можливих схем ухилення від оподаткування і формування незаконних фінансових потоків.

Проведений аналіз засвідчив наявність широкого спектра інструментів приховування оподаткованого прибутку економічними суб'єктами, переважна більшість з яких пов'язана з недосконалістю існуючої системи нарахування та сплати податкових платежів. Відсутність належного контролю з боку контролюючих органів, нерозвиненість системи електронного обліку руху товарів та коштів між різними економічними агентами, значний рівень корупції

в державних органах контролю, митних і податкових органах лише поглиблює дані процеси та сприяє зростанню їх обсягів.

Зважаючи на вищезазначене та враховуючи той факт, що саме податкова складова є найбільш вагомим джерелом наповнення державного й місцевих бюджетів, виведення цих коштів із тіні можна розглядати як передумову підвищення фінансової самодостатності країни, зростання рівня її економічної безпеки та конкурентоспроможності. Удосконалення системи обліку платників податків та контролю за рухом їх коштів значно обмежить можливості суб'єктів господарювання до приховування частини своїх доходів та невідображення їх у податковій звітності.

Вся сукупність каналів тінізації доходів можна бути охарактеризована в розрізі трьох складових: ширина, довжина та рівень каналу, більш детальна характеристика яких наведена в таблиці 1.7.

В Україні в умовах високого рівня корупції переважна більшість операцій з тінізації економіки реалізуються в рамках вертикальних каналів, які передбачають залучення представників різних ієрархічних рівнів (суб'єктів господарювання, органів місцевого самоврядування та державної влади). За умови низького рівня корупції та відповідно низької участі представників влади в тінювих операціях, більшу частку тінювого сектору економіки складають окремі суб'єкти господарювання або індивіди одного ієрархічного рівня (горизонтальний канал).

В той же час за довжиною каналу, як правило, всі вони поділяються на канали нульового, першого, другого, третього і т.д. рівнів. Тінюві відносини в рамках нульового каналу не передбачають залучення посередників, а здійснюються виключно як самостійна нелегальна діяльність для задоволення власних потреб. За умови участі суб'єктів господарювання в даних операціях вони як правило здійснюються в рамках каналів першого, другого і т.д. рівнів, оскільки передбачають залучення посередників (продавців, роздрібних постачальників, тощо) до здійснення тінювої діяльності.

Таблиця 1.7 – Характеристика каналів тінізації доходів

Характеристика	Зміст	Вид каналу	Приклад
Рівень каналу	рівень ієрархічної підпорядкованості учасників тіньових операцій	горизонтальний	
		вертикальний	
Довжина каналу	відображає кількість посередників, що залучені до тіньової діяльності	канал нульового рівня	
		канал першого рівня	
		канал другого рівня	
		канал N-го рівня	
Щільність каналу	рівень охоплення цільового ринку	інтенсивний	
		селективний	
		ексклюзивний	

Джерело: розроблено автором

За щільністю всі канали тінізації економіки можуть бути поділені на селективні, інтенсивні та ексклюзивні. Даний критерій характеризує канали з точки зору охоплення цільового ринку товарів та послуг. Так, наприклад, під інтенсивним каналом розуміється канал здійснення тіншових операцій, що передбачає реалізацію товарів або надання послуг як на офіційному так і на тіншовому ринках країн. До даних каналів може бути віднесена і економічна діяльність суб'єктів господарювання, які повністю функціонують в тіні.

В той ж час, ексклюзивний канал передбачає реалізацію виготовлених в тіні товарів на окремих визначених ринках або регіонах (як правило в тіншовому секторі економіки). Дані канали характерні для реалізації товарів або послуг кримінального або нелегального походження (наркотичні засоби, операції з цінностями, тощо). Особливістю селективного каналу є те, що він передбачає здійснення діяльності на кількох чітко визначених ринках.

Враховуючи той факт, що на сьогоднішній день економічними суб'єктами напрацьована значна кількість схем по тінізації своїх доходів, більшість з яких реалізується в межах офіційного сектору економіки, з використанням його матеріальних та інтелектуальних ресурсів, вся сукупність форм реалізації тіншових фінансових операцій може бути класифікована за наступними ознаками:

- 1) Залежно від мети тіншові операції можна розділити на корисливі та примусові.

Реалізація корисливих операцій передбачає трансформацію способів здійснення діяльності для зростання рівня матеріального добробуту, підвищення показників ефективності розвитку бізнесу, що реалізується за рахунок ухилення від виконання визначених законом зобов'язань та є наслідком свідомого вибору економічних суб'єктів.

Примусова діяльність охоплює тіншові відносини між окремими суб'єктами господарювання з метою мінімізації впливу зовнішніх та внутрішніх шоків, задоволення мінімальної потреби в матеріальних благах, забезпечення необхідних стандартів життя. Як правило, дана діяльність

здійснюється суб'єктами як офіційного так і тіньового секторів економіки лише з метою вижити.

2) За тривалістю тіньову діяльність можна розділити на стратегічну і тактичну. Стратегічна характеризується здійсненням операцій на добровільних довгострокових засадах з метою отримання додаткового доходу. В той час як тактична діяльність заснована на реалізації короткострокових схем тіньового виведення коштів за рахунок повного або селективного ігнорування законодавства, що є наслідком стохастичних волатильних процесів в економіці.

3) За характером можна виділити стабільну та нестабільну тіньову діяльність. Стабільна діяльність здійснюється на постійній основі та передбачає налагодження довгострокових партнерських відносин з іншими учасниками тіньових операцій. Нестабільна – виникає як реакція на волатильність економічного та політичного середовища, що супроводжується впливом ендогенних та екзогенних шоків та спрямована на мінімізацію їх негативного впливу.

4) За кількістю учасників можна виділити індивідуальну та групову діяльність. Індивідуальна включає тіньові економічні відносини, що виникають в межах одного підприємства або індивіда з метою створення додаткових грошових та/або матеріальних цінностей, в той час як групова передбачає наявність економічних відносин між двома та більше економічними суб'єктами.

5) За рівнем здійснення – національна та міжнародна. Національна виникає як наслідок взаємодії економічних суб'єктів в межах однієї країни, міжнародна тіньова економічна діяльність реалізується в межах двох та більше країн.

Крім наведеної класифікації форми реалізації тіньових операції можуть бути класифіковані за наступними критеріями:

Залежно від ініціатора діяльності тіньова діяльність може бути поділена на добровільну та примусову. Добровільна тіньова діяльність полягає у самостійному та добровільному прийнятті рівень щодо здійснення своєї

діяльності в тіні. Причинами даного переходу, як правило, є прагнення економічних суб'єктів до отримання додаткового доходу.

В же час під примусовою діяльністю пропонуємо розуміти здійснення тіншових операцій, що відбуваються під впливом тиску з боку партнерів та контрагентів економічного суб'єкта або як його реакція на раптову зміну нормативно-правового, економічного бізнес середовища.

За рівнем формалізованості всі тіншові фінансові операції можна поділити на формалізовані та неформалізовані. Під формалізованими розуміємо ті операції, умови та способи здійснення яких чітко визначені в положеннях та нормативних актах, що визначають принципи функціонування офіційного сектору економіки, в той час як під неформалізованими розуміємо діяльність яка реалізується поза межами офіційної економіки, умови та способи здійснення якої не окреслені в законодавчому полі.

Залежно від рівня вирішуваних завдань всі тіншові операції можуть бути поділені на стратегічні та тактичні. До стратегічних тіншових операцій належить діяльність яка носить довгостроковий характер, і спрямована на формування передумов для успішного функціонування підприємства в майбутньому. Як правило, під час організації даної діяльності відбувається налагодження довгострокових зв'язків з приводу здійснення тіншової діяльності.

Тактичний рівень включає в себе короткострокову діяльність яка здійснюється на певному часовому інтервалі як правило з метою реалізації короткострокових тактичних завдань.

За формами здійснення тіншової діяльності всі операції можуть бути класифіковані наступним чином:

- 1) За ініціатором відносин на примусові та добровільні;
- 2) за рівнем формалізованості відносин на формалізовані та неформалізовані. Під формалізованою діяльністю розуміємо тіншові операції, аналоги яких є на офіційному ринку, а умови та способи їх реалізації чітко визначені законом. до неофіційної діяльності можна віднести операції які

повністю знаходяться за межами правового поля, а їх здійснення на офіційному ринку є неможливим.

3) За часовим горизонтом дані операції можуть бути поділені на короткострокові (сезонне виробництво товарів) та довгострокові;

4) Залежно від наслідків впливу всі тіньові операції можуть бути поділені на анти правові, негативні та умовно позитивні. Незалежно від ступеня формалізованості даних операцій, рівня їх здійснення в офіційному секторі економіки, всі вони можуть бути визначені як анти правові, оскільки в повній мірі або частково реалізуються поза межами правового поля. В той час більшість з них може розглядатися як ті, що здійснюють негативний вплив на показники соціо-еколого-економічного розвитку країни, окремі аспекти їх реалізації можуть розглядатися як такі, що мають позитивний вплив на розвиток національної економіки. Так, наприклад, тіньова зайнятість безумовно розглядається як протиправна діяльність і той же час, неофіційне працевлаштування, поряд з цілим рядом негативних наслідків може розглядатися як механізм підвищення рівня матеріального благополуччя населення.

5) За характером відповідальності тіньову діяльність можна розділити на кримінальну (реалізація наркотичних речовин), адміністративну (ухилення від сплати податків в незначних обсягах, неофіційне працевлаштування) та умовно безкарну (тіньова діяльність індивіда спрямована на виробництво товарів, виконання робіт або надання послуг).

6) За співставністю: співставна – аналоги якої є в офіційному секторі економіки та неспівставна, здійснюється виключно на тіньових ринках.

Співвідношення критеріїв та форм здійснення тіньових фінансових операцій економічними суб'єктами наведено в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8 – Типізація форм реалізації фінансових транзакцій в тіньовому секторі економіки

Форма	Критерій типізації форм							
	Ініціатор діяльності	Формалізованість відносин	Рівень вирішуваних завдань	Часовий горизонт	Наслідки впливу	Характер відповідальності	Співставність	
Корислива	добровільна	формалізовані/ неформалізовані	стратегічний/ тактичний	довгостроковий	антиправова	кримінальна/ адміністративна/ умовно безкарна	співставна	
Примусова	примусова	неформалізовані	тактичний	короткостроковий			умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Стратегічна	добровільна	формалізовані	стратегічний	довгостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна
Тактична	добровільна/ примусова	формалізовані/ неформалізовані	тактичний	короткостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Стабільна	добровільна	формалізовані	стратегічний	довгостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна
Нестабільна	примусова	формалізовані/ неформалізовані	тактичний	короткостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Індивідуальна	добровільна	формалізовані/ неформалізовані	стратегічний/ тактичний	довгостроковий/ короткостроковий			умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Групова	добровільна	формалізовані	стратегічний/ тактичний	довгостроковий/ короткостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Національна	добровільна	формалізовані	стратегічний/ тактичний	довгостроковий/ короткостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна/ неспівставна
Міжнародна	добровільна	формалізовані	стратегічний/ тактичний	довгостроковий/ короткостроковий			антисоціальна/ умовно позитивна	співставна

Джерело: розроблено автором

Наявність значної різноманітності видів та форм реалізації тіньових фінансових операцій потребують реалізації комплексу заходів спрямованих на своєчасну їх ідентифікацію та превенцію, розробки методологічного інструментарію оцінювання ефектів від існування тіньового сектору в національній економіці.

1.3. Концептуальні засади формування державної політики детінізації економіки

Щорічне зростання обсягів тінізації економіки призводить до формування як на національному так і на міжнародному рівнях інституційної та регуляторної політики протидії тінізації економіки. На сьогоднішній день, існування тіньового сектору економіки характерне для більшості країн світу, кожною з яких напрацьований широкий спектр інструментів протидії ним, які відрізняються специфікою побудови їх бюджетної, податкової, фінансової, інвестиційної та інших політик.

Сучасна система протидії тінізації доходів кожної країни складається з двох складових: національної та наднаціональної. Структура та особливості функціонування національної складової визначається рівнем розвитку конкретної країни та повноваженнями органів задіяних в даному процесі. На сьогоднішній день міжнародною спільнотою напрацьовано значне різноманіття інструментів протидії тінізації економіки, які можуть бути поділені на обмежуючі та контролюючі (таблиця 1.9). Так, наприклад, урядом Італії з метою мінімізації незаконних фінансових потоків введено обмеження на розрахунки готівкою. У Франції обмежені за розміром експортно-імпорتنі операції з представниками компаній з офшорних зон.

Поряд з даними інструментами значного поширення набуває обов'язкове інформування органів державної влади про значні за розміром фінансові операції. В Німеччині всі фінансові та не фінансові організації зобов'язані

повідомляти органи фінансового моніторингу про всі підозрілі операції фінансового характеру, в Японії всі фінансові установи повинні повідомляти органи фінансового моніторингу та контролю про масштабні фінансові операції.

Таблиця 1.9 – Узагальнення особливостей побудови національної системи протидії тінзації в окремих країнах світу

Країна	Особливості національної системи
Польща	Заборона на здійснення господарської діяльності фізичними особами, які раніше чинили дії спрямовані на приховування податкових зобов'язань або інші заходи щодо тінзації доходів в значних розмірах. Введена майнова відповідальність за протиправні дії фінансового характеру.
Італія	Обмеження на розрахунки готівкою при здійсненні операцій фізичними та юридичними особами в великих розмірах.
Японія	Обов'язковість повідомлення органів фінансового моніторингу та контролю про масштабні операції фінансового характеру від фінансових та не фінансових організацій.
Франція	Обмеження на експортно-імпорتنі операції реалізовані вітчизняними економічними суб'єктами в офшорних зонах.
Німеччина	Обов'язкове декларування розрахунків з нерезидентами, повідомлення органів фінансового моніторингу про всі підозрілі операції фінансового характеру від фінансових та не фінансових організацій.
Нідерланди	Посилення контролю за всіма потенційними джерелами виникнення корупції та особами раніше задіяними в тінювих операціях. Заборона обіймати державні посади порушникам законодавства.

Джерело: розроблено автором на основі [153, 52, 63, 307]

Євроінтеграційні процеси в світі та усвідомлення масштабності впливу тінзації економіки на розвиток країн в цілому призвів до розуміння необхідності створення поряд із національними організаціями моніторингу та контролю за тінювими фінансовими потоками наднаціональних інституцій, діяльність яких спрямована на моніторинг та посилений контроль за фінансовими операціями країн-членів даних організацій.

Функціонування зазначених організацій сприяє поглибленню міжнародної співпраці між країнами-учасниками та полегшує процедури нагляду та контролю за рівнем тінювих фінансових потоків, зважаючи на можливість більш швидкого доступу до інформації, сприяє формуванню

уніфікованих правил та рекомендації для національних інституцій, які є обов'язковими для виконання всіма зацікавленими особами.

Зважаючи на відсутність єдиної наднаціональної організації по боротьбі з незаконними фінансовими потоками, сучасна міжнародна система протидії тіньовому виведенню коштів має трирівневу структуру:

- національна система фінансового моніторингу;
- регіональна система протидії тінізації доходів;
- наднаціональна система моніторингу та контролю;

На сьогоднішній день створено значне різноманіття організацій, котрі окремо опікуються питаннями корупції, фінансування тероризму, незаконним виведенням коштів в офшори, тощо, основними з яких є ОЕСР, ФАТФ, Єврокомісія, Світовий банк, тощо (рис. 1.6). Даними інституціями розроблено широкий спектр ініціатив щодо протидії тінізації доходів шляхом розмивання баз оподаткування, інвестування коштів через підставні фірми, залучення іноземних кредитів з подальшим банкрутством компаній, завищення або заниження митної вартості товарів, тощо.

В той же час, головним недоліком трирівневої системи є відсутність єдиного контролюючого органу, сфера повноважень якого б поширювалася на всі без виключення країни світу. Не зважаючи на значне різноманіття організації по боротьбі з незаконним відмиванням коштів, не всі країни співпрацюють з ними та вживають заходів по протидії тінізації економіки.

Бюро з міжнародної боротьби з наркотиками здійснило класифікацію країн, залежно від ефективності заходів по боротьбі з «відмиванням» нелегальних доходів та фінансуванням тероризму:

1) країни, що мають незначні недоліки у системах протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і намагаються ліквідувати ці недоліки (Афганістан, Австрія, Бірма, Велика Британія, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Іран, Італія, Нігерія, Росія, США, Туреччина, Швейцарія, Японія, а також й Україна та ін.);

2) країни, що мають незначні недоліки у системах протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і не намагаються їх ліквідувати (Азербайджан, Бельгія, Чилі, Угорщина, Північна та Південна Корея, Молдова, Польща, Португалія, Сербія Сирія та ін.);

3) країни, що мають масу недоліків і не намагаються їх ліквідувати (Естонія, Македонія, Непал, Норвегія, Словенія, Швеція та ін.) [281].

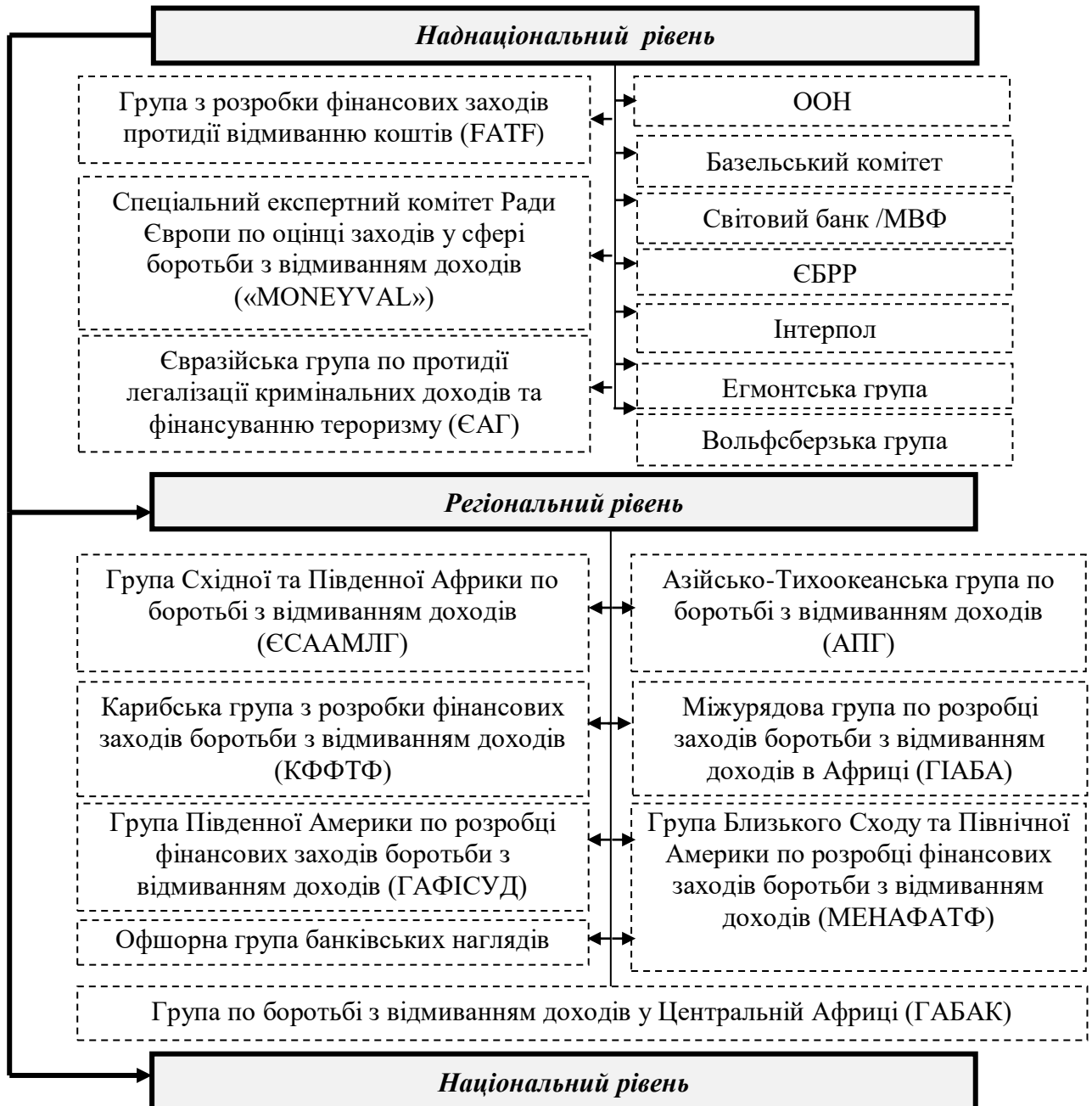


Рисунок 1.7 – Організаційна структура системи протидії тінізації національної економіки

Джерело: побудовано автором на основі [284]

Умовою успішної реалізації державної політики детінізації національної економіки (ДПДНЕ) є підвищення рівня прогресивності податкової системи. Україна за міжнародним індексом податкової конкурентоспроможності знаходиться на рівня нижче середнього суттєво погіршивши свої позиції за останні роки (рис. 1.8).

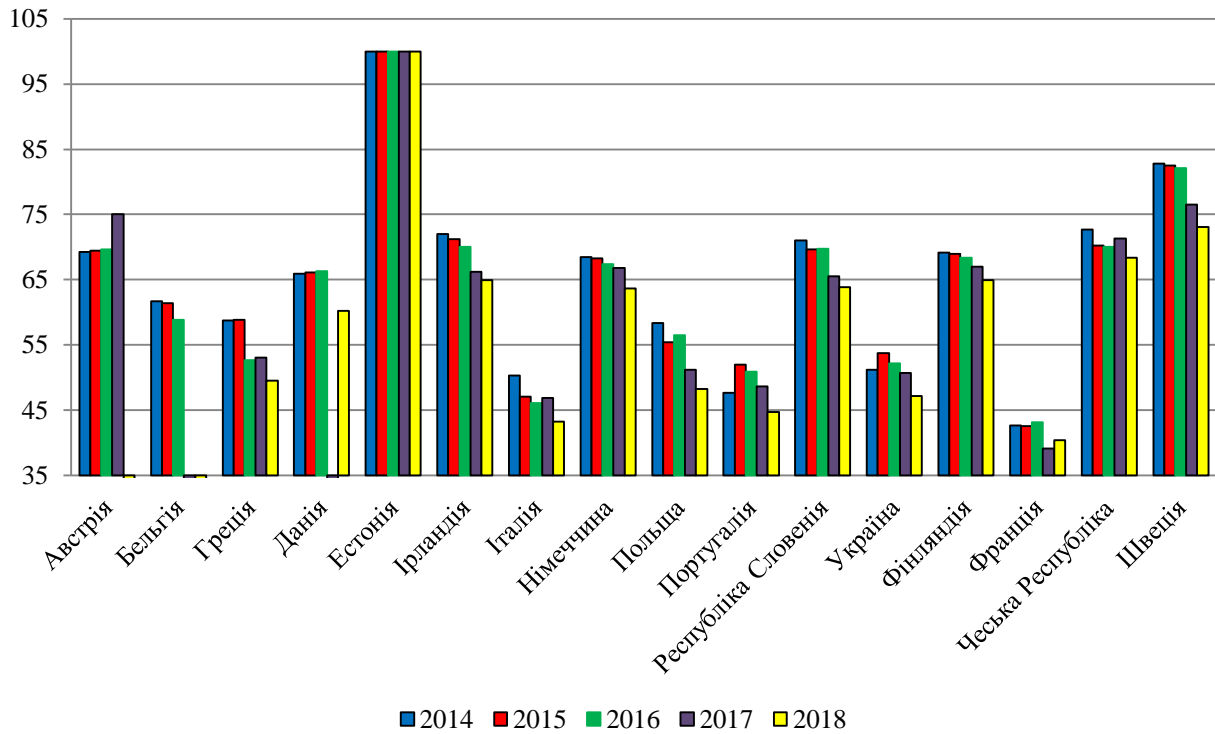


Рисунок 1.8 – Динаміка зміни Міжнародного індексу податкової конкурентоспроможності за 2014–2018 роки

Джерело: систематизовано та побудовано на основі [111]

Незважаючи на певні зрушення в процесах протидії тіньовому виведенню коштів (вдосконалення існуючих та прийняття низки нових нормативно-правових актів, основні положення яких узгоджуються з пріоритетами Директив Європейського парламенту та Ради щодо запобігання використанню фінансова система для відмивання грошей або фінансування тероризму від 20 травня 2015 року №20152015/849), існуюча антикорупційна та детінізаційна політика не охоплює всіх аспектів та специфіки процесів незаконного виведення коштів, всього різноманіття застосовуваних схем та каналів тінізації економіки.

Незважаючи на наявність значної кількості державних інституцій відповідальних за реалізацію політики, ефективність та результативність їх роботи є досить низькою. Причинами такої ситуації виступають як об'єктивні фактори, пов'язані з суттєвим впливом зовнішнього середовища на економічних суб'єктів так і суб'єктивні, серед яких вагому роль займають корупція та бюрократія в країні, низький рівень довіри до влади, відсутність історично сформованих принципів та норм податкової моралі, тощо.

В процесі формування ДПДНЕ як правило не враховується той факт, що значна частина нелегальних операцій здійснюється за безпосередньої участі або підтримки працівників державних чи місцевих органів влади. Таким чином зниження рівня корупції в державних установах, підвищення прозорості їх діяльності перед громадськістю, зниження протиріч нормативної бази слід розглядати як одну з головних складових ефективного функціонування економіки країни. За результатами дослідження найнижчий рівень корупції мають Данія, Фінляндія, Люксембург, Німеччина (рис. 1.9). В той же час, в Україні даний показник є найвищим серед аналізованих країни, а темп його зміни за останні 5 років є від'ємним.

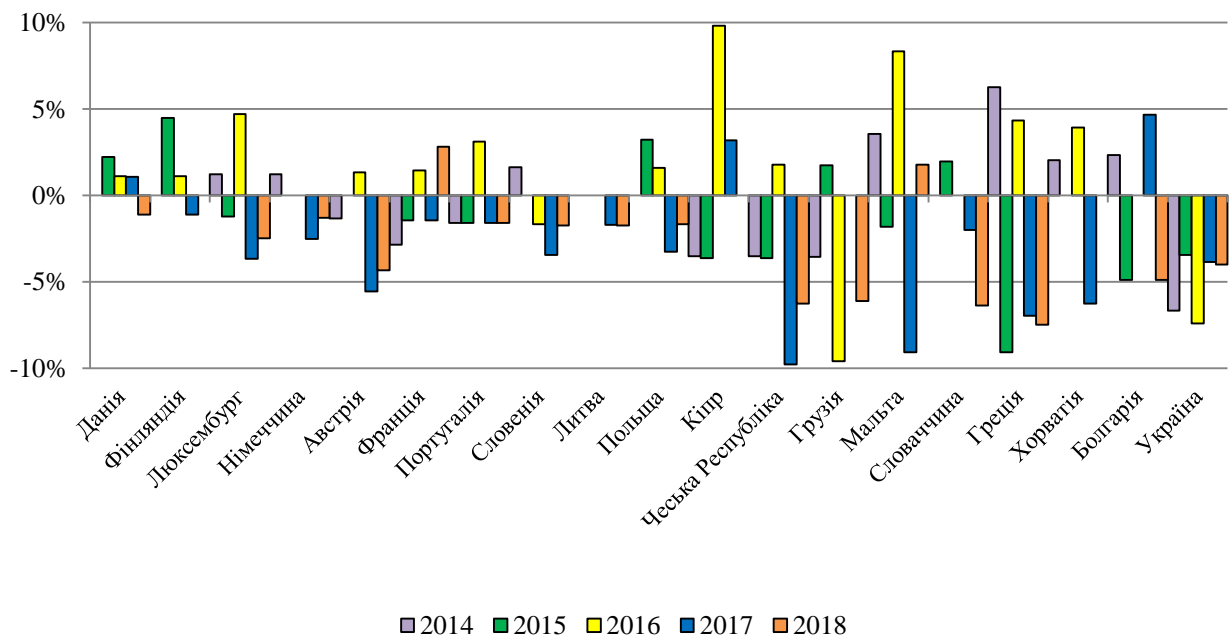


Рисунок 1.9 – Динаміка темпу зміни індексу сприяння корупції 2014–2018 роки

Джерело: систематизовано та побудовано на основі [217]

Одним із превентивних заходів в контексті детінізації економіки є підвищення рівня її діджиталізації. За період 2014-2017 рр. його значення для України коливалось в межах 0,45-0,55 та відповідало середньосвітовому рівню (рис. 1.10). 347 спостережень змін рівня діджиталізації економіки за трирічний період для країн світу засвідчили, що майже у 13% випадків значення даного індексу знаходиться в межах 0,3, близько 11% в межах 0,6. В той же час лише у 7% випадків значення даного індексу перевищувало 0,8.

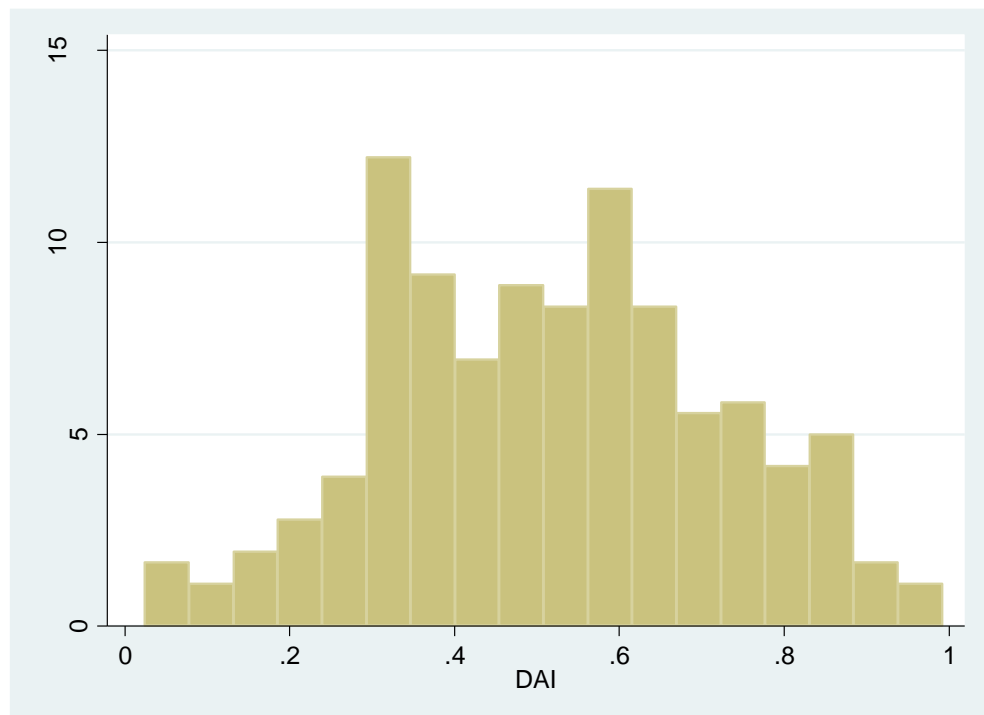


Рисунок 1.10 – Гістограма зміни рівня діджиталізації країн за період 2014-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [242]

В процесі дослідження, під **державною політикою детінізації національної економіки** будемо розуміти систему цілей, завдань і заходів, що являють собою ланцюг змінних, через які передається імпульс впливу окремих складових державної політики на канали тіньового виведення коштів, спрямований на зниження частки неофіційного сектору економіки.

Однією із важливих характеристик ДПДНЕ є рівень її ефективності, який, на нашу думку, є узагальненням кількісних та якісних складових її реалізації.

Ефективна реалізація політики детінізації економіки повинна передбачати не лише заходи по виявленню фактів приховування доходів, а й такі, що спрямовані на підвищення рівня податкової моралі серед населення, зниження рівня корупції в органах, що є безпосередніми учасниками процесу детінізації економіки (податкові органи, органи державної адміністрації, контрольно-ревізійні служби, тощо).

На основі проведеного аналізу, оцінювання ефективності ДПДНЕ будемо здійснювати в розрізі наступних складових:

1) регуляторна ефективність (RE) – як показник відповідності результатів реалізації державних регуляторних інтервенцій визначеним раніше цілям;

2) процедурна ефективність (PE) – що визначає ефективність заходів, що опосередковано сприяють детінізації національної економіки;

3) субстантивна ефективність (SE) – узгодженість інтересів держави та економічних суб'єктів;

4) фінансова ефективність (FE) – ефективність фінансових витрат на здійснення державою заходів із детінізації національної економіки.

Основні складові оцінювання ефективності політики детінізації економіки в розрізі зазначених складових наведені на рисунку 1.8.

Процедура оцінювання ефективності існуючої ДПДНЕ в розрізі визначених нами складових потребує використання значного масиву інформації, що в умовах низького рівня прозорості даних, демократизації суспільства може значно ускладнювати даний процес та знижувати достовірність отриманих результатів.

В той же час, використання в процесі розрахунку макроекономічних показників забезпечує можливість міжнародного порівняння та співставлення даних на рівні окремих країн, ідентифікації та використання найкращих практик проведення детінізаційних заходів.

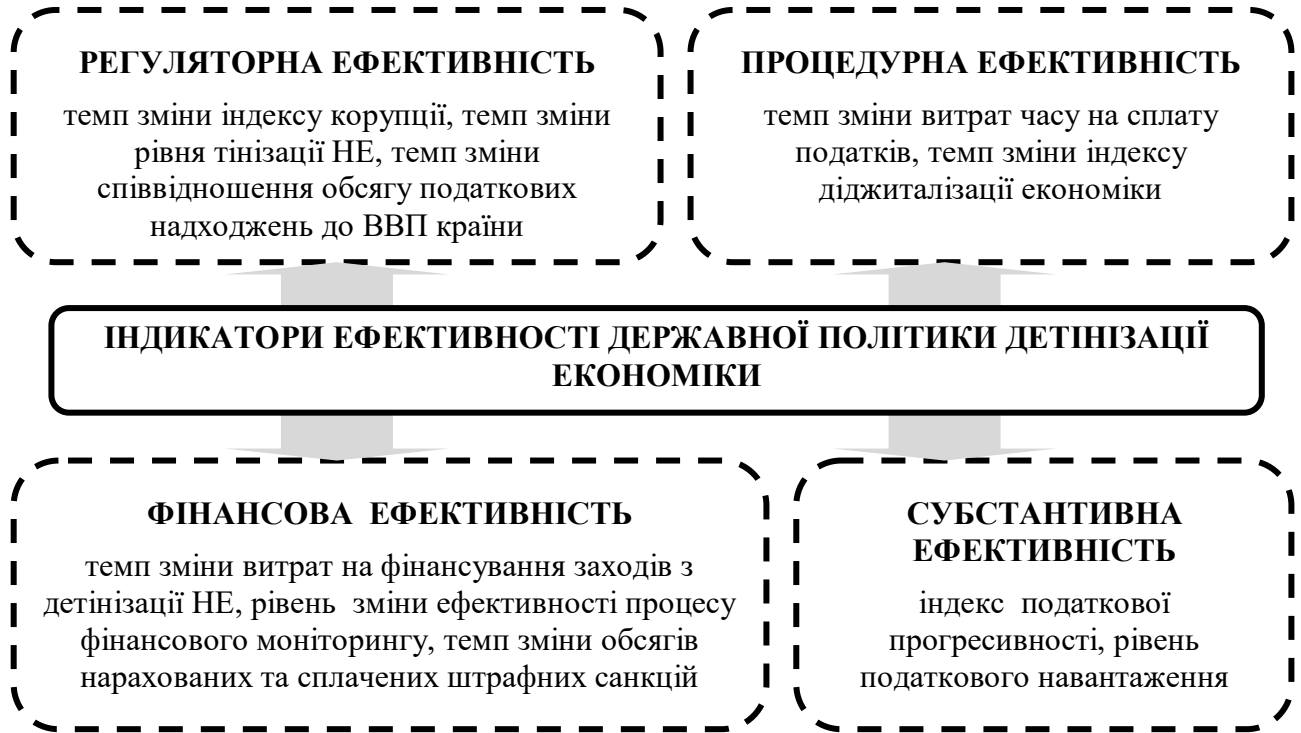


Рисунок 1.11 – Індикатори оцінювання ефективності політики детінізації національної економіки в розрізі основних складових

Джерело: розроблено автором

Ефективність кожної із зазначених складових в роботі будемо оцінювати як суму добутків нормалізованих значень їх окремих індикаторів.

Розрахунок інтегрального показника ефективності державної політики протидії тінізації економіки пропонуємо здійснювати за методом природної нормалізації:

$$ESP = \sum_{j=1}^n I_j = \sum_{j=1}^n \frac{x_i - \underline{x}}{x - \underline{x}} \times 100 \quad (1.1)$$

I_j – нормалізовані значення j -ї складової ДПДНЕ; i – фактичне значення

i -го елемента; \bar{x}_i , x_i максимальне й мінімальне значення елемента інтегрального індикатора.

Наведені в таблиці 1.11 результати оцінювання в розрізі країн Європейського Союзу та України, засвідчили середній рівень ефективності ДПДНЕ в світі.

Таблиця 1.10 – Результати оцінювання ефективності ДПДНЕ країн Європейського Союзу та України за 2018 рр.

Країна	Ефективність				
	Регуляторна	Фінансова	Субстантивна	Процедурна	Інтегральна
1	2	3	4	5	6
Литва	0,6979	0,8147	0,7985	0,8389	0,7856
Франція	0,7234	0,8304	0,7711	0,8142	0,7837
Болгарія	0,6987	0,8020	0,7447	0,7864	0,7569
Фінляндія	0,6987	0,8020	0,7448	0,7864	0,7569
Угорщина	0,6978	0,8010	0,7438	0,7853	0,7559
Кіпр	0,6970	0,8001	0,7429	0,7844	0,7550
Швеція	0,6970	0,8001	0,7429	0,7844	0,7550
Португалія	0,6540	0,7507	0,6971	0,7361	0,7085
Австрія	0,6580	0,7850	0,7125	0,6655	0,7035
Естонія	0,6398	0,7344	0,6819	0,7201	0,6931
Нідерланди	0,6355	0,7294	0,6773	0,7152	0,6884
Греція	0,6325	0,7260	0,6741	0,7118	0,6851
Польща	0,6707	0,6925	0,6425	0,7334	0,6840
Італія	0,6133	0,7039	0,6536	0,6902	0,6643
Мальта	0,6125	0,7030	0,6528	0,6893	0,6635
Данія	0,5987	0,6872	0,6381	0,6738	0,6485
Іспанія	0,5987	0,6872	0,6381	0,6738	0,6485
Німеччина	0,5987	0,6872	0,6381	0,6738	0,6485
Ірландія	0,5880	0,6749	0,6267	0,6617	0,6369
Люксембург	0,5697	0,6539	0,6072	0,6412	0,6171
Республіка Словенія	0,5697	0,6539	0,6072	0,6412	0,6171
Румунія	0,5870	0,6478	0,5570	0,6657	0,6128
Бельгія	0,5687	0,4568	0,6542	0,7455	0,5966
Словаччина	0,5478	0,6288	0,5839	0,6165	0,5934
Чеська Республіка	0,5478	0,6288	0,5839	0,6165	0,5934
Латвія	0,5366	0,6159	0,5719	0,6039	0,5812
Хорватія	0,4789	0,5497	0,5104	0,5390	0,5188
Україна	0,4218	0,4956	0,4826	0,5510	0,4856

Середнє значення ефективності для аналізованих країн складає 0,68 (рис. 1.12). Для таких країн як Франція, Литва, Болгарія, Фінляндія, Угорщина ефективність державної політики перевищує 0,75, в той час як для деяких країн (Хорватія, Латвія, Чеська Республіка) її значення є набагато нижчим за середнє. Для України, як єдиної із аналізованих країн, що не належить до ЄС показник ефективності політики протидії тінізації економіки не перевищує 0,5 і є найнижчим серед аналізованих країн.

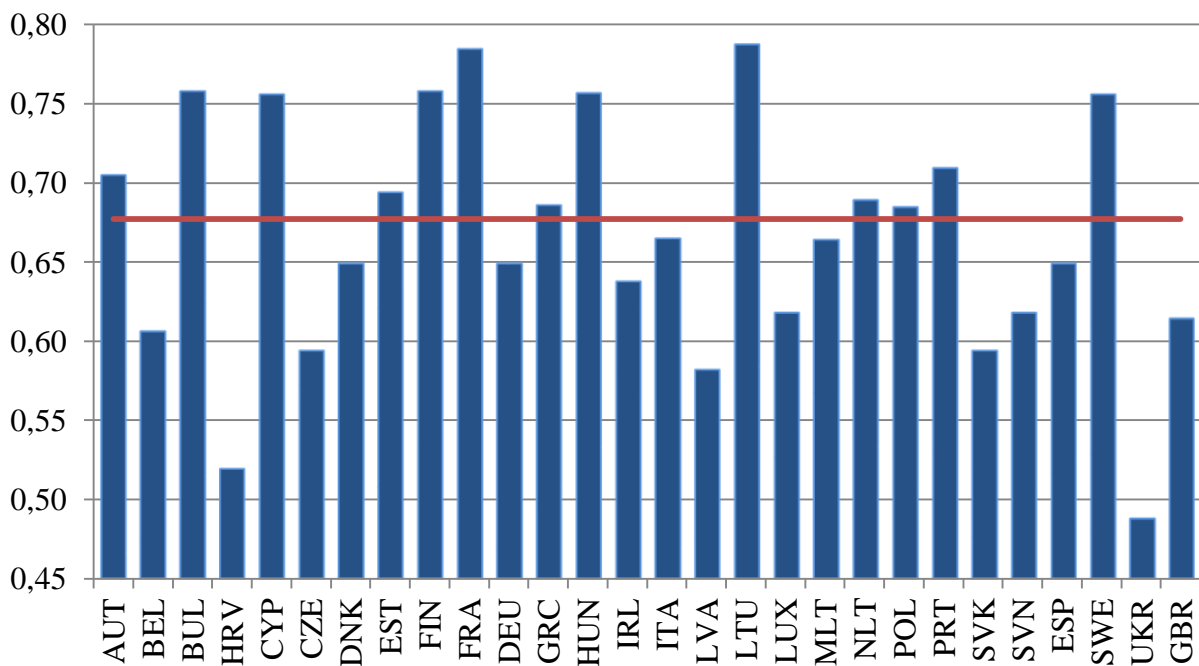


Рисунок 1.12 – Ефективність ДПДНЕ України та країн ЄС за період 2010-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Аналіз в розрізі окремих складових ДПДНЕ засвідчив найнижчу ефективність нормативної складової, що свідчить про невідповідність реальних результатів державної політики запланованим показникам (рис. 1.13). Причиною даної ситуації може бути, з одного боку недосконалість процедур планування, а з іншого неефективність реалізації запланованих заходів. Найбільш ефективною з точки зору протидії тінізації економіки є трансактивна складова (середнє значення індексу ефективності 0,7), в основі якої лежить

зниження рівня тіньової діяльності економічних суб'єктів за рахунок цифровізації економіки, підвищення прозорості фінансових операцій.

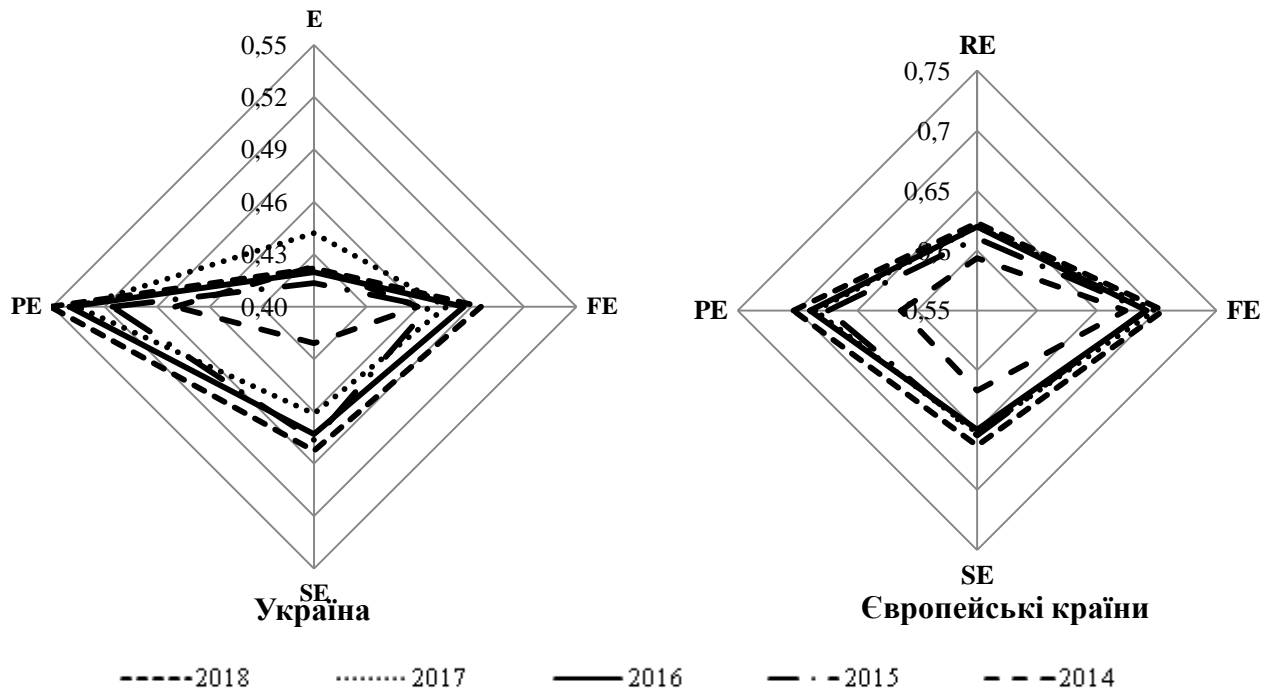


Рисунок 1.13 – Профіль індексу ефективності ДПДНЕ України та Європейських країн за 2014-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Враховуючи активне використання цифрових технологій переважною більшістю економічно розвинених країн, застосування он-лайн технологій в процесі фінансового моніторингу та контролю є запорукою підвищення рівня прозорості за діяльністю як економічних суб'єктів так і державних органів.

З метою визначення найбільш пріоритетних з точки зору підвищення ефективності політики протидії тінзації економіки показників в розрізі регуляторної та субстантивної складових, як таких, що мають найменше середнє значення, засвідчив різний ступінь їх впливу на рівень тінзації економіки в країні.

Враховуючи той факт, що реалізація державної політики як правило має довгостроковий характер, перевірки ступеня впливу окремих напрямків

державної політики детінізації економіки в розрізі зазначених складових проведемо за допомогою Fully Modified least squares regression, результати розрахунків якої наведені в таблиці 1.13.

Таблиця 1.11 – Результати розрахунку коефіцієнта регресії за допомогою методу зменшеної регресії найменших квадратів (Fully Modified least squares regression) для України.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Tax revenues to GDP	0.021478	0.003247	0.47854	0.6578
Corruption Perceptions Index	0.0535478	0.004248	6.247865	0.1256
Tax Competitiveness Index	-0.014793	0.012577	-0.33678	0.3214
The level of tax burden	0.0147895	0.03245	-5.15478	0.3652
R-squared			0.974564	
Adjusted R-squared			0.931475	
S.E. of regression			0.907014	
Long-run variance			1.365786	

Проведені розрахунки дозволили виявити статистично значущу кореляцію між рівнем тінізації економіки та всіма аналізованими показниками. Збільшення на 1% податкового навантаження призводить до збільшення рівня тінізації економіки на 1,48%, зростання рівня корупції супроводжується збільшенням тінізації на 5,3%, рівня обізнаності про основні цілі економічних реформ до скорочення рівня тінізації на 3,5%, а рівня податкової моралі до 5,9%.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновки про те, що на сьогоднішній день більшістю країн, напрацьований широкий інструментарій протидії тінізації економіки спрямований на ідентифікацію окремих схем виведення коштів, глибокий та ґрунтовний аналіз якого дозволить визначити найбільш відповідний економічним умовам розвитку України перелік ефективних інструментів впливу та регулювання.

Така різноманітність інструментарію свідчить про застосування країнами індивідуального підходу при розробці політики детінізації економіки. Органи виконавчої та законодавчої влади повинні визначити доцільність застосування

того чи іншого інструменту та сформувати відповідну нормативну базу їх використання залежно від рівня економічного розвитку країни, рівня ризику тінізації доходів, найбільш впливових інгібіторів тінізації, що характерні для конкретної країни. Одним із найбільш важливих та одночасно складних з точки зору реалізації елементів в системі управління тіншовою складовою економіки є оцінювання ефективності існуючого інструментарію детінізації.

В цьому контексті важливого значення набуває запровадження у органах виконавчої влади результатноорієнтованого підходу при визначенні пріоритетних напрямків своєї діяльності. Досить часто фактична діяльність органів державної влади в сфері детінізації економіки не корелює з тими завданнями, які задекларовані в нормативно-правових актах відповідного спрямування. Однак, як свідчить досвід провідних країн світу неузгодженість стратегії та тактики може виступати бар'єром на шляху визначених завдань.

На нашу думку, аналіз ефективності політики детінізації економіки повинен враховувати той факт, що етап визначення ключових засад її реалізації (включаючи цілі, показники та часовий горизонт їх досягнення) є важливим кроком до побудови державної політики. Подальше успішне досягнення даних цілей забезпечується шляхом ефективного управління, яке можна розглядати як процес прийняття підприємствами, установами, організаціями та окремим індивідами рішень щодо дотримання чи недотримання визначених цілей.

Таким чином оцінка відповідності інструментів задекларованим цілям є одним із ключових етапів визначення ефективності політики детінізації економіки. Запровадження колабораційного режиму управління, який базується на залученні всіх зацікавлених сторін до процесу розробки та реалізації державної політики по протидії тінізації економіки сприятиме з одного боку покращенню розуміння важливості та правильності рішень, які приймаються в межах реалізації податкової системи в країні, а з іншого – створить можливість для узгодження інтересів держави та суспільства при прийнятті стратегічних рішень.

Висновки до розділу 1

У першому розділі уточнено критерії класифікації підходів до трактування сутності тінізації національної економіки, систематизовано основні канали тінізації національної економіки та світовий досвід детінізації національної економіки, вдосконалено методологію оцінювання ефективності державної політики детінізації національної економіки.

Систематизація підходів до розуміння сутності тінізації національної економіки, запропонованих вітчизняними та закордонними вченими, засвідчила їх розгалуженість, відсутність системності щодо трактування її передумов та наслідків, розмивання меж класифікаційних ознак. Більшість науковців класифікують ці підходи за ступенем впливу на індикатори розвитку країни, формалізованості відносин, ініціатора тіньової діяльності тощо. На відміну від існуючих у роботі запропоновано підходи до розуміння змісту тінізації національної економіки класифікувати залежно від: масштабу незаконності дій: правовий (тіньовими вважаються операції, що мають хоча б одну ознаку порушення будь-якого законодавчого акта) та субстиціонарний (враховуються лише ті операції, які відповідають окресленому законодавством переліку ознак, наприклад: із відмивання грошей, легалізації незаконних доходів, ухилення від оподаткування тощо) підходи; трактування причин неконтрольованості з боку держави: обліковий (порушення мають місце внаслідок недосконалості системи статистичного обліку) та методологічний (унаслідок недосконалості методологічної бази контролю за виробництвом, розподілом, обміном та споживанням товарів і послуг) підходи; першоджерела походження незаконних дій: девіантний (тінізація є наслідком порушення суб'єктом загальноприйнятих суспільних моральних норм), соціологічний (тінізація є реакцією на масовість та безкарність аналогічних порушень іншими членами суспільства) та інституційний (тінізація має місце внаслідок інституціональної або інституційної недосконалості) підходи; за часовою ознакою: циклічний (як перманентний стан

національної економіки, обумовлений циклічністю економічного розвитку), ситуаційний (як реакція економічних суб'єктів на ендогенну та екзогенну турбулентність) підходи; за характером наслідків для національної економіки: позитивістський (тінізація забезпечує створення додаткових грошово-матеріальних цінностей), негативістський (є загрозою економічній безпеці та фінансовій стабільності країни), дуалістичний (має подвійний вплив на окремі показники розвитку країни) підходи; за характером заходів із протидії тінізації: неоліберальний (унаслідок здатності НЕ до саморегуляції не потребує істотного державного контролю) та дирижистський (рівень тінізації національної економіки може бути зменшений виключно шляхом застосування державою регуляторних інтервенцій) підходи.

У роботі тінізація національної економіки розглядається як система багаторівневих мультипричинних легальних і нелегальних взаємовідносин між економічними суб'єктами та органами влади всіх рівнів на засадах комплексного поєднання елементів інституційного, дуалістичного й дирижистського підходів.

У контексті формування державної політики детінізації національної економіки важливого значення набуває окреслення кола основних каналів здійснення тінювих операцій. У роботі здійснено ретроспективний аналіз найпоширеніших операцій із відмивання коштів в Україні, структури незаконних фінансових потоків, узагальнено специфіку і склад незаконних операцій у межах банківського, фондового, страхового, експортно-імпортного, господарського та інших каналів, найпоширеніші схеми ухилення від оподаткування, тінювого виведення коштів за кордон, легалізації незаконних доходів тощо.

У роботі систематизовано основні теоретичні підходи та світові практики побудови національних, регіональних і наднаціональної систем детінізації НЕ, систем фінансового моніторингу, визначено специфічні особливості формування державної політики детінізації національної економіки в Україні та інших країнах, систематизовано основні інструменти її реалізації.

Під час оцінювання ефективності державної політики детінізації національної економіки запропоновано враховувати: 1) відповідність результатів державних регуляторних інтервенцій визначеним цілям (запропоновано розраховувати індикатор так званої «регуляторної ефективності» як суму за період дослідження добутків нормалізованих (методом природної нормалізації) значень темпів зміни індексу корупції, рівня тінізації НЕ, співвідношення обсягу податкових надходжень до ВВП країни); 2) ефективність фінансових витрат на здійснення державою заходів із детінізації НЕ (запропоновано розраховувати «фінансову ефективність» як суму добутків нормалізованих значень темпу зміни витрат на фінансування заходів із детінізації НЕ та рівня зміни ефективності процесу фінансового моніторингу, обсягів нарахованих і сплачених штрафних санкцій); 3) узгодженість інтересів держави та економічних суб'єктів (розраховується «субстантивна ефективність» як сума добутків нормалізованих значень індексу податкової прогресивності й рівня податкового навантаження); 4) ефективність заходів, що опосередковано сприяють детінізації НЕ (розраховується «процедурна ефективність» як сума добутків нормалізованих значень темпу зміни витрат часу на сплату податків та індексу діджиталізації НЕ).

Інтегральний рівень ефективності державної політики детінізації національної економіки розраховано як середнє арифметичне значення всіх поелементних оцінок. Розрахунки для країн Європейського Союзу та України за 2010–2018 рр. засвідчили, що серед країн Європейського Союзу найбільш ефективною є державна політика детінізації НЕ Франції, Литви, Болгарії, Фінляндії, Угорщини (інтегральні показники для цих країн перевищують 0,75 за середнього значення 0,68 в усій вибірці), тоді як найменш ефективною – Хорватії, Латвії, Чеської та Словацької Республік.

Для України цей показник виявився найнижчим за всією вибіркою країн (0,49). Драйвером процесів детінізації вітчизняної економіки є загальна позитивна динаміка діяльності з цифровізації суспільно-економічних процесів та підвищення прозорості фінансових операцій, тоді як інгібіторами –

відсутність системності і таргетування регуляторних інтервенцій (найвищим виявилось значення процедурної (0,55), а найнижчим – регуляторної (0,42) ефективностей).

Застосування методу Fully Modified Least Squares Regression засвідчило, що відсутність відчутних результатів антикорупційної державної політики та податкових реформ гальмує результативність регуляторних впливів у сфері боротьби з тінізацією національної економіки (збільшення на 1 % податкового навантаження призводить до збільшення рівня тінізації національної економіки на 1,48 %, а зростання рівня корупції – на 5,3 %). Актуальною є активізація діяльності з розвитку фінансової інклюзії населення та податкової культури (зростання рівня обізнаності про основні цілі економічних реформ призводить до скорочення рівня тінізації національної економіки на 3,5 %, а зростання рівня податкової моралі – до скорочення на 5,9 %).

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [226, 351, 354, 361, 362, 367, 368, 374, 375, 381, 383, 384, 385]

РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНІ ТА ТАКТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТИНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Методологія оцінювання впливу фінансово-економічних детермінант розвитку країн на рівень тінзації національної економіки

Сучасні тенденції розвитку економіки в глобальному та національному вимірах базуються на процесах широкомасштабної трансформації механізмів руху капіталу, що змінюють структуру і способи розміщення фінансових активів. Одним із факторів, що визначає напрями та прозорість процесів руху коштів, динаміку зміни показників соціо-еколого-економічного розвитку країни є тінзація економіки.

Серед науковців існують різні підходи до обґрунтування характеру та сили впливу показників фінансово-економічного розвитку країни на рівень тінзації національної економіки. Так, одна категорія науковців пов'язує цей вплив із регіональними особливостями економічного розвитку країни, у той час як інша – з ефективністю державної політики фінансового моніторингу й контролю.

Деякі дослідження пов'язують явище тіньової економіки з низькою продуктивністю та рівнем економічного розвитку країни. Так, наприклад, 70 % країн із високою часткою тінзації – це країни Африки, в той час як країни з високим рівнем доходу мають меншу частку тіньової складової.

В науковій літературі напрацьоване значне різноманіття підходів до ідентифікації найбільш впливових детермінант тінзації економіки, котрі відрізняються як переліком факторів впливу, так і результатами оцінки ступеня та напрямку їх дії.

Так, значна кількість авторів досліджували тінізацію економіки в контексті її зв'язку з ринком праці. Відповідно до досліджень Т. Вісмана, проблеми з працевлаштуванням в країні, високий рівень безробіття формують передумови до зростання неформальної зайнятості [241]. С. Чичокі і Дж. Тірович [45] при дослідженні ринку праці в Польщі, прийшли до висновку, що факторами тінізації економіки виступають з одного боку, ухилення від оподаткування на офіційному ринку праці, а з іншого боку, відсутність попиту на деякі професії на офіційному ринку.

Іншим фактором, що розглядається в контексті впливу на тінізацію економіки є рівень довіри до влади та якість державного управління. Де Дж. Ерноркорт і П. Меон [46], Д. Теобалделі і Ф. Шнайдер [216] стверджували, що країни у яких фіскальне регулювання економіки здійснюється на демократичних засадах, мають нижчий рівень тіньової економіки.

Дж. Крумпліте [130] спираючись на приклади зарубіжного досвіду, показує, що країни з високим податковим навантаженням (52-55 %) вважаються більш конкурентоспроможними та мають невеликий обсяг тіньової економіки (Швеція, Данія, Фінляндія). Країни з відносно низьким податковим навантаженням (до 20 відсотків) мають тіньову економіку більше 60 відсотків ВВП (Грузія, Мексика). Вплив даного фактора описується кривою Лаффера, яка показує, що відносно низьке податкове навантаження визначає низькі рівні тіньової економіки, в той час як збільшення податкового навантаження понад оптимального рівня визначає високі обсяги тіньової економіки, яка, в свою чергу, зменшує збір податкових надходжень до державного бюджету.

В цілому, для більшості промислових країн на рівень тіньової економіки впливають такі фактори [69]: рівень податкового навантаження та внесків на соціальне страхування; частота та інтенсивність регулювання офіційного сектору економіки, надмірне державне регулювання ринку праці, збільшення пенсійного віку, зростання рівня безробіття та обмеження можливих робочих годин на тиждень. Країни з високим рівнем тіньової економіки зазвичай демонструють низький рівень готовності платити податки, що визначається

корупцією, толерантністю влади, а також низькою повагою та лояльністю до громадських організацій. Аналізуючи країни Центральної та Східної Європи, включаючи країни Балтії, вчені вказують на дещо інші причини, що визначають масштаби тіньової економіки: некомпетентність офіційних установ (правові акти, бюрократія, судова практика); корупція, що підриває довіру до влади; слабе дотримання законодавства, неможливість або небажання захищати права власності; високі витрати на розвиток бізнесу та тягар ділового адміністрування; низька ймовірність того, що його вдасться уникнути, якщо він уникає сплати податків або робить незаконну роботу (таким чином, просувається незаконна діяльність); надзвичайно висока бюрократія.

Рівень тіньової економіки в Литві в період 2000 - 2011 рр. пояснюються такими факторами, як швидкість робочої сили, обсяги міжнародної торгівлі, кредитування приватного сектора і індекс свободи бізнесу. В Естонії і Литві, обмеження кредитування приватного сектора є визначальними факторами, які впливають на масштабах тіньової економіки.

Основними детермінантами тіньової економіки Греції, автори визначають податкові та соціальні внески, інтенсивність регулювання, послуги державного сектору. За період 2003 та 2008 рр. встановлено значний зв'язок між рівнем тіньової економіки та рівнем корупції. З 15 досліджуваних факторів, лише деякі з них – рівень безробіття, ВВП на душу населення, рівень заробітної плати, ставки кредитування, рівень оподаткування є статистично значущими.

Дослідження впливу драйверів фінансового-економічного розвитку країни на рівень тінізації в роботі проведемо за допомогою побудови регресійного рівняння залежності між результативною та факторними ознаками, яке має наступний вигляд:

$$D(t) = d_0 \times \prod_i u_i^{d_1} (t - l_i) \quad (2.1)$$

де $D(t)$ – результативна ознака економетричної моделі, в t -му періоді;

d_0, d_1 – параметри рівняння регресії, що є постійними величинами;

u_i – i -та факторна ознака мультиплікативної регресійної моделі;

l_i – лаг, що відповідає i -й факторній ознаці моделі.

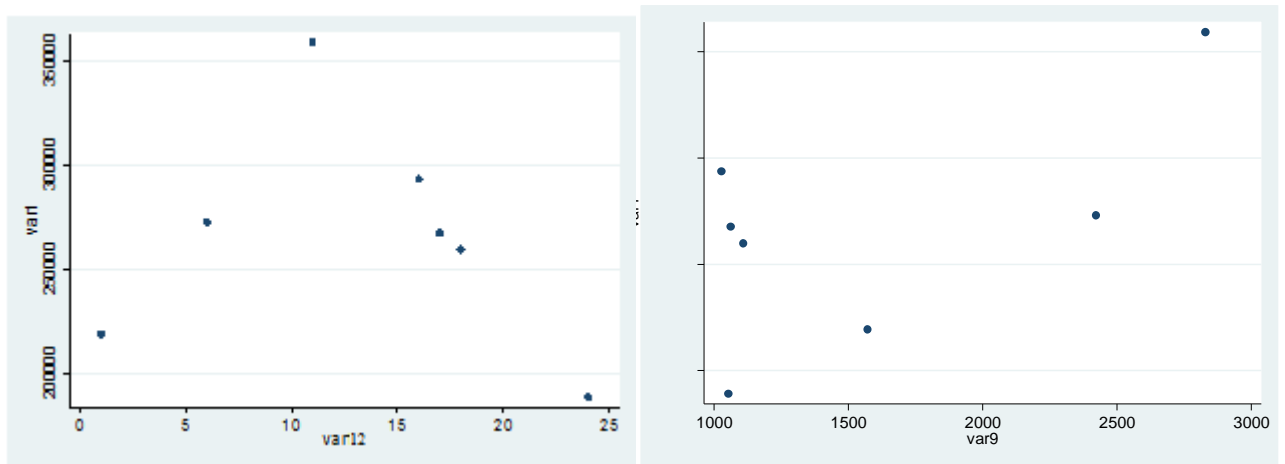
На основі проведено аналізу, вплив драйверів тінізації економіки нами буде досліджуватися в рамках наступних груп, наведених в таблиці 2.1. Об'єктом дослідження стануть Україна та сім європейських країн, що дозволить з одного боку визначити найбільш загальні для всіх країн індикатори впливу на рівень тінізації економіки, а з іншого – специфіку розвитку тіньового сектору економіки окремої країни.

Таблиця 2.1 – Групування драйверів тінізації національної економіки

Група драйверів тінізації НЕ	Індикатор
Індикатори інвестиційної привабливості країни	обсяг прямих іноземних інвестицій в країну (u_1), рівень інвестиційної привабливості (u_2)
Індикатори функціонування податкової системи	кількість податкових платежів (u_3), рівень податкового навантаження на бізнес (u_4)
Індикатори відкритості товарного ринку	обсяги імпорту (u_5) та експорту (u_6), обсяг недоотриманих надходжень від імпорту (u_7), обсяг недоотриманих надходжень від експорту (u_8), обсяг державного боргу (u_9)
Індикатори функціонування банківської системи	відсоткова ставка за депозитами (u_{10}), відсоткова ставка за кредитами (u_{11})
Індикатори якості державного регулювання	рівень інфляції (u_{12}), індекс корупції (u_{13})
Індикатори розвитку промисловості	обсяг реалізованої промислової продукції (u_{14}), частка прибуткових підприємств (u_{15}), обсяг ВВП (u_{16})

Джерело: систематизовано автором

Для визначення коефіцієнтів кореляції проведемо оцінку нормальності розподілу змінних показників за допомогою тесту Шапіро-Уїлка. Результати проведених розрахунків, фрагмент яких наведений на рисунку 2.1 показали, що переважна більшість показників мають нормальний розподіл, в той час як, два показники (обсяг державного боргу, кількість податкових платежів та частка прибуткових підприємств) не підпорядковуються закону нормального розподілу.



а) рівень інфляції

б) обсяг державного боргу

Рисунок 2.1 – Оцінка нормальності розподілу показників за тестом Шапіро-Уїлка для України

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати оцінювання нормальності розподілу драйверів тінізації економіки наведені в таблиці 2.2.

Для виявлення зв'язку між змінними, що не підпорядковуються закону нормального розподілу розрахуємо коефіцієнт кореляції Спірмена. Результати розрахунків наведені на рисунку 2.2.

Таблиця 2.2 – Результати оцінки нормальності розподілу драйверів тінізації економіки за допомогою тесту Шапіро-Уїлка

Індикатор	W	V	z	Prob>z
U ₁	0.96405	0.472	-1.048	0.85267
U ₂	0.94392	0.781	-0.385	0.65000
U ₃	0.86955	1.817	1.040	0.14920
U ₄	0.93415	0.917	-0.137	0.55459
U ₅	0.87810	1.698	0.913	0.18060
U ₆	0.92638	1.026	0.041	0.48370
U ₇	0.86306	1.908	1.132	0.12879
U ₈	0.95488	0.629	-0.707	0.76016
U ₉	0.79948	2.794	1.907	0.02826*
U ₁₀	0.92297	1.073	0.114	0.45443
U ₁₁	0.90785	1.284	0.415	0.33919
U ₁₂	0.95287	0.657	-0.644	0.74012
U ₁₃	0.83645	2.278	1.481	0.06925
U ₁₄	0.90617	1.307	0.446	0.32788
U ₁₅	0.74624	3.535	2.436	0.00742*
U ₁₆	0.97531	0.344	-1.523	0.93610

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

<pre>.spearman var1 var3, stats(p) Number of obs = 7 Spearman's rho = 0.0374 Test of Ho: var1 and var3 are independent Prob > t = 0.9365</pre>	<pre>. spearman var1 var9, stats(p) Number of obs = 7 Spearman's rho = 0.0214 Test of Ho: var1 and var9 are independent Prob > t = 0.8821</pre>
---	--

Рисунок 2.2 – Результати розрахунку коефіцієнта кореляції Спірмена для окремих драйверів тінізації доходів в Україні

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

З метою підвищення рівня адекватності побудованої економетричної моделі та її відповідності реаліям економічного розвитку країни поряд з комплексним аналізом відповідної статистичної інформації проаналізуємо тривалість часових лагів між аналізованими показниками. Критерії прийняття рівень, щодо характеру та сили кореляційного зв'язку між аналізованими показниками наведені в таблиці 2.3

Таблиця 2.3 – Кількісна характеристика оцінки сили кореляційного зв'язку

Характер зв'язку	Значення коефіцієнту кореляції	
	Прямий зв'язок	Обернений зв'язок
Відсутній	0,0	0,0
Слабкий	0,01-0,29	-0,01– -0,29
Середній	0,3-0,69	-0,3– -0,69
Сильний	0,7-0,99	-0,7– -0,99
Повний	1,0	-1,0

Джерело: систематизовано автором

На основі визначення сили та характеру кореляційного зв'язку між аналізованими показниками (табл. 2.4) можна зробити наступні висновки:

1) Вплив більшості факторних ознак на результуючий показник (13 із 16) здійснюється з часовим лагом в 1-2 роки. На третьому році статистично значущим є лише зв'язок між рівнем тінізації економіки та обсягом ВВП в Данії. Для решти країн даний вплив відбувається з часовим лагом у 2 роки.

2) За результатами аналізу визначено, що вплив більшості показників відбувається без часового лагу, зокрема: для всіх аналізованих країн встановлено відсутність часового лагу для обсягу реалізованої промислової продукції, обсягу недоотриманих надходжень від імпорту, відсоткової ставки за депозитам та відсоткової ставки за кредитами; для Данії та Словенії, Словацької республіки – між рівнями тінізації та податкового навантаження;

для Люксембургу – обсягом прямих іноземних інвестицій, часткою прибуткових підприємств в їх загальній кількості в країні та рівнем інфляції.

Таблиця 2.4 – Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції між показниками фінансово-економічного розвитку та рівнем тінізації України залежно від часових лагів за період 2010-2018 рр.

Індикатор	Україна			
	лаг 0 років	лаг 1 рік	лаг 2 роки	лаг 3 роки
U ₁	-0,13	-0,81	-0,44	-0,42
U ₂	-0,12	-0,22	-0,26	-0,14
U ₃	0,14	0,1	0,08	0,01
U ₄	0,50	0,95	0,56	0,19
U ₅	0,43	0,45	0,9	0,17
U ₆	0,23	0,27	0,77	0,02
U ₇	0,84	0,44	0,28	0,16
U ₈	0,16	0,24	0,14	0,08
U ₉	0,25	0,76	0,13	0,09
U ₁₀	0,65	0,21	0,33	0,02
U ₁₁	-0,79	-0,21	-0,37	-0,01
U ₁₂	0,38	0,79	0,25	0,03
U ₁₃	0,12	0,81	0,20	0,08
U ₁₄	0,65	0,17	0,29	0,07
U ₁₅	-0,17	-0,67	-0,26	-0,13
U ₁₆	-0,14	-0,21	-0,79	-0,02

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

3) Для більшості країн вплив на рівень тінізації економіки з часовим лагом в 1 рік здійснюють обсяг прямих іноземних інвестицій та частка прибуткових підприємств в їх загальній кількості в країні (крім Люксембургу), рівень інфляції (крім Люксембургу та Словацька Республіка), індекс корупції, рівень податкового навантаження (крім Данії та Словенії, Словацької республіки) та обсяг державного боргу.

4) Обсяги ВВП, експорту та імпорту здійснюють вплив на рівень тінізації економіки з часовим лагом в 2 роки.

Сформована інформаційна база та результати визначення часових лагів формують передумови до оцінювання індивідуальних параметрів побудови економетричної моделі, що визначає характер залежності між показникам та має наступний вигляд:

$$D(t) = d_0 \times u_1^{d_1}(t - l_1) \times u_2^{d_2}(t - l_2) \times u_3^{d_3}(t - l_3) \times u_4^{d_4}(t - l_4) \times u_5^{d_5}(t - l_5) \\ \times u_6^{d_6}(t - l_6) \times u_7^{d_7}(t - l_7) \times u_8^{d_8}(t - l_8) \times u_9^{d_9}(t - l_9) \times u_{10}^{d_{10}}(t - l_{10}) \times u_{11}^{d_{11}}(t - l_{11}) \times u_{12}^{d_{12}}(t - l_{12}) \times u_{13}^{d_{13}}(t - l_{13}) \times u_{14}^{d_{14}}(t - l_{14}) \times u_{15}^{d_{15}}(t - l_{15})$$

де u_1 – обсяг прямих іноземних інвестицій в країну;

u_2 – рівень інвестиційної привабливості;

u_3 – кількість податкових платежів;

u_4 – рівень податкового навантаження на бізнес;

u_5 – обсяг імпорту;

u_6 – обсяг експорту;

u_7 – обсяг недоотриманих надходжень від імпорту;

u_8 – обсяг недоотриманих надходжень від експорту;

u_9 – обсяг державного боргу;

u_{10} – відсоткова ставка за депозитами;

u_{11} – відсоткова ставка за кредитами;

u_{12} – рівень інфляції;

u_{13} – індекс корупції;

u_{14} – обсяг реалізованої промислової продукції;

u_{15} – частка прибуткових підприємств;

u_{16} – обсяг ВВП.

Передумовою побудови мультиплікативної функції, що визначає залежність результуючого показника від факторних є приведення економетричного рівняння до лінійного вигляду. З цією метою в роботі здійснено лінеаризацію рівняння шляхом логарифмування його правої і лівої частин та приведення його до наступного вигляду:

$$\ln D(t) = \ln d_0 + \sum_{i=1}^n d_i \times \ln u_i(t - l_i)$$

Результати приведення рядів даних до лінійного вигляду шляхом лінеаризації наведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Результати лінеаризації індикаторів фінансово-економічного розвитку України за період 2010-2018 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ln(u ₁)	12,15	12,47	12,59	12,50	12,30	12,52	12,79	12,93
Ln(u ₂)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₃)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₄)	3,18	3,26	3,26	3,22	3,26	3,30	3,37	3,40
Ln(u ₅)	10,85	11,13	11,14	11,06	10,89	10,55	10,50	10,68
Ln(u ₆)	11,01	11,32	11,35	11,25	10,90	10,53	10,58	10,81
Ln(u ₇)	5,20	5,17	5,17	5,17	5,19	5,09	4,76	4,53
Ln(u ₈)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₉)	10,88	11,03	11,16	11,27	11,30	11,50	11,65	11,87
Ln(u ₁₀)	2,31	2,22	2,56	2,65	2,60	2,57	2,21	2,35
Ln(u ₁₁)	2,45	2,52	2,10	1,97	2,75	3,23	2,85	2,77
Ln(u ₁₂)	1,01	1,02	1,02	0,97	0,85	0,86	0,84	0,82
Ln(u ₁₃)	0,88	0,79	0,92	1,03	0,96	0,79	0,83	0,88
Ln(u ₁₄)	7,21	6,89	7,23	6,49	6,36	6,36	6,66	7,09
Ln(u ₁₅)	3,19	2,89	2,80	2,84	-0,22	1,82	2,37	2,59
Ln(u ₁₆)	13,89	14,09	14,16	14,19	14,26	14,50	14,68	14,91

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

З метою побудови економетричного рівняння залежності рівня тінізації економіки від індикаторів фінансово-економічного розвитку країни проведемо

статичний аналіз зв'язку між даними показниками, результати якого наведені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Аналіз залежності рівня тінізації економіки від індикаторів фінансово-економічного розвитку України

Показник	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин	0,14	0,03	1,62763	0,13	0,15
u1	-0,58	0,08	0,74342	-0,55	-0,61
u4	0,79	0,07	0,99693	0,75	0,83
u5	0,48	0,09	1,34872	0,46	0,50
u6	0,43	0,03	3,59851	0,41	0,45
u7	0,66	0,08	1,37800	0,63	0,69
u9	0,68	0,09	0,15101	0,65	0,71
u10	0,31	0,01	11,06680	0,29	0,33
u11	-0,32	0,03	4,82945	-0,30	-0,34
u12	0,82	0,04	3,20648	0,78	0,86
u13	0,54	0,03	5,45861	0,51	0,57
u14	0,63	0,08	1,40149	0,60	0,66
u15	-0,61	0,03	4,50615	-0,58	-0,64
u16	-0,68	0,03	0,86629	-0,65	-0,71

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

На основі даних таблиці 2.5 та з урахуванням часових лагів побудуємо економетричну модель залежності рівня тінізації економіки від індикаторів економічного та фінансового розвитку України:

$$\begin{aligned}
 D(t)_{UKR} = & e^{0,14} \times u_1^{-0,58}(t-1) \times u_4^{0,79}(t-1) \times u_5^{0,48}(t-2) \times u_6^{0,43}(t-2) \\
 & \times u_7^{0,66}(t-1) \times u_9^{0,68}(t-1) \times u_{10}^{0,31}(t) \times u_{11}^{-0,32}(t) \times u_{12}^{0,82}(t-1) \\
 & \times u_{13}^{0,54}(t-1) \times u_{14}^{0,63}(t) \times u_{15}^{-0,61}(t-1) \times u_{16}^{-0,68}(t-2)
 \end{aligned}$$

На основі запропонованого вище методологічного підходу було оцінено ступінь залежності рівня тінізації від зміни векторів фінансово-економічного розвитку національної економіки для Данії, Німеччини, Люксембургу, Польщі,

Словенії, Словацької Республіки, Швейцарії (результати розрахунків наведені в додатку В). Економетричні моделі, що описують вплив індикаторів фінансово-економічного розвитку країни на рівень тінізації економіки даних країн мають наступний вигляд:

- для Данії:

$$D(t)_{DEN} = e^{0,11} \times u_1^{-0,32}(t-1) \times u_4^{0,41}(t) \times u_5^{0,32}(t-2) \times u_6^{0,48}(t-2) \\ \times u_7^{0,44}(t) \times u_9^{0,45}(t-1) \times u_{10}^{0,54}(t) \times u_{11}^{-0,36}(t) \times u_{12}^{0,31}(t-1) \\ \times u_{13}^{0,33}(t-1) \times u_{14}^{0,48}(t) \times u_{15}^{-0,57}(t-1) \times u_{16}^{-0,45}(t-2)$$

- для Німеччини:

$$D(t)_{GEM} = e^{0,07} \times u_1^{-0,25}(t-1) \times u_4^{0,29}(t-1) \times u_5^{0,25}(t-2) \times u_6^{0,27}(t-2) \\ \times u_7^{0,38}(t) \times u_9^{0,41}(t-1) \times u_{10}^{0,39}(t) \times u_{11}^{-0,33}(t) \times u_{12}^{0,53}(t-1) \\ \times u_{13}^{0,38}(t-1) \times u_{14}^{0,27}(t) \times u_{15}^{-0,39}(t-1) \times u_{16}^{-0,41}(t-3)$$

- для Люксембургу:

$$D(t)_{LUX} = e^{0,11} \times u_1^{-0,34}(t) \times u_4^{0,27}(t-1) \times u_5^{0,34}(t-2) \times u_6^{0,39}(t-2) \\ \times u_7^{0,36}(t) \times u_9^{0,47}(t-1) \times u_{10}^{0,40}(t) \times u_{11}^{-0,31}(t) \times u_{12}^{0,51}(t) \\ \times u_{13}^{0,30}(t-1) \times u_{14}^{0,39}(t) \times u_{15}^{-0,40}(t) \times u_{16}^{-0,47}(t-2)$$

- для Польщі:

$$D(t)_{POL} = e^{0,15} \times u_1^{-0,51}(t-1) \times u_4^{0,39}(t-1) \times u_5^{0,51}(t-2) \times u_6^{0,44}(t-2) \\ \times u_7^{0,47}(t) \times u_9^{0,56}(t-1) \times u_{10}^{0,31}(t) \times u_{11}^{-0,48}(t) \times u_{12}^{0,78}(t-1) \\ \times u_{13}^{0,44}(t-1) \times u_{14}^{0,44}(t) \times u_{15}^{-0,31}(t-1) \times u_{16}^{-0,56}(t-2)$$

- для Словенії:

$$D(t)_{SLV} = e^{0,12} \times u_1^{-0,57}(t-1) \times u_4^{0,58}(t) \times u_5^{0,57}(t-2) \times u_6^{0,61}(t-2) \\ \times u_7^{0,52}(t) \times u_9^{0,66}(t-1) \times u_{10}^{0,52}(t) \times u_{11}^{-0,47}(t) \times u_{12}^{0,57}(t-1) \\ \times u_{13}^{0,64}(t-1) \times u_{14}^{0,61}(t) \times u_{15}^{-0,52}(t-1) \times u_{16}^{-0,66}(t-2)$$

- для Словацької Республіки:

$$\begin{aligned}
D(t)_{SLC} = & e^{0,11} \times u_1^{-0,55}(t-1) \times u_4^{0,61}(t) \times u_5^{0,55}(t-1) \times u_6^{0,58}(t-2) \\
& \times u_7^{0,54}(t) \times u_9^{0,62}(t-1) \times u_{10}^{0,51}(t) \times u_{11}^{-0,54}(t) \times u_{12}^{0,54}(t) \\
& \times u_{13}^{0,6}(t-1) \times u_{14}^{0,58}(t) \times u_{15}^{-0,51}(t-1) \times u_{16}^{-0,62}(t-2)
\end{aligned}$$

- для Швейцарії:

$$\begin{aligned}
D(t)_{SWZ} = & e^{0,08} \times u_1^{-0,33}(t-1) \times u_4^{0,6}(t-1) \times u_5^{0,54}(t-2) \times u_6^{0,52}(t-2) \\
& \times u_7^{0,69}(t) \times u_9^{0,41}(t-1) \times u_{10}^{0,58}(t) \times u_{11}^{-0,39}(t) \times u_{12}^{0,34}(t-1) \\
& \times u_{13}^{0,64}(t-1) \times u_{14}^{0,38}(t) \times u_{15}^{-0,3}(t-1) \times u_{16}^{-0,54}(t-2)
\end{aligned}$$

Таким чином, моделювання рівня тінізації економіки на основі економетричних методів дозволило формалізувати встановлені залежності між індикаторами та визначити найбільш релевантні, з урахуванням часових горизонтів їх впливу, детермінанти впливу на рівень тінізації економіки.

Результати емпіричного аналізу дозволили зробити висновок про наявність тісного прямого та оберненого зв'язку між окремими показниками фінансово-економічного розвитку країни та рівнем тінізації. Так, наприклад, інгібіторами тінізації економіки визначено рівень податкового навантаження, обсяг державного боргу, обсяг недоотриманих надходжень від імпорту та рівень інфляції. В той же час, каталізаторами тінізації слугують обсяги ВВП, частка прибуткових підприємств та обсяг прямих іноземних інвестицій в країну.

Дослідження в розрізі інших європейських країн підтвердили достовірність встановлених взаємозалежностей: зростання обсягу ВВП призводить до зниження частки тіньового сектору економіки. В той же час за допомогою аналізу підтверджено вплив податкового навантаження на результуючий показник.

Запропонований методичний підхід до моделювання взаємозв'язку між аналізованими показниками може бути покладений в основу аналізу

закономірностей розвитку тіньового сектору економіки, до здійснюється державними інституціями в контексті реалізації політики детінізації економіки.

Розуміння залежності рівня тіньової економіки від характеру інтервенцій держави створює можливість оперативного корегування стратегій розвитку, спрямованих на підвищення економічного зростання країни та покращення показників її соціального та економічного розвитку.

2.2. Розвиток теоретичних засад впливу рівня тінізації на соціальний розвиток країни

Тінізація економіки є комплексним явищем наслідки якого спостерігаються в багатьох сферах розвитку суспільства. Однак, переважна більшість науковців досліджують тінізацію економіки через призму її впливу на показники економічного розвитку країни, ігноруючи при цьому соціальну його складову, яка зазнає впливу тіньових операцій в масштабах не менших ніж економічна.

Вплив неформальної економіки на різні аспекти соціального розвитку країни відбувається головним чином через її економічне середовище. Так, одним із наслідків існування тіньового сектору економіки є зниження (за рахунок ухилення від оподаткування) обсягу податкових надходжень до бюджету відповідного рівня.

До найбільших негативних наслідків впливу тіньової економіки на рівень соціального розвитку країни можна віднести ухилення від сплати соціальних внесків, що призводить до суттєвого зниження обсягу фінансування програм та заходів соціального забезпечення населення, проблем із соціальними виплатами, державною пенсійною системою, страхуванням на випадок безробіття, медичним страхуванням тощо. Знижуються темпи реформування галузей охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, тощо.

При оцінці взаємозв'язку між неофіційною економікою та соціальним розвитком країни більшість авторів в якості результуючих показників, що зазнають найбільшого впливу тіньових операцій використовують такі індикатори якості життя суспільства, як кількість закладів середньої та вищої освіти, щільність лікарняних ліжок, дитячих садків, рівень освіченості населення та інші. Однак, на нашу думку, дані показники характеризують соціальний розвиток країни загалом і не в повній мірі відображають зміну рівня «якості життя» суспільства під впливом тіньових операцій. Так, наприклад, щільність лікарняних ліжок не може до кінця характеризувати рівень соціального забезпечення населення, оскільки в країнах з низьким рівнем матеріального розвитку, недосконалістю медичної системи, достатня забезпеченість лікарняними ліжками може відбуватися в умовах низького рівня звернення населення до медичних установ внаслідок відсутності фінансової можливості оплатити лікування, тощо.

А. Катречка та С. Дальберг залежність між даними показниками у довгостроковому періоді досліджували за допомогою оцінки 4 економетричних моделей, в яких в якості факторної ознаки застосовувався рівень тінізації економіки, а в якості результуючих показників – тривалість життя, поширеність ВІЛ, зарахування до школи та смертність до 5 років [116].

Кількісні емпіричні дослідження для 31 країни з високим рівнем економічного розвитку та 27 країни з середнім рівнем підтвердили, що негативний ефект тіньової економіки переважає над позитивним у соціальній сфері для всіх аналізованих країн. Зміни рівня тіньової економіки на 1% носить більш негативний характер для країн з низьким та середнім рівнем розвитку, ніж для розвинених країн.

Найбільший негативний вплив спостерігається на тривалість життя, зарахування до школи та смертність населення віком до 5 років. На показник поширеності ВІЛ тінізація має дуже незначний позитивний вплив [116]. Наприклад, зі збільшенням тіньової економіки на 1% рівень смертності населення молодше 5 років зростає на 4,66 дітей на 1000 народжених. Це

найбільша порівняно з іншими змінними залежність. Збільшення тіньової економіки на 1% зменшить рівень поширеності ВІЛ на 0,12%. Тому розквіт тіньової економіки може мати невеликий позитивний ефект для поширеності ВІЛ.

А. Кіреєнко та К. Невзорова [130] вплив тінізації на якість життя суспільства досліджували в розрізі 5 груп країн (з мінімальним рівнем тінізації економіки, вище середнього, середнім, нижче середнього та максимальним) та для чотирьох результуючих показників: приріст ВВП на душу населення, приріст населення, рівень безробіття, тривалість життя новонароджених, рівень позашкільної освіти. За результатами аналізу було встановлено, що тривалість життя новонароджених зазнає суттєвого негативного впливу для кожного кластера та всієї сукупності країн загалом. Крім того аналіз показав, що зі зростанням тіньової економіки коефіцієнт регресії теж збільшується.

Як свідчать дані наведені на рисунку 2.3 вплив тінізації на обсяг ВВП не залежить від частки неофіційного сектору економіки, в той час як рівень позашкільної освіти зменшується з його зростанням.

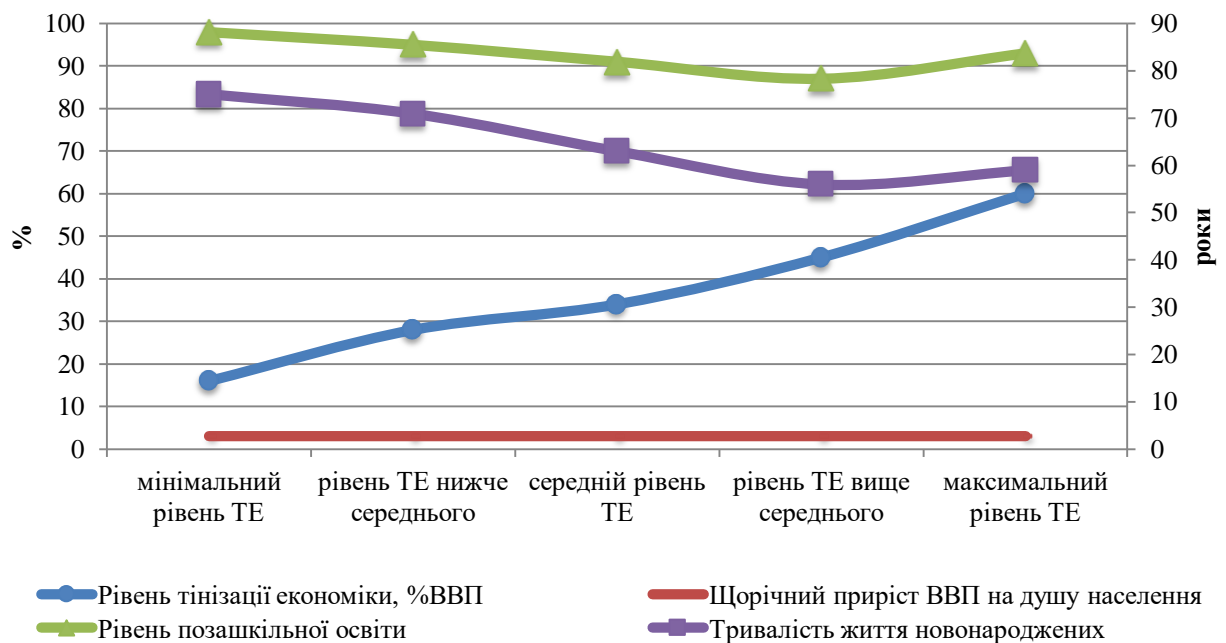


Рисунок 2.3 – Зв'язок рівня тіньової економіки з індикаторами якості життя

Джерело: побудовано автором на основі [242]

Не менший вплив незаконна тіньова діяльність здійснює і на якість інституційного розвитку країни. У своїй роботі М. Бові [34] встановив, що протягом 1990-2000 років для країн ОЕСР спостерігалось негативне співвідношення між тіньовою економікою та якістю інституційного середовища. К. Тerasава та В. Гейтс [217] виявили у своєму дослідженні, що менш розвинені країни мають позитивний зв'язок між розмірами уряду та рівнем економічного зростання в офіційному секторі економіки, тоді як розвинені країни мають негативний зв'язок між даними показниками.

Взаємозв'язок між тіньовою економікою та індексом людського розвитку (ІЛР) частково досліджували А. Амендола та Р. Дель Анно [11]. Автори виявили наявність U-подібної статистично значущої негативної залежності між тіньовою економікою та ІЛР для країн Латинської Америки (рис. 2.4).

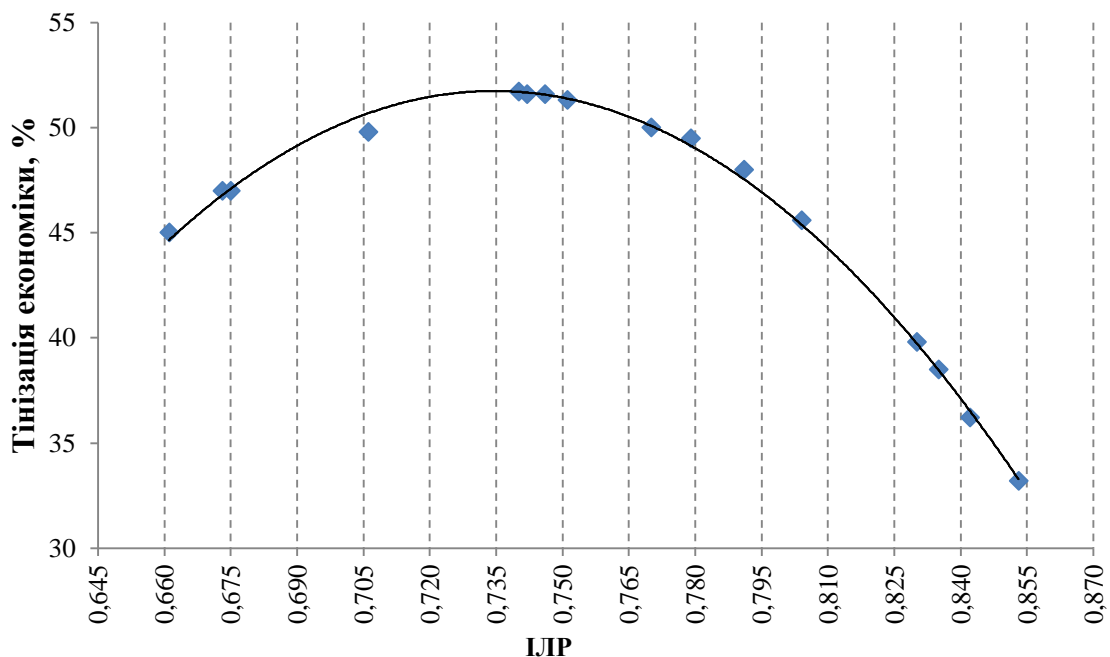


Рисунок 2.4 – Квадратична залежність між ІЛР та тінізацією економіки на прикладі країн Латинської Америки

Джерело: побудовано автором на основі [11]

Досить щільно тіньовий сектор економіки пов'язаний з поширенням корупції в країні. Як було визначено нами в попередньому підрозділі, корупційна складова є одним із найбільш вагомих драйверів тінізації

економіки. В той же час, існує ряд емпіричних підтверджень наявності зворотного зв'язку між даними показниками. Так, А. Дрегер та Ф. Шнайдер [200] за результатами розрахунків прийшли до висновку, що тіньова економіка та корупція є субститутами в країнах з високим рівнем доходу, в той час як у країнах з низьким рівнем економічного розвитку вони доповнюють та стимулюють зростання одне одного. Дж. Хіндрікс, М. Кін та А. Мюсі [102] стверджують, що корупція є невід'ємною складовою тіньової економіки. При цьому автори зазначають, що тіньова економіка залежно від рівня економічного розвитку країни, матеріального добробуту населення та інших факторів може мати різний характер та ступінь впливу на корупцію.

На сьогоднішній день, перед переважною більшістю країн з середнім та низьким рівнем економічного розвитку досить гостро стоїть проблема високого рівня безробіття. Окремі економісти до основних причин даної ситуації відносять економічну кризу, що призводить до скорочення виробництва та банкрутства підприємств, автоматизацію виробничих процесів, низький рівень заробітних плат, тощо. Однак, досить вагому роль в даній ситуації займає тіньовий сектор економіки.

За результатами аналізу М. Чренекової, К. Меліхової, Е. Маріосової, С. Мороз встановлена наявність відносно несприятливого зв'язку між рівнем неформальної зайнятості та суб'єктивними і об'єктивними показниками якості життя в регіонах України. Автори приходять до висновку, що у регіонах з найвищою часткою неформальної зайнятості більшість домогосподарств, як правило, ідентифікують себе як бідні або позбавлені матеріального добробуту. Зі зниженням рівня доходу, виміряним як середньомісячна заробітна плата, частка неформальної зайнятості в регіонах зростала. Автори наголошують на тому, що неформальна зайнятість створює умови для зменшення рівня безробіття особливо в сільській місцевості, що свідчить про потенціал неформального сектора створити можливості для працевлаштування. В той же час автори визнають, що неофіційне працевлаштування, не збільшує рівня матеріального добробуту населення [44].

Р. Галлі та Д. Кучера за результатами дослідження довели, що чим сильнішими є «громадянські права» в суспільстві тим більшою є частка формальної порівняно з неформальною зайнятості в країні [133].

Для багатьох соціологів стабільна зайнятість на офіційних робочих місцях пов'язана із задоволенням життям та високою його якістю.

Дослідження В. Качера, яке оцінює вплив неформальної торгівлі на зменшення рівня бідності в Зімбабве, доводить, що неформальна транскордонна торгівля позитивно сприяє на зменшення бідності. Цей результат був отриманий завдяки поліпшенню соціально-економічного добробуту торговців та підвищенню рівня їх продовольчої безпеки [119].

В той же час, дослідження зв'язку між неформальною торгівлею та бідністю в Індії показують, що зростання неформальної заробітної плати здатне знизити рівень бідності у міських населених пунктах. У дослідженні стверджується, що реальна неофіційна заробітна плата зростала у зв'язку з реформою торговельних відносин та сприятливо вплинула на зменшення бідності у містах.

Неформальний сектор також відіграє певну роль у зменшенні бідності домогосподарств, але не зменшує її загальний рівень у країні. Відсоток бідності був би набагато вищим за відсутності неофіційного сектора економіки для категорії населення яка немає можливості працевлаштуватися в формальному секторі [85].

Як правило, як для працівників так і для роботодавців неофіційне працевлаштування має свої переваги та ризики.

Неформальне працевлаштування можна визначити як таке, що не забезпечує правового та соціального захисту населення.

Тіньові трудові відносини негативно позначаються на рівні соціального захисту населення. Так, тіньова зайнятість не передбачає офіційних договірних трудових відносин та соціального захисту працівників. В першу чергу це пов'язано з тим, що дана діяльність не супроводжується виникненням податкових зобов'язань за даними працівниками. Роботодавці не сплачують

соціальних внесків та податків, пов'язаних з трудовою діяльністю, хоча при цьому можуть виконувати свої податкові зобов'язання за іншими платежами. Співвідношення між офіційним та неофіційним секторами економіки в контексті працевлаштування населення може бути представлено у вигляді матриці, яка за критерієм рівня соціального захисту передбачає рух по діагоналі з лівого нижнього кута в правий верхній кут при зміні характеру трудових відносин з офіційного на неофіційний (рис. 2.5).

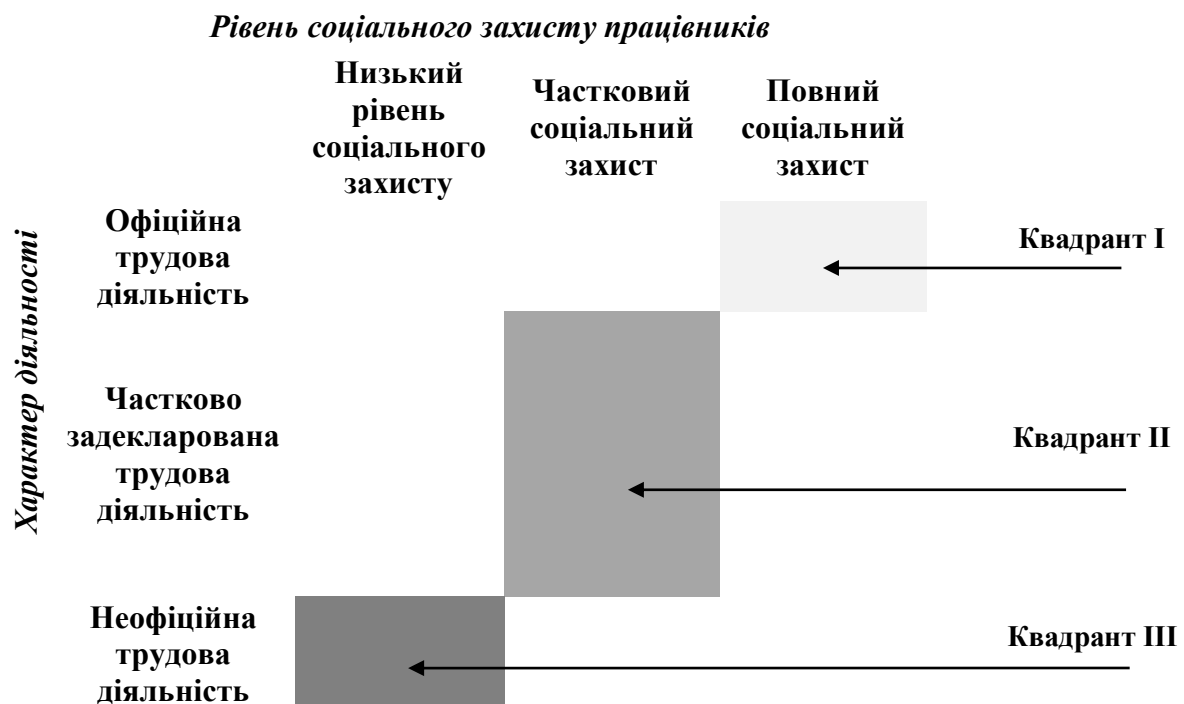


Рисунок 2.5 – Матриця співвідношення офіційного та неофіційного ринку трудових ресурсів

Джерело: розроблено автором

В цілому можна виділити три моделі поведінки працівника:

1) Квадрант 1. Офіційна трудова діяльність, що характеризується повним декларуванням рівня свого доходу та відповідно виконанням зобов'язань. Даний працівник є найбільш захищеним як з економічної так і соціальної сторони. Окрім офіційної заробітної плати мінімальний рівень якої чітко визначений законодавством, даний працівник має законодавче право на

відпустку, соціальні виплати, за визначених законодавством умов, пенсійні виплати в розмірах, що корелюють з рівнем його заробітної плати. В той же час, такі відносини передбачають повну виплату суб'єктами господарювання в повному обсязі єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб.

2) Квадрант 2. Офіційна трудова діяльність, особливістю якої є часткове декларування реально отриманих доходів. До даної категорії належать працівники, які працюють на офіційно зареєстрованих підприємствах, які сплачують податки, мають рахунки, ведуть бухгалтерську та податкову звітність, але при цьому частину заробітної плати отримують в «конвертах». Це призводить до зменшення податкових зобов'язань економічного суб'єкта. За даного типу відносин, за працівником зберігаються всі права, як і для першої категорії працівників. В той же час, це може позначитися на розмірі їх майбутніх пенсійних виплат.

3) Квадрант 3. Неофіційна трудова діяльність може бути реалізована як на офіційно зареєстрованих підприємствах так і на нелегальних. Досить часто розмір заробітної плати на тіншовому ринку трудових ресурсів є більшим за офіційний сектор економіки. В той же час дані працівники позбавлені будь-яких соціальних гарантій та виплат, що в умовах нестабільного економічного середовища в країні робить їх найбільш вразливими до зміни макроекономічної ситуації в країні.

Як свідчать дані наведені на рисунках 2.6-2.7 тінізація має суттєвий статистично значущий непрямий вплив на рівень матеріального добробуту населення.

Особи, залежні від неформальної економіки, особливо вразливі до таких ризиків. Незважаючи на те, що досить часто дана категорія населення може превалювати в суспільстві, з точки зору соціального захисту вони часто маргіналізуються в суспільстві.

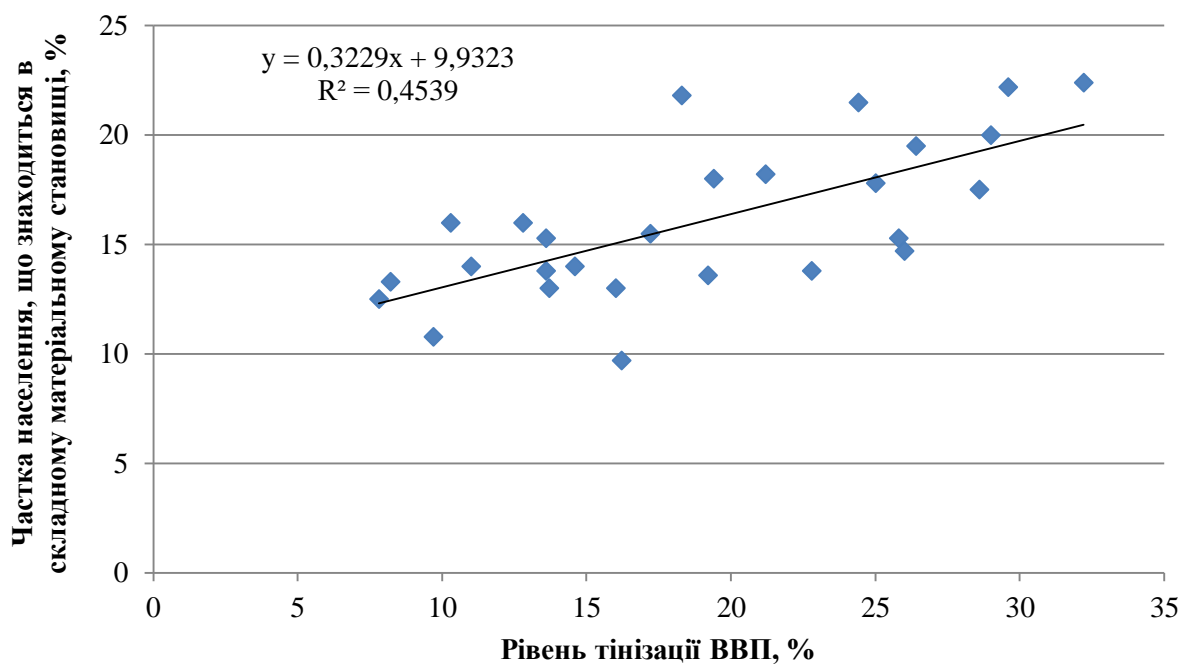


Рисунок 2.6 – Зв'язок між часткою населення, що знаходиться на рівні бідності та розміром неформальної економіки

Джерело: побудовано автором на основі [85]

Учасники неофіційного ринку праці, як правило, позбавлені механізмів соціального забезпечення або мають обмежений доступ до них. Вони часто залежать від соціальних програм, спрямованих на малозабезпечені групи населення, програм, які залежать від політичної прихильності та волі уряду.

Відсутність офіційного працевлаштування та як наслідок стабільних соціальних відрахувань в майбутньому призводить до мінімальних пенсійних виплат даним особам.

Як правило тіньовий ринок праці характеризується відсутністю офіційної реєстрації особи як суб'єкта господарювання, а отже і не передбачає наявності представницького органу, що здійснює захист прав працівників (профспілкові організації на підприємстві, тощо). Це призводить до зростання випадків невиконання роботодавцями своїх зобов'язань щодо своєчасної та повної виплати заробітної плати, дотримання безпечних умов праці, трудової дисципліни, вимог законодавства щодо робочого графіку, тощо.

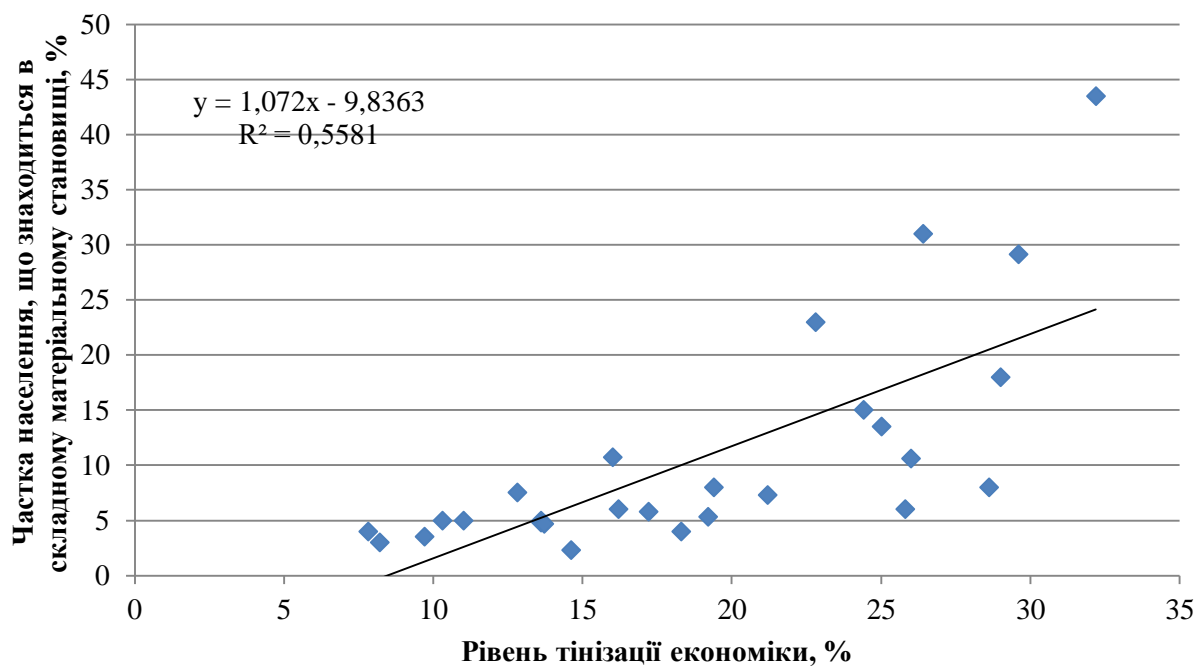


Рисунок 2.7 – Зв'язок між часткою населення, що знаходиться в складному матеріальному становищі та розміром неформальної економіки

Джерело: побудовано автором на основі [85]

Крім цього відсутність офіційної реєстрації призводить до зростання обсягу трансакційних витрат на моніторинг ринку праці в країні. Дана група витрат може бути суттєво збільшена і за рахунок географічної дисперсії та мобільності неофіційно зайнятих працівників.

Одним із ризиків тіньового ринку праці є нестабільність працевлаштування. Як правило, значну частку тіньового сектору економіки складають сезонне виробництво, будівельні роботи, працевлаштування на мікропідприємствах більшість з яких характеризуються короткостроковістю працевлаштування а отже і потребою постійного пошуку іншої роботи.

До позитивних факторів працевлаштування належить можливість підвищення рівня матеріального добробуту учасників ринку тіньового працевлаштування.

Крім того досить часто за рахунок ухилення від сплати податків та платежів рівень заробітної плати в тіньовому секторі економіки є дещо вищим. Як правило на неофіційних ринках праці значно нижчі порівняно з офіційним бар'єри по входженню на ринок, кваліфікаційні вимоги до працівників, тощо.

Існування ринку тіньового працевлаштування завдає значної шкоди соціальному розвитку держави, основними наслідками якого є:

1) зниження фінансових можливостей державної влади до фінансування програм та заходів в сфері соціального захисту населення внаслідок скорочення обсягу податкових надходжень до бюджету;

2) порушення права працівників на гідні умови праці та відсутність належного контролю за недотриманням трудової дисципліни при неофіційному працевлаштуванні;

3) неможливість використання працівниками задіяними на тіньовому ринку праці пакету соціального захисту у випадку хвороби, нещасного випадку, безробіття, тощо;

4) недотримання принципів рівності та справедливості оподаткування, оскільки неможливість виконання державою своїх функцій призводить до необхідності підвищення ставок податків, що лягає тягарем лише на офіційно працевлаштованих осіб;

5) зниження достовірності процесів прогнозування економічного та соціального розвитку країни, ефективності реалізації програм розвитку держави.

Систематизація позитивних та негативних аспектів впливу тінізації економіки на рівень соціального розвитку країни наведена в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Вплив неофіційного працевлаштування на соціальний розвиток економіки

Недоліки	Переваги
Відсутність доступу до кредитних та фінансових послуг через обмежену кредитну історію та відсутність офіційного доходу.	Підвищення рівня матеріального добробуту за умови відсутності вакансій в офіційному секторі.
Недотримання працедавцями вимог трудового права (задекларований рівень мінімальної заробітної плати та своєчасна її виплата, директиви щодо тривалості робочого часу, умов праці, облаштування робочого місця, тощо)	Більш гнучкий графік роботи, можливість одночасного працевлаштування в декількох місцях.
Складність масштабування бізнесу внаслідок відсутності можливості відкрито рекламувати свою діяльність.	Виступає як тестова площадка для розвитку малого бізнесу.
Більш високі бар'єри для виходу на офіційний трудовий ринок через неможливість підтвердити свій досвід та стаж роботи.	Низькі бар'єри для входження на ринок неофіційних трудових відносин, знижені вимоги до кандидатів.
Відсутність матеріальної допомоги на випадок нещасного випадку, втрати працездатності, тощо.	

Джерело: систематизовано автором

Основними гіпотезами в процесі дослідження впливу тінізації економіки на показники соціального розвитку країни є:

1) тінізація національної економіки обумовлює тіньову зайнятість населення, що відображається на динаміці обсягів надходжень ПДФО та ЄСВ;

2) рівень тінізації економіки є меншим у країнах із більш високим рівнем середньої заробітної плати. Так, незадоволеність громадян рівнем оплати їх праці призводить до пошуку додаткового заробітку та ухилення від оподаткування. Досить часто дані працівники одночасно є учасниками офіційного та тіньового ринку праці;

3) рівень тінізації економіки є меншим у країнах із більш високим рівнем задоволення базових потреб населення, добробуту та можливостей для розвитку.

З метою перевірки встановлених гіпотез про наявність впливу тінізації економіки на показники соціального розвитку країни, проведемо аналіз зв'язку між рівнем тінізації країни та окремими показниками її соціального розвитку.

З цією метою нами буде використано підхід, що базується на побудові часових рядів, запропонований Грейнджером у 1969 році та передбачає побудову рівняння регресії, яке має наступний вигляд:

$$y_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^m \beta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \beta_j x_{t-j} + e_t \quad (2.1)$$

Маючи масив даних Ω_t у формі $(x_t, \dots, x_{t-j}, y_t, \dots, y_{t-i})$, ми припускаємо, що x_t є причиною для y_t , якщо дисперсія оптимального лінійного предиктора y_{t+h} , що базується на Ω_t , має меншу дисперсію, ніж оптимальний лінійний предиктор y_{t+h} спираючись лише на відсталі значення y_t , для будь-якого часового горизонту. Таким чином, x є причиною y якщо він може підвищити точність прогнозу y відносно прогнозу x , розглядаючи лише минулі значення y (якщо $\sigma^2(y_t: y_{t-j}, x_{t-i}) < \sigma^2(y_t: y_{t-j})$, з j та $i = 1, 2, 3, \dots, n$ та σ^2 що представляють дисперсію прогнозованої похибки) [91]. Встановлені гіпотези дозволяють нам побудувати наступні рівняння залежностей:

$$I_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j I_{t-j} + \sum_{j=1}^n \rho_j SE_{t-j} + e_t \quad (2.2)$$

$$SE_t = \delta + \sum_{j=1}^p \theta_j SE_{t-j} + \sum_{j=1}^q \tau_j I_{t-j} + \mu_t, \quad (2.3)$$

де SE_t – рівень тінізації економіки в t -му періоді;

I_t – індикатор соціального розвитку країни в t -му періоді.

Побудовані рівняння залежностей (2.1) та (2.2) дозволяють перевірити наявність зв'язку між тіньовою економікою та показниками соціального розвитку країни в розрізі наступних гіпотез:

1. В країні наявний односторонній причинний зв'язок від показниками соціального розвитку та рівнем тіньової економіки. У даному випадку темпи зростання окремих показників зумовлюють зростання тіньової економіки, але не навпаки. Так, $\sum_{j=1}^n \tau_j \neq 0$ and $\sum_{j=1}^m \rho_j = 0$.

2. Існує односторонній причинний зв'язок між рівнем тіньової економіки та показниками соціального розвитку країни. У даному випадку зростання тіньової економіки збільшує темпи зростання показників соціального розвитку, але не навпаки. Так, $\sum_{j=1}^n \tau_j = 0$ and $\sum_{j=1}^m \rho_j \neq 0$.

3. Зв'язок між аналізованими показниками має двосторонній характер. В даному випадку $\sum_{j=1}^n \tau_j \neq 0$ і $\sum_{j=1}^m \rho_j \neq 0$, а зростання тіньової економіки зумовлює зростання показників соціального розвитку і навпаки.

4. Відсутність будь-якої залежності між тіньовою економікою та соціальними показниками. В даному випадку будь-який зв'язок за тестом Грейнджера на причинність відсутній, $\sum_{j=1}^n \tau_j = 0$ і $\sum_{j=1}^m \rho_j = 0$.

Інтерпретація отриманих результатів здійснюється за алгоритмом наведеним в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Варіанти інтерпретації результатів тесту Грейнджера на причинність

I_t не впливає на SE	SE не впливає на I_t	Причинно-наслідковий зв'язок за Грейнджером
Відхиляється	Приймається	I _t впливає на SE (I _t → SE)
Підтверджується	Відхиляється	SE впливає на I _t (SE → I _t)
Відхиляється	Відхиляється	I _t впливає на SE» а «SE впливає на I _t » (I _t ↔ SE)
Підтверджується	Підтверджується	зв'язок між I _t та SE відсутній (-)

Джерело: систематизовано автором

Таким чином, лише за наявності однієї із зазначених ситуацій, можна говорити про причинно-наслідковий зв'язок між тіньовою економікою та показниками соціального розвитку країни.

Аналіз наявності зв'язку між рівнем тінізації економіки та показниками соціального розвитку країни проведемо в розрізі двох її складових:

1) фінансові показники, що відображають рівень функціонування соціального сектору країни – обсяги надходжень за ПДФО та соціальними внесками як індикатори функціонування ринку зайнятості, рівень середньої заробітної плати – як характеристика розвиненості трудового ринку в країні;

2) індекс соціального розвитку, як індикатор, що відображає не економічну складову якості життя суспільства.

З метою оцінки наявності впливу тіньового сектора економіки на показники соціального розвитку країни, проведемо перевірку залежності між обсягами тінізації доходів та показниками соціального розвитку країни: обсягами ПДФО та ЄСВ; рівнем середньої заробітної плати; ІСР.

Для підтвердження гіпотези, про наявність взаємозв'язку між показниками, аналіз ступеня їх кореляції проведемо на прикладі країн, які за даними Світового економічного форуму мають найвищий (Китай, США, Індія, Японія, Німеччина), середній (Румунія, Болгарія, Сербія, Україна) та найнижчий (Грузія, Македонія, Вірменія, Молдова) обсяги ВВП.

На першому етапі проведемо аналіз статичних показників, що характеризують стабільність аналізованих показників, а саме – стандартного відхилення, коефіцієнта варіації, максимального та мінімального їх значення. Результати розрахунків наведені в таблиці 2.9, свідчать про значну варіативність аналізованих показників по рокам та значний ступінь їх відхилення. Показник стандартного відхилення аналізованих країн, характеризується суттєвими розмахом. Так, якщо обсягом надходжень соціального внеску для Грузії його значення дорівнює 145, то для ряду країн дане значення є набагато вищим Вірменія (42459,35), Німеччина (47054,28), Японія (52585,49), Румунія (14373,6). Аналогічна ситуація прослідковується і за рештою індикаторів соціального розвитку.

Таблиця 2.9 – Описова статистика використовуваних змінних за період з 2004 по 2018 рік

Країна	Індикатори	SC	ICD	SE	Країна	Індикатори	SC	ICD	SE
ARM	Mean	74373.33	.721375	1201	BUL	Mean	5701.429	.778125	2388
	Std. Dev.	42459.35	.0507006	563		Std. Dev.	1262.447	.0482181	1329
	Min.	8699	.633	404		Min.	4080	.694	683
	Max.	129059	.76	1952		Max.	8457	.816	5371
CHN	Mean	3344427	.690375	169318	GEO	Mean	514	.7532857	1438
	Std. Dev.	323607	.0939695	77670		Std. Dev.	145.0908	.041528	228
	Min.	3003895	.501	81721		Min.	402	.669	1193
	Max.	3647922	.758	273266		Max.	722	.786	1926
GEM	Mean	424631.9	.907875	54742	IND	Mean	18988.64	.58375	59236
	Std. Dev.	47054.28	.0489094	6007		Std. Dev.	9853.35	.0789426	29522
	Min.	378624	.801	44523		Min.	7790	.431	19496
	Max.	520860	.939	62611		Max.	39830	.647	93111
JPN	Mean	545950	.8875	44027	MCD	Mean	39708.71	.7391429	454
	Std. Dev.	52585.49	.0350224	5074		Std. Dev.	5271.315	.0321788	225
	Min.	454900	.816	38017		Min.	30310	.669	236
	Max.	631700	.915	53598		Max.	49719	.759	930
MLD	Mean	8770.467	.684125	941	ROM	Mean	50349.43	.78125	3554
	Std. Dev.	4387.217	.0360057	201		Std. Dev.	14373.62	.0475147	976
	Min.	2493	.609	635		Min.	23888	.701	1963
	Max.	17156	.711	1271		Max.	80226	.816	5297
SRB	Mean	380243.5	.76525	3846	USA	Mean	1034893	.905125	7487
	Std. Dev.	44271.4	.0372012	2039		Std. Dev.	164609.8	.799	699
	Min.	313025	.706	2577		Min.	808979	.86	6304
	Max.	445566	.799	9800		Max.	1339432	.92	8668

За результатами розрахунків можна зробити висновок про існування тісного зв'язку між показниками соціального розвитку та рівнем тінізації економіки, оскільки тенденції їх зміни в більшості країн співпадають.

На початковому етапі проведено аналіз залежності між рівнем тінізації та індексом соціального розвитку, значення якого щорічно визначаються американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт». В основі розрахунків даного Індексу лежить врахування 51 показника, що відображає якість життя населення в розрізі наступних категорій: базові людські потреби, добробут і можливості.

Використання даного індексу в процесі досліджень дозволить отримати більш комплексну та всебічну оцінку зв'язку між економічними та соціальними показниками розвитку країни. Передумовами до цього стало дослідження зв'язку між якісними та кількісними показниками розвитку країни. Так, наприклад, наведені на рисунку 2.8 дані свідчать про відсутність чіткої залежності між рівнем ВВП країни та індексом її соціального розвитку.

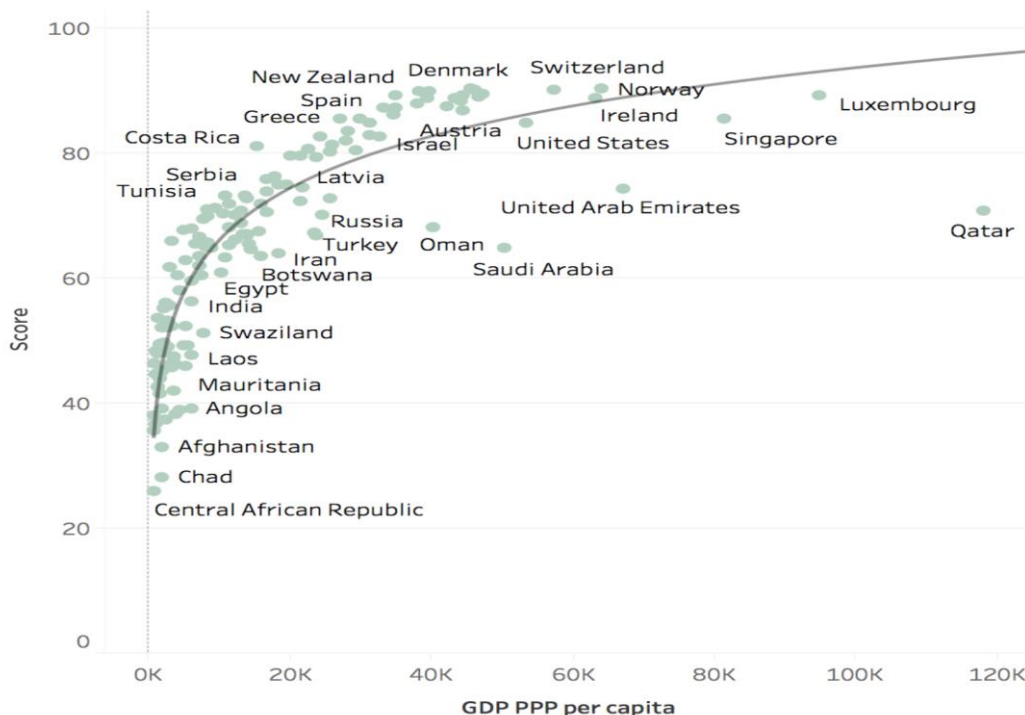


Рисунок 2.8 – Співвідношення рівня ВВП та Індексу соціального розвитку окремих країн світу у 2018 році.

Джерело: побудовано автором на основі [242]

Рівень соціального розвитку Люксембургу, як країни з одним із найвищих обсягів ВВП, знаходить та одному рівні з Іспанією, Новою Зеландією, Грецією та іншими країнами, рівень ВВП яких майже в 5 разів меншим.

Таким чином, можна зробити припущення про наявність різного за характером та силою впливу тіньової складової розвитку країни на якісні та кількісні показники її розвитку. Ступінь взаємозв'язку показників залежно від часового лагу проаналізуємо за допомогою тесту Гренджера з використанням програмного забезпечення Stata 12. Наведені в таблицях 2.10-2.11 результати розрахунків впливу тінізації економіки на показники соціального розвитку свідчать про наявність взаємообумовленого зв'язку між цими показниками, однак, який суттєво відрізняється залежно від тривалості часового лагу.

Таблиця 2.10 – Тестування гіпотези «Обсяги тінізації економіки впливають на індекс соціального розвитку країни»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7896	-0,8284	-0,9679	-0,4901
Болгарія	0,3256	0,1974	0,1896	0,1712
Китай	-0,8965	-0,9361	-0,1230	-0,1850
Грузія	0,1265	0,2645	0,2932	0,2145
Німеччина	-0,8555	-0,8366	-0,9843	-0,6649
Індія	-0,8141	-0,4588	-0,3877	-0,2236
Японія	-0,8569	-0,4579	-0,3654	-0,1254
Македонія	0,0213	-0,3256	-0,6510	-0,8466
Молдова	-0,4889	-0,6159	-0,7344	-0,4684
Румунія	0,0194	-0,6827	-0,4977	-0,3659
Сербія	-0,6909	-0,4856	-0,4965	-0,4475
Україна	-0,6190	-0,7533	-0,3937	-0,0761
США	-0,8569	-0,5143	-0,4872	-0,4589

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Аналіз взаємозв'язку між індексом соціального розвитку країни та рівнем тінізації економіки засвідчив наявність зв'язку для переважної більшості аналізованих країн. Так, для Вірменії, Китаю, Німеччини, Індії, Японії, Сербії, України та США значення коефіцієнта кореляції знаходяться на рівні 0,7-0,9, що підтверджує гіпотезу про вплив тінізації на рівень якості життя населення. В той же час, результати аналізу зв'язку між аналізованими показниками з урахування часового лагу свідчать про наявність довготривалого впливу для деяких країн світу. Так, наприклад для Вірменії, Німеччини, Індії, найсильніших зв'язок спостерігається на 2 році, для Молдови – на третьому році. В той же час, для Японії вплив тінізації економіки на індекс соціального розвитку суттєво зменшується на першому, другому та третьому роках.

Таблиця 2.11 – Тестування гіпотези «Індекс соціального розвитку впливає на тінізацію економіки»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7896	-0,6833	-0,7342	-0,4449
Болгарія	0,3256	-0,1938	-0,4282	-0,4362
Китай	-0,8965	0,4259	0,2254	0,0000
Грузія	0,1265	-0,1229	-0,1254	-0,3544
Німеччина	-0,8555	-0,7482	-0,6978	-0,2566
Індія	-0,8141	-0,4687	-0,3258	-0,1657
Японія	-0,8569	-0,2547	-0,4142	-0,4986
Македонія	0,0213	-0,1985	-0,4289	-0,4547
Молдова	-0,4889	-0,3067	-0,2145	-0,1264
Румунія	0,0194	-0,0000	0,0000	0,0000
Сербія	-0,6909	-0,4754	-0,2145	-0,0875
Україна	-0,6190	-0,8162	-0,4395	-0,4830
США	-0,8569	-0,6783	-0,6297	-0,0257

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

В той же час, аналіз впливу індексу соціального розвитку на рівень тінізації економіки засвідчив суттєвий вплив рівня життя в країні на ступінь поширення тіньових операцій. Враховуючи той факт, що саме якість життя населення, рівень його матеріального благополуччя слугують визначальними факторами при переході в тіньовий сектор економіки.

В той же час результати аналізу засвідчили наявність певного лагу між зміною рівня якості життя населення та рівня тінізації економіки. Для переважної більшості країн найвищі значення коефіцієнта кореляції спостерігаються з часовим лагом в 1 рік. При цьому для Німеччини та Македонії причинно-наслідковий зв'язок простежується з часовим лагом в 3 роки. Для Грузії зв'язок між аналізованими показниками взагалі відсутній.

Узагальнені результати аналізу наявності причинно-наслідкового зв'язку між тінізацією економіки та індексом соціального розвитку країни наведені в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Характер зв'язку між ICP та TE для України та окремих європейських країн за період 2004-2016 рр. за тестом Грейнджера

Країна	Часовий лаг			
	0	1	2	3
1	2	3	4	5
Вірменія	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	-
Болгарія	–	SE → ICD	–	–
Китай		–	–	–
Грузія	ICD ↔ SE	–	–	–
Німеччина	ICD ↔ SE	SE → ICD	–	–
Індія	–	–	SE → ICD	SE → ICD
Японія	–	SE → ICD	SE → ICD	–
Македонія	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	SE → ICD

1	2	3	4	5
Молдова	–	SE → ICD	–	–
Румунія	ICD ↔ SE	–	–	–
Сербія	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	–	–
Україна	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	ICD ↔ SE	–
США	ICD ↔ SE	–	–	–

Джерело: узагальнено автором на основі власних розрахунків

Таким чином можна зробити висновок про те, що соціальна складова є досить чутливою до зростання частки тіньового сектору в країні, в той час як і рівень соціального розвитку є одним із визначальних факторів на шляху переходу економічних суб'єктів в тінь.

З метою підтвердження достовірності зв'язку між аналізованими показниками та визначення його характеру та основі розрахунку параметрів наскрізної регресії, регресії з фіксованими індивідуальними ефектами і регресії з випадковими індивідуальними ефектами визначимо модель, яка найбільш повно описує взаємозв'язок між аналізованими показниками.

Для цього проведемо попарне порівняння оцінених моделей:

а) порівняння регресійної моделі з фіксованими ефектами з наскрізною регресією проведемо за допомогою тесту Вальда. Результати розрахунків для взаємозв'язку «тінізація економіки-ВВП» наведені в таблиці 2.13.

Оскільки за всіма аналізованими показниками p-level є <0.01, головна гіпотеза тесту відхиляється. Таким чином, модель регресії з фіксованими ефектами краще підходить для опису даних, ніж проста модель регресії для 8 із 13 аналізованих країн.

Таблиця 2.13 – Результати розрахунку тесту Вальда

Країна	F test	Prob > F	Країна	F test	Prob > F
Вірменія	47.18	0.0000	Македонія	56.75	0.0000
Болгарія	54.12	0.0000	Молдова	49.69	0.0000
Китай	61.03	0.0000	Румунія	59.37	0.0000
Грузія	51.98	0.0000	Сербія	48.07	0.0000
Німеччина	65.34	0.0000	Україна	52.06	0.0000
Індія	55.17	0.0000	США	66.27	0.0000
Японія	69.21	0.0000			

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

б) регресійну модель з випадковими ефектами порівнюємо з наскрізною регресією (тест Бройша-Пагана). Оскільки для Болгарії, Китаю, Німеччина, Македонія, Молдова, Румунія, Україна США р-рівень $> 0,01$ то основна гіпотеза прийнята. Таким чином, модель з об'єднаною регресією описує наші дані краще, ніж модель з випадковими ефектами.

В той же час, для Вірменії, Грузії, Індії, Японії, Сербії значення р-рівня менше критичного, що дозволяє зробити висновок, відсутність зв'язку між даними показниками.

в) порівнюємо регресійну модель з випадковими ефектами з регресійною моделлю з фіксованими ефектами (тест Хаусмана). Результати розрахунків наведені в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14 – Результати розрахунку тесту Броуша-Пегана

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t 	[95% Conf. Interval]		Cons
Вірменія	-0,632555	0,0005911	1,30	0,00025	0,0017725	0,0033143	-2,365100
Болгарія	-0,137076	0,0218707	-0,63	0,09541	-0,1078094	0,0803942	-7,514500
Китай	3,1648	0,0458614	0,20	0,08547	-0,4288013	0,47143	-4,258791
Грузія	-0,21456	0,0643293	-0,79	0,00041	-0,3281091	0,2260126	-1,023650
Німеччина	-10,7775	0,0164912	-0,67	0,57057	-0,8176567	0,559017	-4,565890
Індія	-0,32568	0,01823645	0,69	0,00053	0,0000672	0,0000928	-2,032650
Японія	-0,41256	1,3658791	-0,86	0,00060	-1,062178	1,709107	-1,524785
Македонія	-0,029259	0,0775759	-0,38	0,74254	-0,3630417	0,3045228	-4,236578
Молдова	-7,69e-06	0,0000648	0,12	0,91636	-0,0002711	0,0002864	-6,578410
Румунія	0,808039	0,8066675	0,45	0,69845	1,965411	1,58149	-4,479512
Сербія	-0,02354	0,3954458	5,12	0,00022	1,0262255	1,451054	-4,326510
Україна	-9,02e-06	0,0625306	4,38	0,01483	-0,0000171	0,000352	6,957841
США	-1,613099	0,1945274	-8,29	0,07654	-4,084804	0,8586065	-2,324569

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 2.15 – Результати розрахунку тесту Хаусмана на прикладі Вірменії

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Вірменія	0,000729	0,000559	1,2285	0,003045	0,001675	0,003132
Болгарія	-0,012954	0,020668	-0,5954	0,000090	-0,10188	0,075973
Китай	0,155736	0,043602	0,189	0,000081	-0,40522	0,445501
Грузія	-0,048241	0,060851	-0,7466	0,000048	-0,31006	0,213582
Німеччина	-0,734738	0,015585	-0,6332	0,005392	-0,77269	0,528271
Індія	0,012212	0,01762	0,65205	0,000053	6,35E-05	0,000088
Японія	-1,111826	1,292675	-0,8127	0,000045	-1,00376	1,615106
Македонія	-0,02765	0,073309	-0,3591	0,007017	-0,34307	0,287774
Молдова	0,726942	6,12E-05	0,1134	0,008660	-0,00026	0,000271
Румунія	0,763597	0,762298	0,42525	0,006600	1,857313	1,494508
Сербія	0,837645	0,373729	4,8384	0,000342	0,969783	1,371246
Україна	0,85292	0,059068	4,1391	0,000014	-1,6E-05	0,000333
США	0,000729	0,000559	1,2285	0,003045	0,001675	0,003132

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Оскільки $p < 0,01$, основна гіпотеза відкидається. Аналогічні тенденції спостерігатимуться і для інших аналізованих країн. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що в нашому випадку підходить модель із фіксованими індивідуальними ефектами. Коефіцієнти детермінації (R-squared) для всіх моделей знаходиться на високому рівні.

На основі проведених розрахунків побудуємо рівняння залежності між рівнем тінзації економіки та індексом соціального розвитку для аналізованих країни.

Рівняння регресії для аналізованих країн має вигляд:

$$\begin{aligned}
 ICD_{BUL} &= -7.5145 - 0.137076 SE_{t-1} \\
 ICD_{USA} &= -2.324569 - 1.613099 SE_{t-2} \\
 ICD_{CHN} &= -4.258791 + 3.1648 SE_{t-1} \\
 ICD_{MLD} &= -6.57841 - 7.69e - 06 SE_{t-2} \\
 ICD_{GEM} &= -4.56589 - 10.7775 SE_{t-3} \\
 ICD_{ROM} &= -4.479512 + 0.808039 SE_{t-1} \\
 ICD_{UKR} &= 6.957841 - 9.02e - 06 SE_{t-1} \\
 ICD_{MAC} &= -4.236578 - 0.029259 SE_{t-3}
 \end{aligned}$$

Таким чином, результати підтверджують результати тесту Грейнджера про те, що немає тісного зв'язку між рівнями тіньової економіки та індексом соціального розвитку для деяких країн світу. Для Вірменії, Грузії, Індії, Македонії, Сербії, США та Японії статистично значущий кореляційний зв'язок відсутній, тоді як для решти аналізованих країн кореляція між аналізованими показниками є суттєвою. Більшість встановлених залежностей має негативний характер. Так, зростання рівня тінізації економіки призводить до зниження індексу їх соціального розвитку. В Болгарії зростання рівня тінізації на 1% призведе до зниження індексу її соціального розвитку на 0,1371%, в США – 1,6131%, в Македонії на 0,02925%.

Відмінності в отриманих результатах можуть бути спричинені відмінностями в рівнях економічного розвитку країн, особливостях функціонування фінансового, банківського, інвестиційного, страхового секторів економіки, відмінностями в нормативно-правовому регулюванні, розвитку антикорупційної політики, привалюванням певних видів економічної діяльності, тощо.

Крім економічних факторів, що визначають вплив окремих показників розвитку країни на зміну частки тіньового сектору економіки, важливу роль в даних процесах відіграє ефективність соціальної захисту населення. Рівень

матеріального забезпечення незахищених верств суспільства, регулювання безробіття в країні, доходів населення є ключовими факторами, при прийнятті індивідами рішень щодо здійснення діяльності в тіньовому секторі економіки.

Однією із передумов існування тіньового ринку праці є прагнення економічних суб'єктів до зниження обсягу своїх податкових зобов'язань. Повне або часткове не оформлення працівників дозволяє суттєво знизити або взагалі уникнути виникнення зобов'язань як за податком на доходи фізичних осіб, так і єдиного соціального внеску.

З метою перевірки даної гіпотези проведемо аналіз зв'язку між рівнем тінізації економіки та часткою ПДФО та соціального внеску у ВВП на прикладі вищезазначених країн.

За результатами проведеного аналізу (таблиці 2.16-2.18) можна зробити висновок про наявність впливу тінізації економіки на обсяги надходжень податку на доходи фізичних осіб для всіх аналізованих країн але з різними часовими лагами.

Таблиця 2.16 – Тестування гіпотези «Рівень тінізації економіки впливає на обсяги надходжень ПДФО»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
1	2	3	4	5
Вірменія	-0,7623	-0,7997	-0,4505	-0,1791
Болгарія	-0,8027	-0,0919	-0,0882	-0,0797
Китай	-0,7758	-0,4357	-0,0572	-0,0861
Грузія	-0,8179	-0,6521	-0,7291	-0,6146
Німеччина	0,3981	0,3894	0,7632	0,3094
Індія	0,3789	0,7641	0,1804	0,1041
Японія	-0,8446	-0,7071	-0,1701	-0,0584

Продовження таблиці 2.16

1	2	3	4	5
Македонія	-0,8619	-0,1515	-0,7066	-0,3940
Молдова	-0,7164	-0,7549	-0,3418	-0,2180
Румунія	0,7850	0,7554	0,2316	0,1703
Сербія	0,3215	-0,7116	0,2311	0,2083
Україна	-0,2881	-0,7884	-0,1832	-0,0354
США	-0,6741	-0,6144	-0,8114	-0,4542

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Так, для 7 країн (Болгарії, Китаю, Грузії, Японії, Македонії, Молдови, Румунії) зміна рівня тінізації призводить до зміни обсягів надходжень ПДФО без часового лагу, для Вірменії, Індії, Сербії та України від проявляється з лагом в 1 рік, а для Німеччини та США – з лагом в 2 роки. Зв'язок між аналізованими показниками з лагом в 3 роки не підтвердився для жодної країни.

Крім того, слід зазначити, що для Молдови та Румунії статистично значущий зв'язок зберігається як без часового лагу, так і з лагом в 1 рік, що може свідчити про наявність сталої залежності між аналізованими показниками.

Коефіцієнти кореляції для всіх країн перевищують 0,7 з високим рівнем статистичної значущості. Таким чином, проведений аналіз підтвердив гіпотезу про наявність значної частки тіньового працевлаштування в даних країнах, що супроводжується значним обсягами ухилень від оподаткування.

В той же час, результати аналізу впливу обсягів надходжень ПДФО на рівень тінізації економіки засвідчили відсутність прямої залежності між даними показниками для всіх аналізованих країн (таблиці 2.17). В цілому значення коефіцієнта кореляції не перевищують 20% незалежно від обраного часового горизонту управління.

Таблиця 2.17 – Тестування гіпотези «Обсяг ПДФО впливає на рівень тінізації економіки»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7623	-0,2031	-0,1144	-0,0455
Болгарія	-0,8027	-0,0233	-0,0224	-0,0202
Китай	-0,7758	-0,1107	-0,0145	-0,0219
Грузія	-0,8179	-0,1656	-0,1852	-0,1561
Німеччина	0,3981	0,0989	0,1939	0,0786
Індія	0,3789	0,1941	0,0458	0,0264
Японія	-0,8446	-0,1796	-0,0432	-0,0148
Македонія	-0,8619	-0,0385	-0,1795	-0,1001
Молдова	-0,7164	-0,1917	-0,0868	-0,0554
Румунія	0,7850	0,1919	0,0588	0,0433
Сербія	0,3215	-0,1807	0,0587	0,0529
Україна	-0,2881	-0,2002	-0,0465	-0,0090
США	-0,6741	-0,1561	-0,2061	-0,1154

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Узагальнення результатів аналізу причинно-наслідкового зв'язку між тінізацією економіки та обсягом надходжень податку на доходи фізичних осіб здійснено в таблиці 2.18.

В цілому за результатами проведеного аналізу можна зробити висновок про наявність значного впливу тінізації економіки на обсяги надходжень до бюджету податку на доходи фізичних осіб.

Перевірку достовірності встановлених гіпотез та визначення характеру зв'язку між показниками здійснено на основі розрахунку параметрів та побудови наскрізної регресії, регресії з фіксованими індивідуальними ефектами і регресії з випадковими індивідуальними ефектами:

Таблиця 2.18 – Характер зв'язку між часткою ПДФО у ВВП країни та тінізацією економіки за період 2004-2016 рр. за тестом Грейнджера

Країна	Часовий лаг			
	0	1	2	3
1	2	3	4	5
Вірменія	SE → IT	SE → IT	-	-
Болгарія	SE → IT	-	-	-
Китай	SE → IT	-	-	-
Грузія	SE → IT	-	SE → IT	-
Німеччина	-	-	SE → IT	-
Індія	-	SE → IT	-	-
Японія	SE → IT	SE → IT	-	-
Македонія	SE → IT	-	SE → IT	-
Молдова	SE → IT	SE → IT	-	-
Румунія	SE → IT	SE → IT	-	-
Сербія	-	SE → IT	-	-
Україна	-	SE → IT	-	-
США	-	-	SE → IT	-

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати розрахунків параметрів регресійної моделі за допомогою тесту Вальда наведені в таблиці 2.19.

Аналогічно розрахункам проведеним для індексу соціального розвитку критичне значення (p-level) за всіма аналізованими показниками менше 0.01, що дає нам підстави для відхилення висунутої гіпотези. Це дозволяє зробити висновки про те, що модель регресії з фіксованими ефектами краще підходить для опису даних, ніж проста модель.

Таблиця 2.19 – Результати розрахунку тесту Вальда

Країна	F test	Prob > F	Країна	F test	Prob > F
Вірменія	35,57	0.0000	Македонія	54,14	0.0000
Болгарія	51,63	0.0000	Молдова	37,47	0.0000
Китай	46,02	0.0000	Румунія	56,64	0.0000
Грузія	39,19	0.0000	Сербія	36,24	0.0000
Німеччина	62,33	0.0000	Україна	49,67	0.0000
Індія	41,60	0.0000	США	49,97	0.0000
Японія	34,85	0.0000			

Джерело: розраховано автором

На наступному етапі проведемо порівняння параметрів регресійної моделі з випадковими ефектами з результатами побудови наскрізної регресії (тест Бройша-Пагана).

Як свідчать результати розрахунків наведені в таблиці 2.20 для всіх країн p -рівень $> 0,01$, що дає нам підстави стверджувати про достовірність висунутої гіпотези. Таким чином, модель з об'єднаною регресією описує наші дані краще, ніж модель з випадковими ефектами.

в) на останньому етапі проведемо розрахунок коефіцієнтів регресії за допомогою побудови регресійної моделі з фіксованими ефектами (тест Хаусмана). Результати розрахунків наведені в таблиці 2.21

Таблиця 2.20 – Результати розрахунку тесту Броуша-Пегана

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]		Cons
Вірменія	-0,50897	0,000448	0,99	0,244266	0,001344	0,002512	-4,259885
Болгарія	-0,62547	0,016578	-0,48	0,000321	-0,08172	0,060939	-2,325621
Китай	-2,17589	0,034763	0,15	0,064786	-0,32503	0,357344	-6,970224
Грузія	-0,21458	0,048762	-0,60	0,000969	-0,24871	0,171318	-2,124587
Німеччина	4,58013	0,0125	-0,51	0,432492	-0,61978	0,423735	-2,697452
Індія	0,97320	0,013823	0,52	0,042926	5,09E-05	7,03E-05	4,879565
Японія	-2,54789	1,035336	-0,65	0,036839	-0,80513	1,295503	-4,301245
Македонія	-0,32564	0,058803	-0,29	0,000845	-0,27519	0,230828	-3,326589
Молдова	-4,97567	4,91E-05	0,09	0,694601	-0,00021	0,000217	-4,667898
Румунія	7,92156	0,611454	0,34	0,529425	1,489782	1,198769	1,358789
Сербія	4,26589	0,299748	3,88	0,027455	0,777879	1,099899	-6,987562
Україна	-7,47788	0,047398	3,32	0,011241	-1,3E-05	0,000267	4,278954
США	-2,21547	0,147452	-6,28	0,058017	-3,09628	0,650824	-3,236548

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 2.21 – Результати розрахунку тесту Хаусмана на прикладі Вірменії

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Вірменія	0,000553	0,000424	0,93	0,002308	0,00127	0,002374
Болгарія	-0,00982	0,015666	-0,45	6,82E-05	-0,07723	0,057588
Китай	0,118048	0,03305	0,14	6,14E-05	-0,30716	0,33769
Грузія	-0,03657	0,046125	-0,57	3,64E-05	-0,23503	0,161895
Німеччина	-0,55693	0,011813	-0,48	0,004087	-0,5857	0,400429
Індія	0,009257	0,013356	0,49	4,02E-05	4,81E-05	6,67E-05
Японія	-0,84276	0,979848	-0,62	3,41E-05	-0,76085	1,22425
Македонія	-0,02096	0,055568	-0,27	0,005319	-0,26005	0,218133
Молдова	0,551022	4,64E-05	0,09	0,006564	-0,0002	0,000205
Румунія	0,578807	0,577822	0,32	0,005003	1,407843	1,132837
Сербія	0,634935	0,283287	3,67	0,000259	0,735096	1,039404
Україна	0,646513	0,044774	3,14	1,06E-05	-1,2E-05	0,000252
США	0,000553	0,000424	0,93	0,002308	0,00127	0,002374

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Оскільки $p < 0,01$ для всіх аналізованих країн, можемо зробити висновок про доцільність застосування моделі із фіксованими індивідуальними ефектами для опису залежностей між рівнем тінізації економіки та обсягами надходжень єдиного соціального внеску. Коефіцієнти детермінації (R-squared) для всіх моделей знаходиться на високому рівні.

На основі проведених розрахунків побудуємо рівняння залежності між рівнем тінізації економіки та індексом соціального розвитку для аналізованих країни.

Рівняння регресії для аналізованих країн мають вигляд:

$$IIT_{ARM} = -4.259885 - 0.50897 SE_{t-1}$$

$$IIT_{CHN} = -6.970224 - 2.17589 SE_{t-2}$$

$$IIT_{GEM} = -2.697452 + 4.58013 SE_{t-2}$$

$$IIT_{IND} = 4.879565 + 0.97320 SE_{t-2}$$

$$IIT_{JPN} = -4.301245 - 2.54789 SE_{t-2}$$

$$IIT_{MLD} = -4.667898 - 4.97567 SE_{t-1}$$

$$IIT_{ROM} = 1.358789 + 7.92156 SE_{t-1}$$

$$IIT_{SRB} = -6.987562 + 4.26589 SE_{t-1}$$

$$IIT_{UKR} = 4,278954 - 7,47788 SE_{t-1}$$

$$IIT_{USA} = -3.236548 - 2.21547 SE_{t-1}$$

На основі побудованих економетричних рівнянь залежностей обсягу надходжень податку на доходи фізичних осіб від рівня тінізації можна зробити висновок про те, в переважній більшості країн тіньових сектор економіки має негативний вплив на обсяги надходжень даного податку. Так, зростання рівня тінізації на 1% призводить до зниження обсягів надходжень в Україні на 7,47%, в Японії на 2,54%, США – 2,21%. Найменший вплив тінізація економіки здійснює в Японії – зростання рівня тінізації на 1% призводить до зниження податкових надходжень на 0,5%.

В той же час, для 4 країн (Німеччина, Румунія, Індія, Сербія) встановлено наявність позитивної залежності між аналізованими показниками – зростання тінізації супроводжується одночасним зростання обсягів надходжень податку на доходи фізичних осіб. Дані результати, на нашу думку, потребують більш детального дослідження, оскільки можуть бути зумовлені дією низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, які на пряму не залежать від тіньової складової економічного розвитку.

Досить тісно з тіньовим сектором економіки, на нашу думку, пов'язані обсяги надходжень за соціальними внесками. Будучи невід'ємною фінансовою складовою функціонування ринку праці в країні, перехід частини трудових ресурсів в тінь безпосередньо позначається і на обсягах податкових платежів.

З метою підтвердження достовірності висунутої гіпотези про зв'язок тінізації економіки та надходжень соціального внеску та порівняння характеру впливу тінізації на обсяги надходжень ПДФО та даного платежу до бюджету проведемо розрахунки наявності зв'язку між показниками на різних часових горизонтах за допомогою тесту Грейнджера.

Як свідчать наведені в таблиці результати аналізу впливу тінізації на обсяги надходжень соціального внеску для всіх країн спостерігається статистично значущий зв'язок між показниками. Аналогічно обсягам надходжень податку на доходи фізичних осіб для більшості країн (Вірменія, Болгарія, Індія, Японія, Македонія, Молдова, Румунія) даний зв'язок спостерігається без часового лагу, для Грузії, США та Німеччини з лагом в один рік, а для Сербії та України з лагом в два роки. В той же час, аналогічно результатам попереднього аналізу для ряду країн статично значущий вплив спостерігається одночасно для двох часових періодів (Вірменія, Японія – без часового лагу та з лагом в один рік, Македонія, Молдова, Румунія – без часового лагу та з лагом в два роки).

Таким чином можна зробити висновок про накопичувальний характер впливу тінізації на обсяги надходжень соціального внеску для більшості країн. Зростання рівня тінізації за умови достатньої фінансової стійкості країни та стабільності показників її економічного та соціального розвитку не відразу позначаються на обсягах податкових надходжень. Політика детінізації економіки повинна бути спрямована переважним чином на довгострокову перспективу, а застосовуваний інструментарій управління носити стратегічний характер.

В той же час, як свідчить проведений аналіз для більшості країн даний вплив відбувається в поточному періоді, а отже і заходи з детінізації економіки та зростання обсягів податкових надходжень повинні носити тактичний характер.

В той же час, аналіз зворотного зв'язку між даними показниками свідчить про відсутність впливу обсягів надходжень соціального внеску на рівень

тінізації економіки. Для всіх аналізованих країн значення коефіцієнта кореляції знаходиться на низькому рівні та не перевищує 0,6.

Таблиця 2.22 – Тестування гіпотези «Обсяги тінізації економіки впливають на обсяги надходжень соціального внеску до бюджету в структурі ВВП країни»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7226	-0,6925	-0,1884	-0,1431
Болгарія	-0,7608	-0,2548	-0,0212	-0,0191
Китай	-0,5353	-0,4049	-0,2137	-0,1208
Грузія	-0,5753	-0,7570	-0,4755	-0,1480
Німеччина	0,3773	0,8937	0,5838	0,4745
Індія	0,8591	0,5840	0,4434	0,2250
Японія	-0,8006	-0,7702	-0,1409	-0,0140
Македонія	-0,8170	-0,6365	-0,7701	-0,4949
Молдова	-0,7790	-0,5817	-0,7083	-0,0525
Румунія	0,7441	0,4819	0,7057	0,2510
Сербія	0,3947	-0,6713	0,7556	0,3501
Україна	-0,4731	-0,5898	-0,7441	-0,1085
США	-0,6389	-0,7480	-0,1954	-0,1094

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Узагальнені результати аналізу причинно-наслідкового зв'язку між тінізацією економіки та обсягами надходжень соціального внеску для аналізованих країн наведені в таблиці 2.23.

Таблиця 2.23 – Тестування гіпотези «Обсяги надходжень соціального внеску впливають на рівень тінізації економіки»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7226	-0,5926	-0,1522	-0,0207
Болгарія	-0,7608	-0,4106	-0,1102	-0,0092
Китай	-0,5353	-0,2505	-0,0066	-0,0100
Грузія	-0,5753	-0,2755	-0,0845	-0,0712
Німеччина	0,3773	0,1451	0,0884	0,0358
Індія	0,8591	0,4885	0,3209	0,1120
Японія	-0,8006	-0,5819	-0,2197	-0,0067
Македонія	-0,8170	-0,6176	-0,3819	-0,1456
Молдова	-0,7790	-0,4874	-0,1396	-0,0253
Румунія	0,7441	0,1875	0,0268	0,0197
Сербія	0,3947	-0,0824	0,0268	0,0241
Україна	-0,4731	-0,2913	-0,1572	-0,0041
США	-0,6389	-0,1712	-0,0940	-0,0526

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

На наступному етапі проведемо визначення характеру зв'язку між аналізованими показниками за допомогою методів статистичного аналізу, що дозволяють побудувати рівняння регресії залежно від достовірності результатів за кожною із аналізованих моделей.

Проведене за допомогою тесту Вальда порівняння регресійної моделі з фіксованими ефектами з наскрізною регресією, результати якого наведені в таблиці 2.24 дозволяє відхилити основну гіпотезу та зробити висновок про те, що модель регресії з фіксованими ефектами краще підходить для опису даних, ніж проста модель регресії (за всіма аналізованими показниками $p\text{-level } \epsilon < 0.01$).

Таблиця 2.24 – Характер зв'язку між соціальними внесками та рівнем тінізації економіки для України та окремих європейських країн за період 2004-2016 рр.

Країна	Часовий лаг			
	0	1	2	3
Вірменія	SE → SC	SE → SC	–	–
Болгарія	SE → SC	–	–	–
Китай	–	–	–	–
Грузія	–	SE → SC	–	–
Німеччина	–	SE → SC	–	–
Індія	SE → SC	–	–	–
Японія	SE → SC	SE → SC	–	–
Македонія	SE → SC	–	SE → SC	–
Молдова	SE → SC	–	SE → SC	–
Румунія	SE → SC	–	SE → SC	–
Сербія	–	–	SE → SC	–
Україна	–	–	SE → SC	–
США	–	SE → SC	–	–

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 2.25 – Результати розрахунку тесту Вальда

Країна	F test	Prob > F	Країна	F test	Prob > F
Вірменія	55,39	0,0002	Македонія	49,20	0,0000
Болгарія	56,47	0,0065	Молдова	53,28	0,0009
Китай	40,84	0,0000	Румунія	67,83	0,0003
Грузія	53,20	0,0001	Сербія	58,08	0,0001
Німеччина	41,36	0,0003	Україна	60,77	0,0002
Індія	52,69	0,0000	США	50,86	0,0000
Японія	36,97	0,0006			

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 2.26 – Результати розрахунку тесту Броуша-Пегана

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t 	[95% Conf. Interval]		Cons
Вірменія	-1,571032	0,000579	1,27	0,315805	0,001737	0,003248	-3,287965
Болгарія	-1,032565	0,032806	-0,95	0,000115	-0,161714	0,120591	-1,325658
Китай	-4,269854	0,077047	0,34	0,143590	-0,720386	0,792002	-1,297562
Грузія	-1,625478	0,106143	-1,30	0,000827	-0,541380	0,372921	-1,245865
Німеччина	2,690144	0,020696	-0,84	0,716065	-1,026159	0,701566	-5,203024
Індія	1,369842	0,022613	0,86	0,070221	0,000083	0,000115	-1,298752
Японія	-4,578955	1,707349	-1,08	0,060750	-1,327723	2,136384	-2,252547
Македонія	-1,658954	0,044218	-0,22	0,000248	-0,206934	0,173578	-2,325698
Молдова	-3,589852	0,000042	0,08	0,595634	-0,000176	0,000186	-3,589785
Румунія	-5,85987	0,786501	0,44	0,680989	1,916276	1,541953	2,669754
Сербія	-3,23658	0,390305	5,05	0,035749	1,012885	1,432190	-3,559894
Україна	-4,95788	0,064782	4,54	0,015364	-0,000018	0,000365	5,878954
США	-3,01124	0,243159	-10,36	0,095675	-5,106005	1,073258	-5,978559

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати розрахунку параметрів моделі з наскрізною регресією дозволяють свідчать про те, що р-рівень для всіх аналізованих країн перевищує 0,01, а отже дозволяють прийняти основну гіпотезу про зв'язок між аналізованими рядами даних.

Таблиця 2.27 – Результати розрахунку тесту Хаусмана

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Вірменія	0,000714	0,000548	1,2039	0,002984	0,001642	0,003069
Болгарія	-0,019431	0,031002	-0,8931	0,000135	-0,152820	0,113960
Китай	0,261636	0,073251	0,3175	0,000136	-0,680770	0,748442
Грузія	-0,079598	0,100404	-1,2319	0,000079	-0,511599	0,352410
Німеччина	-0,922096	0,019559	-0,7947	0,006767	-0,969726	0,662980
Індія	0,015143	0,021849	0,8085	0,000066	0,000079	0,000109
Японія	-1,389783	1,615844	-1,0159	0,000056	-1,254700	2,018883
Македонія	-0,015761	0,041786	-0,2047	0,004000	-0,195550	0,164031
Молдова	0,472512	0,000040	0,0737	0,005629	-0,000169	0,000176
Румунія	0,744507	0,743241	0,4146	0,006435	1,810880	1,457145
Сербія	0,826756	0,368871	4,7755	0,000338	0,957176	1,353420
Україна	0,883625	0,061194	4,2881	0,000015	-0,000017	0,000345
США	0,000911	0,000699	1,5356	0,003806	0,002094	0,003915

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Порівняння регресійної моделі з випадковими ефектами з регресійною моделлю з фіксованими ефектами дозволили відхилити основну гіпотезу. Таким чином, найбільш адекватно зв'язок між аналізованими показниками може бути описаний за допомогою моделі з фіксованими індивідуальними ефектами. Коефіцієнти детермінації (R-squared) для всіх моделей знаходиться на високому рівні та наближається до 1. На основі проведених розрахунків побудуємо рівняння залежності між рівнем тінізації економіки та обсягами надходжень соціального внеску для всіх аналізованих країни.

Результати моделювання зв'язку між рівнем тінізації національної економіки та обсягами надходжень єдиного соціального внеску для аналізованих країн мають наступний вигляд:

$$SC_{ARM} = -3.287965 - 1.571032 TE_{t-1}$$

$$SC_{CHN} = -1.297562 - 4.269854 TE_{t-1}$$

$$SC_{GEM} = -5.203024 + 2.690144 TE_{t-2}$$

$$SC_{IND} = -1.298752 + 1.369842 TE_{t-2}$$

$$SC_{JPN} = -2.252547 - 4.578955 TE_{t-2}$$

$$SC_{MLD} = -3.589785 - 3.589752 TE_{t-1}$$

$$SC_{ROM} = 2.669754 - 5.85987 TE_{t-2}$$

$$SC_{SRB} = -3.559894 - 3.23658 TE_{t-1}$$

$$SC_{UKR} = 5.878954 - 4.95788 TE_{t-1}$$

$$SC_{USA} = -5.978559 - 3.01124 TE_{t-1}$$

Таким чином, результати підтверджують результати тесту Грейнджера про те, що немає тісного зв'язку між рівнями тіньової економіки та індексом соціального розвитку для деяких країн світу. Для Вірменії, Грузії, Індії, Македонії, Сербії, США та Японії статистично значущий кореляційний зв'язок відсутній, тоді як для решти аналізованих країн кореляція між аналізованими показниками є суттєвою.

Одним із індикаторів соціального розвитку країни є рівень середньої заробітної плати. Саме даний показник можна розглядати як показник матеріального благополуччя населення, його здатності до задоволення мінімальних потреб. В той же час, досить часто саме низький рівень мінімальної заробітної плати слугує інгібітором тіньових трудових відносин.

Таким чином можна стверджувати про наявність двостороннього зв'язку між рівнями тінізації економіки та мінімальної заробітної плати в країні. Перевірку встановленої гіпотези здійснимо за допомогою тесту Грейнджера.

Результати проведеного аналізу (табл. 2.28) засвідчили наявність впливу тінізації економіки на рівень середньої заробітної плати в більшості країн. В Македонії зв'язок між аналізованими показниками проявляється з часовим лагом в три роки, в Болгарії, Китаї, Німеччині, Сербії, Україні та США – з лагом в два роки, для решти аналізованих країн вплив тінізації на рівень середньої заробітної плати відбувається в поточному періоді.

Таблиця 2.28 – Тестування гіпотези «Обсяги тінізації економіки впливають на рівень середньої заробітної плати»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7889	-0,4178	-0,5219	-0,7655
Болгарія	0,6828	0,4472	0,7414	0,5277
Китай	-0,6686	-0,6981	-0,8917	-0,1380
Грузія	0,0943	0,1973	0,2187	0,1600
Німеччина	-0,6380	-0,6239	-0,7341	-0,4959
Індія	-0,7072	-0,3422	-0,2891	-0,1668
Японія	-0,7391	-0,3415	-0,2725	-0,0935
Македонія	0,8159	-0,2428	-0,4855	-0,8314
Молдова	-0,7646	-0,4593	-0,5477	-0,3493
Румунія	0,7145	-0,5092	-0,3712	-0,2729
Сербія	-0,5153	-0,3622	-0,7703	-0,3337
Україна	-0,4617	-0,5618	-0,7936	-0,0568
США	-0,6391	-0,3836	-0,8634	-0,3422

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таким чином проведений аналіз дозволяє зробити висновок про вплив тіньових операцій на індикатори соціального розвитку країни. Так, ухилення від оподаткування, часткове декларування суб'єктами господарювання реально

отриманих доходів призводять до зниження обсягів надходжень до бюджету та відповідно потенціалу органів державної та місцевої влади до фінансування соціально спрямованих програм та заходів. Дефіцит бюджетних коштів позначається і на заходах держави спрямованих на підтримку малозабезпечених верств населення: підвищення рівня мінімальної заробітної плати, обсягів соціальних виплат, пенсійного забезпечення, тощо.

Аналіз зв'язку рівня середньої заробітної плати з рівнем тінізації дозволи визначити країни для яких даних зв'язок є статистично значущим.

Таблиця 2.29 – Тестування гіпотези «Рівень середньої заробітної плати впливає на рівень тінізації економіки»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Вірменія	-0,7889	-0,4469	-0,4802	-0,2910
Болгарія	0,6828	-0,1267	-0,2800	-0,2853
Китай	-0,6686	0,5785	0,7174	0,2158
Грузія	0,0943	-0,0804	-0,0820	-0,2318
Німеччина	-0,6380	-0,5893	-0,7564	-0,1678
Індія	-0,7072	-0,3065	-0,2131	-0,1084
Японія	-0,7391	-0,1666	-0,2709	-0,3261
Македонія	0,8159	-0,1298	-0,2805	-0,2974
Молдова	-0,7646	-0,2006	-0,1403	-0,0827
Румунія	0,7145	0,5478	0,3652	0,2587
Сербія	-0,5153	-0,3109	-0,1403	-0,0572
Україна	-0,4617	-0,5338	-0,7874	-0,3159
США	-0,6391	-0,4436	-0,4118	-0,0168

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Так, для Вірменії, Індії, Японії, Македонії, Молдови, Румунії даних зв'язок прослідковується без урахування часового лагу, для Китаю, Німеччини

та України – з лагом в два роки. В той же час, для таких країн як Болгарія, Грузія, Сербія, США вплив середньої заробітної плати на рівень тінізації не прослідковується.

Встановлені відмінності можуть бути зумовлені значною варіативністю розмірів середньої заробітної плати в аналізованих країнах та різницею між обсягами максимального та мінімального доходів населення в країні.

В той же час, на нашу думку, саме рівень заробітної плати є визначальним фактором неофіційної трудової діяльності. Як правило, розмір заробітної плати в тіншовому секторі економіки, за рахунок відсутності податкових платежів, є набагато вищим за доходи в офіційному секторі економіки.

Узагальнені результати дослідження причинно-наслідкового зв'язку між тінізацією економіки та рівнем середньої заробітної плати в країні наведені в таблиці 2.30.

Таблиця 2.30 – Характер зв'язку між рівнем середньої заробітної плати та ТЕ для України та окремих європейських країн за період 2004-2016 рр.

Країна	Часовий лаг			
	0	1	2	3
1	2	3	4	5
Вірменія	SE ↔ S	–	–	SE → S
Болгарія	–	–	SE → S	–
Китай	SE ↔ S	–	–	–
Грузія	–	–	–	–
Німеччина	–	–	–	–
Індія	SE ↔ S	–	–	–
Японія	SE ↔ S	–	–	–
Македонія	SE ↔ S	–	–	SE → S
Молдова	SE ↔ S	–	–	–

1	2	3	4	5
Румунія	SE ↔ S	–	–	–
Сербія	–	–	SE → S	–
Україна	–	–	–	–
США	–	–	SE → S	–

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Однак, враховуючи той факт, що за результатами дослідження для окремих країн з приблизно однаковими рівнями середньої заробітної плати, було встановлено різні за характером та силою взаємозв'язки, встановлені в роботі гіпотези потребують додаткової перевірки.

Результати розрахунків параметрів моделей наскрізної регресії, регресії з фіксованими індивідуальними ефектами та регресії з випадковими індивідуальними ефектами дозволили зробити висновок про доцільність застосування моделі з наскрізною регресією при моделюванні залежності між рівнем тінізації на середньої заробітної плати для Вірменії, України, Китаю та Німеччини, коефіцієнти якої наведені в таблиці 2.28. Для решти країн зв'язок між показниками не підтвердився.

Моделювання зв'язку між рівнем тінізації національної економіки та рівнем середньої заробітної плати має наступний вигляд:

$$S_{ARM} = 2.697258 - 1.25478 SE_{t-3}$$

$$S_{UKR} = -4.958951 - 6.98758 SE_{t-2}$$

$$S_{CHN} = 2.97846 - 5.98745 SE_{t-2}$$

$$S_{GMN} = -6.02675 - 4.11032 SE_{t-3}$$

$$S_{BUL} = 5.98782 + 2.32508 SE_{t-2}$$

Таким чином результати проведеного аналізу дозволили побудувати функціональні залежності між рівнем тінізації економіки та окремими індикаторами соціального розвитку країни: обсяги надходжень ПДФО та

Таблиця 2.31 – Результати розрахунку тесту Броуша-Пегана для тінізації економіки та рівня середньої заробітної плати

Країна	Coef.	Std. Err.	t	P> t 	[95% Conf. Interval]		Cons
Вірменія	-1,25478	0,00071	1,56	0,387135	0,0021294	0,003981634	2,697258
Болгарія	2,32508	0,026274	-0,76	0,1146208	-0,129517	0,096581572	5,98782
Китай	-5,98745	0,055096	0,24	0,1026794	-0,51514	0,566352431	2,97846
Грузія	-0,061327	0,077282	-0,95	0,0017614	-0,394174	0,271520237	-10,6614
Німеччина	-4,11032	0,019812	-0,80	0,6854543	-0,982292	0,671575073	-6,02675
Індія	0,0154074	0,021908	0,83	0,0080325	8,073E-05	0,000111485	-2,79311
Японія	-1,413435	1,640899	-1,03	0,0083856	-1,276048	2,053235694	7,179101
Македонія	-0,035151	0,093196	-0,46	0,000504	-0,43614	0,365838466	5,089613
Молдова	0,9241392	7,78E-05	0,14	0,0008691	-0,000326	0,000344067	-7,90297
Румунія	0,9707381	0,96909	0,54	0,0000829	2,3611465	1,899923012	-5,38146
Сербія	1,0648691	0,475069	6,15	0,0005129	1,232856	1,743223723	6,798334
Україна	-6,98758	0,075121	5,26	0,027816	-2,05E-05	0,000422875	-4,958951
США	-1,937892	0,233695	-9,96	0,0009513	-4,907279	1,031486919	-2,79262

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

єдиного соціального внеску, рівень мінімальної заробітної плати та індекс соціального розвитку України за період 2004–2016 рр. для 13 світу.

Отримані результати дозволяють визначити найбільш пріоритетні напрямки державного втручання та спрогнозувати результати їх реалізації. Так, наприклад, зменшення рівня тінізації національної економіки на 10 % призведе до зростання індексу соціального розвитку України на 9 позицій, Молдови – на 8 позицій, а США – лише на 0,07 позицій. Крім того, зменшення рівня тінізації національної економіки на 10 % сприятиме зростанню обсягів надходжень ПДФО в Україні на 13 %, а обсягів соціальних внесків – на 12 %. Таким чином, саме дані заходи повинні бути першочерговими на шляху підвищення рівня соціального захисту населення та виходу економіки кризи.

2.3 Формалізація зв'язку між рівнем тінізації економіки та показниками екологічного стану

Забруднення води, повітря, значні хімічні викиди є результатом неефективних механізмів державного управління, одним із яких на сьогоднішній день виступає значне розширення обсягів тіньового сектору економіки як в країнах, що розвиваються так і в країнах з транзитивною економікою.

Незважаючи на ряд розроблених механізмів та заходів з боку держави, спрямованих як на охорону та захист навколишнього природного середовища, так і на протидію реалізації тіньових фінансово-економічних операцій, на сьогодні гостро стоїть питання необхідності дослідження та визначення характеру, основних факторів та ефектів взаємодії показників забруднення середовища та тінізації економіки.

Питання взаємозв'язку забруднення навколишнього середовища та концепції екологічної реформи, з одного боку, та тіньового сектору економіки і обсягів вуглеємності країни, - з іншого, досить широко висвітлені в економічній

літературі останніх років. При цьому, отримані вченими висновки в результаті проведених досліджень суттєво відрізняються.

Однак, до цього часу спостерігається дефіцит практичних досліджень щодо еколого-економічних питань тінізації. В деяких роботах більш теоретичного характеру проведено аналіз ефективності екологічного регулювання у неформальному секторі [20, 43]. Один із ключових висновків – чим більшим є тиск регулювання, тим більшими стають мотиви до переходу економічного суб'єкта в тінь.

А.Бісвасем, М. Фарзанеганом та М. Тумом досліджено взаємозв'язок рівня тіньового сектору економіки та обсягу забруднення довкілля [29]. Базою для розрахунків та здійснення аналізу стали еколого-економічні індикатори 100 країн світу за 1999-2005 роки. Проведене дослідження підтвердило гіпотезу авторів про вплив тіньової економіки на показники екологічного забруднення та визначило залежність характеру такого впливу від рівня корупції у державному управлінні. В даній роботі обґрунтовано роль політичної та адміністративної корупції в тіньовому ланцюзі «економіка-забруднення»: деструктивні ефекти тіньової економіки вищі в країнах з тотальною корупцією. З огляду на перспективу подальшого регулювання, заходи з протидії корупції сприятимуть зниженню негативного впливу тіньової економіки на навколишнє середовище. Так, наприклад, зниження балів за корупцію з 6 до 3 в Зімбабве сприятиме зменшенню деструктивних ефектів від тіньової економіки (що складає більше 50% ВВП) та зниженню рівня забруднення повітря на 17%. Таким чином, необхідно перш за все урегулювати наслідки корупції та основних чинників тіньової економіки, а потім, в разі необхідності, впровадити більш жорсткі заходи екологічного регулювання.

В роботі [67] на основі використання кривої Кузнеця (вибірка в обсязі 152 країн за період з 1999 до 2009 року) проведено дослідження щодо визначення характеру взаємозв'язку між тінізацією та забрудненням навколишнього середовища. Вчені прийшли до висновку про наявність механізму нелінійного взаємозв'язку між об'ємом неофіційного сектору економіки та забрудненням

довкілля. Нелінійний U-подібний взаємозв'язок втілюється у двох видах ефектів: ефект масштабу та ефект дерегулювання. Ефект дерегулювання (лібералізації економіки) характеризує позитивну кореляцію між викидами забруднюючих речовин та тіньовою економікою. В той же час негативна кореляція між капіталоемністю (яка прямо пропорційно пов'язана з викидами) та тіньовим сектором економіки підтверджує наявність ефекту масштабу. Якщо масштаби неформальної економіки зростають, фондоємність (рівень капіталоемності продукції) знижуватиметься і це відповідно веде до зниження обсягів забруднення (ефект масштабу в дії). Більше того, враховуючи те, що значний рівень тінізації економіки це зазвичай результат неповноцінної політики регулювання (неефективне забезпечення виконання, неякісне адміністрування та інше), екологічне регулювання в неофіційній економіці здійснюється також на низькому рівні, що й підвищує вмотивованість навіть офіційних виробників більше забруднювати (ефект дерегулювання в дії).

Дослідження деяких науковців підтверджують наявність суттєвого впливу податкового тягара як на рівень тіньової економіки так і на обсяг забруднення навколишнього середовища.

Бун А. та Фарзанеган М. в своєму дослідженні на основі Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) моделі, яка досить широко використовується в роботах, пов'язаних з тінізацією економіки обґрунтували істотний вплив не лише податкових інструментів, а й обсягу соціальних зборів/внесків, а також регулювання ринку праці на обсяги тіньових операцій [36]. Науковці прийшли до висновку (на основі дослідження проведеного вченими за період з 1970 по 2005 рік за індикаторами розвитку економіки Німеччини), що основними важелями стимулювання роботи в офіційному секторі економіки, зниження безробіття та зменшення частки населення, зацікавленого працювати в тішовій економіці виступають: зниження інтенсивності регулювання, зменшення податкового тягара та соціального навантаження.

Останнім часом все більшої популярності набирає екологічна фіскальна реформа (Environmental Fiscal Reform (EFR)). Дослідженню впровадження EFR

присвячені праці багатьох учених [149, 79, 33, 88, 42]. Практична реалізація EFR супроводжується наявністю ефекту «подвійних дивідендів». Так звані «подвійні дивіденди» включають, з одного боку, прямий екологічний ефект, з іншого, – непрямий еколого-економічний ефект. Прямий екологічний ефект передбачає зменшення викидів забруднення суб'єктами-забруднювачами (для яких сплата такого податку буде економічно не вигідною в порівнянні з доходами від екологонебезпечної діяльності). Еколого-економічний ефект реалізується за рахунок зменшення обсягів податків на працю в тій же мірі, що й зростуть надходження від сплати екологічних податків.

В роботі У. Мажара та С. Елгіна на основі аналізу даних більше ніж 100 країн світу за період з 2007 по 2010 рік науковці прийшли до висновків, що жорстка політика екологічного регулювання, з одного боку, зменшує забруднення, з іншого, – призводить до зростання обсягів неформального сектору економіки [155]. Так, перехід в тіньову економіку дозволяє уникати впливу екологічного регулювання. Більше того, на основі проведених розрахунків (побудовано нелінійні функції) підтверджено наявність негативної кореляції між обсягом неофіційної економіки та забрудненням в сфері офіційної економіки. Науковці відзначають, що ефект дерегулювання завдяки тіньовому сектору економіки не дозволяє надати правдиві (об'єктивні) оцінки позитивної дії екологічного регулювання. Результати роботи показують, що жорстке екологічне регулювання знижує обсяги викидів вуглецю. Щоб дослідити, що відбувається з фактичними викидами CO₂ в повітря науковцями було проаналізовано взаємозв'язок між жорсткою політикою екологічного регулювання та неофіційною економікою, а також – зв'язок між неофіційною економікою і викидами вуглецю. В результаті встановлено, що жорстка політика екологічного регулювання підвищує зростання неформальної економіки, тоді як обсяги неформальної економіки знижують забруднення. Всі проведені розрахунки та обґрунтування дозволили прийти до ключового висновку – жорстка екологічна політика знижує «офіційні» забруднення, але збільшує – «неофіційні».

Проведений аналіз досліджень науковців в частині визначення взаємозв'язку тіньової економіки та забруднення навколишнього середовища через визначення основних важелів та індикаторів такого забруднення (політична та адміністративна корупція, екологічне регулювання, податкове та соціальне навантаження, інші) дозволив сформувати базис для обґрунтування ланцюгового взаємозв'язку вищенаведених індикаторів розвитку країни.

1. Так, із зростанням індикаторів тінізації економіки (обсягів тіньових трансакцій, рівня неофіційного сектору економіки) зменшується обсяг податкових надходжень (за рахунок зміщення роботи частини економічних суб'єктів в тінь) до бюджету (доходи бюджету). Після цього відповідно при розподілі бюджетних коштів (витрати бюджету) на фінансування різних галузей та сфер, в тому числі екологічної сфери, знижуються обсяги потенційних бюджетних асигнувань на впровадження екологоорієнтованих ресурсозберігаючих екопроектів, в результаті чого фактичні обсяги викидів зростають, і відповідно - вуглецеємність країни поступово зростає.

Основними важелями впливу на екологічні показники (в тому числі викиди вуглецю) в рамках реалізації державної політики охорони та захисту навколишнього природного середовища виступають еколого-економічні інструменти фіскального характеру. Тому в контексті впровадження регулюючих заходів, – зростання податкового навантаження за рахунок підвищення ставки за екологічним податком, – характер та вектор дії ланцюга взаємозв'язку тіньової економіки та ефектів від екологічного забруднення змінюватиметься. Так, зростання рівня екологічного податку супроводжуватиметься зниженням у відповідній пропорції обсягів навантаження на ринок праці. Це призведе у перспективі до виходу з тіні суб'єктів економічної діяльності, відтак зниження рівня безробіття в офіційній економіці, поступового зростання обсягів податкових надходжень до бюджету, відповідно – збільшення частки бюджетних інвестицій на фінансування екологоорієнтованих проектів та в результаті – поступового зниження

масштабів екологічного забруднення (в тому числі вуглецеємності ВВП країни).

В межах перевірки даної гіпотези передбачається визначення за допомогою тесту Діккі-Фуллера стаціонарності чи не стаціонарності рядів даних та оцінка наявності їх коінтеграції (тесту Йохансена). За умови стаціонарності рядів даних в роботі буде застосовано VAR метод.

У випадку їх не стаціонарності та наявної коінтеграції буде використано vector error correction (VEC) модель, яка в матричному вигляді представлена наступним рівнянням:

$$\begin{pmatrix} D\left(\frac{CO_2}{GDP_t}\right) \\ D(ETR_t) \\ D(NatExp_t) \\ D(SE_t) \\ D(Unemp_t) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} CointEq_{GDP}^{CO_2} \\ CointEq^{ETR} \\ CointEq^{NatExp} \\ CointEq^{SE} \\ CointEq^{Unemp} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} a_0^{CO_2/GDP} \\ a_0^{ETR} \\ a_0^{NatExp} \\ a_0^{SE} \\ a_0^{Unemp} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} a_p^{CO_2/GDP}(L) \\ a_p^{ETR}(L) \\ a_p^{NatExp}(L) \\ a_p^{SE}(L) \\ a_p^{Unemp}(L) \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} D\left(\frac{CO_2}{GDP_{t-p}}\right) \\ D(ETR_{t-p}) \\ D(NatExp_{t-p}) \\ D(SE_{t-p}) \\ D(Unemp_{t-p}) \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} \varepsilon_t^{CO_2/GDP} \\ \varepsilon_t^{ETR} \\ \varepsilon_t^{NatExp} \\ \varepsilon_t^{SE} \\ \varepsilon_t^{Unemp} \end{pmatrix} \quad (3.7)$$

де $D\left(\frac{CO_2}{GDP_t}\right)$ – перші різниці CO_2/GDP ;

$D(ETR_t)$ – перші різниці надходження екологічних податків;

$D(NatExp_t)$ – перші різниці національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором; $D(SE_t)$ – перші різниці рівня тінзації економіки;

$D(Unemp_t)$ – перші різниці рівня безробіття.

$CointEq^i$ – член корекції регресійних залишків;

a_0^i – нульовий коефіцієнт;

$a_p^i(L)$ – поліном лагового оператора;

p – порядок моделі;

ε_t^i вектор випадкових величин.

2. Кожний фактор окремо одночасно виступає об'єктом і суб'єктом впливу в системі еколого-економічних відносин. З одного боку, кожен фактор здійснює безпосередній вплив на рівень вуглецеємності ВВП, з іншого, - опосередковано

впливає на решту драйверів екологічного розвитку країни. Вищезазначене зумовлює необхідність оцінки ступеня зміни вектору впливу окремого фактору в процесі його розміщення в системі зовнішнього середовища на результуючий показник.

Використання даних за певний проміжок часу зумовлює потребу врахування наявності як закономірної, так і випадкової зміни даних показників. З метою нівелювання саме випадкових викидів з рядів, базою для подальшого аналізу слугуватиме логарифмований за основою натурального логарифма масив даних. Крім того, використання логарифмічної форми даних дозволяє наблизити розподіл залишків регресії до нормального.

З метою перевірки достовірності визначеної в роботі гіпотези щодо наявності зв'язку між показником вуглецеємності ВВП країни та окремими факторами (рівень тінізації економіки, обсяг податкових платежів, рівень безробіття, обсяг державних витрат на захист навколишнього середовища) її економічного розвитку проведемо регресійний аналіз їх взаємозв'язку. Як засвідчили результати розрахунків (табл. 2.32) за всіма аналізованими показниками спостерігається наявність тісного зв'язку з показником вуглецеємності ВВП країни (в процесі оцінки відхилялась наявність константи).

Таблиця 2.32 – Оцінка регресії між окремими факторами розвитку країни та вуглецеємністю ВВП на прикладі Данії

<i>CO2/GDP</i>	<i>Coef.</i>	<i>Std. Err.</i>	<i>t</i>	<i>p > t </i>	<i>[95% Conf. Interval]</i>	
Natexp	1.423374	.0074325	191.51	0.000	1.40656	1.440187
Taxes	1.328896	.0067049	198.20	0.000	1.313728	1.344063
Unemp	8.117248	.2242032	36.20	0.000	7.610065	8.624431
Se	3.145986	.0187756	167.56	0.000	3.103513	3.18846

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Аналогічні результати були отримані і для решти аналізованих країн. В той же час, зазначимо, що незважаючи на те, що отримані результати тестів

мають високий показник статистичної значущості (0,99), отримані значення рівня регресії вважаємо умовно статистично значущими, оскільки вони не враховують можливості непрямого впливу на результуючий показник через свою безпосередню дію на інші факторні ознаки. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо за необхідне перевірити наявність множинного впливу факторних ознак на результуючий показник (гіпотеза 1).

З метою перевірки достовірності встановлених гіпотез щодо наявності зв'язку між визначеними показниками проведемо аналіз рядів даних на стаціонарність за допомогою Тесту Дікі-Фуллера на основі програми для статистичної обробки даних Stata 10. Попередньо передбачаємо не стаціонарність використаних даних.

Приклад результатів тесту на одиничні корені для Данії для показника CO_2/GDP наведений в таблиці 2.33.

Результати розрахунків для всього масиву даних наведені в таблиці 2.33 засвідчили перевищення значення t-статистики над всіма критичними значеннями (1, 5 та 10%). За результатами проведення тесту на наявність одиничних коренів Дікі-Фуллера зроблено висновок про нестаціонарність аналізованих рядів даних.

Наведені на рисунку 2.9 перші різниці логарифмованих рядів даних безробіття, надходження екологічних податків, тіньова економіка, національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором, $CO_2 / ВВП$ не виглядають стаціонарно на своїх рівнях, однак тенденція їх зміни свідчить про те, що вони можуть бути коінтегрованими.

З метою встановлення коінтегрованості рядів даних проведемо перевірку на наявність одиничних коренів їх перших різниць за допомогою розширених регресій Дікі-Фуллера. Проведений аналіз засвідчив відсутність одиничних коренів перших різниць для всіх досліджуваних показників, та дозволив зробити висновок про коінтегрованість рядів.

Таблиця 2.33 – Результати тесту Дікі-Фуллера на одиничні корені для Данії для показника CO₂/GDP

	<i>Test Statistic</i>	<i>1% Critical Value</i>	<i>5% Critical Value</i>		<i>10% Critical Value</i>	
Z(t)	-1.190	-3.750	-3.000		-2.630	
D.CO2GDP	Coef.	Std. Err.	t	p > t	[95% Conf. Interval]	
CO2GDP						
L1.	-.2862964	.2406539	-1.19	0.320	-1.052165	.4795717
LD	-.0479383	.4757957	-0.10	0.926	-1.562133	1.466256
L2D	.0216062	.7974156	0.03	0.980	-2.516126	2.559338
_cons	3.471717	.7974156	1.17	0.324	-5.944562	12.888

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

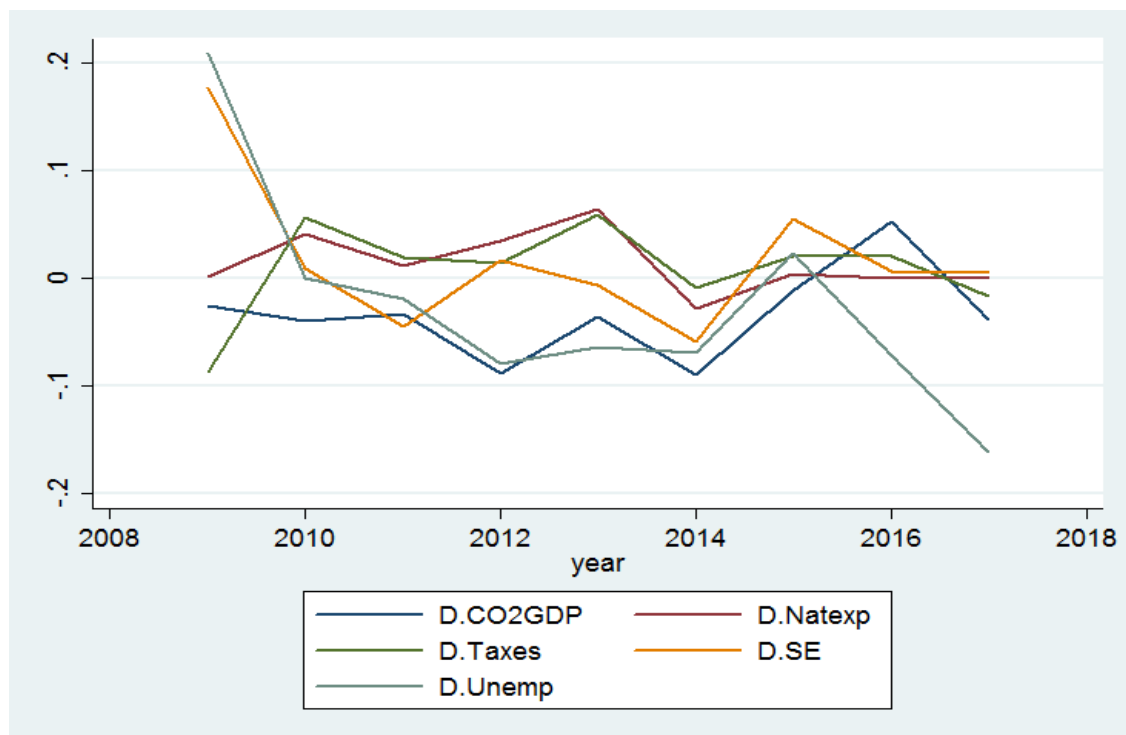


Рисунок 2.9 – Перші різниці логарифмованих рядів даних безробіття, надходження екологічних податків, тіньова економіка, національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором, CO₂ / ВВП

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 2.34 – Результати розрахунку тесту Дікі-Фуллера

		Den	Ger	Irl	Sp	Fr	Lux	Pol	Slvn	Slvk	Swd	Ukr
Taxes	TestStatistic	-1.536	-1.248	0.259	-0.374	1.545	-1.039	0.553	-0.547	0.868	-1.572	-1.563
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.5156	0.6527	0.9754	0.9143	0.9977	0.7386	0.9864	0.8826	0.9927	0.4978	0.5020
Natexp	TestStatistic	-1.423	1.835	0.554	-1.703	-1.483	0.892	-2.009	-1.036	1.622	-1.199	-1.373
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.5711	0.9954	0.9864	0.4294	0.5420	0.9930	0.2826	0.7400	0.9979	0.6741	0.595
CO2/GDP	TestStatistic	-1.19	0.845	-0.419	-0.503	-1.205	-2.154	-0.403	0.122	-0.736	-3.023	-0.946
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.678	0.9923	0.9096	0.8915	0.6713	0.2233	0.9096	0.9675	0.8372	0.0328	0.7726
SE	TestStatistic	-1.304	-0.399	-0.416	1.722	0.076	-1.712	0.010	-0.759	0.857	-1.934	-0.793
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.6272	0.9103	0.9074	0.9982	0.9644	0.4251	0.9594	0.8310	0.9925	0.3163	0.8213
Unemp	TestStatistic	0.537	0.908	-0.928	-1.737	-1.978	-1.957	-0.852	-0.536	-0.343	1.259	-0.549
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.9859	0.9932	0.7785	0.4122	0.2965	0.3055	0.8033	0.8848	0.9192	0.9964	0.8821

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Наступним етапом перевірки достовірності встановленої гіпотези має слугувати визначення кількості лагів та їх значимості. Як свідчать результати наведені в таблиці 2.35 для переважної більшості країн часовий лаг або зовсім відсутній або зв'язок проявляється на 3-5 роках.

Таблиця 2.35 – Результати розрахунку часового лагу впливу факторних показників на результуючий для аналізованих країн світу

Країна	Лаг	Країна	Лаг
Den	1	Pol	1
Gem	1	Slvn	0
Irl	0	Slvk	0
Sp	1,3	Swd	0
Fr	1	Ukr	3
Lux	0		

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Для Іспанії та Швеції статистично значимий вплив факторних показників на результуючий відбувається лише через 5 років. В той же час, для таких країн як Німеччина, Франція, Польща та Україні статистично підтверджений лаг відсутній. Фрагмент розрахунку для Данії наведений на таблиці 2.36

Таблиця 2.36 – Результати тесту на визначення значимості лагів (на прикладі Данії)

<i>lag</i>	<i>LL</i>	<i>LR</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>FPE</i>	<i>AIC</i>	<i>HQIC</i>	<i>SBIC</i>
0	65.0884				1.4e-15*	-20.0295	-20.7241	-20.203
1	1001.16	1872.1*	25	0.000	.	-323.718*	-327.886*	-324.76*
2	.	.	25
3	991.499	.	25	.	.	-320.5	-324.668	-321.541
4	997.397	11.797	25	0.988	.	-322.466	-326.634	-323.507

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Зважаючи на той факт, що для деяких із аналізованих показників значення t-статистики тесту Дікі-Фуллера суттєво наближалось до критичних значень, перевірку достовірності отриманих результатів проведемо за допомогою тесту Йохансена. Фрагмент оцінки для Данії наведений на а таблиці 2.37. Отримані Р-значення цього тесту вказують на коінтегрованість рядів та наявність одного коінтеграційного співвідношення для всіх аналізованих країн світу.

Таблиця 2.37 – Результат тесту Йохансена на коінтеграцію рядів для Данії

<i>minimum rank</i>	<i>parms</i>	<i>LL</i>	<i>eigenvalue</i>	<i>trace statistic</i>	<i>5% critical value</i>
0	30	564.49933		539.9375	68.52
1	39	701.85496	1.00000	265.2263	47.21
2	46	834.46808	1.00000	0.000	29.68
3	51	834.46808	0.00000	0.000	15.41
4	54	834.46808	-0.00000	0.000	3.76
5	55	834.46808	-0.00000		
<i>maximum rank</i>	<i>parms</i>	<i>LL</i>	<i>eigenvalue</i>	<i>trace statistic</i>	<i>5% critical value</i>
0	30	564.49933		274.7112	33.46
1	39	701.85496	1.00000	265.2263	27.07
2	46	834.46808	1.00000	0.000	20.97
3	51	834.46808	0.00000	0.000	14.07
4	54	834.46808	-0.00000	0.000	3.76
5	55	834.46808	-0.00000		

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Отримані результати слугують основою для побудови тесту коінтеграції Енгл-Грейнджера, графічна інтерпретація результатів якого наведена на рисунку 2.9.

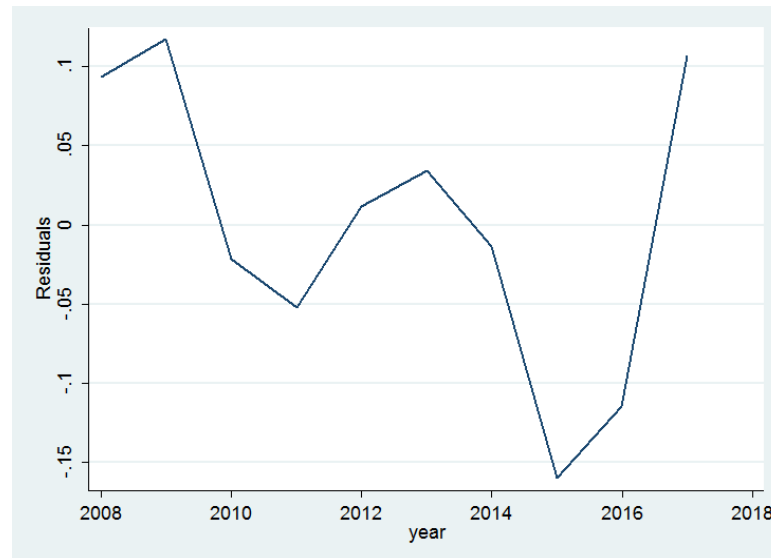


Рисунок 2.9 – Результати оцінки коінтеграції рядів даних для Данії

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 3.38 – Результати побудови регресії з припущенням про відсутність константи (на прикладі Данії)

<i>CO2GDP</i>	<i>Coef.</i>	<i>Std. Err.</i>	<i>t</i>	<i>p> t </i>	<i>[95% Conf. Interval]</i>	
Natexp	-3.713665	1.956846	-1.90	0.106	-8.501896	1.074565
Taxes	4.383841	1.588847	2.76	0.033	.4960728	8.27161
Se	.53216	.9756887	0.55	0.605	-1.855264	2.919584
Unemp	1.153703	.3053135	3.78	0.009	.4066279	1.900778

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати проведеного аналізу щодо визначення часових лагів кореляційного зв'язку між факторними та результируючим показниками переважним чином корелюють з даними таблиці 2.36. Однак, зазначимо, що відповідно до даних таблиці 2.38 для деяких країн спостерігається наявність зв'язку з певним часовим лагом (відмінним від результатів таблиці 2.31) між

окремими факторами та показником вуглецеємності ВВП країни. Основну причину даних відмінностей вбачаємо в тому, що в останньому враховується характер та вектори зв'язків для всіх аналізованих факторів в сукупності, в той час як в процесі регресійного аналізу більш детально оцінюється зв'язок з кожним фактором окремо, а не в цілому.

Зважаючи на наявність нестационарних та коінтегрованих рядів даних, наступним етапом оцінювання стане перетворення використаних даних на стаціонарні з їх подальшим оцінюванням за допомогою побудови VEC моделі.

В процесі оцінювання враховуємо результати попередніх етапів оцінювання щодо визначення статистично значимої кількості лагів та коінтеграційних співвідношень. За результатами оцінки VEC моделі, фрагмент якої наведено на таблиці 2.39, можна зробити висновок про те, що в довгостроковому періоді обсяг сплачених податкових платежів та рівень тінізації економіки України позитивно впливають на вуглецеємність ВВП, в той час як обсяг бюджетних витрат на захист навколишнього середовища та рівень безробіття мають негативний вплив.

Коефіцієнт статистичної значимості знаходиться на рівні 1%.

Таблиця 2.39– Результати розрахунку VEC моделі на прикладі України

<i>beta</i>	<i>Coef.</i>	<i>Std. Err.</i>	<i>t</i>	<i>p> t </i>	<i>[95% Conf. Interval]</i>	
_ce1						
CO2GDP	1
Natexp	-2.5939	.2792039	-9.29	0.000	-3.141129	-2.04667
Taxes	.6300115	.2693774	2.34	0.019	.1020414	1.157982
Unemp	-7.451187	.5905358	-12.62	0.000	-8.608615	-6.293758
Se	1.209698	.55011	2.20	0.028	.1315021	2.287894

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Коінтеграційна VEC модель для України матиме наступний вигляд:

$$ECT_{UKR_{t-1}} = -2.5939 \ln NatExp_{t-1} + 0.63 \ln Taxex_{t-1} - 7.4512 \ln Unemp_{t-1} + 1.2097 \ln SE_{t-1} \quad (3.8)$$

$ECT_{UKR_{t-1}}$ – рівень вуглецеємності ВВП;

$Taxex_{t-1}$ – сума надходження екологічних податків;

$NatExp_{t-1}$ – витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором;

SE_t – рівень тінізації економіки;

$Unemp_t$ – рівень безробіття.

Аналогічні розрахунки для решти аналізованих країн дозволили визначити характер та силу впливу аналізованих показників та побудувати коінтеграційні рівняння, які мають наступний вигляд:

$$ECT_{DEN_{t-1}} = -3.1498 \ln NatExp_{t-1} + 3.27778 \ln Taxex_{t-1} + 3.8070 \ln SE_{t-1}$$

$$ECT_{GEM_{t-1}} = 0.2854 \ln NatExp_{t-1} - 1.3121 \ln Taxex_{t-1}$$

$$ECT_{IRL_{t-1}} = -1.5633 \ln Taxex_{t-1} - 0.8815 \ln Unemp_{t-1} + 0.9796 \ln SE_{t-1}$$

$$ECT_{SPN_{t-1}} = -3.7969 \ln NatExp_{t-1} + 2.7012 \ln Taxex_{t-1} + 1.1324 \ln Unemp_{t-1}$$

$$ECT_{FRNC_{t-1}} = -3.1462 \ln NatExp_{t-1} + 1.5264 \ln Taxex_{t-1} + 2.1438 \ln Unemp_{t-1}$$

$$ECT_{LXMB_{t-1}} = -0.9959 \ln NatExp_{t-1} - 1.612927 \ln Taxex_{t-1} + 0.704 \ln Unemp_{t-1} + 2.2310 \ln SE_{t-1}$$

$$ECT_{PLN_{t-1}} = -12.17 \ln NatExp_{t-1} + 8.5746 \ln Taxex_{t-1}$$

$$ECT_{SLVK_{t-1}} = -2.1606 \ln NatExp_{t-1} + 1.2152 \ln Taxex_{t-1} - 1.5124 \ln Unemp_{t-1} - 0.7066 \ln SE_{t-1}$$

$$ECT_{SWDN_{t-1}} = 3.3041 \ln NatExp_{t-1} - 4.4696 \ln Taxex_{t-1}$$

Таблиця 2.40 – Окремі характеристики регресійних моделей із лагом 0 і 5

	<i>lag</i>	<i>The value of t-statistics</i>				<i>R-level of significance</i>			
		<i>Natexp</i>	<i>Taxes</i>	<i>SE</i>	<i>Unemp</i>	<i>Natexp</i>	<i>Taxes</i>	<i>SE</i>	<i>Unemp</i>
Ukraine	0	1.70	-1.65	2.65	9.39	0.141	0.151	0.035	0.000
	1	0.36	-1.10	1.73	4.24	0.736	0.323	0.144	0.008
	2	0.15	-0.99	2.47	4.14	0.889	0.378	0.069	0.014
	3	1.27	0.01	0.45	4.56	0.293	0.992	0.686	0.020
	4	0.95	-0.57	0.07	3.01	0.443	0.627	0.948	0.095
	5	8.36	-9.24	1.61	27.31	0.076	0.069	0.354	0.023
Germany	0	0,14	5,46	1,49	4,27	0,897	0,002	0,188	0,005
	1	0,59	4,42	0,32	2,30	2,578	0,007	0,759	0,070
	2	0,88	1,15	0,62	1,63	0,429	0,315	0,569	0,178
	3	-0,4	2	1,16	-0,2	0,718	0,139	0,331	0,852
	4	-0,28	1,67	-0,74	0,51	0,802	0,236	0,537	0,663
	5	-0,07	0,28	-0,07	0,12	0,953	0,827	0,953	0,925
Ireland	0	0,38	25,21	-4,90	7,89	0,718	0	0	0
	1	-1,39	7,53	0,75	3,06	0,223	0,001	0,488	0,028
	2	0,52	1,81	-0,72	0,26	0,629	0,145	0,509	0,805
	3	0,41	1,31	0,28	-0,10	0,712	0,282	0,799	0,924
	4	5,31	2,74	-0,32	-4,03	0,034	0,112	0,781	0,056
	5	1-25	3,68	2,73	-0,18	0,429	0,169	0,223	0,887
Spain	0	3,6	1,63	-2,17	1,66	0,011	0,154	0,073	0,147
	1	0,76	2,49	0,93	-0,32	0,483	0,055	0,394	0,759
	2	0,44	1,59	1,52	-0,81	0,683	0,186	0,203	0,465
	3	4,11	1,34	-1,49	2,2	0,026	0,273	0,234	0,116
	4	5,68	-2,12	1,51	-1,47	0,030	0,168	0,270	0,280
	5	-25,06	42,40	22,24	16,90	0,025	0,015	0,029	0,038

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про наявність різного за напрямом, силою та компонентами ланцюгового зв'язку між аналізованими показниками. Для таких країн як Україна, Люксембург та Словацька Республіка доведена наявність статистично підтвердженого впливу всіх проаналізованих факторів на рівень вуглецеємності ВВП країни. В той же час, для Німеччини,

Польщі та Швеції вплив рівнів тінізації економіки та безробіття на результуючий показник не підтверджено.

Обсяг податкових екологічних платежів та державних витрат на збереження навколишнього середовища мають суттєвий вплив (як позитивний так і негативний) на рівень екологічного розвитку всіх аналізованих країн.

Характер та сила встановленого зв'язку визначається, на нашу думку, специфічними особливостями економічного розвитку країни, якістю її інституційного середовища та рівнем її екологічної ситуації. Так, наприклад, задовільний рівень екологічного розвитку в країні або превалювання механізмів приватного інвестування та екологічні цілі над бюджетним зумовлює різноспрямованість показників вуглецеємності ВВП та державного фінансування природоохоронних заходів. З іншого боку, обсяг залучення екологічних платежів до схем з тіньового виведення коштів визначає ступінь їх кореляції з результуючим показником.

Маніпуляції з обсягами податкових платежів є одним із найбільш поширених інструментів тіньового виведення коштів. Враховуючи той факт, що ПДВ та податок на прибуток підприємств є найбільш застосовуваними в цьому контексті платежами, не можна применшувати і роль екологічних платежів в тіньових операціях.

Крім того, зазначимо зміну вектору впливу окремих факторів вуглецеємності ВВП при переході від одиничної до множинної регресії. Таким чином, наше припущення щодо наявності двостороннього впливу факторів в системі «забруднення-тінізація економіки» є статистично значимим.

Тінізація економіки є складним з точки зору ідентифікації, управління та прогнозування явищем, масштаби та вектор спрямування наслідків якого зростають з кожним роком. Окрім економічних наслідків, функціонування неформального сектору економіки призводить до значних екологічних збитків в країнах з високою його часткою. Метою даного дослідження є аналіз наявності ланцюгового зв'язку в системі «pollution-shadow economy» через призму оцінки ступеня впливу окремих факторів та рівень вуглецеємності ВВП.

В рамках даного дослідження проведено аналіз сили та характеру зв'язку як окремих факторів, так і їх множини на рівень вуглецеємності ВВП країни. Результати проведеного аналізу дозволили зробити висновок про наявність статистично значимого однофакторного впливу між визначеними показниками. В той же час, багатофакторний регресійний аналіз встановив наявність різної за напрямком та ступенем коінтеграції для різних країн, механізм дії якої змінюється при переході від одиничної до множинної регресії.

Отримані в роботі результати несуть практичну цінність, з одного боку, для суб'єктів владних структур, що займаються розробкою та впровадженням державної політики з охорони та захисту навколишнього природного середовища, а з іншого, - для представників державної влади, що формують основні засади реалізації державної політики протидії тінізації економіки. Так, підтвердження запропонованих в роботі гіпотез про взаємозв'язок факторів впливу (екологічних податків, рівня безробіття, обсягу бюджетних асигнувань, рівня тіньової економіки) та результату (обсягу вуглецеємності ВВП країни) дозволило не лише виявити вектор та характер таких взаємозв'язків, але й визначити екологічні податки та бюджетні інвестиції (витрати) як ключові індикатори впливу на вуглецеємність ВВП. Це дозволить в майбутньому сформулювати комплекс послідовних та своєчасних дій уряду щодо регулювання податкових ставок при оподаткуванні об'єктів екологічного забруднення та розподілити в динаміці оптимальні обсяги державного фінансування екологоорієнтованих заходів.

Висновки до розділу 2

У другому розділі обґрунтовано методологію визначення основних фінансово-економічних каталізаторів тінізації національної економіки та часових лагів їх впливу, прогнозування обсягів й часових горизонтів зміни індикаторів соціального розвитку країни залежно від результативності державної політики детінізації національної економіки, дослідження здатності держави забезпечити нівелювання негативного впливу процесів тінізації національної економіки на еколого-економічний розвиток країни.

Специфічність завдань державної політики детінізації національної економіки обумовлює необхідність аналізу взаємного впливу рівня тінізації національної економіки та фінансово-економічних детермінант розвитку країни. За результатами узагальнення емпіричних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених сформовано широке коло індикаторів. Розраховані коефіцієнти рангової кореляції Спірмена для різних часових лагів (від 0 до 3 років) дозволили визначити часові інтервали, через які вплив кожного показника на рівень тінізації національної економіки стає найбільшим. Результатом дослідження стала побудова мультиплікативної моделі розподіленого лага, що узагальнила вплив усіх досліджуваних показників на рівень тінізації національної економіки з урахуванням визначеного для них часового лага (показниками ступеня є парні коефіцієнти регресії). З метою нівелювання різниці в одиницях вимірювання показників здійснено лінеаризацію всіх параметрів моделі шляхом логарифмування. Для забезпечення адекватності висновків об'єктами для емпіричних розрахунків за 2004–2016 рр. обрано вісім європейських країн (зокрема, й Україну), що відрізняються за рівнем добробуту, структурою національної економіки та експортно-імпортних операцій, побудовою фінансових систем, рівнем податкового навантаження на бізнес тощо.

Результати дослідження дозволили підтвердити гіпотезу, що в країнах із більш високим рівнем ВВП рівень тінізації національної економіки є меншим.

Найбільшими каталізаторами тінізації економіки України є висока інфляція та податкове навантаження на бізнес. У контексті розроблення стратегічних орієнтирів державної політики детінізації НЕ важливим є аналіз коефіцієнтів регресії в побудованій моделі за всією вибіркою країн. Так, найбільш важливими таргетами під час її реалізації повинні стати індекс корупції та рівень податкового навантаження на бізнес, оскільки саме їх вплив на рівень тінізації НЕ виявився найбільшим. Натомість дослідження дозволило спростувати гіпотезу, що економічні агенти стають схильними до тінізації господарської діяльності внаслідок непривабливих відсоткових ставок за кредитами та депозитами..

У роботі розроблено методологію дослідження причинно-наслідкових зв'язків між рівнем тінізації національної економіки та детермінантами соціального розвитку країни. Гіпотезами, що сформували перелік цих детермінант, є такі: 1) тінізація національної економіки обумовлює тіньову зайнятість населення, що відображається на динаміці обсягів надходжень ПДФО та єдиного соціального внеску; 2) рівень тінізації національної економіки є меншим у країнах із більш високим рівнем середньої заробітної плати, незадоволеність громадян рівнем оплати праці спонукає їх до пошуку додаткового (часто тіньового) заробітку та ухилення від оподаткування; 3) рівень тінізації національної економіки є меншим у країнах із більш високим рівнем задоволення базових потреб населення, добробуту та можливостей для розвитку (інтегрально вимірюється індексом соціального розвитку, що складається з 52 параметрів). На першому етапі перевірено справедливості припущення щодо впливу кожного з чотирьох обраних індикаторів на рівень тінізації НЕ та навпаки, а також визначено часові лаги, через які цей взаємний вплив підтверджено з високим рівнем адекватності. На другому етапі для підтверджених адекватних причинно-наслідкових зв'язків побудовано рівняння з фіксованими індивідуальними ефектами.

Побудовані функціональні залежності за період 2004–2016 рр. для 13 країн (5 країн – лідерів, 4 країни із середнім та 4 країни – з найнижчим рівнями

ВВП) є підґрунтям для прогнозування обсягів і часових горизонтів нарощення надходжень ПДФО та єдиного соціального внеску, підвищення рівня мінімальної заробітної плати та індексу соціального розвитку України залежно від результативності регуляторних інтервенцій держави у напрямку детінізації національної економіки.

Так, зокрема, якщо державі вдасться досягти зменшення рівня тінізації національної економіки на 10 %, то індекс соціального розвитку в Україні зросте на 9 позицій, у Молдові – на 8 позицій (найвищі значення серед усіх досліджуваних країн), тоді як для США – лише на 0,07 позицій. Крім того, наслідком зменшення обсягу тіньового сектору НЕ на 10 % буде зростання обсягів надходжень ПДФО в Україні на 13 %, а обсягів соціальних внесків – на 12 %, що є найвищими результуючими показниками серед аналізованих країн (для Вірменії – на 4,5 % та 4,9 %; для США – на 1,9 % і 1,5 %, для Молдови – на 7,2 % та 6,9 % відповідно). Це підтверджує високий рівень тіньової зайнятості в Україні та заниження розміру середньої заробітної плати, тому першочерговими повинні стати заходи з легалізації і детінізації трудових відносин.

Щодо визначення часових орієнтирів формування державної політики детінізації економіки України, то необхідно взяти до уваги, що двосторонній вплив рівня тінізації національної економіки та індексу соціального розвитку проявляється без часового лага та продовжується впродовж одного року; заходи з детінізації національної економіки спричинять зростання обсягів надходжень від ПДФО з часовим лагом 1 рік (аналогічно, наприклад, у Китаї), єдиного соціального внеску та рівня середньої заробітної плати – з лагом 2 роки (як і в США).

Водночас важливо, що зниження обсягу середньої заробітної плати провокує зростання рівня тінізації національної економіки вдвічі швидше – з лагом 1 рік. Із часовим лагом 3 роки причинно-наслідкові зв'язки між показниками соціального розвитку та рівнем тінізації національної економіки спостерігаються лише у Вірменії, Македонії і Німеччині.

Для дослідження впливу тінізації національної економіки на детермінанти екологічного розвитку в роботі висунуто та перевірено наукову гіпотезу, яка полягає у наступному: зростання рівня тінізації національної економіки зменшує обсяги екологічних платежів до бюджету, що впливає на розподіл бюджетних коштів на фінансування видів економічної діяльності, зокрема, знижуються обсяги потенційних бюджетних асигнувань на впровадження екологоорієнтованих ресурсозберігаючих проектів, у результаті цього фактичні обсяги викидів зростають, і відповідно вуглецеємність ВВП країни поступово збільшується.

Для перевірки цієї гіпотези в роботі: формалізовано причинно-наслідкові взаємозалежності в ланцюзі «тінізація національної економіки – обсяги надходжень екологічного податку – обсяги витрат на фінансування природоохоронних заходів – рівень вуглецеємності ВВП»; розроблено методологію оцінювання тривалості часового лага, впродовж якого за існуючого формату державної політики детінізації національної економіки, а також відповідних елементів фіскальної та бюджетної політик (тобто за припущення, що існуюча в державі на поточний момент система боротьби з тінізацією національної економіки, нарахування екологічних податків та розподілу бюджетних асигнувань не змінюється) можуть бути нівельовані всі або переважна частка негативних наслідків, що кумулятивно накопичуються впродовж досліджуваного ланцюга; розроблено механізм визначення частки цих негативних наслідків, яка може бути нівельована впродовж першого року.

Для вирішення цих завдань побудовано VEC-модель для 10 країн Європи (зокрема, й України) за 2010–2016 рр., що є найбільш адекватною для нестационарних даних, дозволяє враховувати кумулятивний ланцюговий ефект на кожному етапі та нівелювати випадковий характер зміни параметрів, зумовлений впливом екзогенних факторів.

Ураховано, що кожний параметр у досліджуваному ланцюзі одночасно є об'єктом і суб'єктом впливу в системі еколого-економічних відносин, тому

вектор та характер впливу залежать від взаємообумовлюючих ланцюгових взаємозв'язків між ними.

Розрахунки засвідчили, що сила ланцюгового зв'язку між тінізацією національної економіки та детермінантами екологічного розвитку країни зростає під впливом кожного наступного фактора. Досліджувані елементи фіскальної та бюджетної політик, а також державної політики детінізації національної економіки більшості аналізованих країн (Німеччини, Ірландії, Люксембургу, Словенії, Франції, Швеції, Польщі) є ефективними та здатними вже впродовж першого року нівелювати від 64,5 % до 77,5 % негативних наслідків, що виникають у досліджуваному ланцюзі. Натомість в Україні існуюча система державного регулювання не формує передумов до швидкої адаптації еколого-економічної системи до впливу як явних, так і латентних факторів (впродовж першого року нівелюється лише 28,4 % негативних впливів на рівень вуглецеємності ВВП на всьому ланцюзі, решта – за наступні два роки). Водночас здатність існуючої регуляторної системи в Україні самостійно нівелювати дисбаланси, що виникають, впродовж першого року слабшає на кожній наступній ланці досліджуваного ланцюга з урахуванням кумулятивних впливів попередніх ланок: 35,6 % (SE → ET); 32,6 % (SE → ET → EP); 28,4 % (SE → ET → EP → CO₂/GDP). Установлені закономірності обумовлюють потребу щодо зміни механізмів реалізації державної екологічної, фіскальної та бюджетної політик.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [355, 358, 368, 373, 377, 385]

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

3.1 Теоретико-методологічне підґрунтя формування податкових розривів в економіці

Недосконалість податкового законодавства, високий рівень корупції та тінізації призводять до погіршення макроекономічної ситуації в країні та дисбалансу в економіці. Найбільш гострою проблемою сьогодення з якою стикаються більшість країн світу є невідповідність фактичних податкових надходжень держави її потенційним можливостям. Наслідком зазначених процесів є зменшення обсягу надходжень до бюджету за рахунок формування податкових розривів.

Причиною даної ситуації переважним чином слугує навмисне ухилення платниками від виконання своїх податкових зобов'язань. Незважаючи на розробку досить ефективних механізмів детінізації економіки, кількість та різноманіття схем по тінізації доходів з кожним роком збільшується та призводить до суттєвих економічних наслідків.

Дане явище є складним з точки зору прогнозування та управління, оскільки є результатом впливу значної кількості екзогенних та ендогенних факторів на поведінку економічних суб'єктів, представлене широким спектром схем та каналів виникнення, частина з яких досить складно піддається ідентифікації.

На сьогоднішній день за оцінками експертів податкові розриви як індикатор втрат бюджету, завдають суттєвого збитку економічній системі країни. Так, за розрахунками Р. Мерфі загальний обсяг податкового розриву в країнах ЄС за всіма податками знаходиться на рівні 825 мільярдів євро на рік [167]. При цьому М. Харремі стверджував, що 80-90% обсягу податкового розриву в будь-якій країні формується саме за рахунок ухилення від оподаткування [98].

За цих умов розуміння масштабів і структури втрат доходів може бути запорукою вирішення проблеми недоотримання податкових зобов'язань та запобігання їх виникненню. Загалом, недоотримання бюджетом податкових надходжень може мати різні причини. З точки зору поведінки платника податків це може стосуватися навмисних його дій, таких як податкове шахрайство, ухилення від сплати податків та агресивне податкове планування, однак втрата доходів також може бути спричинена і неплатоспроможністю платника. Хоча ці явища представляють серйозну проблему для суспільства, оскільки вони обмежують потенціал уряду до здійснення своєї фіскальної та економічної політики, вони також підривають основні принципи оподаткування.

Останніми роками теорія податкових розривів знаходить дедалі більшу актуальність та виступає об'єктом дослідження значної кількості праць. Одними із перших, дослідженням передумов формування податкових розривів займалися М. Аллінгем та А. Сандмо [9]. В своїх роботах автори намагалися дослідити статичні та динамічні аспекти прийняття платниками податків рішення щодо доцільності ухилення від податкових зобов'язань та займалися розробкою моделі, яка б описувала їх поведінку.

На думку американського вченого Годера, податковий розрив – це різниця між сумою податкових зобов'язань платників податків, що повинні бути сплачені відповідно до законодавства та сумою податків, які були сплачені добровільно та своєчасно. Відповідно до його досліджень існування податкового розриву зумовлено трьома складовими: незареєстрованою діяльністю, недооцінкою обсягів потенційних надходжень та ухиленням від сплати податків.

В переважній більшості податковий розрив розглядається з двох основних позицій: як результат навмисних незаконних дій платників податку (tax compliance gap) та як наслідок неефективної або досить лояльної податкової політики держави (tax policy gap). Остання являє собою потенційну суму податків та зборів, яка не надходить до бюджету внаслідок рішення уряду

не оподатковувати конкретну податкову базу. Крім того, це вартість податкових пільг, надбавок і пільг, наданих урядом для компенсації від джерела доходу, який в іншому випадку може бути оподаткований.

Останніми роками питання ухилення від виконання податкових зобов'язань активно досліджуються представниками міжнародної економічної спільноти переважної більшості країн світу. Однак, на жаль, наявні теоретичні та емпіричні дослідження не дали однозначної відповіді щодо причин та наслідків такого ухилення. Переважна більшість наукових праць стосується дослідження детермінант ухилення від оподаткування, оцінки рівня кореляції між загальними показниками тіньової економіки та обсягом податкових розривів. Проте детальні дослідження впливу окремих факторів економічного розвитку на обсяг податкових розривів практично відсутні.

В цілому, всі причини виникнення податкових розривів в економіці можна розділити на наступні групи:

1) економічні – погіршення показників економічного розвитку країни, зниження рівня її макроекономічної стабільності, загострення наявних дисбалансів в економіці призводять до недоотримання бюджетами різних рівнів значної частки податкових надходжень.

Вплив економічних показників на обсяги податкових надходжень може відбуватися у двох напрямках:

– перехід економічних суб'єктів в тінь, як реакції на загострення економічної ситуації;

– зниження обсягів податкових надходжень внаслідок зменшення обсягів реалізації, банкрутства та ліквідації низки підприємств, які за інших умов приймали участь у наповненні державного бюджету.

2) політичні – нестабільність політичної ситуації в країні, що призводить до зниження рівня інвестиційної привабливості країни і як наслідок зменшення обсягів капітальних інвестицій, прийняття непопулярних економічних рішень, тощо. В цьому контексті існування явища податкових розривів може бути зумовлене як навмисними діями економічних суб'єктів так і результатами

рішень окремих державних інституцій. Так, наприклад, запровадження обмежень щодо обсягів виробництва певних видів товарів, місць їх реалізації призводить до виникнення податкових розривів в економіці.

3) соціальні – низький рівень податкової моралі та відповідальності платника, погіршення якості життя населення, неможливість задовольнити базові потреби внаслідок невідповідності обсягів реальних доходів та витрат індивіда.

Як вже було зазначено нами вище, податковий розрив є комплексним явищем виникнення якого зумовлено різноманітною кількістю причин. Податкові розриви в економіці можуть бути класифіковані за наступними ознаками:

- 1) За тривалістю існування;
- 2) За причинами виникнення;
- 3) За характером виявлення фактично сплачених податкових зобов'язань;
- 4) За причинами коливання обсягів потенційно можливих зобов'язань.

За тривалістю існування податкові розриви можуть бути поділені на систематичні та випадкові. Формування систематичних розривів зумовлене існування налагоджених та постійно діючих схем приховування своїх доходів. Так, на сьогоднішній день, найчастіше платники податків застосовують нелегальні схеми ухилення від оподаткування щодо наступних платежів:

- ПДВ: фіктивне підприємництво, реалізація товарів без відображення в деклараціях, здійснення діяльності з відображенням її як такої, що звільнена від оподаткування.

- Податок на прибуток підприємств: створення фіктивних підприємств, у яких офіційно на балансі відсутні активи, здійснення підприємницької діяльності без реєстрації, маніпулювання групою по сплаті єдиного податку, завищення/заниження вартості товарів.

- ПДФО: неофіційне працевлаштування, фіктивна зайнятість, реєстрація працівників як фізичних осіб-підприємців, часткове декларування заробітної плати, тощо.

- Митні платежі: навмисне завищення (заниження) митної вартості товарів, нелегальне перевезення товарів через кордон, тощо.

За оцінкам експертів застосування даних схем призводить до значних втрат державного бюджету, розмір яких наведений в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Порівняльний аналіз фіскального ефекту від ухилення від оподаткування в Україні, млрд. грн. на рік

Схема	Обіг	Умовні втрати бюджету
Офшорні схеми	260-320	50-65
Конвертаційні схеми	40-50	12-15
«скрутки»	50-60	10-12
«сірий імпорт, контрабанда»	80-230	25-70
Фіктивне підприємництво	15-16	до 2,5
ФОП замість найму	10	2,5-5
Заниження оборотів	18	1-1,5

Джерело: побудовано автором на основі даних [264]

В той же час, при дослідженні податкових розривів в економіці необхідно враховувати і обсяги недоотриманих платежів внаслідок помилок при складанні податкової звітності, прогнозування основних показників розвитку країни, тощо. При цьому якщо перша складова формування податкових розривів може бути компенсована самим платниками в наступних податкових періодах (самостійне виявлення та подальша сплата таких зобов'язань), то низька якість прогнозування індикаторів макроекономічного розвитку країни на окремих стадіях бюджетного процесу може завдати значних втрат бюджету внаслідок неможливості реалізувати заплановані програми та заходи зумовленою дефіцитом ресурсів.

За причинами коливання обсягів потенційно можливих зобов'язань можна виділити інфляційний та рестрикційний податковий розриви. Передумовами формування інфляційного розриву є зростання рівня інфляції в країні, що призводить до зниження попиту на споживний ринках, скорочення обсягів реалізації і відповідно податкових зобов'язань (ПЗ) платника.

Аналіз тенденцій зміни інфляційного тиску в Україні (рисунок 3.1) свідчить про поступове зниження базового рівня інфляції за період 2018-2019 рр. причинами даної ситуації була жорстка монетарна політика в країні, результатом якої стала стабілізація валютного курсу та відповідно сповільнення зростання цін на основні товари та послуги.

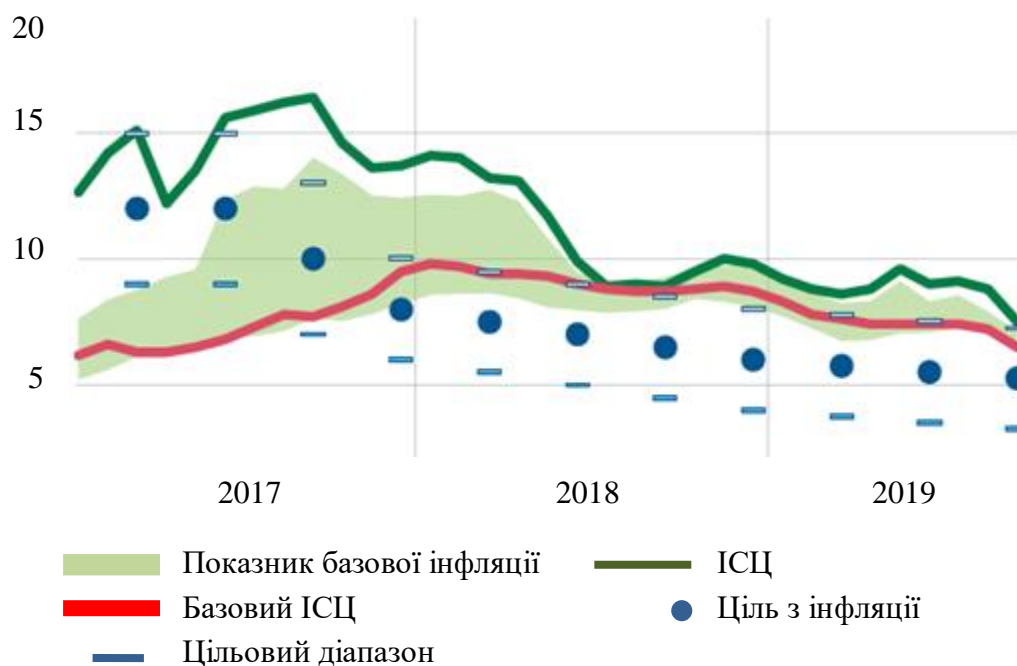


Рисунок 3.1 – Тренд зміни показників інфляції в Україні за 2017-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [313]

В той же час рестрикційний розрив є результатом інтервенцій держави спрямованих на обмеження обсягів виробництва певних товарів та послуг або стримування попиту на них. Одним і інструментів держави в даному напрямку є законодавче визначення цін на окремі товари та послуги. За розрахунками Національного банку за останні роки в Україні відбувається зниження темпів зростання регульованих державою цін і за прогнозованим наприкінці 2021 року становитиме 9,8% порівняно з 39% у 2017 році. Найбільшого впливу з боку держави зазнають тютюнові та алкогольні вироби, ціни на природний газ, тощо. Дані тенденції мають позитивний вплив на рівень цін на внутрішньому ринку та відповідно призводять до зниження обсягів рестрикційного розриву в економіці.

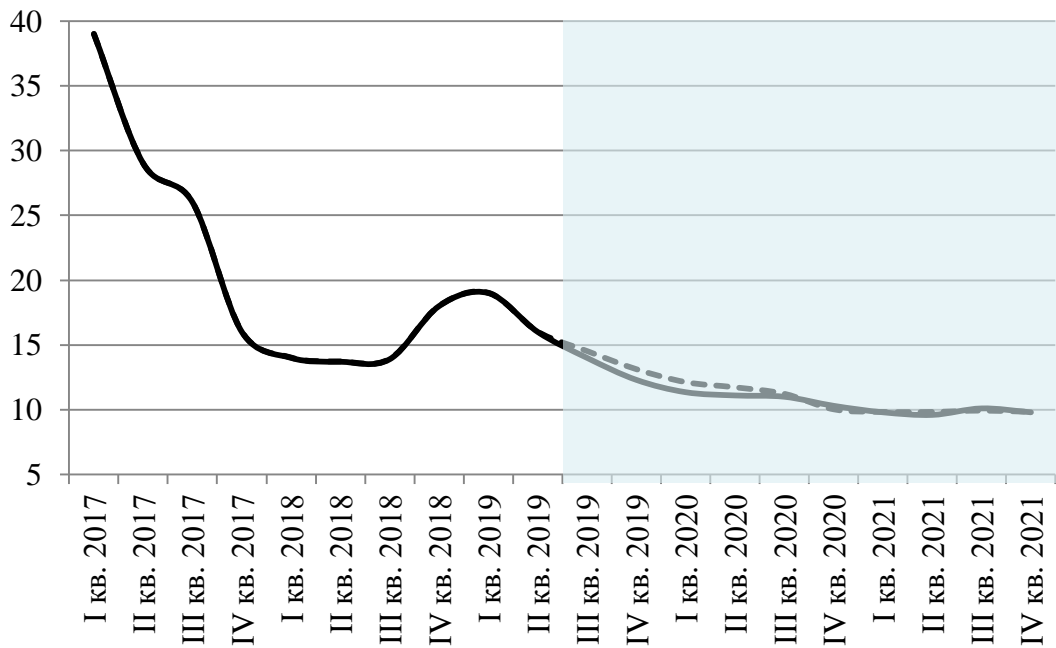


Рисунок 3.2 – Тренд зміни адміністративно регульованих цін, %

Джерело: побудовано автором за даними [313].

Схематично формування інфляційного та рестрикційного податкових розривів зображені на рисунку 3.2.

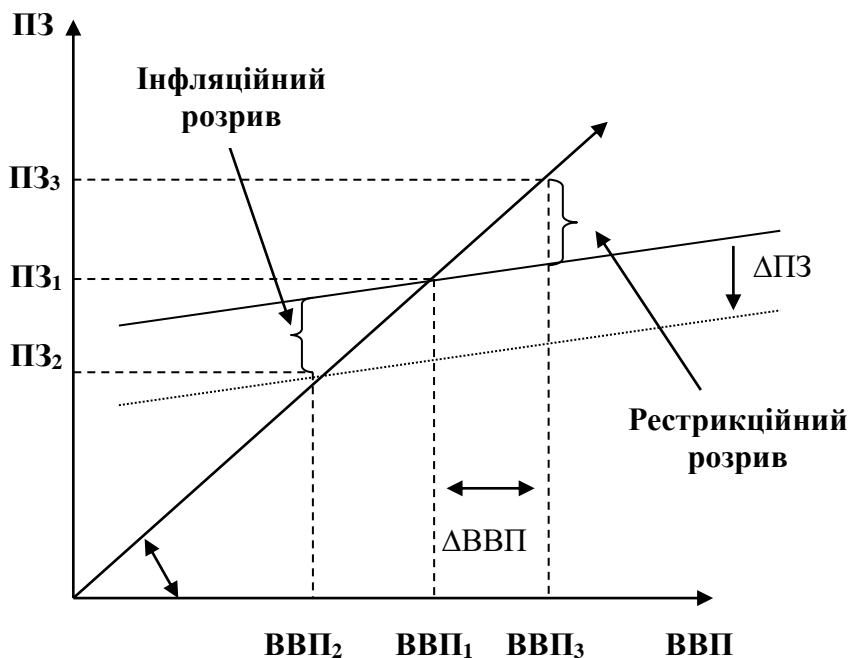


Рисунок 3.3 – Формування інфляційного та рецесійного податкового розриву в національній економіці

Джерело: побудовано автором

Крім того зв'язок рівня інфляції та обсягу податкових надходжень до бюджету може бути пояснений ефектом Танзі-Олівера, який полягає у свідомій пролонгації платниками податків термінів сплати до державного бюджету своїх податкових зобов'язань за умови зростання рівня інфляції. Основним мотивом такої поведінки платника є прагнення до зниження обсягів своїх витрат внаслідок поступового знецінення коштів в майбутньому. Таким чином майбутня вартість фіксованого обсягу податкових зобов'язань буде набагато меншою для платника за поточну вартість.

За причинами виникнення можна виділити регуляторний, структурний, циклічний та кон'юнктурний розриви.

Причинами формування структурного, циклічного та кон'юнктурного розривів є формування дисбалансів в економіці, які відрізняються та своєю природою та драйверами впливу.

Під регуляторним розривом можна розуміти відхилення обсягів податкових надходжень від їх потенційного значення внаслідок застосування державою пільгових режимів оподаткування (нульова, понижена ставка податку) або звільнення від плати податків окремих галузей або видів діяльності.

За характером виявлення фактично сплачених податкових зобов'язань податкові розриви можна поділити на ендегенні та валові.

Ендегенний податковий розрив являє собою різницю між теоретично можливим обсягом сплати податків та сумою, сплаченою платниками добровільно.

Величина ендегенного податкового розриву відображає загальний обсяг навмисно прихованих податкових платежів внаслідок ухилення усіх видів та сумою, яка сплачена платниками добровільно. До операцій, які призводять до виникнення ендегенного податкового розриву належать: помилки при розрахунку обсягу податкових зобов'язань (як платником, так і податковими органами), несвоєчасні повідомлення про сплату та несплату податкових зобов'язань, помилки в бухгалтерських розрахунках, тощо.

Валовий податковий розрив (gross tax gap) – різниця між теоретично можливим обсягом сплати податків, сумою, сплаченою платниками добровільно та обсягом податкових платежів, стягнутих за результатами діяльності контрольно-ревізійних органів.

При цьому формування чистого податкового розриву пов'язане, як правило, не лише з існуванням тіньового сектору економіки але й нелегальною діяльністю, виникненням безнадійної податкової заборгованості, ненавмисними помилками, які не були своєчасно виявлені ні самим платником податків ні контролюючими органами тощо.

Однією із причин формування валових податкових розривів в національній економіці є недоліки в процесі адміністрування податків, що знижують ефективність та повноту виявлення тіньових фінансових потоків та превенції їх реалізації. За оцінками експертів обсяги валового та регуляторного податкових розривів коливаються в межах 10–40%.

Наведена на рисунку 3.3 динаміка зміни валового та регуляторного розривів за податком на додану вартість свідчить про їх незначне скорочення.

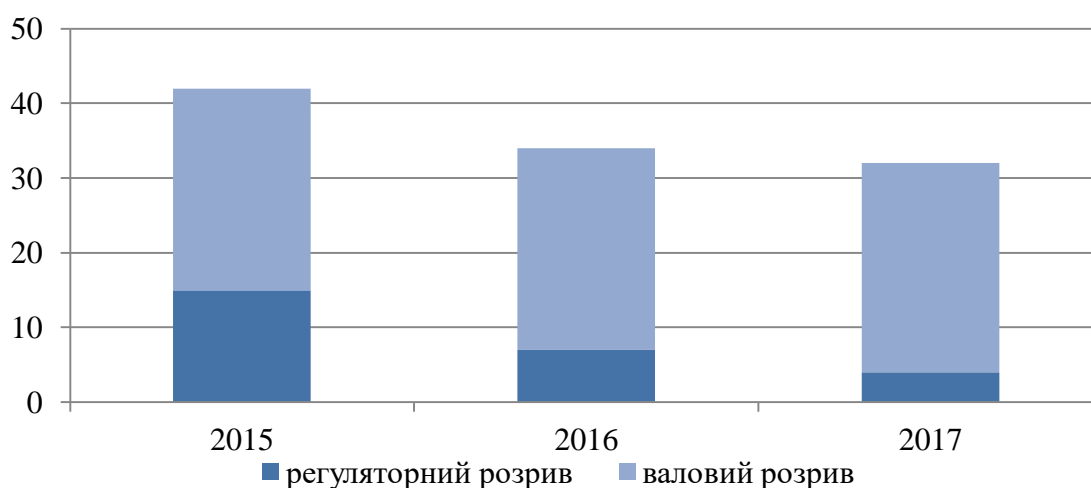


Рисунок 3.4 – Динаміка зміни регуляторного та валового розривів в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [313]

Так, за період 2015-2017 рр. відбулося суттєве зниження регуляторного податкового розриву, в той час як обсяги недоотримання податкових платежів

внаслідок неефективної системи адміністрування податків все ще знаходиться на високому рівні.

Наведені на рисунку 3.5 види податкових розривів та їх характеристика відповідно до запропонованих класифікаційних ознак дозволяють зробити висновки про наявність широкого різноманіття причин їх формування, більш детальне дослідження яких сприятиме оцінюванню можливих втрат бюджету внаслідок застосування обмежувальної або стимулюючої політики держави та розробці ефективного інструментарію управління ними.

Однак в контексті протидії тінізації економіки більшого дослідження набули питання формування податкового розриву як результату навмисних нелегальних дій платників податку (*tax compliance gap*). Науковцями досліджуються інструменти, причини та мотиви навмисного приховування своїх доходів та практично не приділяється увага регуляторному розриву - наслідку застосування державними інституціями пільгових режимів оподаткування або звільнення від сплати податків. Таким чином, урядами переважної більшості країн світу практично ігнорується можливість зростання обсягу податкових надходжень до бюджету за рахунок перегляду доцільності запровадження податкових пільг та їх оптимізації.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можемо зробити висновок про те, що *податковий розрив* слід розглядати як відхилення ключових параметрів податкової політики від потенційно можливих, що виникає як реакція платників податку на зміну векторів державної політики та значну волатильність показників економічного розвитку.

В цілому інгібіторами виникнення податкових розривів в економіці можуть бути як об'єктивні (законодавчо визначені пільги та звільнення від оподаткування окремих видів діяльності або платників податку), так і суб'єктивні (навмисні нелегальні дії платників щодо ухилення від виконання своїх зобов'язань) причини, передумовами виникнення яких є погіршення показників економічного та соціального розвитку країни, загострення політичної кризи, тощо.

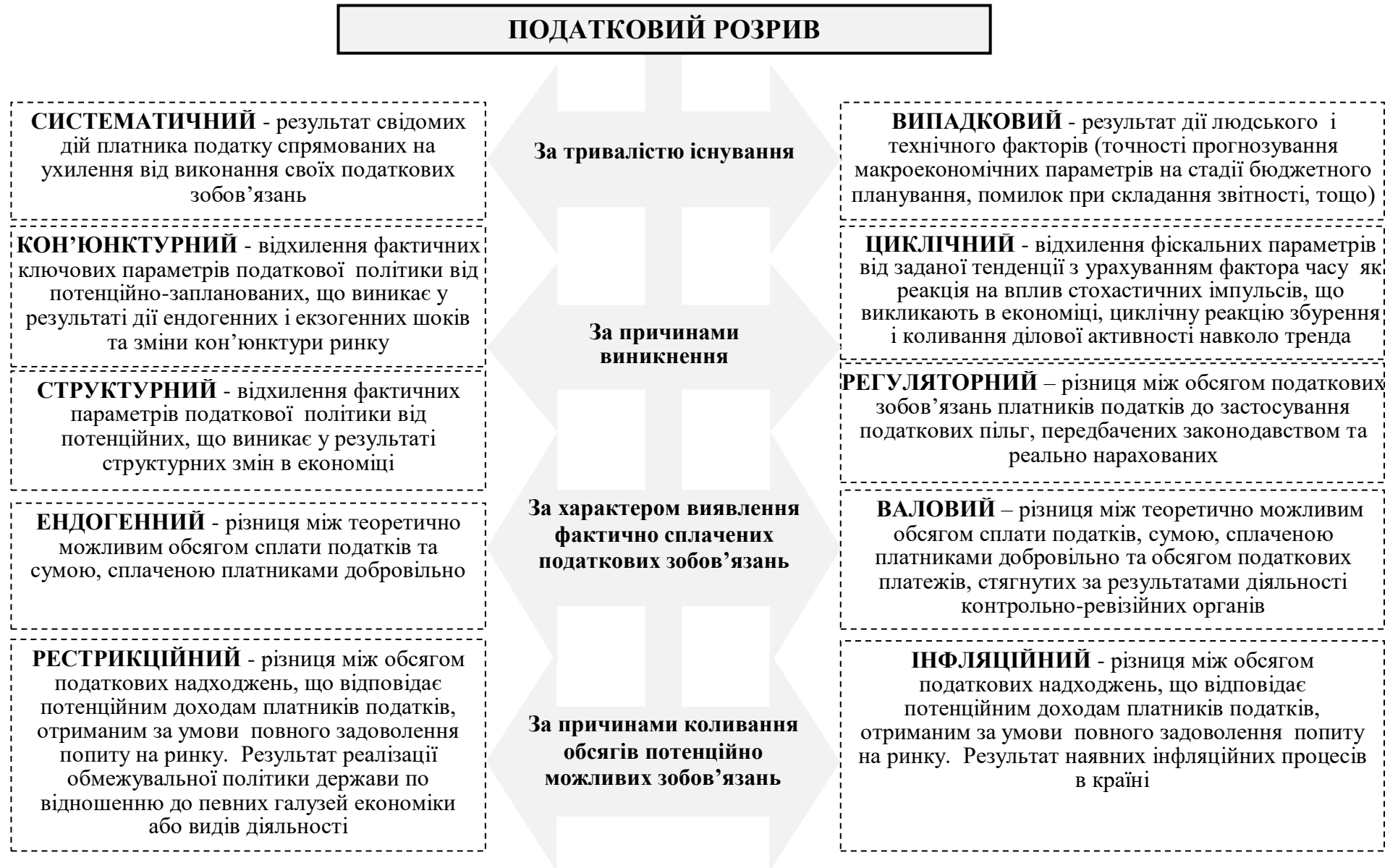


Рисунок 3.5 – Класифікація податкових розривів в національній економіці

Джерело: розроблено автором

Загальна схема виникнення податкових розривів наведена на рисунку 3.6.

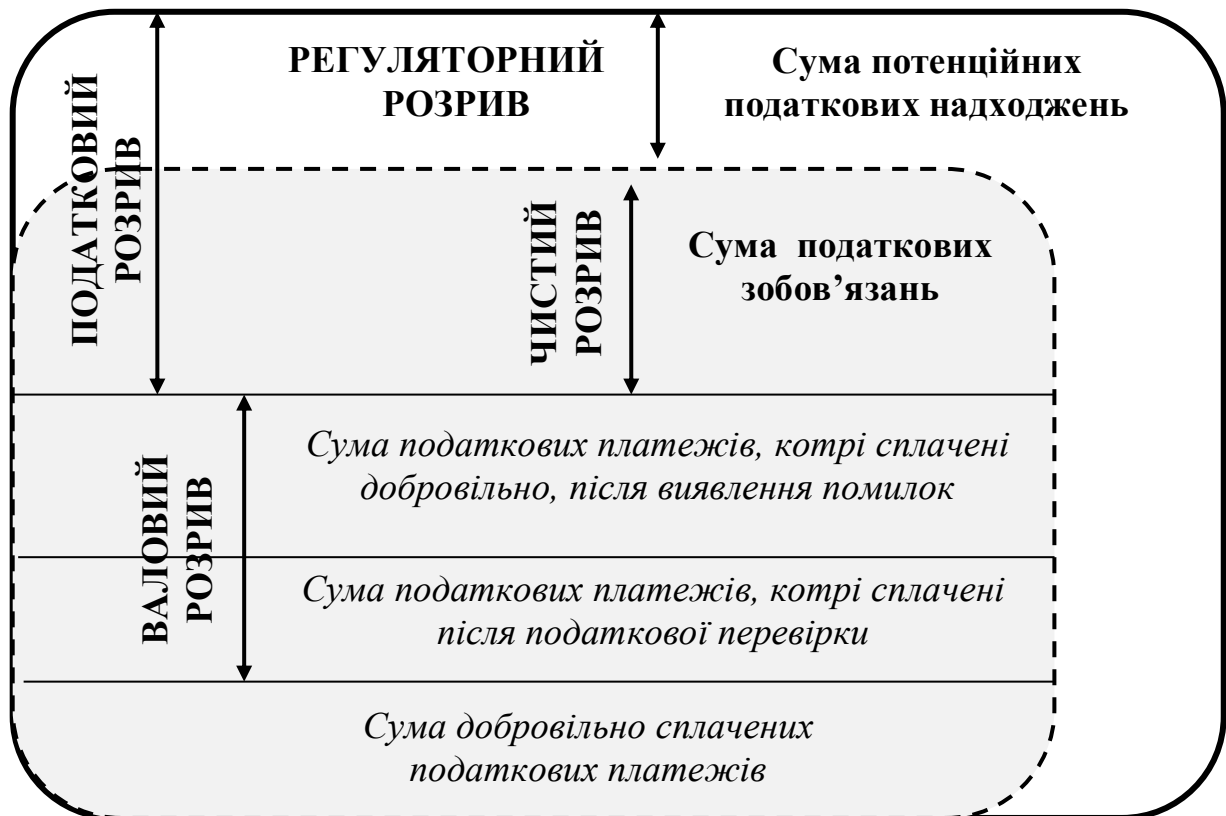


Рисунок 3.6 – Структурна-логічна схема формування податкових розривів в економіці

Джерело: розроблено автором

Побудова ефективної та справедливої системи оподаткування є однією із найбільш суперечливих та неоднозначних проблем сучасної фінансової політики. З одного боку її існування обумовлюється наявністю значного обсягу дефіциту бюджету та значним обсягом недоотриманих податкових надходжень в переважній більшості країн з перехідною економікою, з іншого – ефективна податкова система – запорука забезпечення рівних умов життя суспільства та запобігання шахрайству в фінансовому секторі економіки.

Наявність податкових розривів є свідченням порушення основних принципів побудови податкової системи: адекватності податкового навантаження та справедливості у оподаткуванні. Горизонтальна справедливість, вимагає, щоб платники податків, які мають однакові доходи

або інші об'єкти оподаткування, сплачували до бюджету однакові за розміром суми податків (даний принцип враховує платоспроможність платників податків і забезпечує розподіл податкового тягара відповідно до спроможності суб'єктів сплачувати податки), тоді як вертикальна справедливість, пропонує платникам податків, які мають більшу фінансову спроможність сплачувати податки, відповідно до їхньої платоспроможності. Порушення податкового законодавства, підриває принципи рівності оподаткування та призводить до несправедливості для тих, хто платить податки, тому що їм доведеться платити більше, оскільки інші не платять свою справедливу частку [153].

В цілому, можна зробити висновок, що проблема існування податкового розриву в економіці є малодослідженою, особливо на рівні країн з низьким та середнім рівнем розвитку. Як свідчить проведений аналіз теорія податкових розривів є досить розвиненою в країнах Європейського Союзу, однак в Україні вона знаходиться лише на стадії свого формування. Практично відсутні напрацювання щодо оцінки рівня податкового розриву та основних факторів його формування, не розроблені механізми протидії ухилення від сплати податкових платежів. Це зумовлено складністю врахування всіх можливих втрат в процесі розрахунку та неможливістю розробки уніфікованих підходів, які були б єдиними для більшості країн світу, зважаючи на суттєві відмінності в законодавчій базі.

Однак, враховуючи те, що податкові платежі займають вагомую частину надходжень до бюджету, оцінка обсягу недоотриманих надходжень є важливою складовою процесу розробки та реалізації політики детінізації економіки.

3.2 Бібліографічний аналіз досліджень теорії управління податковими розривами

З метою дослідження основних трендів у розвитку теорії управління податковими розривами в національній економіці у роботі здійснено бібліометричний аналіз досліджень даного питання. Об'єктом дослідження стали публікації, що індексуються в наукометричній базі даних Scopus.

Застосування бібліографічного аналізу даних дозволяє визначити основні напрямки досліджень з даної проблематики, здійснити кластеризацію дослідницьких мереж за різними класифікаційними ознаками, визначити її зв'язок з іншими науковими школами та напрямками досліджень.

Дослідження теорії управління податковими розривами за допомогою бібліографічного аналізу здійснено в наступній послідовності:

На першому етапі в роботі проведено пошук наукових публікацій, що індексуються науко метричною базою даних Scopus за наступними ключовими словами: «податковий розрив», «управління податковим розривом». За результатами пошуку публікацій за ключовими словами було здійснено ретроспективний аналіз розвитку концепту формування податкових розривів та побудова тренду зміни кількості публікацій з даної проблематики, результати якого наведені на рисунку 3.7

Всього в базі даних Scopus було знайдено 1893 публікації, перша з яких датується 1935 роком. Однак, враховуючи те, що найбільш активно дослідженням даної проблематики науковці почали займатися починаючи з 2010 року, часовим горизонтом для проведення аналізу було обрано період 2010-2018 рр., а об'єктом дослідження 1571 публікація (з дослідження було виключено матеріали конференцій та підручників).

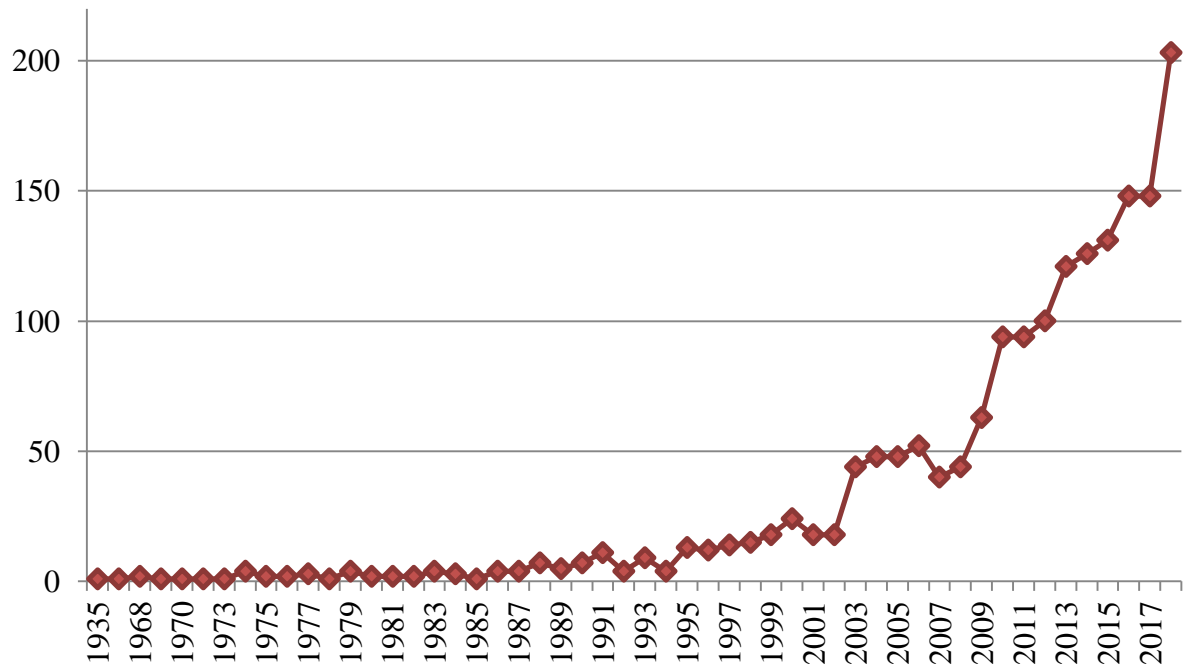


Рисунок 3.7 – Тренд чисельності публікацій з питань податкових розривів в національній економіці

Джерело: побудовано автором на базі даних Scopus

За результатами дослідження зроблено висновок про те, що теорія управління податковими розривами є досить молодою та наразі перебуває лише на етапі становлення (істотне зростання інтересу вчених до цієї проблематики відбулося лише за останні 2 роки).

На другому етапі за допомогою програмного пакету VOSViewer v.1.6.10 було здійснено подальший бібліографічний аналіз теорії управління податковими розривами. На основі аналізу метаданих публікацій (їх назви, авторів та їх приналежність до країни, анотацій та ключових слів, переліку посилань) було виділено п'ять структурно-функціональних патернів частоти використання ключових словосполучень у наукових працях та їх зв'язку з іншими науковими школами.

За результатами бібліографічного аналізу в роботі було визначено 74 ключових слова, частота використання яких становить більше 5. Найчастіше теорія управління податковими розривами досліджується у зв'язку з такими поняттями як: тінізація економіки, оподаткування, ухилення від виконання податкових зобов'язань, управління, нерівність, оптимальне оподаткування, споживання, енергетика, викиди, фіскальна політика, здоров'я та іншими.

Дані ключові слова були згруповані у п'ять структурно-функціональних патернів, які засвідчують, що найбільш часто проблематика управління податковими розривами досліджується в тісному зв'язку з теоріями соціальної нерівності та податкової моралі (патерн 1), теоріями управління та мотивації (патерн 2), теорією сталого розвитку (патерн 3), теорією виробництва (патерн 4), концепціями реалізації фіскальної політики (патерн 5) (рис. 3.3). Розмір зображеного на рисунку 3.8 кола відображає частоту використання даного терміну поряд з поняттям управління податковим розривом.

Визначені патерни можуть стати основою для подальшого дослідження концепції податкових розривів в розрізі кожної із зазначених складових. Найчастіше дані питання досліджуються через призму аналізу ефективності побудови та функціонування фіскальної політики в країні.

Однак, на нашу думку, досить важливим є врахування ключових положень теорії податкової моралі, як не фінансового інструменту мінімізації обсягів ухилення економічними суб'єктами від виконання податкових зобов'язань.

На третьому етапі досліджень було проведено аналіз наукових видань, в яких найчастіше публікувалися результати досліджень науковців з питань управління податковими розривами. Так, найчастіше дана проблематика розглядалася в наступних журналах (10 та більше разів): Energy Policy (27 публікацій), Sustainability Switzerland (18 публікацій), Tobacco Control (14 публікацій), National Tax Journal (13 публікацій), Ecological Economics (12 публікацій), Ejournal Of Tax Research (11 публікацій), European Economic Review (11 публікацій), International Tax And Public Finance (11 публікацій), Journal Of Cleaner Production (11 публікацій), Applied Economics (10 публікацій), Economic Modelling (10 публікацій), Public Finance Review (10 публікацій).

Проведений аналіз дозволив здійснити кластеризацію міжнародних дослідницьких мереж із теорії управління податковими розривами за географічною ознакою.

Найбільша кількість публікацій присвячених даному питанню була опублікована вченими із США, Англії, Канади, Німеччини, Китаю (таблиця 3.1). В Україні дана проблематика є малодослідженою, а кількість публікацій з питань управління податковими розривами не перевищує 5. В той же час, результати дослідження засвідчують значний рівень кооперації вчених при вивченні даного питання. Так, зокрема, найбільш плідною є наукова співпраця науковців із кластера 1 – США, Канада, Японія, Китай; кластера 2 – Україна, Словацька Республіка, Польща, Чеська Республіка; кластера 3 – США, Італія, Швеція, Данія; кластера 4 – Англія, Австралія, Індонезія, Малайзія (рис. 3.9).

На рисунку 3.3 наведені результати візуалізації дослідницьких мереж за критерієм їх цитувань іншими вченими. Це дозволило оцінити рівень кооперації між вченими, та визначити найбільш авторитетних дослідників в даному напрямі.

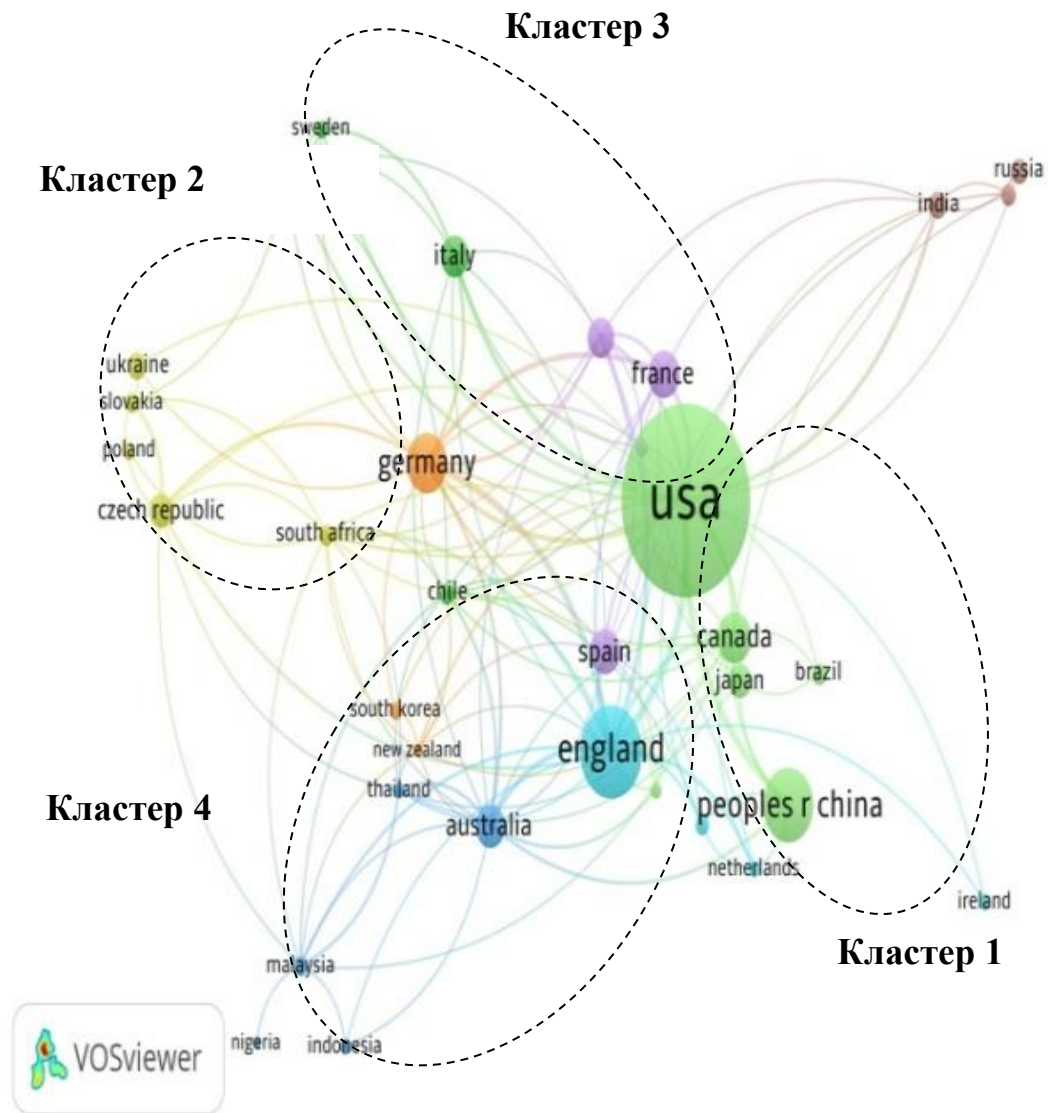


Рисунок 3.9 – Результати виокремлення кластерів за географічним розміщенням міжнародних дослідницьких мереж на основі бібліометричного аналізу наукових праць із теорії управління ПР за 2010–2018 рр.

Джерело: побудовано автором за допомогою пакету VOSViewer v.1.6.10 на основі даних наукометричної бази Scopus.

Таблиця 3.2 – Ранжування авторів за ступенем їх складу у дослідження теорії управління податковими розривами

Країна	Кількість статей	Країна	Кількість статей
США	613	Італія	61
Англія	205	Іспанія	52
Китай	124	Індія	45
Німеччина	109	Японія	44
Австралія	92	Швейцарія	42
Канада	80	
Франція	72	Україна	2

Джерело: побудовано автором за допомогою пакету VOSViewer v.1.6.10 на основі даних наукометричної бази Scopus.

Як свідчать наведені на рисунку 3.10 результати візуалізації дослідницької мережі найбільш цитованих авторів у публікаціях з питань управління податковими розривами, одним із перших даними питаннями займався Ф. Шнайдер. В подальшому розвиток теорії управління податковими розривами в національній економіці базувався на положеннях та результатах досліджень саме даного автора. Крім того слід зазначити, що саме Ф. Шнайдер є одним із основоположників сучасної теорії тінізації економіки, а запропоновані ним методи оцінювання тіньової економіки були основою для подальших досліджень.

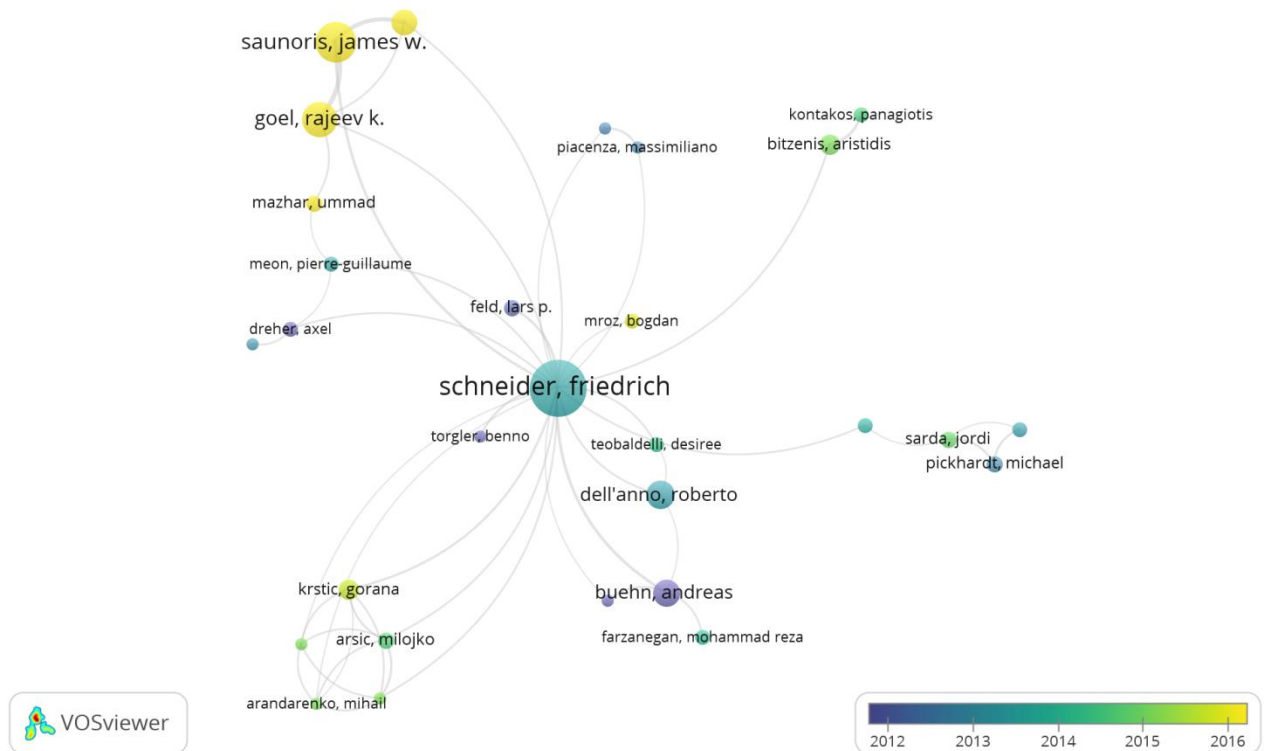


Рисунок 3.10 - Візуалізація дослідницької мережі найбільш цитованих авторів у публікаціях з питань управління податковими розривами

Джерело: побудовано автором за допомогою пакету VOSViewer v.1.6.10 на сонові даних наукометричної бази Scopus.

В цілому можна виділити 4 основних кластери дослідників теорії управління податковими розривами за цитуванням один одного та поглибленням висунутих попередниками концептуальних засад управління податковими розривами: Кластер 1 – Дж. Сауноріс, Р. Гоель, У. Мазар; Кластер 2 – Д. Теобалделлі, Р. Дельано, А. Бухен, Ф. Реза; Кластер 3 – С. Джорді, М. Пікхард; Кластер 4 – К. Горана, А. Міложко, М. Арандаренко.

Таким чином результати проведеного бібліометричного аналізу, патернізації та кластеризації дослідницьких мереж за географічною ознакою, ступенем цитованості та частотою використання ключових словосполучень, дозволяють зробити наступні висновки:

1. Ретроспективний аналіз ступеня дослідження концепції управління податковими розривами дозволив зробити висновок про неоднозначний її характер. З одного боку перші поодинокі публікації з даної проблематики зв'язалися ще в 1935 році, а з іншого - її можна охарактеризувати як молоду, зважаючи на те, що основна маса публікації з'явилася лише починаючи з 2010 року.

2. Кластеризація дослідницьких мереж за географічною ознакою засвідчила низький рівень кооперації вчених між собою. Незважаючи на те, що переважна більшість публікацій носить між університетський характер, рівень її інтеграціоналізації є незначним. Лише 33 країни мають більше 20 публікацій з даного напрямку дослідження. Для більшості країн їх кількість становить від 1 до 5.

3. Ступінь кооперації вчених є досить невисоким, це зумовлює відсутність наукових шкіл присвячених дослідженню даних питань. Більшість досліджень носять локальний характер. Провідним вченим в даному напрямку було визначено Ф. Шнайдера.

3. Дослідження в сфері управління податковими розривами досить тісно пов'язані з низкою інших суміжних теорій та концепцій. Так, найбільш досліджуваними є взаємозв'язки теорії управління податковими розривами з теоріями податкової моралі, соціальної нерівності, управління та мотивації, сталого розвитку, виробництва та концепцією реалізації фіскальної політики.

Таким чином, можна зробити висновок про міждисциплінарний характер даної теорії та потребу її дослідження не лише через призму економічних індикаторів розвитку країни, але й соціальних, екологічних та моральних аспектів її формування та розвитку.

3.3 Етапи, механізми та заходи управління податковими розривами в контексті державної політики деінізації економіки

Тенденції економічного розвитку України протягом останніх років свідчать про застарілість та недієвість існуючих механізмів державного регулювання економічних процесів, невідповідність існуючим особливостям розвитку країни та локальний характер дії окремих регулюючих інструментів.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності, налагодження партнерських відносин з представниками інших країн, організація нових видів виробництва продукції та надання послуг формують передумови до застосування інноваційних методів регулювання економічних операцій спрямованих на протидію тіньовим фінансовим потокам.

Державне регулювання тінізації національної економіки – це складний та багатоетапний процес, який передбачає застосування комплексу регулюючих інструментів та заходів, спрямованих на попередження, мінімізацію та протидію окремим тіньовим фінансовим операціям з метою покращення ситуації в країні в цілому. На сьогоднішній день, як правило, реалізація даних заходів має точковий характер та спрямована на детінізацію лише окремих сфер та видів економічної діяльності.

Розробці питань удосконалення процесу державного регулювання процесів тінізації економіки присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених, серед яких О. Леонова [290], О. Чечель [393], О. Дяченко, І. Гришова [266], О. Мазур, В. Сержанов [293], А. Толстова [348].

Теоретичні та прикладні аспекти державного регулювання економіки, основні напрямки державної політики, механізми та інструменти державного регулювання досліджувалися в працях Е. Адельсеітової, О. Чечель [393], О. Кахович, Р. Южека [278].

В цілому, аналіз існуючих напрацювань в даному напрямі, засвідчив досить ґрунтовне та різнобічне дослідження даних питань. Однак, переважна більшість вчених досліджують питання державного регулювання тінізації

економіки через призму дослідження загальних принципів її побудови, не приділяючи достатньої уваги комплексному дослідженню специфічних принципів її побудови, які більш ґрунтовно враховують особливості тіньового виведення коштів через окремі канали.

В умовах достатньо низької ефективності та результативності діючої політики державного регулювання економіки, значно актуалізуються питання перегляду та удосконалення всіх складових державної політики, однією із яких виступає перегляд існуючих принципів її побудови, шляхом їх доповнення та приведення у відповідність до всього різноманіття існуючих схем тінізації доходів.

Ефективність існуючої державної політики протидії тінізації економіки в переважну чергу залежить від глибини та рівня дії окремих регулюючих інструментів, застосування яких створює умови для зменшення обсягів тіньових фінансових потоків, подальшого розвитку економічної системи, та суттєво прискорює темпи економічного розвитку країни.

На сьогоднішній день в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано спрямовані на протидію тіньовим фінансовим операціям. Основними з яких є Закони України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [323], «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [321], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [331], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [330].

Однак, незважаючи на достатнє розроблення питань нормативного регулювання даних процесів на рівні держави, їх ефективність залишається на досить низькому рівні та не забезпечує досягнення поставлених цілей.

Враховуючи проведений в розділі 1.3 аналіз ефективності ДПДНЕ та висновки про потребу в удосконаленні даного процесу, одними із ключових заходів, в даному напрямку, на нашу думку, повинні бути аналіз та перегляд існуючих принципів побудови політики державного регулювання податкових розривів та їх приведення до сучасних реалій розвитку економіки. Реалізація сучасної політики управління податковими розривами в економіці базується на ряді принципів, котрі доцільно розділити на загальні та специфічні. Оскільки розробка основних заходів управління податковими розривами як складової політики протидії тінізації економіки здійснюється в межах загальнодержавної політики регулювання економічного розвитку, основні вектори її реалізації повинні бути узгоджені як зі специфічними принципами державного регулювання, спрямованими виключно на мінімізацію та протидію виникненню податкових розривів в економіці, так і узгоджуватися із загальними принципами державного регулювання економіки та побудови податкової системи.

До загальних принципів політики державного регулювання можна віднести ті, що визначають уніфіковані для всіх сфер процедури та особливості державного регулювання економічного розвитку. З метою визначення переліку принципів, проведемо аналіз існуючого наукового доробку в даній сфері.

Відповідно до нормативно-правової бази України реалізація заходів протидії легалізації незаконно одержаних доходів має базуватися на наступних загальних принципах:

- верховенства права;
- пріоритету захисту прав людини;
- системності;

- комплексності;
- відповідності потребам часу та орієнтації на кінцевий результат;
- наукової обґрунтованості;
- активного співробітництва з іноземними державами;
- взаємності.

В науковій літературі існує значне різноманіття підходів до визначення та класифікації принципів державного регулювання економіки, основні з яких наведені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Підходи до класифікації принципів державного регулювання економіки

Автори	Принципи державного регулювання економіки
1	2
Д. М. Стеченко, Л. А. Швайка	принцип пріоритету права над економікою, ефективності, справедливості, стабільності, системності державного впливу, адекватності, оптимального поєднання адміністративно-правових і економічних важелів, поступовості та етапності, забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності, дотримання вимоги матеріально-фінансової збалансованості, принципи бюджетної політики та податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності
М. Л. Ніжніков	ефективності, справедливості, стабільності, системності державного впливу, адекватності, оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, поступовості та етапності, забезпечення єдності стратегічного та поточного державного регулювання та його оперативності,
Н. Б. Антонова, О. Б. Хорошко	єдності економіки і політики, єдності централізму й самостійності, науковості, ефективності, сполучення загальних і локальних цілей

Продовження таблиці 3.2

1	2
В. М. Гриньова	регулювання економіки, відповідальності за прийняття рішень і кінцеві результати, високий професіоналізм суб'єктів державного регулювання економіки, ефективного використання ресурсів, пріоритетності розв'язуваних проблем, орієнтованості на забезпечення економічного розвитку та на його основі соціального благополуччя для всього населення
Л. І. Дідківська	науковості, погодження інтересів, цілеспрямованості, пріоритетності, системності, комплексності, принцип адаптації, достатності, принципи організаційно-правового та економіко-організаційного забезпечення
Я. Ф. Жовнірчика	науковості, обґрунтованості, формування системи державного регулювання економіки з урахуванням теоретичних основ і моделей економічної політики та існуючого досвіду здійснення державного регулювання в державі та за кордоном, раціональності, реальності, збалансованості, комплексності, пріоритетності стратегічних цілей, ринкової однаковості.

Джерело: систематизовано та побудовано на основі [304, 268, 261, 244, 258]

Враховуючи той факт, що головною особливістю виникнення податкових розривів в економіці є те, що його величина залежить від виду та особливостей стягнення конкретного податку, визначення специфічних принципів повинно враховувати дану особливість, а окремі інструменти державної політики – бути спрямовані на запобігання операціям з ухилення від оподаткування за даними податками.

Оскільки відповідно до податкового законодавства реалізація переважної більшості операції призводить до виникнення податкового зобов'язання за декількома податками одночасно, реалізація специфічних принципів державного регулювання податкових розривів дозволяє досягти синергетичного

ефекту та сприятиме виникненню мультиплікаційного ефекту щодо зменшення обсягу податкових розривів в економіці.

До специфічних принципів, на нашу думку, потрібно віднести:

1) принцип синхронізованості, під яким запропоновано розуміти узгодженість часової, ресурсної та цільової складових державної політики управління податковими розривами.

Однією із головних проблем сучасної економіки України є відсутність достатнього обсягу грошових коштів на реалізації затверджених урядом реформ. Низька ефективність більшості заходів в сфері державного регулювання економіки обумовлюється дефіцитом бюджетних ресурсів та значною залежністю країни від іноземного фінансування. Таким чином забезпечення відповідності бюджетних коштів потребам економіки на реалізацію заходів в сфері податкового, бюджетного реформування, удосконалення роботи інститутів влади (узгодженість ресурсної складової) є невід'ємною складовою політики управління податковими розривами.

Основною метою управління податковими розривами в національній економіці є зниження величини розривів між потенційними та фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенція тінізації економіки через податкові механізми.

Значна розгалуженість нормативних актів, неузгодженість повноважень окремих державних інституцій, наявні протиріччя в напрямках їх діяльності суттєво знижують ефективність та швидкість реалізації програм. Досить часто запровадження запланованих в межах реформування конкретної сфери економічного розвитку заходів не узгоджується з реаліями розвитку економіки, потребами населення та особливостями функціонування реального сектору економіки. Це призводить до протилежних запланованим результатам реалізації реформ та ще більшого переходу економічних суб'єктів в тінь. Таким чином основною характеристикою політики управління податковими розривами має бути її комплексність. В умовах багатоканальності існуючого тіньового сектору економіки, заходи з мінімізації обсягів податкових розривів окрім

традиційних (посилення контролю за економічними суб'єктами, підвищення відповідальності) повинні передбачати реформування банківського, страхового, фінансового та інших секторів економіки (цільова складова державної політики управління податковими розривами).

Узгодженість часової складової полягає формуванні державної політики управління податковими розривами у двох площинах: 1) реалізація заходів поточного характеру, спрямованих на підвищення ефективності роботи органів фінансового моніторингу та контролю, судової влади, посилення відповідальності, тощо; 2) запровадження стратегічно орієнтованих програм та заходів по управлінню податковими розривами.

Поряд з даним принципом важливе значення, на нашу думку, набуває принцип ризикоорієнтованості. Як правило, до операцій з незаконного виведення коштів, товарів та послуг за кордон залучаються одні і ті ж самі країни-партнери або суб'єкти економічної діяльності. Таким чином, своєчасна ідентифікація найбільш ризикових операцій, країн-партнерів, видів економічної діяльності дозволить за рахунок розробки комплексу превентивних заходів попередити незаконне виведення коштів.

Під принципом когерентності пропонуємо розуміти зменшення часових лагів розпізнання, прийняття рівень, реалізації заходів та сприйняття впливу.

Реалізація будь яких заходів передбачає наявність наступних послідовних етапів: 1) усвідомлення проблеми, її масштабів та наслідків для країни; 2) розробка комплексу управлінських заходів спрямованих на її вирішення; 3) реалізація запланованих програм та заходів; 4) оцінювання наслідків реалізації, визначення проблемних точок даного процесу.

Враховуючи той факт, що переважна більшість програм має стратегічний характер, важливою складовою реалізації принципу когерентності є своєчасне корегування запланованих заходів, перегляд цільових орієнтирів під впливом мінливості макроекономічної ситуації в країні.

Враховання запропонованих специфічних принципів в процесі управління податковими розривами сприятиме більш комплексному дослідженню

можливих каналів тінізації доходів та розробці своєчасних та ефективних превентивних заходів в напрямку протидії тінізації національної економіки

Як свідчить досвід розвинених країн, підвищення ефективності реалізації політики детінізації економіки має ряд переваг для всіх напрямків розвитку країни.

Ефективна реалізація політики детінізації економіки повинна передбачати не лише заходи по виявленню фактів приховування доходів а й заходи спрямовані на підвищення рівня податкової моралі серед населення, зниження рівня корупції в органах, що є безпосередніми учасниками процесу детінізації економіки (податкові органи, органи державної адміністрації, контрольно-ревізійні служби, тощо).

В цьому контексті одним із важливих напрямків є розуміння цілей та ключових завдань реформування економіки, зокрема податкової реформи. Усвідомлення суспільством важливості податків та зборів як ключових складових наповнення бюджету, причин та наслідків зміни рівня податкового навантаження виступає важливим інструментом боротьби з фактами ухилення від оподаткування. Крім того дані заходи можна розглядати як важливий інструмент визначення суб'єктами господарювання – платниками податків ключових пріоритетів своєї діяльності як на коротко- так і на довгострокову перспективу.

В процесі побудови державної політики по протидії тінізації економіки як правило не враховується той факт, що значна частина нелегальних операцій здійснюється за безпосередньої участі або підтримки працівників державних чи місцевих органів влади. Таким чином зниження рівня корупції в державних установах, підвищення прозорості їх діяльності перед громадськістю, зниження протиріч нормативної бази слід розглядати як одну з головних складових ефективного функціонування економіки країни.

Крім того, надання об'єктивної інформації про діяльність державних установ сприяє посиленню інтересу суспільства до даних про результати діяльності уряду та контролю за даним процесом.

Важливого значення набуває запровадження у органах виконавчої влади результатноорієнтованого підходу при визначенні пріоритетних напрямків своєї діяльності. Досить часто фактична діяльність органів державної влади в сфері детінізації економіки не корелює з тими завданнями, які задекларовані в нормативно-правових актах відповідного спрямування. Однак, як свідчить досвід провідних країн світу неузгодженість стратегії та тактики може виступати бар'єром на шляху визначених завдань.

На думку Г. Місса [161] державна політика являє собою лише декларування намірів змінити поведінку індивіда, в той час як інструмент – це засіб або конкретний захід для втілення даного наміру в дію. Погоджуючись з даним визначенням, зазначимо, що аналіз ефективності політики детінізації економіки повинен враховувати той факт, що етап визначення ключових засад її реалізації (включаючи цілі, показники та часовий горизонт їх досягнення) є важливим кроком до побудови державної політики. Подальше успішне досягнення даних цілей забезпечується шляхом ефективного управління, яке можна розглядати як процес прийняття підприємствами, установами, організаціями та окремим індивідами рішень щодо дотримання чи недотримання визначених цілей.

Таким чином оцінка відповідності інструментів задекларованим цілям є одним із ключових етапів визначення ефективності політики детінізації економіки.

Запровадження колабораційного режиму управління, який базується на залученні всіх зацікавлених сторін до процесу розробки та реалізації державної політики по протидії тінізації економіки сприятиме з одного боку покращенню розуміння важливості та правильності рішень, які приймаються в межах реалізації податкової системи в країні, а з іншого – створить можливість для узгодження інтересів держави та суспільства при прийнятті стратегічних рішень.

Це формує необхідність у визначенні та обґрунтуванні ключових аспектів реалізації державної політики управління податковими розривами, в основу

побудови якої, на нашу думку, повинні бути закладені суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення в основі яких лежать мотиваційні важелі впливу, які, з одного боку, визначатимуть пріоритетні вектори заходів з державного управління в напрямі детінізації економіки, а з іншого – сприятимуть зростанню вітчизняного іміджу країни на міжнародному просторі

В основі формування та реалізації політики управління податковими розривами лежить взаємоузгодження основних напрямів та етапів реалізації державного регулювання з питань детінізації та мотиваційних імпульсів до підвищення активізацій дій на практиці. В якості мотиваційного важеля виступає, на нашу думку, формування у населення розуміння важливості існування податкової системи в країні, значення повноти та своєчасності сплати податків для економіки, формування в суспільстві податкової культури та популяризації додержання податкового законодавства.

Блок алгоритму дій представлений етапами та напрямками формування і впровадження державними органами управління заходів щодо управління податковими розривами. Етапи реалізації політики управління податковими розривами потребують більш ґрунтовного аналізу.

І етап. Аналіз та прогнозування поточних показників тінізації економіки та пов'язаних з ними індикаторів соціо-еколого-економічного розвитку країни. До складу показників тіньового сектору економіки включаються: рівень тінізації, обсяги незаконного введення капіталу в країну та обсяги незаконного виведення капіталу за кордон, обсяги сірого імпорту та контрабанди, обсяги махінацій з відшкодування, кількість оформлених штатних працівників як індивідуальних підприємців, обсяги виведення прибутку через псевдо підприємництво фізичних осіб, обсяги заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування.

Крім того, показники тінізації здійснюють безпосередній вплив на ключові індикатори розвитку країни, в тому числі соціального, економічного, екологічного розвитку. Так, в якості цільових показників розвитку країни

пропонуємо аналізувати індикатори, що визначені державними органами влади у відповідних нормативно-правових документах, таких як: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки [332] та Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року (проект) [345], - та індикатори-характеристики розвитку країни, визнані міжнародною спільнотою:

- економічні: темп росту ВВП, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг імпорту товарів та послуг, обмінний курс (офіційний курс гривні до ЄВРО), капітальні інвестиції, середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, кількість податкових платежів, обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), обсяг державного боргу, загальне податкове навантаження на бізнес (у % до прибутку), рівень інфляції, індекс корупції;

- соціальні: рівень зайнятості населення працездатного віку, реальна середня заробітна плата (у % до попереднього року), рівень трудової міграції, доходи населення, офіційний рівень безробіття;

- екологічні: обсяг утворених відходів, обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, енергоємність економіки, обсяг забруднених водних ресурсів.

II етап. Етап розробки стратегії управління податковими розривами включає такі складові елементи: напрями реалізації стратегії, суб'єктну або інституційну компоненту, об'єктну компоненту, методи, інструменти щодо зниження рівня тінізації економіки.

На сьогодні суб'єктна компонента стратегії державного управління податковими розривами представляє собою сукупність всіх органів та інститутів, що задіяні у формуванні та реалізації державної політики управління податковими розривами. Так, інституційна структура державної політики країни представлена наступними інститутами в розрізі трьох рівнів: 1 рівень - Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, Національна рада з питань антикорупційної політики, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики Кабінету Міністрів України,

Державне бюро розслідувань Служби безпеки України); 2 рівень – спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (Національна поліція, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції); 3 рівень – органи та суб'єкти, що мають повноваження запобігати та протидіяти корупції (органи державного управління, суб'єкти корпоративного сектора, громадяни та їх об'єднання) [267].

Провідна роль у протидії формуванню податковими розривами належить органам державної влади, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з моніторингом фінансових операцій, формуванням ключових засад фінансової політики, нормативно-правового забезпечення.

Задворних С. було здійснено систематизацію державних органів за критерієм їх участі в боротьбі з тіньовими фінансовими операціями, результати якої наведені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Державні органи, що здійснюють адміністрування тіньових фінансових операцій в Україні

Державний орган	Повноваження
1	2
Національний банк України	Протидіє порушенням чи тінізаційним діям в банківському секторі.
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Розрахунок фінансових показників, розробка норм та нормативів, забезпечення реалізації механізму запобігання відмиванню «брудних грошей».
Міністерство фінансів України	Виконує роль головного координатора і контролюючого органу у справах, пов'язаних з фінансовою політикою держави та детінізацією економіки.
Державна фінансова інспекція	Здійснює незалежний державний фінансовий контроль за тінізаційною діяльністю і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю за економічними правопорушеннями.

Продовження таблиці 3.4

1	2
Державна служба фінансового моніторингу	Здійснює контроль за виконанням законодавчо закріплених постанов, норм, розпоряджень та ін. щодо детінізації.
Державна фіскальна служба	Здійснює моніторинг та детінізаційну діяльність в сфері оподаткування, митних процедур.
Національне антикорупційне бюро	Моніторинг та протидія корупційним діям.
Верховна рада України	Встановлення норм та нормативів, прийняття законів щодо детінізації та протидії корупції.
Кабінет Міністрів України	Встановлення норм та нормативів щодо детінізації.
Служба безпеки України	Протидія тіншовим схемам.
Міністерство внутрішніх справ України	Протидія тіншовим схемам.
Антимонопольний комітет України	Протидія тіншовим схемам в господарській діяльності.

Джерело: побудовано автором на основі [271]

Однак, незважаючи на наявність значної кількості державних інституцій відповідальних за реалізацію політики детінізації економіки, ефективність та результативність їх роботи є досить низькою. Причинами такої ситуації виступають як об'єктивні фактори, пов'язані з суттєвим впливом зовнішнього (міжнародного) середовища на економічних суб'єктів так і суб'єктивні, серед яких вагому роль займають корупція та бюрократія в країні, низький рівень довіри до влади, відсутність історично сформованих принципів та норм податкової моралі, тощо.

Незважаючи на те, що представлена вище організаційно-інституційна структура державної антикорупційної системи є достатньо розгалуженою, зокрема в частині дозвільно-регуляторних органів, їм характерна неузгодженість в діях та відсутність механізму здійснення обміну інформацією між органами державного управління та інститутами. Крім зазначених можна

виділити ряд факторів, що впливають на зростання рівня корумпованості в країні: недостатньо прозора діяльність органів державної влади; низько ефективна участь правоохоронних інститутів та органів національної безпеки в протидії тінізації фінансових операцій; відсутність дієвої системи публічного нагляду та контролю за напрямками доходної та видаткової статей операцій, здійснюваних вищими посадовими особами держави; неналагоджений в повному обсязі механізм участі громадянського суспільства під час реалізації антикорупційної політики.

Проведений аналіз доводить, що корумпованість та тінізація фінансово-економічних операцій є явищем системним, тому й методи боротьби з ними мають носити системний характер. Таким чином, активна робота щодо постійного послідовного контролю, нагляду, своєчасної модернізації та удосконалення має проводитись за такими основними напрямками:

- зменшення кількості ліцензій, дозволів, реєстраційних документів, запровадження адекватної процедури видання таких документів та встановлення їх об'єктивної вартості;
- забезпечення прозорості та послідовності діяльності судів, фондового ринку та ринку цінних паперів;
- зниження розміру та зменшення кількості податків і зборів, створення адекватного механізму їх стягнення;
- забезпечення належної нормативно-правової бази антикорупційного спрямування, що відповідає міжнародним стандартам, сучасній світовій практиці протидії тінізації фінансових процесів та враховує специфіку вітчизняної юридичної системи;
- зміцнення системи громадського контролю, підґрунтям до чого слугуватиме тісна взаємодія неурядових організацій та громадських інституцій з органами місцевої та державної влади;
- ефективне організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної діяльності, що будується на погодженій взаємодії всіх складових інститутів та органів державного управління [267, 264, 324, 275].

Об'єктною компонентою стратегії управління податковими розривами виступає повний спектр тіньових операцій, здійснюваних під час економічної діяльності: випуск та реалізація не облікованих товарів, надання споживачу неврахованих послуг; корупційні заходи; операції з відмивання коштів (операції з використанням підроблених паспортів, операції нерезидентів з цінними паперами, незаконне виведення грошей за кордон, оформлення вантажів за підробленими документами); незаконне ввезення товарів з-за кордону та їх обіг; валютні операції нелегального характеру; незаконна приватизація комунального та державного майна; приховування фактичних доходів економічних суб'єктів та громадян з метою уникнення оподаткування; нелегальне виведення капіталу; незаконні дії щодо використання державного майна, коштів, природних ресурсів і т.д. [299, 315].

III етап. Реалізація запланованих заходів в рамках стратегії управління податковими розривами передбачає взаємодію всіх складових концепції державного регулювання, націлену на здійснення заходів щодо досягнення високих результатів як наслідок дотримання ключових пріоритетів розвитку (рис. 4.1, мотиваційний блок). Це забезпечить, в свою чергу, підвищення активізації мотиваційного імпульсу для суб'єктної складової державної політики управління податковими розривами на шляху подальшої реалізації та впровадження політики детінізації економіки.

IV етап. В рамках аналізу результатів виконання ДПДНЕ визначаються відхилення фактичних значень результуючих індикаторів виконання від запланованих. Все більшої популярності на сьогодні набуває такий інструмент визначення відхилень фактичних значень оцінюваних показників від запланованих, як гар-аналіз (аналіз на основі розривів). В контексті реалізації державної політики детінізації економіки при аналізі податкових каналів обсяги нелегальних фінансових операцій визначаються на основі методу податкових розривів. Так, оцінка податкових розривів дозволяє розрахувати обсяг втрат від недоотримання податкових платежів та слугує підґрунтям для визначення першочергових заходів з вдосконалення системи адміністрування податків.

V етап. Залежно від характеру виявлених проблемних місць визначаються подальші заходи з їх мінімізації або повного усунення. Перелік можливих напрямів державної політики з детінізації економічної діяльності зазначений вище в контексті характеристики етапу формування стратегії ДППТЕ.

VI етап. Контролю та моніторингу з боку уповноважених державних органів підлягають здійснювані раніше заходи в рамках ДППТЕ та заходи з мінімізації масштабів проблемних зон. При цьому критерієм оцінювання результуючих показників виступають крім індикаторів соціо-, еколого-, економічного розвитку й позиції країни за міжнародними індексами в рамках реалізації мотиваційних важелів.

Реалізація ефективної та послідовної державної політики управління податковими розривами займає визначне місце в загальній державній стратегії детінізації країни. Так, в умовах спрямування дій органами державної влади в напрямі управління податковими розривами основним цільовим орієнтиром виступають результуючі індикатори, що характеризують зменшення обсягів ухилень від оподаткування, масштабів тіньових операцій, та індикатори соціального, екологічного та економічного розвитку, що взаємопов'язані з показниками податкового розриву.

Аналітичні оцінки індикаторів розвитку країни формують інформаційне поле для визначення конкурентних переваг країни, з одного боку, та – бар'єрів на шляху її розвитку, з іншого боку. Оцінювання показників соціо-еколого-економічного розвитку забезпечує фундамент для ґрунтового діалогу між представниками державної влади, бізнес-організаціями та громадськістю на предмет процесу подальшого реформування, націленого на покращення стандартів життя. Це передбачає зміцнення, посилення дії ланцюгово-реакційного зворотного зв'язку між структурними одиницями інституційного середовища з урахуванням мотиваційного чинника та формує передумови для підвищення ефективності державної політики детінізації економіки.

Державну політику управління податковими розривами слід розглядати, як когерентну, ризик-орієнтовану і синхронізовану систему узгодження цілей, заходів та інтересів у ланцюзі «превентивна й реагуюча діяльність органів законодавчої та виконавчої влади – свідомі й проактивні дії суб'єктів господарювання – суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення» для зниження обсягів розривів між потенційними і фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенції тінізації НЕ через податкові механізми

Управління податковими розривами в контексті детінізації економіки ґрунтується, по-перше, на процесі формування ефективної ринкової економіки, яка унеможлиблює розвиток деструктивних процесів; по-друге, на правовому регулюванні з метою протидії правопорушенням у сфері оподаткування, зокрема фінансового, податкового та митного права; по-третє, адміністративному регулюванню економіки в цілому та окремих економічних операцій як засобу обмеження системних тіньових явищ і процесів.

Отже, результативність процесу детінізації економіки залежить від спроможності держави створити безпечні, стабільно сприятливі умови, що надасть можливість суб'єктам господарювання нарощувати економічну й інвестиційну активність у легальній економіці, функціонуючи з дотриманням принципу підтримання добросовісної економічної конкуренції на ринку.

Виходячи із проаналізованим нами в першому розділі каналів тінізації національної економіки, до основних векторів та безпосередніх завдань на шляху управління податковими розривами в Україні належать:

- 1) підвищення ефективності управління державними фінансами;
- 2) удосконалення зовнішньоекономічної діяльності й міжвідомчої взаємодії;
- 3) удосконалення законодавства у сфері протидії економічним злочинам;
- 4) розвиток системи безготівкових розрахунків;
- 5) удосконалення фіскального адміністрування;

- б) створення сприятливих умов для ведення бізнесу;
- 7) протидія корупції та підвищення рівня правової культури населення.

Реалізація зазначених заходів сприятиме прискоренню процесу детінізації економіки, підвищенню ефективності координації суб'єктів забезпечення державних механізмів запобігання та протидії легалізації тіньових доходів та формування сприятливих інвестиційно-інноваційних умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці.

Проведений аналіз доводить, що корумпованість та тінізація фінансово-економічних операцій є явищем системним, тому й методи боротьби з ними мають носити системний характер. Таким чином, активна робота щодо постійного послідовного контролю, нагляду, своєчасної модернізації та удосконалення має проводитись за такими основними напрямками:

- забезпечення належної нормативно-правової бази антикорупційного спрямування, що відповідає міжнародним стандартам, сучасній світовій практиці протидії тінізації фінансових процесів та враховує специфіку вітчизняної юридичної системи;
- зміцнення системи громадського контролю, підґрунтям до чого слугуватиме тісна взаємодія неурядових організацій та громадських інституцій з органами місцевої та державної влади;
- ефективне організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної діяльності, що будується на погодженій взаємодії всіх складових інститутів та органів державного управління.

Реалізація останнього напрямку, що орієнтована на зміцнення клімату інституційного середовища державного регулювання, займає ключові позиції серед інших складових загального антикорупційного механізму. Так, в умовах спрямування дії у напрямі протидії тінізації фінансово-економічного сектору основним цільовим орієнтиром виступають результати, тобто зменшення обсягів, масштабів тіньових операцій. Це передбачає зміцнення, посилення дії ланцюгово-реакційного зворотного зв'язку між структурними одиницями інституційного середовища.

Отже, забезпечення дієвого механізму організаційно-управлінського апарату антикорупційної діяльності виступає, на нашу думку, своєрідним фундаментом забезпечення успішної державної політики в контексті протидії тінізації економіки України.

Процес державного регулювання діяльності економічних суб'єктів повинен ґрунтуватися по-перше, на формуванні ефективної ринкової економіки, яка унеможлиблює розвиток деструктивних процесів, забезпечує стабільне функціонування в довгостроковій перспективі, мінімізує негативний вплив економічної нестабільності на показники розвитку підприємств;

по-друге, на оптимізації процесів правового регулювання з метою протидії правопорушенням у сфері економічних відносин, зокрема фінансового, податкового та митного права, усунення податкових колізій, визначення оптимального рівня податкового навантаження

Зважаючи на зазначені канали тіншового виведення коштів та враховуючи аналізовані нами показники економічної нестабільності, що здійснюють найбільший вплив на діяльність економічних суб'єктів, процес державного регулювання економіки здійснюється в розрізі трьох основних складових: бюджетно-податкова, грошово-кредитна політика та політика управління державним боргом.

Результативність зазначеного процесу, в першу чергу залежить від здатності органів державної влади створити безпечні, економічно та політично сприятливі умови ведення бізнесу в довго- та короткостроковій перспективах, що надасть можливість суб'єктам господарювання нарощувати економічну й інвестиційну активність у легальній економіці.

Зважаючи на високі показники тінізації економіки країни нагальним питанням є комплексне та своєчасне врахування ефектів тіншових операцій при визначенні заходів з державної політики щодо забезпечення соціально-економічного розвитку, зокрема в частині податкового регулювання та адміністрування.

Так, постає необхідність у врахуванні особливостей реалізації

податкового розриву в процесі реалізації державної політики детінізації економіки. Впровадження механізму виявлення, оцінки та контролю податкового гепу передбачає формування алгоритму послідовних дій реалізації такого інструменту державного регулювання відповідно до етапів управління соціально-економічним регіональним розвитком (рис. 3.11).

Так, податковий геп має лежати в основі побудови державного фіскального інструментарію в контексті здійснення державної політики з детінізації податкової сфери економіки. Його врахування дозволить своєчасно виявити (в перспективі - попередити) відхилення в обсягах податкових надходжень до бюджету, визначити причини таких відхилень та основних учасників корупційних схем процесу оподаткування, тим самим забезпечити податкові надходження до бюджету в повному обсязі.

Розробкою методичних підходів до оцінки рівня податкового розриву зумовленого навмисними незаконними діями платників податків займаються як окремі науковці так і органи державної влади різних країн. Однак, як свідчить аналіз проведений аналіз оцінкою обсягів податкових розривів як правило займаються високорозвинені країни та країни ЄС. Р. Мерфі і Х. Петерсен зазначають, що на сьогодні лише 11 країн ЄС (наприклад, HM Revenue and Customs у Сполученому Королівстві (2013); Служба внутрішніх доходів у Сполучених Штатах (2012); Інститут Фінансова політика в Словаччині (2012), тощо) [167]. Органами державної влади іноземних країн та міжнародними організаціями розроблене значне різноманіття підходів до оцінки податкових розривів в економіці, котрі в цілому можуть бути поділені на дві основні групи: підходи, що базуються на макроекономічних агрегатах та оцінка на основі мікроекономічних даних. Перша група підходів є менш інформативною стосовно причин втрат доходів, в той час як останні – вважаються менш обґрунтованими.



Рисунок 3.11 – Етапи управління податковими розривами в економіці

Джерело: розроблено автором

Найбільш дослідженим з точки зору оцінки податкового розриву є ПДВ, рівень якого в розрізі окремих країн світу суттєво відрізняється та становить від 1,4% (для Швеції) до 37,18% (для Румунії). Сума загальних втрат ПДВ в ЄС за підрахунками міжнародних експертів оцінюється в розмірі 151,5 млрд. євро (ЕС DGT 2017).

Так, ОЕСР було розроблено коефіцієнт дохідності ПДВ (VRR), який є показником, що відображає ефект втрат доходів внаслідок звільнення від оподаткування та зменшення ставок податку, шахрайства, ухилення від сплати податків – розривом політики (рис. 3.12). Теоретично VRR вимірює різницю між фактичним обсягом надходжень ПДВ та тим, що можна було б отримати, за умови застосування базової ставки до всіх без виключення платників податків та баз оподаткування.

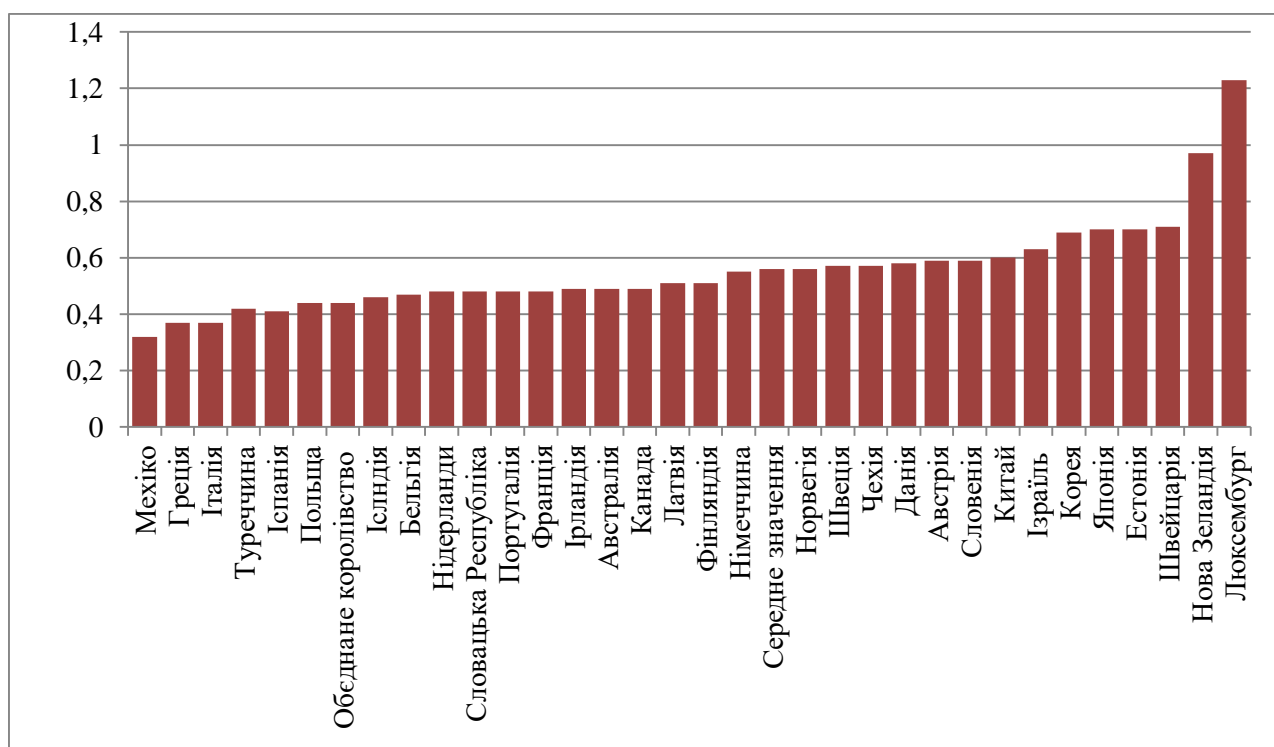


Рисунок 3.12 – Коефіцієнт дохідності ПДВ [105]

Таким чином, мінімізацію величини розриву у політиці слід розглядати як індикатор додаткового доходу від ПДВ, який держава може теоретично

отримати, за умови застосування однакового оподаткування до всього обсягу спожитих товарів та послуг.

Наведені на рисунку дані, свідчать про те, що незважаючи на прийняття останніми роками низки нормативних актів, спрямованих на посилення контролю над діяльністю економічних суб'єктів, адміністративної та кримінальної відповідальності за дані дії, обсяг податкових розривів як і обсяг тіньової економіки дещо зменшився, але все ще залишається на високому рівні.

Використання такого інструменту детінізації національної економіки як податковий розрив дозволить в цілому підвищити рівень контролю за рухом фінансових ресурсів у податковому полі реалізації стратегії розвитку країни. Враховуючи той факт, що податкові надходження - ключова стаття доходної частини бюджету, зростання їх обсягів (за рахунок сплати нарахованих податків в повному обсязі) сприятиме забезпеченню відповідності фактичних показників соціально-економічного розвитку держави плановим.

Зважаючи на зростаючу динаміку рівня тінізації економіки в Україні та збільшення кількості схем приховування коштів, дане питання потребує більш детального та комплексного дослідження з позиції удосконалення існуючої вітчизняної системи оцінювання обсягів тіньових фінансових потоків та їх наслідків для економіки країни.

Повна та ґрунтовна оцінка податкових розривів сприятиме розумінню масштабів втрат від недоотримання податкових платежів та слугуватиме підґрунтям для визначення першочергових заходів з вдосконалення системи адміністрування податків.

Висновки до розділу 3

У роботі поглиблено типологізацію податкових розривів, здійснено кластеризацію міжнародних дослідницьких мереж з теорії управління податкових розривів, виокремлено структурно-функціональні патерни її взаємозв'язків з іншими економічними теоріями та концепціями, уточнено сутність, функції та принципи управління податкових розривів в контексті детінізації НЕ.

У науковій літературі домінує розуміння податкових розривів як різниці в обсягах потенційно можливих (виходячи з наявної динаміки розвитку НЕ) та фактично сплачених платниками податків податкових зобов'язань. У роботі запропоновано класифікувати податкових розривів за такими ознаками: тривалістю існування – систематичний податкових розривів (результат систематичних свідомих дій платника податку) та випадковий податкових розривів (результат одиничних помилок під час складання звітності, неточностей у процесі бюджетного планування, впливу людського фактора тощо); причинами виникнення – кон'юктурний податкових розривів (результат зміни кон'юнктури ринку), структурний податкових розривів (результат структурних змін у НЕ), циклічний ПР (результат циклічних змін ділової активності), регуляторний ПР (результат введення податкових пільг та застосування інших інтервенцій); характером виявлення фактично сплачених податкових зобов'язань – ендогенний ПР (обсяг самостійно виявлених та добровільно сплачених платниками податкових зобов'язань, які помилково не були сплачені ними в установлені законодавством терміни) та валовий ПР (додатково до добровільно сплачених податкових платежів ураховуються й ті, які були стягнуті за результатами діяльності контрольно-ревізійних органів); причинами коливання обсягів потенційно можливих податкових зобов'язань – рестрикційний ПР (ураховується зменшення обсягів потенційно можливих податкових зобов'язань унаслідок реалізації обмежувальної політики держави

щодо певних видів економічної діяльності) та інфляційний ПР (це зменшення обумовлене інфляційними процесами).

З метою дослідження основних трендів у розвитку теорії управління ПР у роботі здійснено бібліометричний аналіз (за допомогою інструментарію VOSViewer v.1.6.10), об'єктом якого стала 1 571 наукова стаття з цієї проблематики за період 2010–2018 рр. у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus. Дослідження засвідчило, що теорію управління ПР можна вважати молодого, оскільки наразі перебуває лише на етапі становлення (у 2017–2018 рр. відбулося істотне зростання інтересу вчених до цієї проблематики). За результатами аналізу частоти використання ключових словосполучень у наукових працях виокремлено п'ять структурно-функціональних патернів, які засвідчують, що найбільш часто проблематика управління ПР досліджується в тісному зв'язку з теоріями соціальної нерівності та податкової моралі (патерн 1), теоріями управління та мотивації (патерн 2), теорією сталого розвитку (патерн 3), теорією виробництва (патерн 4), концепціями реалізації фіскальної політики (патерн 5). У роботі також здійснено кластеризацію міжнародних дослідницьких мереж із теорії управління ПР за географічною ознакою. Так, зокрема, найбільш плідною є наукова співпраця науковців із кластера 1 – США, Канада, Японія, Китай; кластера 2 – Україна, Словацька Республіка, Польща, Чеська Республіка; кластера 3 – США, Італія, Швеція, Данія; кластера 4 – Англія, Австралія, Індонезія, Малайзія

Найбільший внесок у розбудову теорії управління ПР здійснили науковці США, Великобританії, Німеччини та Китаю. Враховуючи значні обсяги ПР, що формуються під впливом тіньових фінансових операцій, а також недостатній рівень розроблення механізмів управління ПР як у вітчизняній, так і у світовій науці, в роботі окреслено концептуальні засади управління ПР в контексті детінізації НЕ. Основна відмінність розроблених концептуальних засад управління ПР від існуючих полягає в тому, що в контексті детінізації НЕ його запропоновано трактувати не лише як цілеспрямовану діяльність

уповноважених органів у сфері контролю за справлянням податків, а й як когерентну, ризик-орієнтовану і синхронізовану систему узгодження цілей, заходів та інтересів у ланцюзі «превентивна й реагуюча діяльність органів законодавчої та виконавчої влади – свідомі й проактивні дії суб'єктів господарювання – суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення» для зниження обсягів розривів між потенційними і фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенції тінізації НЕ через податкові механізми. Причому від держави у цьому контексті вимагається не лише вдосконалення контрольних процедур, а значно більшою мірою – реалізація системи проактивних заходів щодо оптимізації податкового навантаження на економічних суб'єктів, налагодження прозорого діалогу з бізнес-середовищем щодо векторів трансформації податкової політики, гармонізації податкового законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу, вдосконалення процедур адміністрування податків, формування економічних та соціальних гарантій для учасників офіційного сектору НЕ

Зі свого боку бізнес повинен докладати зусиль щодо детінізації діяльності, зниження обсягів ухилення від оподаткування, зростання податкової дисципліни й транспарентності звітності. Важливого значення в контексті превенції виникнення ПР і тінізації НЕ набуває третій компонент – суспільно-інституційні трансформації, тобто зміни ціннісних орієнтирів населення щодо зменшення толерантності до проявів корупції та тінізації НЕ, усвідомлена діяльність у напрямку підвищення рівнів фінансової інклюзії та податкової моралі тощо. Вищезазначене обумовило потребу в уточненні функцій (додано узгоджувальну, мотиваційну, превентивну та гарантійну функції), а також принципів (додано принципи когерентності, ризик-орієнтованості та синхронізованості) управління ПР в контексті детінізації НЕ.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [350, 352, 359, 360, 363, 364, 371, 372, 380]

РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГІВ ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.1. Розвиток методичного інструментарію оцінювання податкових розривів за податком на прибуток підприємств

Головною особливістю функціонування економіки України останніх років є значний дефіцит бюджетних коштів, нестабільність валютного та банківського ринку, мінливість законодавства, низький рівень інвестиційної привабливості країни, високий рівень корупції. Кризові процеси в політичному та економічному житті країни 2014-2015 рр. лише поглибили дисбаланси в економіці та актуалізували потребу в пошуку додаткових механізмів наповнення державного бюджету та зростання фінансової стабільності країни.

Однак, останніми роками ефективність податкової системи постійно знижується, а кількість схем по ухиленню від оподаткування зростає. Дана ситуація значно актуалізує потребу більш детального вивчення ролі непрямих податків в тіньовому секторі економіки та розробки механізмів по протидії процесам ухилення від оподаткування та виведення коштів з тіні.

В сучасних економічних умовах податкова складова є однією із найбільш вагомих елементів формування доходів державного бюджету та запорукою виконання державою своїх функцій. В той же час даний інструмент наповнення бюджету є одним із найдавніших в економічній історії. Вперше система поділу податків на прямі та непрямі була запропонована ще наприкінці XVII ст. Дж. Ст. Локком. Під прямими податками він розумів ті, що збираються з платників, які повинні їх платити, а непрямими – ті, що сплачуються особами, які перекладають їх на інших.

На сьогоднішній день розуміння сутності та значення прямих та непрямих податків світовою спільнотою дещо трансформувалося, але механізми їх стягнення залишилися практично без змін. Будучи основною

бюджетоформуючою ланкою економіки, податки розглядаються як ефективний інструмент підтримки пріоритетних галузей, видів та сфер економічної діяльності, допомога малозахищеним верствам населення, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, покращення економічних показників розвитку країни.

В цьому контексті кожен із видів податків виконує свою, характерну виключно для нього (залежно від специфіки нарахування та сплати) функцію. Відмінні характеристики прямих і непрямих податків за основними показниками наведені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Розмежування прямих та непрямих податків

Показник	Прямі податки	Непрямі податки
Платник	Отримувач доходу, власник майна	Споживач товару, робіт, послуг
Ознака сплати	Платником та носієм податкового навантаження є одна і та сама особа	Сплачує одна особа, а несе податкове навантаження інша
Участь в ціноутворенні	Включається до ціни на стадії виробництва	Включається до ціни на стадії реалізації
Об'єкт оподаткування	Дохід, майно	Витрати на споживання товарів та послуг
Складність розрахунку суми податкового зобов'язання	Мають складний механізм стягнення, оскільки мають досить складну процедуру ведення бухгалтерського обліку і звітності	Відносно прості в розрахунку
Характер оподаткування	Відносно прогресивне	Відносно регресивне
Складова наповнення бюджету	Не стабільне джерело наповнення державного бюджету	Відносно стабільне джерело наповнення державного бюджету

Джерело: систематизовано автором на основі [277, 306]

Однак, на сьогоднішній день, податкова система України не виконує в повній мірі покладених на неї функцій. Обсяг фактично отриманих державним бюджетом податкових надходжень не відповідає потенційним податковим можливостям держави. Один із факторів яких призводить до виникнення податкових розривів в економіці (величина яких на сьогоднішній день за оцінками міжнародних експертів в економіці знаходиться на рівні 20% від обсягу податкових надходжень) є наявність досить високого рівня тінізації.

Відповідно до даних Світового банку, середній рівень податкових надходжень у структурі ВВП у розвинутих країнах світу протягом останнього десятиліття становив приблизно 35%. За результатами 2016 року найбільше значення мали Данія – 33,74%, Ісландія – 38,52%, Сейшельські острови – 31,67%, Швеція – 27,65%. Найнижчу частку податкових платежів мали Об'єднані Арабські Емірати – 0,043%, Ірак – 2,03%, Китай – 9,157%, Швейцарія – 9,76% [314].



Рисунок 4.1 – Частка прямих та непрямих податків в структурі доходів бюджету України

Джерело: побудовано автором на основі [243, 242]

В структурі податкових надходжень України за період 2011-2016 рр. найбільшу питому вагу займають саме непрямі податки, частка яких складає 0,62-0,57% надходжень.

Таблиця 4.2 - Структура податкових надходжень бюджету

Платіж	Місцеві бюджети	Державний бюджет	Зведений бюджет
Збір ПДВ		436 651	436 651
Податок на доходи фізичних осіб	158 828	106 155	264 983
Акцизний податок	13 758	134 022	147 781
Податок на прибуток підприємств	9 474	95 520	104 994
Місцеві податки і збори	65 933		65 933
Плата за користування надрами	3 337	52 539	55 876
Ввізне мито		31 241	31 241
Інше	3 426	10 575	14 001

Джерело: побудовано автором на основі [312]

За цих умов значно зростає роль непрямих податків як регулятора темпів зростання економіки та важливого інструмента формування доходів бюджету. В умовах значної залежності від іноземних кредитів та інвестицій питання ефективності процесів наповнення бюджету займає першочергове значення.

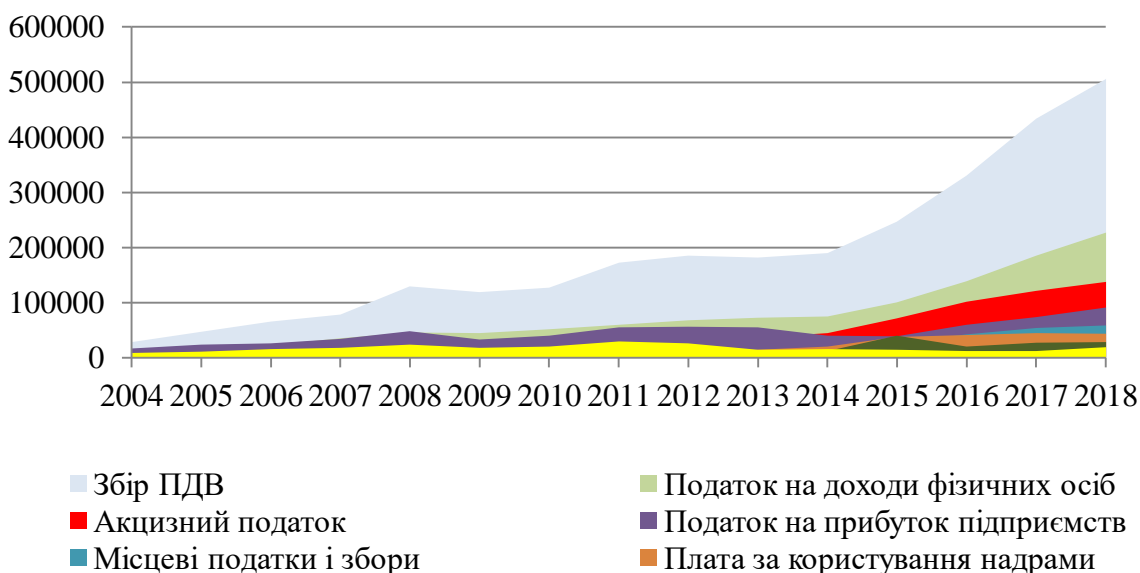


Рисунок 4.2 – Динаміка зміни податкових надходжень до бюджету

Джерело: побудовано автором на основі [312]

Лише декілька держав-членів ЄС оцінюють податкові розриви щодо прямих податків, таких як податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств, а також внески на соціальне страхування. У таблиці 4.3 наведено огляд поточних оцінок податкових розривів у 15 країнах.

Як показано в таблиці 4.3 лише 12 країн здійснюють оцінку розриву за ПДВ. В той же час, оцінку податкового розриву за податком на прибуток підприємств, податком на доходи фізичних осіб, зборами на соціальне страхування проводять лише в Естонії, Німеччині, Італії, Латвії та Великобританії.

Сполучене Королівство регулярно готує розрахунки податкового розриву щодо всіх основних податків. Відсутність поширеної практики оцінки податкового розриву за прямими податками, можна пояснити тим, що надійні та всебічні оцінки всіх напрямків ухилення від оподаткування прямими податками виконати важче, ніж для ПДВ. Через складні правила оподаткування (численні пільги, відрахування, податкові кредити, надбавки) важко розробити єдину та комплексну методологію оцінки теоретично можливих сум сплати податків.

Таблиця 4.3 – Оцінка складових податкового розриву в країнах ЄС

Країна	Оцінка податкового розриву			
	ПДФО	ПАП.	СВ.	ПДВ
Бельгія	-	-	-	-
Чеська Республіка	-	-	-	+
Естонія	+	-	+	+
Фінляндія	-	-	-	+
Франція	-	-	-	+
Німеччина	-	+	-	+
Італія	+	+	-	+
Латвія	+	-	+	+
Литва	-	-	-	-
Польща	-	-	-	+
Португалія	-	-	-	+
Словацька Республіка	-	-	-	+
Словенія	-	-	-	+
Іспанія	-	-	-	-
Великобританія	+	+	+	+

Перехід від екстенсивного та інтенсивного типів господарювання до екологоорієнтованого сприяє раціоналізації використання не відновлюваних та ефективному використанню відновлюваних природних ресурсів, покращенню стану навколишнього середовища та зменшенню деструктивного впливу на нього, що забезпечує, у свою чергу, і зростання показників макроекономічного розвитку країни. Зазначене вище зумовлює необхідність трансформації механізмів державного управління з урахуванням концепції сталого розвитку, ефективність впровадження та використання якої залежить, у першу чергу, від ефективності реалізації окремих її складових. Так, відповідно до задекларованих в світі «Цілей сталого розвитку 2016-2030» одним із ключових напрямків розвитку країн є забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії, в тому числі і за рахунок зростання частки відновлювальних джерел енергії на ринку енергетики України та скорочення

обсягу споживання енергії в цілому. Успішна реалізація даних заходів можлива лише за рахунок урахування дуальної природи споживання енергії. З одного боку енергетичні ресурси використовуються представниками офіційного сектору економіки з метою зростання обсягів виробництва, покращення показників економічного розвитку як окремого суб'єкта господарювання так і країни в цілому. Суттєве обмеження обсягів споживання енергії в даному напрямку без застосування результатів НТП та індустріальної революції 4.0 може призвести до спаду виробництва та посилення економічної кризи в деяких країнах світу.

З іншої сторони велика частка енергетичних ресурсів використовується в неофіційному секторі економіки, як основа для виробництва продукції або надання послуг.

На сьогоднішній день, питання енергетичної безпеки є одними із найбільш актуальних та досліджуваних в світі. Дорожньою картою реалізації реформ в сфері енергозбереження можна визначити прийняту Європейською комісією в 2012 році «Energy Roadmap 2050», в якій визначаються ключові засади трансформації принципів функціонування енергетичного ринку в світі. Так, відповідно до задекларованих в ЄС Energy Efficiency Directive 2012/27/EU основним таргетом 2020 року є скорочення обсягу використання енергії на 20% та зростання рівня енергоефективності на 32,5% до 2030 року.

Враховуючи дані положення урядами переважної більшості країн ЄС були визначені власні таргети національної енергоефективності на 2020 рік та розроблені державні стратегії по їх досягненню. В цілому за результатами 2016 року переважна більшість країн ЄС суттєво знизила рівень споживання енергії та практично наблизилася до цільових орієнтирів. Лише у Франції та Німеччині реальний обсяг енергоспоживання майже на 20 млн. тон перевищує запланований, в той час як в Румунії його значення є навіть на 12 млн. тон нижчим.

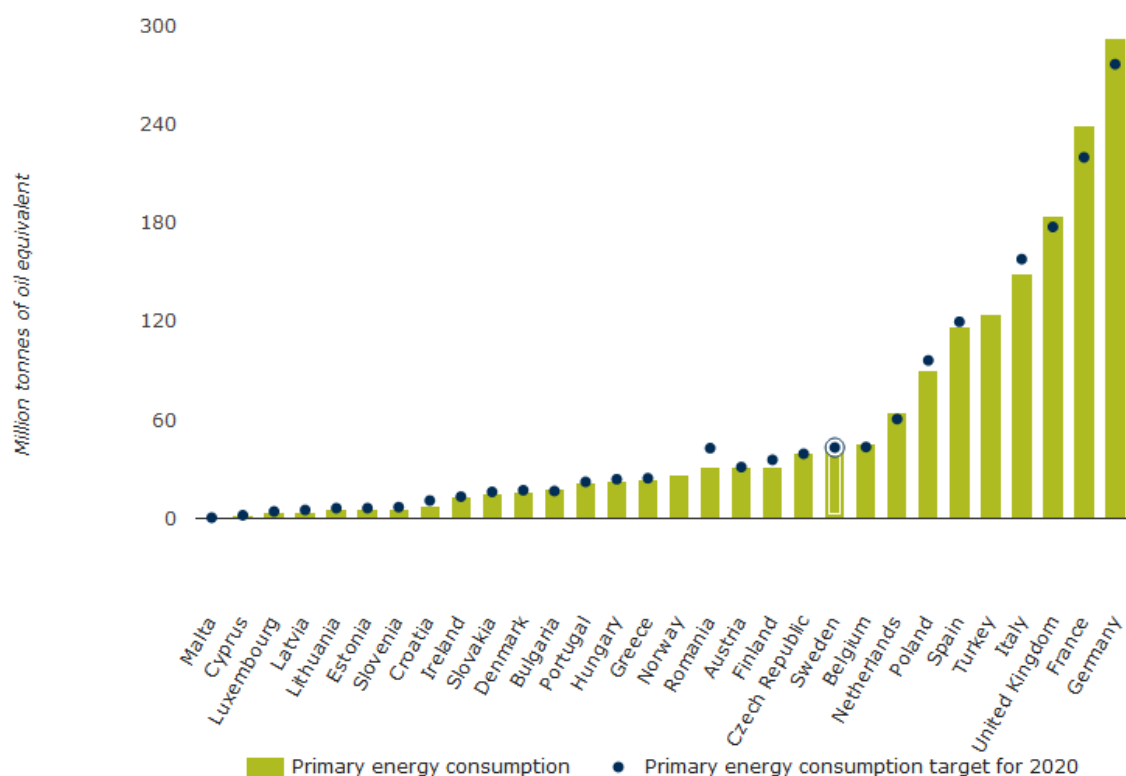


Рисунок 4.3 – Національне первинне споживання енергії та орієнтовні національні цілі енергоефективності на 2020 рік

Джерело: побудовано автором на основі [314]

В той же час, незважаючи на наявність низки нормативних актів в сфері енергозбереження, посилення контролю за ринком енергетичних ресурсів, стимулювання та фінансування заходів по використанню енергозберігаючих технологій, для більшості країн характерна наявність значної частки тіньового енергетичного ринку, який не підлягає контролю та управлінню з боку держави. Порівняння середніх показників споживання відновлюваної енергії та тіньової економіки за період 2005-2016 років свідчить про наявність нелінійного зв'язку між ними. Так, можна виділити групу країн для яких характерна пряма залежність між тінзацією економіки та обсягами споживання енергії (Ірландія, Люксембург та Нідерланди) та країни для яких вище значення тінзації економіки супроводжується низькими показниками

споживання енергії. Однак, для переважної більшості країн наявна пряма залежність між аналізованими показниками (рис. 4.4).

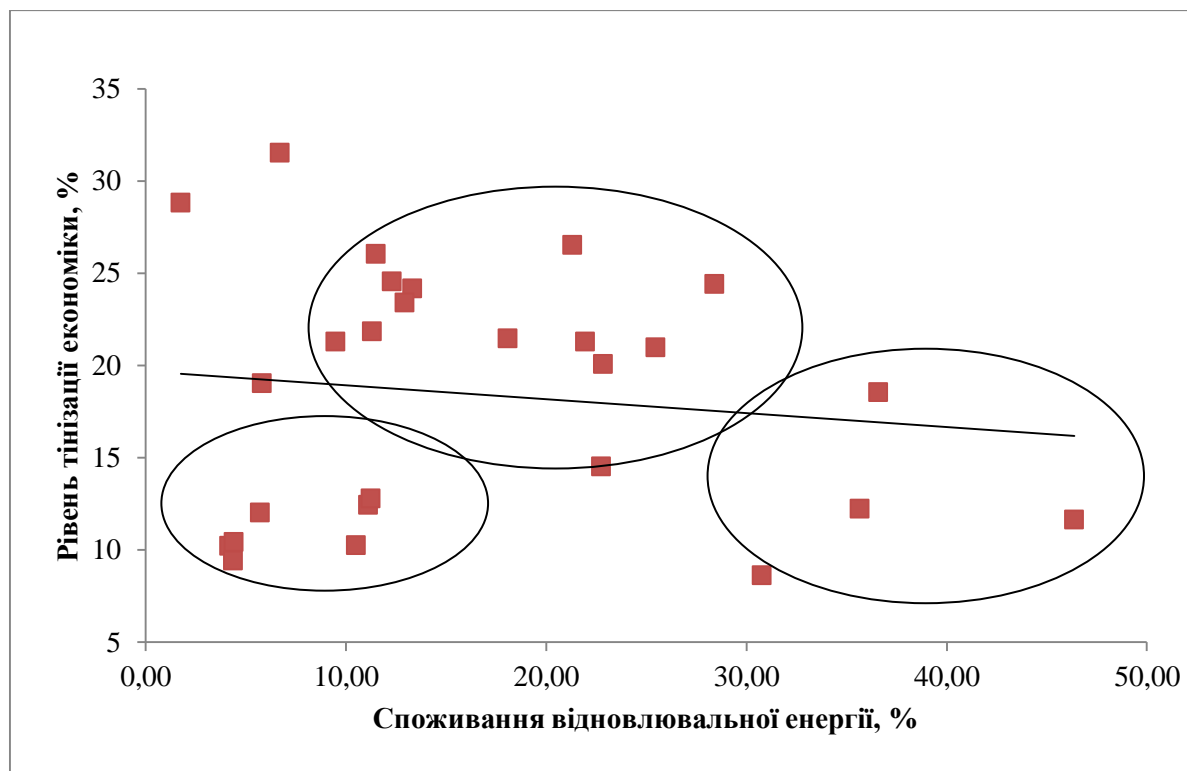


Рисунок 4.4 – Порівняння середніх показників споживання відновлюваної енергії на душу населення та тіньової економіки на душу населення між ЄС 2005–2016 роки

Джерело: побудовано автором на основі [314]

Цей суперечливий результат мотивував багатьох дослідників вивчати причинність між економічним зростанням та споживанням енергії. Дослідженням зв'язку між обсягом споживання енергії та показниками економічного розвитку країни займалася значна кількість науковців.

Існує група авторів які стверджують про існування двонаправленої причинності, в той час як значна кількість науковців заперечують існування причинного зв'язку між споживанням енергії та економічним зростанням. Соятас та Сарі стверджували про наявність двосторонньої причинності для Аргентини [209]. Подібні докази були знайдені для Канади, Туреччини,

Малайзії та Сінгапуру, Таїланду, Китаю, країн ОЕСР, Лівану, країн Африки, середземноморських країн та Італії.

Як правило переважна більшість робіт присвячена аналізу зв'язку електроенергії з офіційним сектором економіки. Так, наприклад, Ф. Каранфіл та ін. [123] проводили дослідження зв'язку між споживанням енергії з різних джерел та валовим внутрішнім продуктом на прикладі Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини та Туреччини за період 1980 - 2012/2013 роками. З метою підвищення достовірності отриманих результатів автор застосовує подвійний підхід – тривалі та короткострокові двосторонні відносини та три етапний аналіз: розглядаються випробування на стаціонарність, коінтеграцію та причинність. За результатами аналізу приходять до висновку про наявність різновекторного зв'язку для різних країн світу. Наявність взаємозв'язку між економічним зростанням та споживанням енергії в Індії за період 1950–1996 рр. досліджували в своїх роботах Д. Бхаттачарія [25]. За результатами аналізу автори зробили висновок про наявність дво- та одностороннього зв'язку між аналізованими показниками. Аналогічні результати на прикладі Індонезії, Індії, Таїланду та Філіппін отримав і Асафу-Аджайе [14].

Кауфман та Каліберда в своїй роботі припускають, що споживання електроенергії розглядається як єдиний найкращий фізичний показник офіційної та неофіційної економічної активності. Автори виходять з гіпотези про те, що зростання загального обсягу споживання електроенергії є показником зростання загального (офіційного та неофіційного) ВВП. Маючи цей проксі-показник для загальної економіки, а потім віднімаючи від цього загального виміру оцінки офіційного ВВП, Д. Кайфман та А. Каліберда [126] отримують оцінку неофіційного ВВП.

В той же час, автори виділяють наступні недоліки даного підходу: не всі операції в рамках офіційної та тіньової економіки потребують споживання електроенергії, ряд операцій та послуг можуть потребувати інших джерел енергії (газ, нафта, вугілля тощо); Розвиток НТП призводить до розробки та масового застосування енергоефективних технологій. Враховуючи той факт,

що ряд тіньових операцій можуть здійснюватися на офіційно діючих підприємствах в позаробочий час, достовірність даних результатів може бути суттєво знижена.

Каранфіл і Озкая [123] для оцінки рівня тіньового сектору економіки Туреччини застосовували екологічний метод, в основі якого лежить встановлення зв'язку між на обсягами споживання енергії, економічним зростанням та викидами вуглекислого газу (CO₂). Свої результати автори проводили на основі статистичних даних за період з 1973 - 2003 роки. За результатами аналізу автори довели, що обсяг реального ВВП з урахуванням тіньового сектору економіки є набагато вищим за задекларований. Однак, в своїй роботі Каранфіл провів більш детальний аналіз зв'язку між зазначеними показниками в довгостроковому та короткостроковому періоді період 1970–2005 рр. Автор прийшов до висновку, про наявність статистично значущого односпрямованого причинно-наслідкового зв'язку між ВВП та обсягом споживання енергії в короткостроковому періоді та його відсутність в довгостроковому періоді

М. Басбей [21] досліджував взаємозв'язок між споживанням енергії та тіньовою економікою для групи 159 країн за період 1980–2012 років. Їх результати свідчать про негативний взаємозв'язок між підземною економікою та споживанням енергії. Наприклад, країни, що розвиваються, виявили середнє зниження енергоємності приблизно на 0,13% через збільшення на 1% розміру неформального сектора. Вони також виявили U-подібний зв'язок між енергоємністю та неформальністю. Точніше, був виявлений негативний взаємозв'язок між енергоємністю та неформальною економікою для всієї вибірки та для всіх країн з меншим рівнем неформального сектора (нижче 20% ВВП).

Про наявність позитивної кореляції між зростанням та споживанням енергії свідчать численні дослідження науковців. Підтверджують дані результати і дослідження С. Елгін та О. Озтуналі [68], які спочатку для окремих країн світу, а потім для Туреччини підтвердили нелінійний зв'язок між показниками.

Зокрема, 31 країна (понад 40% вибірки) з дуже високим та 35 країн (менше 20%) з дуже низьким рівнями тінізації економіки мають сильний статистично значущий зв'язок з обсягом споживанням енергії. В той час, як у країнах із середнім рівнем тінізації (20-40%) даний зв'язок є набагато меншим. Для країн G20 та для країн з рівнем тінізації менше 20% ВВП даний зв'язок є асиметричним.

Для того, щоб дослідити взаємозв'язок між енергоємністю та розміром неформального сектора в глибині, автори використовували 5 різних взаємовключених категорій, а саме: економіки, що імпортують нафту, економіки, що розвиваються, G20, G27 та OECD. Таким чином автори намагаються врахувати відмінності в рівнях економічного розвитку країни, політиках державного регулювання, основних видів діяльності – джерел наповнення державного бюджету, обсягах енергоємності країн.

С. Елгін та О. Озтуналі [68] роблять висновок про дуальний характер зв'язку між тіньовою економікою та рівнем енергоємності країни, який проявляється через призму двох каналів: з одного боку, значна частка тіньового сектору економіки пов'язана з меншою інтенсивністю капіталу, а отже, нижчим рівнем забруднення довкілля, але, з іншого боку, більша частка тінізації економіки може бути пов'язана із більшими обсягами забрудненням внаслідок недотримання більшої частини нормативних актів, включаючи екологічні норми та стандарти. Перший канал автори назвали ефектом масштабної неформальності, другий – ефектом дерегуляції.

Розрив за податком на прибуток підприємств являє собою різницю між сумою податку, яка повинна бути сплачена до бюджету, та обсягом фактичних податкових надходжень за податком на прибуток підприємств.

З огляду на той факт, що відповідно до законодавства України маніпулювання суб'єктами господарювання фактичним обсягом доходів від підприємницької діяльності, не відображення частини операцій у податковій звітності призводить до формування розриву як за податком на прибуток підприємств, так і ЄСВ.

Поява розриву за податком на прибуток підприємств може бути спричинена значним різноманіттям факторів.

Податковий розрив може виникати внаслідок складної та інколи не зовсім незрозумілої нормативно-правової бази, що регулює ці питання. Як свідчить проведений у попередніх розділах аналіз, наявне в Україні законодавство характеризується значною кількістю поправок і змін, які досить часто вносяться до одного нормативного акта та не відображаються в іншому. Отже, виникають юридичні колізії, котрі ускладнюють процедуру ведення фінансової документації суб'єктами господарювання, ненавмисні помилки, розбіжності у тлумаченні окремих положень законів. З іншого боку – саме вони сприяють розробленню різноманітних легальних схем ухилення від виконання своїх податкових зобов'язань.

Крім того, на підставі найбільш поширеного алгоритму визначення обсягу податкових розривів як різниці між обсягами потенційних і фактичних податкових надходжень виникнення розриву за податком на прибуток підприємств може бути зумовлене неплатоспроможністю суб'єкта господарювання наприкінці звітного періоду та відповідно відсутністю можливості в податкових органів стягнути суму, незважаючи на наявність податкового зобов'язання.

Однак найбільш поширеними причинами виникнення податкового розриву в економіці є навмисні дії платників податків, такі як шахрайство з маніпулюванням із цінами тощо (див. розділ 1.3). Аналізуючи ці схеми, необхідно розрізняти:

- податкове шахрайство та ухилення від сплати податків, які є незаконною спробою частково або повністю уникнути виконання своїх податкових зобов'язань, приховуючи або занижуючи джерело доходу, завищуючи витрати або ставлячи помилкові вимоги до податкових пільг;

- ухилення від сплати податків за допомогою упорядкування справ платника податку, покликаного на зменшення його податкового зобов'язання. З юридичного погляду такі дії суб'єктів господарювання можуть розглядатися як

такі, що не порушують законодавства, однак, зазвичай, призводять до зниження обсягу податкових зобов'язань.

Такі схеми передбачають зміну суми боргу, стратегічне ціноутворення на трансферти та стратегічне розташування нематеріальних речей, структурованих лише або переважно з міркувань оподаткування (структуризація боргу, трансфертне ціноутворення, зміна місця розташування окремих структурних підрозділів суб'єкта господарювання, об'єктів інвестування нематеріальних цінностей тощо).

Отже, можна зробити висновок про те, що передумовою виникнення податкового розриву в економіці є не лише низький рівень податкової моралі серед платників податків, а й об'єктивна складність податкової системи, недостатньо чітке податкове законодавство та дисбаланси в економіці, що зумовлюють неплатоспроможність і банкрутство суб'єктів господарювання.

Вищезазначене зумовлює складність розроблення уніфікованого підходу до оцінювання рівня податкового розриву за податком на прибуток підприємств. Незважаючи на те, що найбільш загальні положення методології оцінювання розриву в різних країн можуть збігатися, відмінності побудови їх податкових систем, складність процедур адміністрування податків повинні бути враховані в процесі оцінювання.

У науковій літературі визначено декілька причин запровадження органами державного управління податку на прибуток підприємств. Однією з основних причин його введення науковці визначають виконання ним опосередкованої ролі податку на доходи фізичних осіб. Так, наприклад, цей податок є єдиним і найбільш ефективним інструментом оподаткування нерозподіленого прибутку та доходу акціонерів-нерезидентів.

Крім того, податок на прибуток підприємств вважається ефективним інструментом збору економічної ренти і є потужним важелем впливу на поведінку суб'єктів господарювання, зокрема за допомогою зміни умов оподаткування.

Найбільш загальна система адміністрування податку на прибуток підприємств містить такі етапи:

1. Розрахунок бази оподаткування:

– вихідним моментом цього етапу є визначення обсягу щорічного прибутку підприємств і його подальше відображення у фінансовій звітності платника податку на прибуток підприємств відповідно до чинного законодавства та процедур фінансового обліку;

– визначення обсягу оподатковуваного прибутку за допомогою застосування конкретних норм податкового законодавства та корегування загального обсягу річного прибутку;

– у разі від'ємного значення величини оподатковуваного прибутку, це сума може бути вирахована з оподатковуваного прибутку інших років.

2. Застосування встановленої законодавством ставки податку на отриманий оподатковуваний річний прибуток (після вирахування збитків).

3. Визнання резерву щодо сплати податку на прибуток підприємств (тобто заборгованості перед податковими органами).

4. Збір заборгованості (сплата податків до податкових органів).

5. Визначення та зарахування до майбутніх податкових періодів обсягів податкових переplat (наприклад, через оскарження чи судові спори).

Досить часто існують істотні відмінності щодо механізмів нарахування та сплати податку на прибуток підприємств різних країн, що значно ускладнює можливість їхнього порівняння та зіставлення. Однією з причин такої ситуації є той факт, що органи державної влади досить часто використовують податок на прибуток підприємств як інструмент управління економічним розвитком у країні. Крім своєї акумулюючої функції, податки можуть також використовуватися для стимулювання економічного зростання, стабілізації економіки, перерозподілу доходів, мінімізації деструктивного впливу зовнішніх факторів та стимулювання/не стимулювання поведінки конкретного суб'єкта господарювання або галузі.

Системи нарахування податку на прибуток підприємств можуть також відрізнятися внаслідок чинних традицій, історичних відмінностей у побудові податкової системи.

Досить часто суб'єктивний вплив вищезазначених факторів призводить до істотних відмінностей між ефективною ставкою податку та фактично встановленою законом. Як наслідок, суб'єкти господарювання, відчуваючи несправедливе та надмірне навантаження, спрямовують свої зусилля на мінімізацію податкових зобов'язань, зокрема і за допомогою нелегальних механізмів.

Оцінювання розриву за податком на прибуток підприємств має велике значення для оцінювання ефективності чинної податкової системи в країні та визначення заходів щодо її підвищення, оскільки вона:

- дозволяє визначити розмір і причини втрат за цим податком та оцінити потенційні резерви до акумулювання додаткових джерел надходжень до бюджету;
- створює можливість для оцінювання ефективності роботи податкових адміністрацій та інших органів контролю з приводу визначення достовірності відображення інформації у фінансовій і податковій звітності платника податку;
- відображає рівень ефективності впровадження та реалізації податкової системи в країні;
- створює можливість для порівняння ефективності стягнення податку в різних країнах (за умови порівнювальності отриманих результатів);
- сприяє підвищенню ефективності управління ризиками навмисного ухилення суб'єктами господарювання від виконання своїх податкових зобов'язань (кількісне оцінювання, порівняння та ранжування ризиків).

На сьогодні існує значна різноманітність підходів до оцінювання податкового розвитку за податком на прибуток підприємств. У найбільш загальному вигляді воно передбачає розрахунок різниці між теоретичним податковим зобов'язанням і фактичними надходженням.

Загальне теоретичне податкове зобов'язання – це сума податку, яка була б стягнута за відсутності шахрайства, ухилення від оподаткування, боргу чи інших збитків через невідповідність. Сума теоретичного податкового зобов'язання порівнюється з фактичними податковими надходженнями.

Існує декілька методологій оцінювання податкового розриву, які можна згрупувати за двома загальними підходами: макро- (непрямі) та мікро- (прямі) методи.

Макрометоди дозволяють провести оцінювання розміру податкового розриву (для певного виду діяльності, території, регіону) на агрегованому рівні, однак не передбачають визначення причин їх виникнення.

Водночас мікрометоди не дають детальної інформації щодо обсягів податкового розриву за секторами, районами, регіонами чи видами підприємств.

Застосування макрометодів передбачає використання офіційної статистичної інформації про показники економічного розвитку країни (обсяги податкових надходжень, доходу тощо). Однак ця інформація може бути корисною лише тоді, коли вона є незалежною від органів податкової адміністрації та достовірною. З огляду на те, що переважна більшість даних, які слугують базою для розрахунків, акумулюються органами податкової адміністрації на основі агрегованих показників (наприклад, національний дохід), їхнє використання не забезпечує можливості для виявлення прихованих резервів щодо акумулювання податкових платежів до бюджету державними податковими адміністраціями, оскільки не мають нової для них інформації.

Макроекономічні методи оцінювання розриву за податком на прибуток підприємств відповідно до застосовуваних джерел інформації про наявну податкову базу можна розділити на дві основні групи:

- Методи національних рахунків, у межах яких розрахунок теоретичного податкового зобов'язання передбачає застосування ставок податку до даних національних рахунків щодо теоретичної бази оподаткування. Однак з огляду на те, що ці методи фіксують лише невідповідність фактичних податкових

надходжень статистичним даним національних рахунків, якість отриманих результатів залежить від точності та якості коригувань економічних показників, що спостерігаються в національних рахунках.

Методологію оцінювання розриву за податком на прибуток підприємств, засновану на даних національних рахунків, було розроблено МВФ. У межах цієї методології застосовуються дві різні, але пов'язані між собою концепції розриву: базовий розрив за ППП і розрив ППП. Базовий розрив - це різниця між потенційною та задекларованою базою оподаткування залежно від обсягу здійснених у поточному році операцій. Розрив ППП - це різниця між потенційними зобов'язаннями з ППП (тобто сума податку, яка була задекларована та могла бути стягнута за умови, що всі платники виконували податкове законодавство) та сумою фактично задекларованих зобов'язань із ППП.

Розрахунок потенційної бази оподаткування за ПАП. передбачає врахування теоретичних відмінностей між статистичними даними національних рахунків і базою оподаткування за ПАП., які можна класифікувати на три типи:

- різниці між валовим операційним профіцитом (Gross Operating Surplus) і сукупним прибутком від фінансової діяльності (Financial Accounting Profit) платників податків;
- різниці між сукупним прибутком від фінансової діяльності та сукупною чистою базою оподаткування поточного року;
- різниці між сукупною чистою базою оподаткування поточного року та сукупною базою оподаткування внаслідок збитків і перенесення витрат на майбутні періоди.

Алгоритм розрахунку потенційної бази оподаткування за податком на прибуток підприємств зображено на рисунку 4.5.

ПОТЕНЦІЙНА БАЗА ОПОДАТКУВАННЯ
Валовий операційний профіцит
+ Надходження відсотків / дивідендів / ренти
+ Дохід з іноземних джерел (оподатковуваний)
+ Приріст капіталу
- Виплата відсотків / ренти
- Амортизація
- Капітальні втрати
- Інші витрати, не визнані витратами проміжного споживання
= ПРИБУТОК ВІД ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
+ Збільшення оподаткованого доходу
- Зниження оподаткованого доходу
= ЧИСТА БАЗА ОПОДАТКУВАННЯ (ЗА ПОТОЧНИЙ РІК)
+ Витрати корпорацій (поточного року)
= БАЗА ОПОДАТКУВАННЯ (ПОТОЧНОГО РОКУ)
- Витрати, перенесені на майбутні періоди
= БАЗА ОПОДАТКУВАННЯ

Рисунок 4.5 – Схема розрахунку потенційної бази оподаткування за податком на прибуток підприємств

Джерело: побудовано автором

Цей метод дозволяє отримати достовірні результати за умови, якщо існує відповідність у процедурах розрахунку потенційної та фактичної баз оподаткування. У разі неможливості своєчасного коригування потенційної бази, за умови змін в особливостях функціонування платників податку (банкрутство окремих суб'єктів господарювання, зміни ставки податку тощо) більш доцільним є застосування реальної ставки податку, отриманої за допомогою ділення суми фактично сплаченого податку на прибуток

підприємств на показники діяльності суб'єктів господарювання за даними національних розрахунків.

Недоліком цього методу є те, що він відображає практично всі форми недоотримання податкових платежів, крім випадків ухилення від сплати податків. З огляду на те, що в його основі лежать дані національних розрахунків, фіксація факту тінізації доходів і навмисного приховування своїх податкових зобов'язань можлива лише за умови їхнього охоплення національними розрахунками.

Перевагою цього методу є можливість міжнародного порівняння результатів, оскільки алгоритм його розрахунку зазвичай правило єдиний для всіх країн.

- До другої групи методів належать методи макромоделі (Macro Model Methods).

Такі моделі ґрунтуються на використанні макроекономічних показників, серед яких обсяги готівки, споживання електроенергії та робочої сили тощо. Прикладом цієї групи методів є метод споживання електроенергії, що використовується для оцінювання загального рівня економічної активності та розміру тіньової економіки як різниці між зростанням обсягів споживання електроенергії та валового національного продукту.

Іншим прикладом є використання взаємозв'язку між обсягом готівки (M) в обігу та швидкістю її обертання в економіці (V), необхідною для отримання ВВП (Y).

Будь-яке відхилення між спостережуваним ВВП (Y) та теоретичним ВВП ($Y = M * V$) може розглядатися як тіньова економіка.

Аналогічний підхід застосовується в МІМІС моделі, в основу якої покладене припущення про те, що на рівень тінізації економіки (латентну змінну) впливають щонайменше дві екзогенні причинно-наслідкові змінні (наприклад, ставки податку, рівень регулювання ринку праці), а вона зі свого боку має вплив на два чи більше макроекономічних показники (наприклад, курс валюти та ВВП).

Перевагою МІМІС моделей є те, що вони дозволяють використовувати декілька драйверів тінізації економіки одночасно та значну кількість потенційних причинних змінних.

Недоліком є те, що відповідно до цих моделей не враховується можливість того, що зміна факторних ознак пов'язана зі зміною тіньової економіки.

Крім того, такі методи дозволяють здійснити оцінювання зміни обсягу тінізації економіки в часі, однак за початкове значення береться 0.

Метод економетричного оцінювання еластичності задекларованого прибутку від рівня оподаткування. На сьогодні існує низка теоретичних підходів, що полягають в оцінюванні рівня податкових розривів за допомогою коефіцієнта еластичності. Ці методики намагаються пояснити відмінності в обсягах задекларованого рівнем встановлених законодавством ставок податку на прибуток та / або різницею цих ставок у різних юрисдикціях.

Основна ідея полягає в тому, що реальний прибуток розподіляється між фактично задекларованим (тим, що лежить в основі визначення податкових зобов'язань платника податку) та прибутком, переміщеним за межі країни з податкових причин.

У дослідженні Крівеллі «Ерозія бази, зміна прибутку та країни, що розвиваються» розглядається два типи переміщення баз оподаткування: базове переміщення (тобто оцінюється вплив політики однієї країни на податкову базу інших країн) та стратегічний ефект (вплив переміщення баз оподаткування за кордон на вибір політики цієї країни).

У роботі використовується панельна вибірка із 173 країн за 1980–2013 рр. Оцінювання масштабів і характеру переміщення баз оподаткування здійснювалося за допомогою регресійного аналізу та передбачало перевірку достовірності гіпотези про вплив ставок податку однієї країни на обсяг податкової бази в іншій.

Обсяг базового переміщення податкової бази визначається за допомогою такого рівняння:

$$b_{it} = b_{it-1} + \tau_{it} + (W - i\tau - it) + X_{it} + \alpha_i + \mu_t + \varepsilon_{it}, \quad (4.1)$$

де b_{it} – база оподаткування податком на прибуток підприємства в країні $i=1, \dots, n$ за період $t=1, \dots, L$ (з лагом як незалежною змінною);

τ_{it} – ставка податку на прибуток підприємств;

$W - i\tau - it$ – середньозважені значення $\sum_{j \neq i}^n \omega_{ij} \tau_{jt}$ встановлених законодавством ставок податку на прибуток підприємств у країнах $j \neq i$ (з $\sum_{j \neq i}^n \omega_{ij} = 1$);

X_{it} – вектор елементів управління;

α_i та μ_t – вплив факторів країни та часу;

φ – короткостроковий граничний вплив ставки податку на прибуток підприємств країни на обсяг власної бази оподаткування.

З огляду на той факт, що базове переміщення податкової бази може відбуватися через два канали (за допомогою операцій інвестування та внаслідок зниження обсягу прибутку), ця методика передбачає різні сценарії побудови матриці зважування: обсяги переміщення залежать від відносного розміру країни (ВВП – зважена ставка); наслідком переміщення бази оподаткування є зміна обсягу прибутку (урівноважені ставки); на обсяги переміщення впливає відстань між країнами (середньозважена відстань).

Перевагою такого методу є використання загальнодоступних даних та порівняно простої методології, що ґрунтується на побудові динамічної моделі.

Досить ефективним є застосування цієї методології з метою оцінювання ефективності заходів, що реалізують між двома та більше країнами за допомогою проведення порівняння баз оподаткування до та після їхнього запровадження.

Водночас до основних її недоліків належать:

- одержані результати описують ефекти від взаємодії податкових систем кількох країн, але не дають уявлення про наявні прогалини та недоліки в побудові податкової системи конкретної країни;
- використання цієї методики потребує кваліфікованих кадрів, що можуть виконувати панельний аналіз даних, мають доступ до економетричного програмного забезпечення, яке дозволяє здійснювати цей аналіз.

Метод оцінювання ефективності оподаткування податку на прибуток підприємств. Цей метод є досить наближеним за своїм змістом до концепції податкового розриву, оскільки передбачає порівняння обсягів фактичних податкових надходжень та отриманих доходів.

Ефективність оподаткування податком на прибуток підприємства у країні i (E_i) може бути визначена як відношення фактичних надходжень податку на прибуток підприємств (R_i) до референтного рівня надходжень податку на прибуток підприємств, що являє собою добуток стандартної ставки податку (t_i) на теоретичну базу оподаткування (G_i).

$$E_i = \frac{R_i}{t_i \times G_i}. \quad (4.2)$$

Коефіцієнт ефективності нижче ніж 1 вказує на те, що чинна система оподаткування є менш ефективною з погляду можливості до збільшення доходів порівняно з еталоном. Різниця в ефективності систем оподаткування податком на прибуток між країнами є відображенням відмінностей як у побудові податкових систем країн (наявність або відсутність податкових пільг, канікул, знижених ставок оподаткування), так і рівнях податкової моралі населення, реакції на зміни економічної ситуації (наприклад, обсягу прибутку) тощо.

Ця методологія передбачає використання загальнодоступних даних, а отже, не потребує додаткових матеріальних витрат і витрат часу на їх пошук, дозволяє визначити орієнтир ефективності побудови податкової системи.

Водночас, достовірність отриманих результатів суттєво залежить від рівня кваліфікації персоналу, задіяного до оцінювання.

Оцінювання на основі аудиторських перевірок. Ці методи поділяються на дві основні групи: методи, що базуються на випадкових аудиторських перевітках та аудитах, як реакції на зростання рівня ризику.

Випадкові аудиторські перевірки здійснюються для періодичного аналізу обсягів податкових розривів у країні. З метою більшої репрезентативності використовується досить значна вибірка з платників податків, які зазвичай є представниками одного сектору економіки, групи платників податку тощо.

Однак, незважаючи на це, відсутність додаткових джерел інформації, окрім даних вибіркової сукупності, істотно знижують репрезентативність вибірки.

Головним недоліком цієї групи методів є досить висока вартість аудиторських перевірок як для податкових адміністрацій, так і для самих платників податків.

Зазвичай достовірність отриманих результатів під час здійснення випадкового аудиту є істотно меншою ніж за аудиту на основі ризику, оскільки за першого до вибірки потрапляють як сумлінні платники податків так і порушники податкового законодавства, тоді як для останнього характерна перевірка лише платників із високим рівнем ризику.

Крім того, недоліком методів, які ґрунтуються на основі аудиторських перевірок, є той факт, що до вибіркової сукупності потрапляють лише офіційно зареєстровані платники податку. Отже ідентифікація тіньових схем зниження податкового навантаження відбувається лише в межах тіньової діяльності офіційних платників податку. Незареєстровані платники податку в цих розрахунках не враховуються зовсім.

Методи порівняння компаній. Ці методи полягають в оцінюванні схильності до переміщення бази оподаткування багатонаціональними компаніями. Оскільки досить часто транснаціональні компанії використовують операції для перерозподілу доходу в країні з низьким рівнем оподаткування.

Цей метод виходить із припущення про те, що лише ТНК мають достатньо можливостей для переміщення баз оподаткування між своїми структурними підрозділами, тоді як вітчизняні фірми за визначенням не можуть перевести прибуток у країни з низьким рівнем оподаткування, оскільки вони не мають іноземних філій. Оцінювання зміни прибутку як різниці в обсягу податкових платежів фірми, якщо вона ТНК (ТНК = 1) або вітчизняна (ТНК = 0), здійснюється за допомогою спостереження за двома групами: групою ТНК та контрфактичною групою (схожих вітчизняних фірм). Різниця між показниками цих груп дає можливість оцінити величину переміщеного прибутку, а отже, і обсяг податкового розриву.

Водночас, зазначимо, що достовірність отриманих результатів може бути забезпечена виключно за умови неупередженості вибору суб'єктів господарювання, за даними яких буде здійснюватися дослідження.

З цією метою науковцями було розроблено підхід, що полягає у визначенні контрольної групи, подібної до основної за максимальною кількістю критеріїв, та дозволяє порівняти зміну результату для цих двох груп.

Відбір контрольної та основної групи здійснюється за допомогою пробіт-моделі, яка за допомогою врахування екзогенних змінних характеристик фірми збільшує ймовірність перетворення фірми на ТНК.

Оцінювання обсягу податкового розриву за допомогою методів порівняння компаній здійснюється за таким алгоритмом:

$$ATT_i = E[T_i | MNE_i = 1] - E[T_i(0) | MNE_i = 1] \quad \forall i \in I, \quad (4.3)$$

де $E[T_i(0) | MNE_i = 1]$ є контрфактивний чинник, що не піддається спостереженню.

Скорочення податкових платежів завдяки реалізації стратегій з ухилення від оподаткування є середнім ефектом впливу на об'єкти, які зазнали впливу (АТТ), – різницею між податковими платежами $T_i(I)$ фірми i , що є частиною транснаціональної компанії ($MNE_{i=1}$), отриманої завдяки змін обсягів прибутку та податкових платежів однієї і тієї ж самої фірми у звичайному режимі функціонування та за умови її трансформації в транснаціональну компанію (коли вітчизняна фірма отримує можливість щодо переміщення баз оподаткування між різними податковими гаванями).

У формальному вигляді такий ефект може бути поданий за допомогою формули

$$ATT = \frac{\sum(T_{1,j} - \sum w(i,j)T_{0,j}) \times NC_{j=1} NT_{i=1}}{NT}, \quad (4.4)$$

де $T_{1,i}$ – податкові платежі i -ої транснаціональної компанії, що входить до базової групи;

$T_{0,j}$ – податкові платежі вітчизняної компанії, що входить до контрольної групи;

$w(i,j)$ – співвідношення між транснаціональними та вітчизняними компаніями (присвоюється бал відповідності);

NT – кількість ТНК;

NC – кількість вітчизняних компаній, що входять до контрольної групи.

Методи податкового планування транснаціональними компаніями. Ця група методів передбачає використання даних на міжнародному рівні для вимірювання впливу переміщення бази оподаткування за прибутком на доходи підприємств на прибутковість та ефективні ставки податків. З метою аналізу ступеня зміни обсягу прибутку суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств використовуються диференціальні ставки податку в межах аналізованої групи, тоді як ефекти невідповідностей між податковими

юрисдикціями та пільговим податковим режимом оцінюються за допомогою порівняння ефективної податкової ставки транснаціональної групи з ефективною податковою ставкою вибіркової сукупності з вітчизняних організацій.

Обсяг офіційного прибутку суб'єкта господарювання визначається як сума реального (потенційного) та переміщеного прибутку (як наслідок, реалізації стратегій ухилення від оподаткування). Однак, з огляду на той факт, що потенційний прибуток не може бути визначений безпосередньо, його оцінювання може бути здійснене через призму врахування характеристик фірми, що визначають її прибутковість. Сума переміщеного в інші податкові гавані прибутку визначається як різниця між законодавчо встановленою ставкою оподаткування транснаціональної компанії та незваженим середнім значенням встановлених законодавством ставок податку в країні, де ця компанія зареєстрована.

Оцінювання впливу переміщення бази оподаткування на рентабельність фірми здійснюється на основі рівняння:

$$\text{Observed profit} = \text{true profit} + \text{shifted profit}. \quad (4.5)$$

Панельна модель даних має вигляд:

$$\text{Profitability}_{f, g, c, i, t} = \alpha X_{f, g, c, i, t} + \beta (\text{STAT}_{c, t} - \text{STAT}_{\text{group_avg}_{g, c, i, t}}) + \delta_t + \delta_i + \varepsilon_{f, g, c, i, t} \quad (4.6)$$

де $\text{Profitability}_{f, g, c, i, t}$ – показник рентабельності транснаціональної компанії f , що належить до групи g в країні c та промисловості i в році t ;

$X_{f, g, c, i, t}$ – вектор характеристик транснаціональної компанії f , що належить до групи g в країні c та промисловості i в році t .

$STAT_{c,t} - STAT_group_avg_{g,c,i,t}$ – різниця між установленою законом ставкою податку на прибуток підприємств транснаціональної компанії g , що належить країні c в році t , і незваженою середньою ставкою в країні, де транснаціональна компанія зареєстрована в році t .

δt , δi – бінарні змінні, що враховують часові та географічні (країна походження) фіксовані ефекти.

Застосування цього методу є досить трудомістким та не завжди доречним, оскільки потребує значних матеріальних витрат, пов'язаних з одержанням доступу до комерційної бази даних. Одержані за допомогою цього методу результати не можуть бути віднесені до конкретної країни, оскільки містять глобальні розрахунки.

Метод, що ґрунтується на аналізі структури капіталу. Цей метод аналізує наскільки багатонаціональна структура капіталу компанії залежить від національної середньозваженої ставки податку та відмінностей між національними й іноземними ставками податку. Досить поширеною практикою розрахування суми податкового зобов'язання за податком на прибуток підприємств є зменшення податкового зобов'язання на суму відсотків за кредитом. Це приводить до того, що транснаціональні компанії надають перевагу борговому фінансуванню, оскільки в разі фінансування за рахунок власного капіталу ці кошти не можуть бути вилучені з суми прибутку до оподаткування. Представники цього підходу стверджують, що структура капіталу компанії залежить від національних ставок податку, а перехід боргу відбувається в бік країн із високою ставкою податку.

Регресійна модель оптимальної загальної структури капіталу багатонаціональної фірми, що відображає податкові й неподаткові фактори та дані про вплив оподаткування на заборгованість фірми має такий вигляд:

$$\lambda_i = \alpha_i + \beta_1 \tau_i + \beta_2 \sum_{j \neq i}^n (\tau_i - \tau_j) \rho_j + \varepsilon_i, \quad i = 1, \dots, n, \quad (4.7)$$

де λ_i – фінансовий важіль дочірніх підприємств багатонаціональної фірми;

α_i – визначений для країни фіксований ефект;

$\beta_1 \tau_i$ – «внутрішній» вплив оподаткування на левередж;

$\beta_2 \sum (\tau_i - \tau_j) \rho_j$ – «міжнародний» вплив (переміщення боргу) на рівень оподаткування,

ρ_j – частка активів;

ε_i – похибка.

Перевагами цього методу є те, що він забезпечує більш комплексне дослідження (не лише податкову складову) особливостей формування податкових розривів та може бути застосований як на рівні кількох країн, так і на рівні окремих секторів економіки.

Водночас, побудова цієї моделі для однієї окремої країни в межах даного методу є досить трудомісткою (особливо на етапі попередніх розрахунків), а сам метод не передбачає прямого оцінювання податкового розриву як такого.

Перевірку визначеної в роботі гіпотези про наявність зв'язку між тіньовою економікою та споживанням енергії проведено в наступній логічній послідовності: на першому етапі проведемо аналіз наявності та характеру зв'язку між споживанням енергії та рівнем тінізації економіки. З цією метою авторами буде використано функцію залежності, яка базується на гіпотезі, що обсяг споживання енергії визначається двома складовими розвитку економіки: офіційною та неофіційною.

В якості показника офіційної економіки нами буде використано значення ВВП на душу населення. Як індикатор неофіційного сектору - рівень тінізації. В основі дослідження лежить модифікована модель економічного зростання, яка має наступний вигляд:

$$E = F(Y, Y_2, Z) \quad (4.7)$$

Дослідження обсягів податкових розривів за податком на прибуток підприємств за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом прибутку підприємств. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту прибутку підприємств. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом прибутку, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці. На рисунку 2 наведені особливості співвідношення тіньового та офіційного секторів економіки з споживанням енергії залежно від рівня державного регулювання в країні та її економічного розвитку.

Дане припущення є вірним за умови, якщо технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг залишається незмінним. У разі інвестування в енергоефективні проекти та енергозберігаючі заходи різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок науково-технічного прогресу (рисунок 4.6).

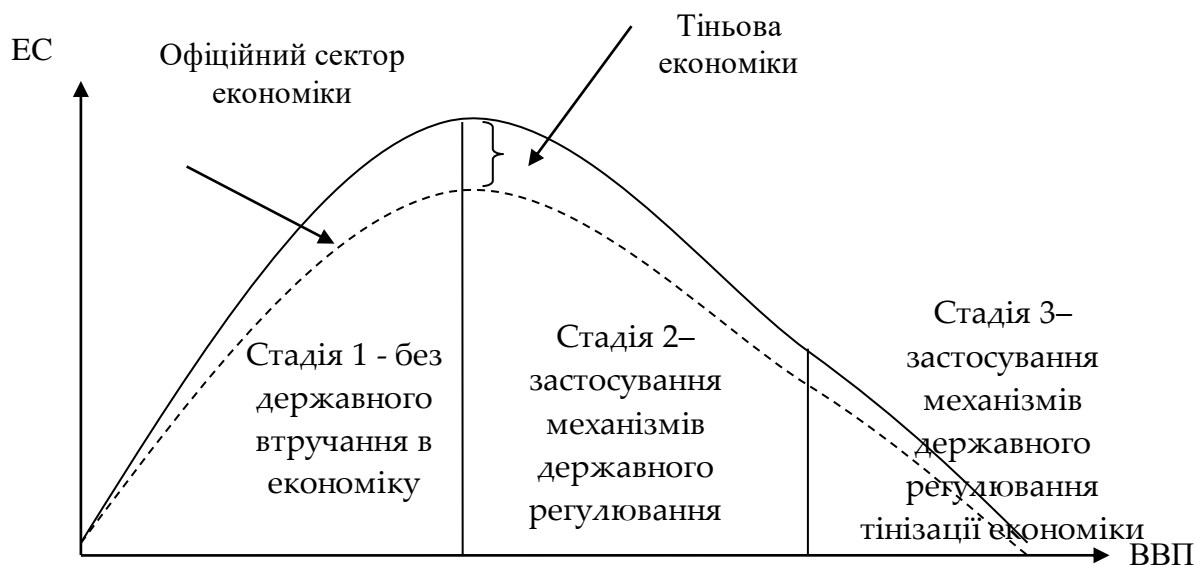


Рисунок 4.6 – Співвідношення тінізації економіки та споживання енергії за стадіями розвитку країни

Джерело: зроблено автором

Базою для розрахунків слугуватимуть дані Світового банку та Європейської комісії. Оцінка наявності зв'язків або стаціонарної рівноваги між аналізованими змінними буде проведена на основі методів коїнтеграції. Визначення наявності довгострокових зв'язків між часовими рядами буде здійснено за допомогою методу авторегресивно розподілених відстаней (ARDL)

Довгострокове ARDL рівняння має наступний вигляд:

$$\ln EC_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^m \beta_{1i} \ln EC_{t-1-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \ln SE_{t-i} + \sum_{i=0}^0 \beta_{3i} \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \ln IR_{t-i} + \varpi DU_t(T_b) + \varepsilon_t$$

де DU_t – фіктивна змінна, що представляє структурний перелом (T_b (рік перерви) = 2005 в цьому справа);

ЕС - споживання енергії;

SE - тіньова економіка;

ІЧ - частина енергозберігаючих технологій та результатів науково-технічного прогресу у використанні;

ВВП - валовий внутрішній продукт

F-тест був використаний для перевірки спільної інтеграції змінних, де була перевірена нульова гіпотеза про те, що бета спільно дорівнює нулю (тобто, $b_1 = b_2 = b_3 = 0$). Посилання [32] забезпечувало критичні значення F; один для нижньої межі, а другий для верхньої межі, для перевірки того, чи була сумісна інтеграція. Якщо обчислене значення F було нижчим за значення F для нижньої межі, то нульову гіпотезу не можна відкинути. Якщо обчислене значення F перевищило значення F для верхньої межі, то нульова гіпотеза про відсутність спільної інтеграції була відхилена, інакше тест був непереконливим.

$$\Delta \ln EC_t = a_0 + \sum_{i=0}^m \lambda_i \Delta \ln EC_{t-1-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_i \Delta \ln SE_{t-i} + \sum_{i=0}^o \mu_i \Delta \ln IR_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_i \Delta \ln GDP_{t-i} + \varpi \Delta DU_t(T_b) + \Delta ECM_{t-1} + \varepsilon_t$$

Коефіцієнт ECM_{t-1} , 1 в рівнянні (2) показує швидкість коригування параметра, вказуючи на те, як швидко серія може повернутися до своєї довгострокової рівноваги. Знак коефіцієнта повинен бути негативним і значущим.

На початковому етапі проведемо аналіз тенденцій зміни факторних та результуючого показників. Тенденції зміни обсягу споживання енергії за період 1985–2016 зображені на рисунку 2. Як свідчить проведений аналіз за даний період. З метою перевірки даних на стаціонарність значення всіх економічних змінних перетворювали на логарифмічні значення. Результати випробувань Доповненого тесту Діккі-Фуллера (АПД) та Філіпса Перрона (ПП), *Breitung unit-root test* та *LLS test* представлені в таблиці 2, показують, що в даних про рівень експорту, реального обміну, реального ВВП, ціни та прямих іноземних інвестицій не було стаціонарності. Абсолютне значення їх тестової

статистики було менше, ніж абсолютне значення на 5 відсотків критичного значення - 2 927 27. Однак перші відмінності ряду (табл. 3) були нерухомими, що означає, що всі вони інтегровані ступеня 1 (I (1)). Зовнішній ВВП та реальна процентна ставка були стаціонарними на рівні даних (I (0)).

Це вказувало на те, що серії були інтегровані на різних рівнях, таким чином, що підхід тестування автоматичної регресивної розподіленої відставання (ARDL), є відповідним методом аналізу довгострокових відносин між серіями. Отже, для цього дослідження був використаний підхід, пов'язаний з ARDL.

Значення всіх економічних змінних перетворювали на логарифмічні значення та перевіряли на стаціонарність ряду. Результати доповнених тестів Дікі-Фуллера (ADF) та Філіпса Перрона (PP) представлені в таблиці 4.4 свідчать про стаціонарність всіх аналізованих нами даних для всіх країн ЄС та України. Абсолютне значення їх тестової статистики було більшим за абсолютне значення їх критичного значення.

Наявність коінтеграції серед серій перевіряли за допомогою підключеного тестового підходу. Відповідно до отриманих результатів, значення F-статистики для всіх країн світу є меншим за значення F-критичного на 1%, 5% та 10% відповідно. Таким чином можна зробити висновок про підтвердження нульової гіпотези, що свідчить про відсутність довгострокових зв'язків між змінними.

Результати LM тестування Брейш-Годфрі (таблиця 4.5) свідчать про відсутність серійної автокореляції. Крім того, діагностичний тест на гетероскедантичність також засвідчив наявність зв'язку між аналізованими показниками в короткостроковій перспективі та про його відсутність в довгостроковій.

Таблиця 4.4 – Unit root tests at the levels of the variables.

Variables	ADF Test Statistic	Philips Perron Test Statistic	LLS test	Breitung unit-root test
Австрія				
Ln EC	-2.503	-2.180	-2.178	-1.792
Ln SE	-1.993	-2.432	-0.233	-1.471
Ln GDP	-0.658	-1.255	-1.658	-1.105
Бельгія				
Ln EC	-2.568	-2.386	-1.985	-1.581
Ln SE	-1.721	-1.780	-1.443	-0.816
Ln GDP	-1.258	-1.697	-1.987	-0.645
Болгарія				
Ln EC	-0.438	-0.248	-0.985	-1.414
Ln SE	-2.478	-3.177	-3.207	-3.535
Ln GDP	-2.158	-1.879	-2.198	-2.698
Кіпр				
Ln EC	-1.526	-2.051	-2.658	-2.738
Ln SE	-1.140	-1.260	-2.367	-2.569
Ln GDP	-1.899	-3.698	-3.854	-2.489
Україна				
Ln EC	-3.145	-2.814	-1.238	-4.472
Ln SE	-2.325	-1.567	-2.665	-1.365
Ln GDP	-1.457	-1.655	-1.8799	-1.257

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Таблиця 4.5 – Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test.

Country	lags p)	chi2	df	Prob>chi2
Австрія	lag(1)	17.25	1	0.0000
	lag(8)	26.45	8	0.0000
Бельгія	lag(1)	14.32	1	0.0000
	lag(8)	19.87	8	0.0000
Болгарія	lag(1)	21.36	1	0.0000
	lag(8)	26.15	8	0.0000
Кіпр	lag(1)	24.36	1	0.0000
	lag(8)	29.54	8	0.0000
Чеська Республіка	lag(1)	17.26	1	0.0000
	lag(8)	31.28	8	0.0000
Німеччина	lag(1)	16.98	1	0.0000
	lag(8)	18.27	8	0.0000
Данія	lag(1)	27.36	1	0.0000
	lag(8)	29.81	8	0.0000
Іспанія	lag(1)	31.05	1	0.0000
	lag(8)	36.21	8	0.0000
Естонія	lag(1)	25.09	1	0.0000
	lag(8)	27.89	8	0.0000
Фінляндія	lag(1)	12.16	1	0.0000
	lag(8)	23.37	8	0.0000
Франція	lag(1)	25.29	1	0.0000
	lag(8)	34.87	8	0.0000
Англія	lag(1)	17.98	1	0.0000
	lag(8)	26.58	8	0.0000
Греція	lag(1)	24.29	1	0.0000
	lag(8)	29.04	8	0.0000
Хорватія	lag(1)	18.49	1	0.0000
	lag(8)	22.03	8	0.0000
Угорщина	lag(1)	29.26	1	0.0000
	lag(8)	31.54	8	0.0000

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Враховуючи наявність статично значущого зв'язку між аналізованими показниками оцінку обсягів податкових розривів в економіці пропонуємо здійснювати за наступною формулою:

$$GAP_i = \frac{\frac{EC_1}{EC_0} - \left(\frac{CI}{CI_0} + \lambda + e^t \right)}{\frac{CI_1}{CI_0}}$$

EC_1 - обсяг внутрішнього споживання електроенергії в звітному періоді;

EC_0 - обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному попередньому періоді;

λ - різниця між скоригованим індексом зміни обсягу прибутку підприємств та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби;

γ - різниця між скоригованим індексом зміни обсягу прибутку підприємств та індексом зміни витрат на впровадження енергозберігаючих технологій;

Результати розрахунків наведені в таблиці 4.6 засвідчили достатньо високі значення обсягів податкових розривів за податком на прибуток підприємств в переважній більшості країн Європейського Союзу. Україна, як єдина країна – не член ЄС має найвищі показники неофіційного сектору економіки, які знаходяться на рівні 35-40%. В той же час, найменший обсяги податкових розривів за податком на прибуток підприємств мають Німеччина (8-9%), Нідерланди (8,7-9%) та Австрія (11-12%).

Таблиця 4.6 – Обсяги податкових розривів за податком на прибуток підприємств країн ЄС та України у 2016 році

Країна	2013	2014	2015	2016	Країна	2013	2014	2015	2016
Австрія	11,14	11,51	11,12	11,94	Угорщина	23,72	23,04	22,14	21,83
Бельгія	18,74	19,29	18,52	18,25	Ірландія	18,86	18,43	16,43	15,85
Болгарія	30,21	30,55	29,50	28,45	Італія	22,99	21,24	20,97	28,68
Кіпр	34,85	36,25	34,19	33,68	Литва	19,60	18,56	17,87	18,92
Чеська Республіка	14,47	14,83	13,54	13,17	Люксембург	13,12	12,93	12,62	12,61
Німеччина	9,96	10,38	9,20	8,72	Латвія	19,25	18,54	17,69	18,47
Данія	20,52	20,20	18,73	19,49	Мальта	35,87	35,74	36,97	38,74
Іспанія	38,28	38,71	38,22	34,99	Нідерланди	9,02	9,39	9,73	8,71
Естонія	28,70	28,12	27,42	28,93	Польща	25,37	25,13	24,11	22,22
Фінляндія	20,83	21,64	20,06	22,01	Португалія	26,96	27,15	25,69	23,74
Франція	15,06	15,47	15,11	14,52	Румунія	33,49	31,93	30,28	30,56
Об'єднане Королівство	13,13	12,68	11,67	11,02	Словенія	25,50	25,64	23,94	22,51
Греція	34,49	33,75	32,94	32,13	Швеція	13,62	14,10	13,61	13,45
Хорватія	27,84	27,86	26,98	25,31	Україна	40,10	41,24	36,66	35,51

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Сучасні тенденції розвитку економіки України характеризуються нестабільністю показників економічної діяльності, низькою ефективністю економічних, політичних та соціальних реформ, зростанням рівня збитковості підприємств, корупції, тощо. Трансформаційні перетворення, які спостерігаються в світі, відбуваються під впливом значної кількості факторів екзогенного та ендогенного характеру, котрі з одного боку виступають стимуляторами даних процесів, а з іншого – поглиблюють економічні дисбаланси в країні. Одним із найбільш впливових факторів на сьогоднішній день виступає тінізація економіки. Саме фінансові потоки, найчастіше слугують об'єктом маніпулювання при підготовці статистичної, бухгалтерської та податкової звітності, визначенні результатів діяльності економічних суб'єктів, і як результат значно стримують інвестиційні процеси в країні, обмежують

темпи економічного розвитку та суттєво нівелюють ефективність впроваджуваних реформ. Ураховуючи важливість управлінської складової у забезпеченні результативності детінізації економічних процесів в країні, передумовою до розробки та реалізації заходів державної політики в цьому напрямі є наявність повної та достовірної оцінки.

Одним із методів оцінювання рівня тінізації економіки є електричний метод. Проведене дослідження свідчить про наявність статистично значущого зв'язку між рівнем тінізації економіки та обсягом споживання енергії для переважної більшості країн ЄС. Зважаючи на важливу роль енергетичних ресурсів в процесі виробництва, в т.ч. і в неофіційному секторі економіки наявність кореляції між ними свідчить з одного боку про взаємозв'язок між економічним та екологічним розвитком країни а з іншого – може слугувати інструментом непрямой оцінки рівня тінізації економіки. На основі висунутої в роботі гіпотези було запропоновано підхід для оцінки рівня тінізації, в основі якого лежить врахування зв'язку тінізацією, споживанням енергії та рівнем науково-технічного прогресу країни. Емпіричні розрахунки підтвердили гіпотезу про те, що застосування результатів 4 промислової революції, фінансування наукових заходів сприяють скороченню обсягів споживання енергії та не відображаються розмірі тіньового сектору економіки. Таким чином, результати аналізу свідчать про необхідність врахування енергетичної складової в процесі розроблення методичного інструментарію детінізації економіки за врахуванням факторів (одним із яких є рівень НТП) які можуть суттєво спотворювати результати оцінювання

4.2 Методологічна засади оцінювання обсягу податкових розривів за податком на додану вартість

Із всієї сукупності непрямих податків, найчастіше платники вдаються до різноманітних схем заниження обсягу своїх зобов'язань щодо ПДВ та митних платежів.

Аналіз структури непрямих податків дозволяє зробити висновок про те, що одним із головних бюджетоутворюючих податків в Україні виступає податок на додану вартість. Так, якщо для більш економічно розвинених країн світу його питома вага не перевищує 20% (Японія 12%, Канада 14%, тощо), то для України дане значення перевищує 50% доходів бюджету. Аналіз частки ПДВ в доходах державного бюджету наведений на рисунку 4.7.

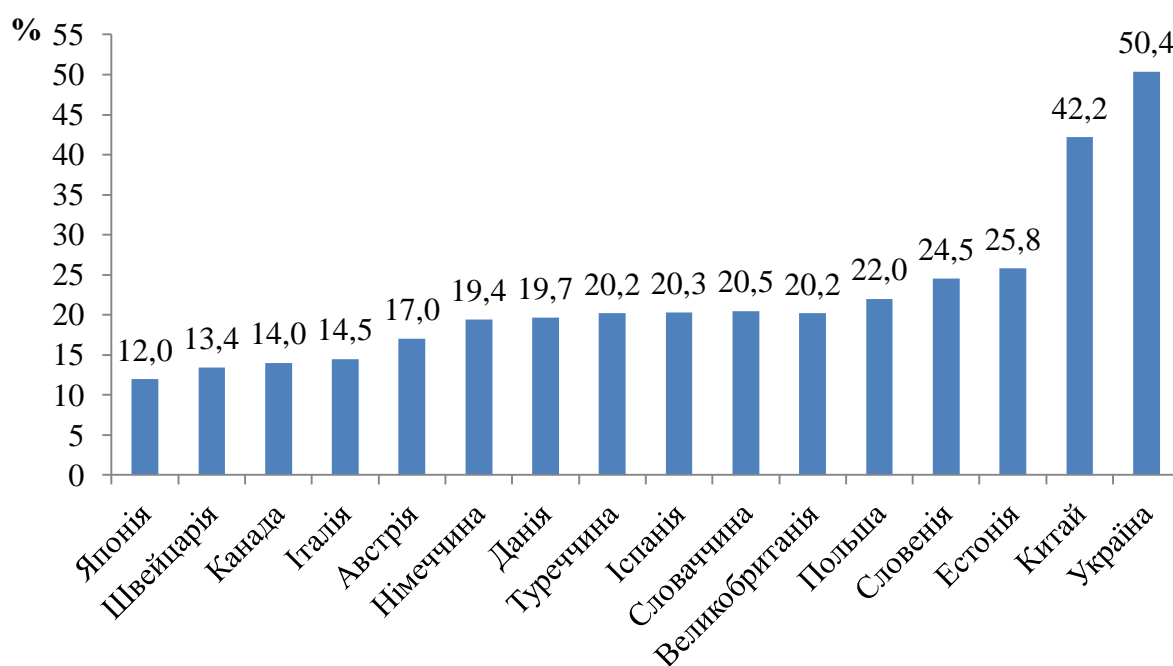


Рисунок 4.7 – Питома вага ПДВ в доходах державного бюджету в розрізі країн світу

Джерело: побудовано автором на основі [262, 314]

Таким чином реалізація будь-яких протизаконних дій суб'єктами підприємницької діяльності – платниками ПДВ щодо ухилення від сплати даного податку може стати реальною загрозою для стабільного економічного розвитку країни та виконання державною своїх функцій.

Однією із причин активного застосування тіньових схем уникнення оподаткування за ПДВ є саме специфіка його розрахунку та сплати. Визначена в податковому законодавстві можливість прямого повернення за умови

перевищення податкового кредиту над сумою податкового зобов'язання частини коштів з бюджету досить часто спонукає до застосування різноманітних схем маніпулювання їх значеннями.

Найбільш поширеними схемами уникнення від сплати ПДВ крім вищезазначеної є:

- створення фіктивного підприємства з подальшим використанням його в якості партнера. Дані схеми спрямовані на отримання контролю над економічним суб'єктом та уникнення або ухилення від сплати ПДВ, отримання готівки та проведення маніпуляцій із документацією;
- перекладання зобов'язань зі сплати податків реальних економічних суб'єктів на фіктивні;
- імпорт товарів до митну територію України, зі сплатою ПДВ на імпорт та отриманням податкового кредиту на дану суму та подальша їх реалізація всередині країни без оформлення відповідних документів. Отримані кошти в подальшому повертаються клієнту готівкою в розмірі 85-90%. Дана схема дозволяє її учасникам нелегально формувати податковий кредит.

Крім ПДВ, на сьогоднішній день, вагому роль у структурі податкових платежів до бюджету займають платежі за експортно-імпортними операціями. Не зважаючи на достатньо невисокий середньосвітовий рівень податкових платежів за ними (4%), для деяких країн світу їх значення знаходиться на рівні 20%. Таким чином, можна зробити висновок, що маніпулювання з вартістю митних товарів та послуг може суттєво позначитися на обсягу бюджетних надходжень. Для таких країн як Казахстан, Аргентина, Білорусь, Соломонові острови, найбільшу питому вагу в структурі митних платежів займає оподаткування експортних операцій, для решти аналізованих країн – податки та платежі на операції імпорту (від 4 до 37%).

В Україні митні платежі (ввізне та вивізне мито; акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); ПДВ із імпортованих на територію України робіт, послуг та з ввезених на територію України товарів; єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через

державний кордон України; плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них) є досить вагомою складовою доходів державного бюджету. Середнє їх значення за період 2010-2016 знаходиться на рівні 37%.

Найбільш активно при експортно-імпортних операціях застосовуються наступні схеми ухилення від оподаткування:

- заниження вартості товарів або сировини (у тому числі і за допомогою демпінгування цін);
- ввезення товарів під виглядом транзиту, з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків і зборів;
- не зарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних;
- приховування працівниками отриманих за кордоном доходів і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом;
- ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги;
- перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі, з метою отримання пільг при оподаткуванні;
- підміна реалізованого товару знову завезеним без відображення цього факту у звіті про обсяги реалізації;
- штучне завищення/заниження митної вартості товарів при реалізації операцій імпорту/експорту [264].

Реалізація всіх зазначених схем тінізації доходів призводить до суттєвого зниження обсягів податкових платежів до бюджету та, як наслідок, погіршення показників економічного розвитку країни.

Підсумовуючи зазначимо, що сучасні тенденції розвитку економіки України, зумовлюють необхідність пошуку нових ефективних та інноваційних механізмів державного управління та контролю за діяльністю економічних

суб'єктів. Зважаючи на достатньо високі показники тіньової складової економічної діяльності та потребу в зростанні надходжень до державного бюджету важливого значення набуває перегляд та удосконалення державної податкової політики в контексті підвищення ефективності процесів нарахування та сплати податків.

Розглянуті в роботі схеми ухилення від сплати непрямих податків, в основі застосування яких досить часто лежать недосконалість податкового законодавства та низька ефективність роботи органів Державного казначейства, Податкової адміністрації, Контрольно-ревізійної служби підтверджують значну роль непрямих оподаткування в тіньових схемах виведення коштів та потребу в формуванні єдиних виважених та прозорих механізмів їх нарахування і сплати.

Оцінка податкового розриву може бути проведена для будь-яких видів податків, але найчастіше вона здійснюється для ПДВ. ПДВ є непрямим податком, і його законодавча база як правило узгоджена для країн ЄС.

Одним із основних бюджетоутворюючих податків не лише в Україні, а й в світі, в цілому, є податок на додану вартість, частка якого в структурі надходжень державного бюджету коливається в діапазоні 5-10 % ВВП, а в загальному обсягу податкових надходжень – 12-42%.

Зважаючи на вагому роль ПДВ в процесах наповнення державного бюджету, важливого значення набуває аналіз повноти та стабільності його надходження, оскільки саме від цього здебільшого залежить своєчасність фінансування видаткової частини бюджету. Крім того, здійснення будь-яких нелегальних дій з приводу мінімізації обсягу податкового зобов'язання за ПДВ в більшій мірі, по відношенню до інших платежів, негативно впливає на економічний розвиток держави.

ПДВ є одним із небагатьох непрямих податків, специфічною характеристикою якого є можливість прямого повернення частини коштів з бюджету у вигляді податкового кредиту за умови його перевищення над сумою податкового зобов'язання. Враховуючи дану особливість ПДВ, суб'єктами

господарювання – платниками податку розроблена значна кількість схем та механізмів навмисного завищення сум податкового кредиту.

Наявність ефективної, справедливої та дієвої нормативної бази функціонування ПДВ не забезпечує повноти та своєчасності його сплати. Досить часто наявність широкого спектру пільг та особливих умов нарахування даного податку використовується платниками податків з метою необґрунтованого отримання пільг.

Зазначені особливості формують передумови до посилення контролю за ефективністю адміністрування процедур нарахування та сплати ПДВ податковими органами, а не на його нормативному забезпеченні.

Не применшуючи важливість існуючого наукового доробку в питаннях адміністрування ПДВ, дослідження його місця та ролі у наповненні бюджету держави, зазначимо, про необхідність зміщення акцентів при дослідженні питань повноти сплати ПДВ з удосконалення законодавчих основ його функціонування до більш системного та ґрунтовного дослідження схем та обсягів формування податкових розривів за ПДВ; аналізу міжнародного досвіду в сфері контролю за повнотою його сплати з метою визначення найбільш адекватних та адаптованих до умов економічного, соціального та політичного розвитку України механізмів спрямованих на мінімізацію різниці між потенційно можливим та фактичним обсягом надходжень даного податку.

Теоретично оцінка податкового розриву може бути здійснена для будь-якого виду податку чи збору. Найчастіше її застосовують для непрямих податків і ПДВ, як один із них, є найбільш досліджений в цьому контексті. Лише декілька країн світу використовують оцінки податкового розриву для непрямих податків, таких як податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, а також для внесків на соціальне забезпечення.

У таблиці 4.7 здійснено систематизація підходів до оцінювання податкового розриву за ПДВ.

В Україні, на сьогоднішній день, відсутня практика оцінки обсягу тінізації економіки на основі податкових розривів. Існуюча політика протидії тінізації

базується на використанні окремих методів оцінки тіньових фінансових потоків, в основі яких лежить порівняння фактичного обсягу спожитої електроенергії з тим який би відповідав задекларованому обсягу виробництва, споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу товарів населенню усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки, обсягу внесеної на депозит готівки у поточному та базовому періодах, граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тінізації [269, 301].

Таблиця 4.7 – Порівняльний аналіз міжнародних практик оцінювання податкових розривів за ПДВ

Країни	Оцінка податкового розриву за ПДВ		
	Оцінка	Ставка	Метод оцінки
Бельгія	Ні	21	
Чеська республіка	Так	21	Зверху вниз
Естонія	Так	20	Зверху вниз, знизу вгору
Фінляндія	Так	24	Зверху вниз
Франція	Так	20	Зверху вниз
Німеччина	Так	19	Зверху вниз
Італія	Так	22	Зверху вниз
Латвія	Так	21	Зверху вниз
Литва	Ні	20	
Польща	Так	23	Зверху вниз
Португалія	Так	23	Зверху вниз
Словацька республіка	Так	20	Зверху вниз
Словенія	Так	22	Знизу вгору
Іспанія	Ні	21	
Великобританія	Так	20	Зверху вниз, знизу вгору

Джерело: побудовано автором на основі [53]

Однак, як свідчать отримані на основі даних підходів результати, їх розрахунки суттєво відрізняються від результатів оцінок отриманих незалежними інститутами – Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, тощо. Як правило, задекларовані показники є набагато меншими, за міжнародні та свідчать про неповне врахування всіх складових тінізації економіки.

В свою чергу метод оцінки податкових розривів дає можливість більш комплексно оцінити рівень ефективності адміністрування в розрізі кожного окремого виду податку та визначити найбільш пріоритетні галузі економіки, регіони, сфери діяльності з точки зору посилення державного контролю в сфері протидії тінізації.

У світовій практиці оцінювання ефективності адміністрування ПДВ широко застосовуються два методи оцінки податкових розривів: макроекономічний («зверху вниз») та мікроекономічний («знизу вгору»).

Метод «зверху вниз» – полягає в макроекономічній оцінці різниці між величиною потенційних та фактично отриманих податкових надходжень.

Недоліком даного підходу є те, що:

- він дозволяє оцінити лише ті види діяльності та галузі економіки, які можна відслідковувати в макроекономічній статистиці;
- якість отриманих результатів залежить від повноти та коректності вихідних даних, які є достатньо укрупнені і не підлягають деталізації;
- офіційні дані макроекономічної статистики не відображають міжнародні аспекти ухилення від сплати податкових платежів, пов'язані з виведенням коштів в офшори, вкладенням активів за кордон, тощо;
- отримані на основі даних підходів оцінки, як правило, мають часовий лаг в 2 роки та вимагають регулярного перегляду.

Перевагою даного методу є відсутність значних затрат ресурсів і часу та придатність отриманих результатів для порівняння в ретроспективі.

Відмінністю підходу «знизу вверху» є високий рівень деталізації розрахунків, що дозволяє не лише визначити обсяг податкових розривів за окремими видами податків, операцій та видів діяльності, але й отримати інформацію про дотримання податкового законодавства кожним окремим платником податків. В той же час, даний підхід охоплює лише конкретно визначені джерела податкового розриву, і не дає комплексного уявлення про загальний обсяг податкових розривів в економіці, не забезпечує оцінку навмисних та прихованих дій економічних суб'єктів спрямованих на зменшення податкових зобов'язань.

Практика оцінки податкових розривів застосовується в значній кількості країн, як з високим так і середнім рівнем розвитку. З метою визначення особливостей розрахунку податкового розриву за ПДВ та врахування кращих практик при запровадженні даного підходу в Україні, проведемо більш детальний аналіз процедур оцінки податкового розриву в розрізі деяких країн світу.

На сьогоднішній день, урядом Бельгії підхід до оцінки розриву за ПДВ на державному рівні не розроблено. Міністерством фінансів проводиться аналіз на основі результатів CASE-дослідження та оцінок проведених на рівні ЄС шляхом аналізу обсягів бюджетних та податкових витрат. Однак відсутність власного, адаптованого до реалій економічного розвитку країни підходу, не дозволяє раціонально та ефективно використати дані результати в державній політиці.

Урядом Чеської Республіки розрив за ПДВ оцінюється на основі методу «зверху вниз» на базі даних Міністерства фінансів. Оцінки здійснюються укрупнено, для всіх платників податків та не використовуються в межах окремих секторів економіки або суб'єктів господарювання. Розрахунок розриву здійснюється в чотири етапи: 1) оцінюється теоретична база оподаткування ПДВ в межах всієї економіки країни; 2) визначається ефективна ставка ПДВ для всієї економіки; 3) ефективна ставка ПДВ застосовується до теоретичної бази оподаткування, внаслідок чого визначається теоретично можлива сума

ПДВ; 4) потенційна сума ПДВ порівнюється з фактичними його надходженнями. Різниця між сумою теоретичних зобов'язанням та фактичними надходженнями становить податковий розрив за ПДВ.

В Естонії оцінка розриву за ПДВ здійснюється на основі методу «зверху вниз» та охоплює близько 75 000 зареєстрованих платників ПДВ. Методологія оцінки базується на використанні даних національних рахунків і за методологією подібна до підходу, що застосовується у CASE-дослідженні. Для розрахунку фактичної суми ПДВ використовуються дані накопиченої фінансової звітності, тобто сплачений ПДВ відноситься до того періоду, в якому реально виникло зобов'язання. Оцінюючи розрив за ПДВ у поточному році, потенційний обсяг зобов'язання цільового року порівнюється з сумою фактично сплаченого у тому ж році податку.

У Франції для визначення розриву за ПДВ використовується підхід «зверху вниз» та дані підготовлені Французьким національним інститутом статистики та економічних досліджень (INSEE) за підтримки Казначейства Франції. Розрив за ПДВ оцінюється для всієї економіки, і не підлягає деталізації за секторами. Теоретично сума податкового розриву обчислюється за допомогою даних національних рахунків, даних про повернення ПДВ (на сукупному рівні) та конкретних статистичних даних щодо обсягу реалізації деяких товарів (наприклад, сільського господарства, води та енергетики).

В Латвії Податкова адміністрація почала оцінювати розрив за ПДВ у 2014 році та застосовує його і досі. Розрахунки готуються за методологією «зверху вниз», яка використовує дані національних рахунків, а також деякі додаткові джерела даних для оцінки потенційного обсягу ПДВ. Потенційний ПДВ порівнюється з сумою фактично сплаченого платниками податку.

Формула для оцінки податкового розриву за ПДВ має вигляд:

$$GAP_{VAT} = \frac{(PM - FA) + D}{PM}, \quad (4.8)$$

де GAP_{VAT} – податковий розрив за ПДВ;

PM – сума потенційного ПДВ, яка відповідно до законодавства повинна бути нарахована та сплачена;

FA – сума податку, яка добровільно сплачена платниками;

D – сума податку, яка самостійно задекларована платниками, але не сплачена за аналізований рік.

У Литві податкова адміністрація нещодавно почала оцінювати розрив за ПДВ. Розрахунки виконуються власними силами і базуються на різних підходах. Для оцінки розриву за ПДВ використовуються як метод «зверху вниз», так і метод «знизу вгору». Окрім того, оцінювання розривів також здійснюється за допомогою опитувань. Методологія «зверху вниз» охоплює всю сукупність платників податків, а методологія «знизу вгору» – приблизно 62% платників. У останньому випадку податкові зобов'язання незареєстрованих платників податків, тих, чії оголошені річні продажі складають менше 300 євро, а також осіб, зареєстрованих як платники ПДВ на період, менший ніж 1,5 року, не враховуються при здійсненні оцінки.

Відповідно до методології зверху вниз оцінка податкового розриву здійснюється за формулою:

$$ПДВ = (ПДВ_{ТБ} - ПДВ_{ФБ}) \times WAR \quad (4.9)$$

де $ПДВ_{ТБ}$ - теоретична база ПДВ, що оцінюється за даними національних рахунків (загальне споживання);

$ПДВ_{ФБ}$ - фактична база ПДВ, розрахована за даними податкових декларацій та фінансових звітів;

$WAR' = WAR$ (за даними статистичного бюро) коригується, оскільки деякі категорії споживання не використовуються в розрахунках (наприклад, орендна плата за житло).

Формула для розрахунку податкового розриву за методологією знизу вгору:

$$\sum(P_i \times M_s) - S_i, \text{ для тих } i, \text{ де } S_i/P_i < M_s \times c_s \quad (4.10)$$

P_i – щорічний обсяг закупівель даного платника податку;

S_i – щорічний обсяг реалізації цього платника податків;

M_s – середній коефіцієнт продажів та закупівель у секторі s^{th}

c_s – коефіцієнт коригування для кожного сектора.

У Польщі Міністерство фінансів лише нещодавно розпочало процес оцінки обсягів тіньових фінансових потоків на основі розриву за ПДВ. Оцінка застосовується для періоду з 2005 по 2014 рік і здійснюється на основі методу «зверху вниз».

Розрив за ПДВ розраховується як різниця між теоретичними зобов'язаннями щодо ПДВ та фактичними надходженнями з деякими коригуваннями – при оцінюванні остаточної бази ПДВ кожний елемент (приватне споживання, державні інвестиції, державне проміжне споживання, інвестиції та проміжне споживання інших секторів) коригується відповідно до розміру ставки оподаткування, що застосовується для кожного з них у відповідному році.

У Португалії Податкова адміністрація на основі співпраці з МВФ розпочала застосовувати методологію RA-GAP. Результати методології RA-GAP можуть бути деталізовані за секторами економіки. Оцінка податкового розриву за методологію RA-GAP здійснюється за наступною формулою:

$$V^s = \sum_c (M_c^s \times \tau_c) + \left[\sum_c (Y_c^s - X_c^s) \times T_c \right] \times r^s - \left[\sum_c (N_c^s + I_c^s) \times T_c \right] \times r^s \times e^s \quad (4.11)$$

де V^s – сума чистого потенційного ПДВ за окремим сектором економіки;

τ_c – ставка ПДВ для товару c ;

M_c^s – сума імпорту товару c в сектор s ;

Y_c^s – обсяг виробництва товару c в секторі s ;

X_c^s – сума експорту товару c в сектор s ;

N_c^s – проміжний попит (споживання) товару c в секторі s ;

I_c^s – обсяг інвестицій на виробництво товару c в секторі s ;

r^s – частка виробництва зареєстрованим бізнесом в секторі s ;

e^s – частка виробництва, що підлягає оподаткуванню.

У Словаччині оцінки розриву за ПДВ здійснюються за двома різними методами. У 2013 році Словаччина приєдналася до Програми RA-GAP МВФ, і за підтримки МВФ здійснила оцінку розриву за ПДВ за період 2008-2012 років. Крім даного методу оцінка розриву здійснюється і на основі методу «зверху вниз».

Обидва методи визначають розрив за ПДВ як різницю між потенційним надходженням ПДВ та фактично сплаченою його сумою. Інтерпретація розриву здійснюється за двома складовими: розрив у оцінюванні та розрив у зборах. Розрив у зборах – це різниця між фактично сплаченим ПДВ та сумою ПДВ зазначеною в податковій декларації. Розрив у оцінці – це різниця між сумою ПДВ, що зазначена в податковій декларації та потенційним обсягом ПДВ.

$$GAP_{\text{ПДВ}} = \text{ПДВ}_\text{п} - \text{ПДВ}_\text{ф} \quad (4.12)$$

де, $\text{ПДВ}_\text{п}$ – потенційний обсяг ПДВ;

$\text{ПДВ}_\text{ф}$ – сума фактично сплаченого ПДВ за відповідний період.

Метод на основі споживання використовує в якості бази ПДВ обсяг скоригованого номінального ВВП. Компоненти, які не оподатковуються ПДВ, віднімаються від обсягу номінального ВВП. Для обчислення потенційного ПДВ зважена ставка ПДВ застосовується до його оціночної бази. Формула для розрахунку потенційного ПДВ має наступний вигляд:

$$\text{ПДВ}_\Pi = \text{ПДВ}_Б * \text{WAR}_{\text{ПДВ}}, \quad (4.13)$$

$\text{ПДВ}_Б$ – база ПДВ;

$\text{WAR}_{\text{ПДВ}}$ – середньозважена ставка ПДВ

$$\text{ПДВ}_Б = \text{GDP} + (\text{M} - \text{X}) - (\text{GFCF} - \text{GFCFGG} - \text{GFCFH} - \text{GFCFFC} - \text{GFCFNF}) - (\text{FCGG} - \text{ICGG}) - (\text{CERW} + \text{APH} - \text{CENR}), \quad (4.14)$$

де M – імпорт;

E – експорт;

GFCF – валовий основний капітал;

GFCFGG – валовий основний капітал державного апарату без права на компенсацію вхідного ПДВ;

GFCFH – валовий основний капітал домогосподарств;

GFCFFC – валовий основний капітал фінансових корпорацій;

GFCFNF – валовий основний капітал не фінансового сектору економіки, що не мають права на компенсацію вхідного ПДВ;

FCGG – обсяг кінцевого споживання державного апарату;

ICGG – обсяг проміжного споживання державного апарату;

CERW – витрати на споживання мешканців за межами території;

APH – сільськогосподарське виробництво домогосподарств;

CENR – витрати на споживання домогосподарств-нерезидентів на даній території.

При визначення обсягу податкового розриву на основі розробленого МВФ RA-GAP методу застосовується підхід аналогічний тому, що застосовують окремі платники податків для визначення своїх індивідуальних зобов'язань. Сума податкового зобов'язання для кожного сектора економіки визначається як сума ПДВ, сплаченого за ввезені на митну територію країни товари, плюс ПДВ, нарахований на продукцію, продану на внутрішньому ринку, за вирахуванням ПДВ, сплаченого за операціями експорту. Формула для розрахунку має наступний вигляд:

$$PV^s = \sum_c (M_c^s \times \tau_c) \times r^s + [\sum_c (Y_c^s - X_c^s) \times \tau_c] \times r^s - [\sum_c (N_c^s - I_c^s) \times \tau_c] \times r^s \times (1 - e^s) \times \mu_c^s \quad (4.15)$$

де PV^s – сума потенційного чистого ПДВ для сектора s ;

M_c^s – імпорт товарів c для сектора s ;

Y_c^s – обсяг виробництва товарів c для сектора s ;

X_c^s – експорт товарів c для сектора s ;

N_c^s – обсяг проміжного споживання товарів c для сектора s ;

I_c^s – сума інвестицій в сектор s для виробництва товару c ;

τ_c – ставка ПДВ, що застосовується до товару c ;

μ_c^s – частка податкових кредитів для товару c в секторі s ;

r^s – частка продукції в секторі s , що виробляється зареєстрованими підприємствами;

e^s – питома вага випуску продукції для сектору s , що звільняється від оподаткування.

Розрив з ПДВ визначається як різниця між загальною величиною ПДВ, що повинна бути теоретично сплачено відповідно до чинного податкового законодавства (тобто, включаючи пільги та нижчі ставки податку), та обсягом ПДВ, фактично зібраним за певний період. Дана величина може бути виражена в абсолютній чи процентній формі.

Враховуючи проведений вище аналіз та зважаючи на особливості економічного розвитку України оцінювання обсягів потенційних надходжень за податком на додану вартість пропонуємо здійснювати за наступною формулою:

$$\begin{aligned} \text{VAT}_u^{\text{hyp}} = & \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a C_{i,u} + t_{R,u} \beta C_{i,u} + t_{N,u} \gamma C_{i,u}) + \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^g + t_{R,u} \beta K_{i,u}^g + t_{N,u} \gamma K_{i,u}^g) + \\ & \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^g + t_{N,u} \varphi I_{j,u}^g) + \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^o + t_{R,u} \beta K_{i,u}^o + t_{N,u} \gamma K_{i,u}^o) + \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^o + \\ & t_{N,u} \varphi I_{j,u}^o) + \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^f + t_{R,u} \beta K_{i,u}^f + t_{N,u} \gamma K_{i,u}^f) + \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^f + \\ & t_{N,u} \varphi I_{j,u}^f) + \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^h + t_{R,u} \beta K_{i,u}^h + t_{N,u} \gamma K_{i,u}^h) + \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^h + t_{N,u} \varphi I_{j,u}^h) + \\ & \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^l + t_{R,u} \beta K_{i,u}^l + t_{N,u} \gamma K_{i,u}^l) + \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^l + t_{N,u} \varphi I_{j,u}^l) + \sum_{i=1}^n (t_{z,u} a K_{i,u}^p + t_{R,u} \beta K_{i,u}^p + \\ & t_{N,u} \gamma K_{i,u}^p) + \sum_{j=1}^m (t_{R,u} \delta I_{j,u}^p + t_{N,u} \varphi I_{j,u}^p), \end{aligned} \quad (4.16)$$

де: t_z , t_R , t_N – нульова, понижена та стандартна ставка ПДВ;

u – податковий період;

i – продукт споживання або послуги ($i=1, 2, \dots, n$)

j – інвестиційні товари ($j=1, 2, \dots, m$);

α , β , γ – питома вага споживчих товарів та послуг, які оподатковуються за різними ставками ($\alpha + \beta + \gamma = 1$);

δ , φ – питома вага інвестиційних товарів, які оподатковуються за різними ставками ($\delta + \varphi = 1$).

C – кінцеве споживання приватними домогосподарствами;

K^g – проміжне споживання державними та місцевими органами влади;

I^g – обсяг інвестицій здійснених державними та місцевими органами влади;

K^o – проміжне споживання неприбутковими приватними установами;

I^o – обсяг інвестицій здійснених неприбутковими приватними установами;

K^f – проміжне споживання банками та страховими компаніями;

I^f – обсяг інвестицій здійснених банками та страховими компаніями;

K^h – проміжне споживання у секторі охорони здоров'я;

I^h – обсяг інвестицій здійснених у секторі охорони здоров'я;

K^l – проміжне споживання на ринку нерухомості (у секторі оренди будинків та квартир);

I^1 – обсяг інвестицій здійснених у секторі оренди будинків та квартир;

K^P – проміжне споживання громадськими чи неприбутковими приватними установами (поштова служба, лотереї, тощо);

I^P – обсяг інвестицій здійснених громадськими чи неприбутковими приватними установами.

Даний підхід на відміну від існуючих ураховує диференціацію ставок податку для кожного типу суб'єктів та операцій, що дозволяє оцінити їх обсяги, обумовлені саме тінізацією НЕ, а також визначити інструменти управління ПР за ПДВ, найбільш релевантні в контексті реалізації державної політики детінізації НЕ. Схематично методологія оцінювання обсягів ПР за ПДВ для України та 27 країн Європейського союзу наведена на рисунку.

Проведене дослідження засвідчило, що обсяг ПР за ПДВ в Україні є одним із найвищих серед аналізованих країн і коливається в межах 39–42 %, в той час як у більшості країн Європейського Союзу він не перевищує 25 %. У контексті реалізації державної політики детінізації НЕ найбільш релевантними інструментами управління ПР за ПДВ є вдосконалення процедури електронного адміністрування ПДВ (унеможливить формування надмірного податкового кредиту та неправомірного бюджетного відшкодування), перегляд переліку податкових пільг за ПДВ, покращання функціонування системи автоматизованого контролю за господарськими операціями та аналізу ризиків.

Використання методу оцінки податкових розривів дозволить уникнути недоліків традиційних підходів, оцінити ефективність процесу адміністрування в розрізі окремих видів податків, визначити найбільш проблемні точки їх законодавчого регулювання, оцінити рівень тінізації окремих секторів та галузей економіки. Каталізатором досягнення зазначених цілей може слугувати дослідження міжнародного досвіду протидії легалізації коштів з метою визначення можливостей його застосування в Україні.

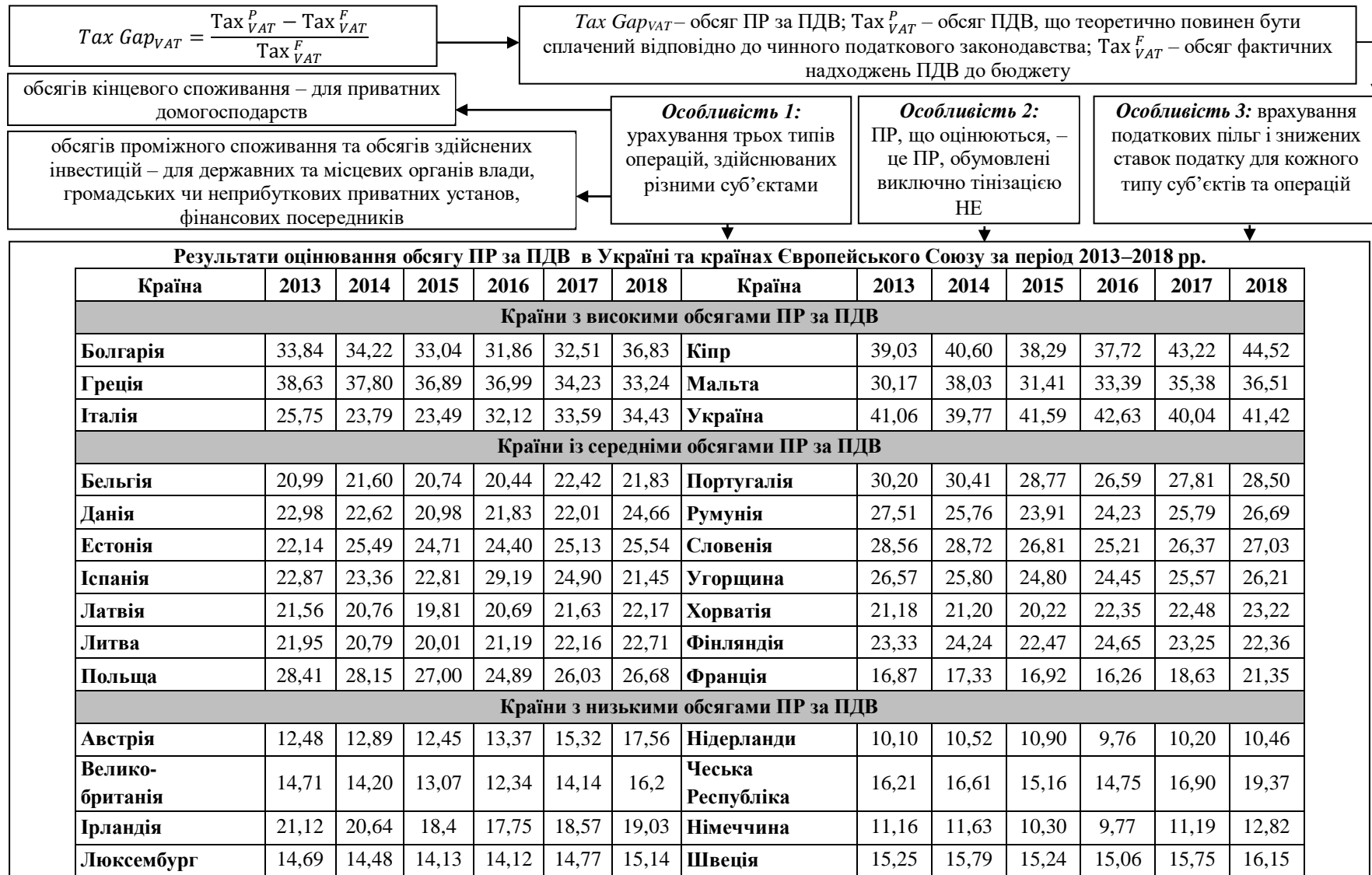


Рисунок 4.8 – Методологія та результати оцінювання обсягів податкових розривів за ПДВ за 2013–2018 рр. для України та 27 країн Європейського Союзу

Джерело: розроблено автором

4.3 Теоретичні засади формування податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб

Як свідчать результати проведеного в попередньому розділі аналізу, податок на доходи фізичних осіб є одним з основних після ПДВ бюджетоформуючих платежів.

Одним із фактором, що найбільше впливають на обсяг надходжень цього податку, є рівень працевлаштування в країні та обсяг заробітної плати.

На жаль структурні зрушення в економіці останніх років, що супроводжуються зниженням рівня матеріального добробуту та соціального захисту населення, призводять до загострення проблеми ухилення від сплати податків як із боку підприємців, так і окремих фізичних осіб. Підвищення ставок соціального внеску, зростання рівня інфляції та вартості переважної більшості товарів і послуг є каталізаторами пошуку нових механізмів приховування працівниками своїх доходів перед державою, одним із яких є неофіційне працевлаштування.

Дані Міжнародної організації праці свідчать, що частка тіньової зайнятості в несільськогосподарському секторі економіки коливається від 55 % в Латинській Америці, до 45 – 85 % в різних частинах Азії та майже 80 % - в Африці. Зокрема 47 % на Близькому Сході та Північній Африці; 51 % у Латинській Америці, 71 % в Азії та 72 % в Африці на південь від Сахари. В Африці неформальна зайнятість становить майже 80 % несільськогосподарської зайнятості, а понад 60 % міської зайнятості та понад 90 % нових робочих місць за останнє десятиліття.

За даними Світового банку щодо рівня тіньової зайнятості, в Україні цей показник перебуває на рівні 26 % та є набагато меншим за показники Албанії, Казахстану, Туреччини (рис. 4.9). Однак, незважаючи на це, його значення є таким, що негативно позначається на показниках економічного розвитку країни.

Водночас більш детальний аналіз рівня працевлаштування в Україні за останні 7 років засвідчив скорочення частки офіційного працевлаштування (з 58,9 % у 2010 році до 56,1 % у 2017). Найвищий показник офіційного працевлаштування був у 2012 році, а найнижчий - у період економічної та політичної кризи 2014 року (рис. 4.10).

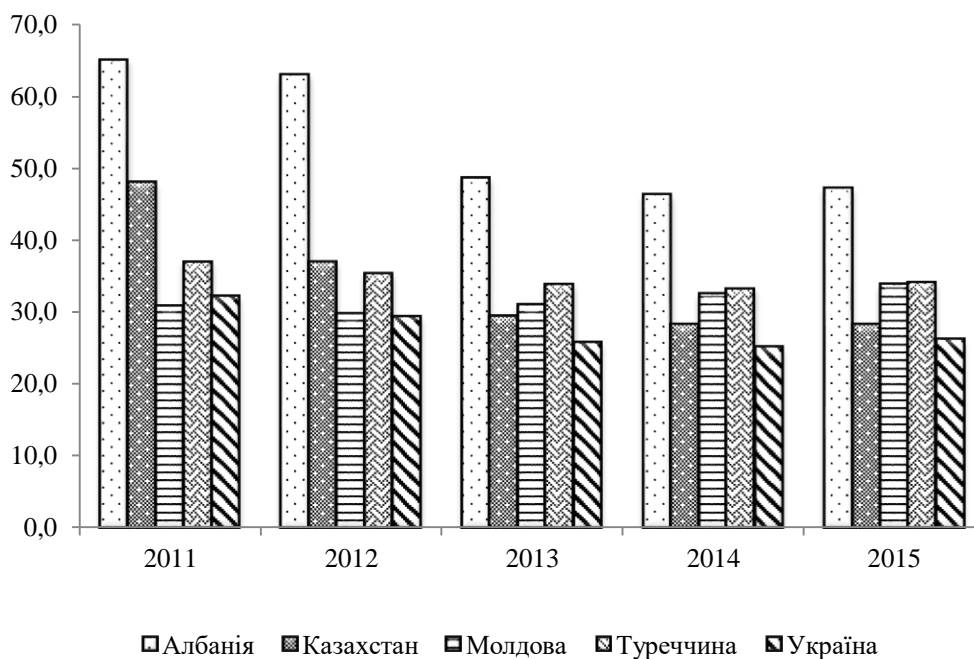


Рисунок 4.9 – Динаміка рівня неофіційного працевлаштування в Україні та деяких країнах світу за 2011-2015 рр. [314]

Одержані результати засвідчили наявність оберненого зв'язку між рівнями офіційного та тіньового працевлаштування. Якщо рівень неформальної зайнятості населення з 2013р. до 2015 р. збільшився на 2,8 %, то рівень офіційного працевлаштування зменшився на 2,3 % (56,7 % порівняно з 59,7 %).

Останні два роки характеризуються скороченням рівня неофіційного працевлаштування (майже на 3,5 %), що з одного боку, може бути результатом позитивних процесів у країні, а з іншого- за умови одночасного скорочення рівня офіційного працевлаштування на 0,6 % відображати погіршення ситуації на ринку праці в Україні загалом.

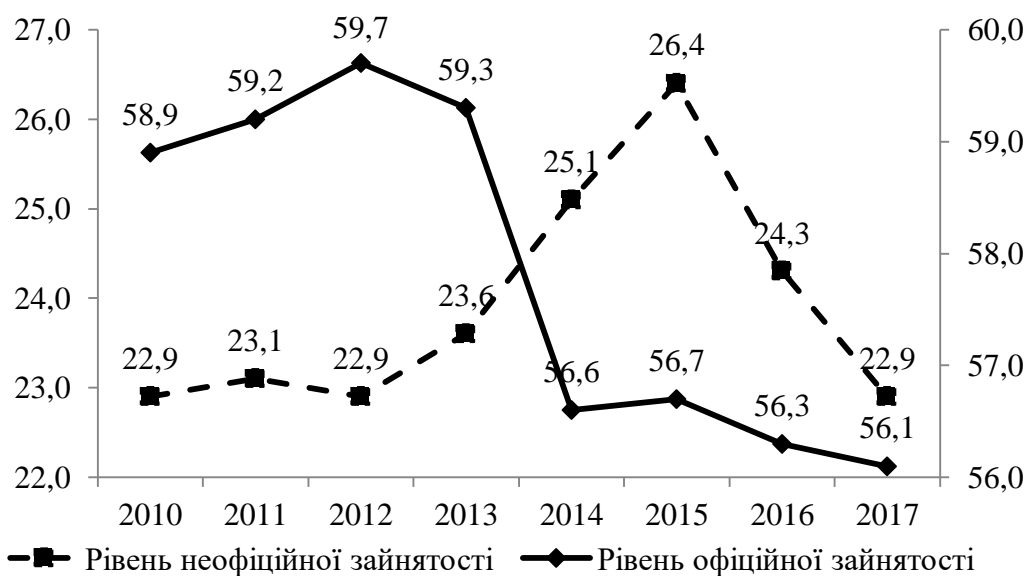


Рисунок 4.10 – Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості населення в Україні за період 2010-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

О. О. Зубенко у своїй праці проводив аналіз основних драйверів неофіційного працевлаштування на прикладі м. Запоріжжя [276]. За результатами аналізу автор визначив, що лише 44,9 % населення мають офіційне працевлаштування. Водночас 23,4 % зайнятого населення мають неофіційне місце роботи, більша частина яких – особи, які не мають офіційного працевлаштування взагалі. Найменша частина вибіркової сукупності працює вдома за замовленнями. Структура вибірки залежно від характеру неофіційного працевлаштування наведена на рисунку 4.11.

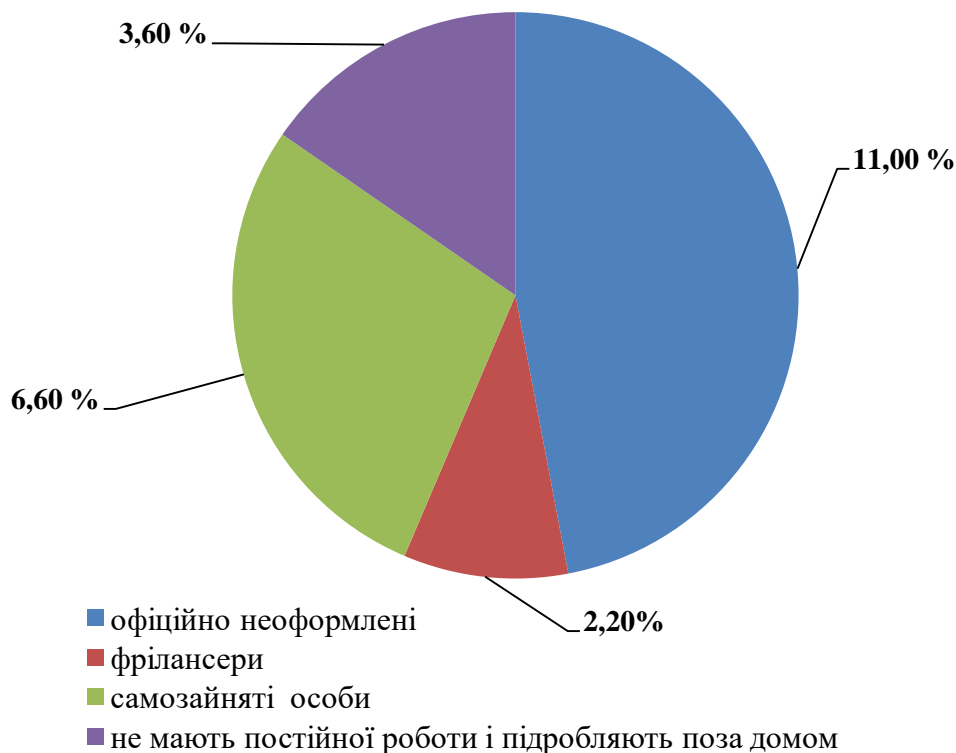


Рисунок 4.11 – Структура населення, яке неофіційне працевлаштування за характером діяльності

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

Ю. Харазішвілі [389] на основі економіко-математичного моделювання та офіційних даних СНР оцінював тіньову зайнятість в Україні за період 2010-2011 рр. автор стверджував, що рівень неофіційного працевлаштування перебуває на рівні 20,3 %, що дорівнює 30-40 % ВВП. Переважна більшість учасників неофіційного ринку праці зайнята у формальному секторі, реальна заробітна плата яких дорівнює 85-90 % від офіційно задекларованої.

Однак навіть за умови незначного скорочення рівня нелегального працевлаштування його обсяг є достатньо критичним і таким, що заслуговує більш детального аналізу з погляду дослідження передумов його виникнення та наслідків для соціально-економічного розвитку країни.

На сьогодні існує значна різноманітність підходів до визначення тіньової зайнятості. Так, серед науковців поняття «тіньова зайнятість» ототожнюється з такими дефініціями, як «незадекларована праця», «незареєстрована зайнятість»,

«прихована праця», «неформальна зайнятість», «нелегальна зайнятість», «неофіційне працевлаштування» тощо.

Організація економічного співробітництва і розвитку застосовує термін «прихована зайнятість», під яким мається на увазі законна діяльність, що не була задекларована в одному або кількох адміністративних органах.

Схоже визначення надає Європейська комісія [46], що визначає незадекларовану працю як будь-яку оплачувану діяльність, яка є законною за своїм характером, але не задекларована в органах державної влади, зокрема і внаслідок наявних відмінностей у системах державного регулювання держав - членів ЄС. Такі визначення усувають з поняття незадекларованої праці злочинну діяльність і роботу, яка не підлягає декларуванню.

Обсяг та розмір незадекларованої роботи варіюється залежно від характеру інституційного середовища кожної країни, основними елементами якого є:

- рівень податкового та соціального навантаження;
- значний рівень адміністративних витрат;
- невідповідність трудового законодавства новим формам діяльності;
- низький рівень конкурентоспроможності фірм найменш розвинених секторів економіки, які відчують потребу в низько кваліфікованій робочій силі;
- рівень культурного сприйняття неформальної економіки в суспільстві;
- легкість входження на ринок неофіційного працевлаштування;

Одночасно Європейська комісія виділяє чотири основні групи не задекларованих працівників:

- особи з двома та більше робочими місцями;
- економічно неактивне населення (студенти, домогосподарки, «ранні» пенсіонери);
- безробітні;
- нелегальні іммігранти.

До секторів економіки, у яких найбільш поширене незадеклароване працевлаштування належать:

- традиційні галузі, такі як сільське господарство, будівництво, роздрібна торгівля, громадське харчування та побутові послуги;
- виробничі та ділові послуги, де конкурентоспроможність суб'єкта господарювання переважно визначається обсягом витрат;
- інноваційні сектори, що використовують електронний зв'язок.

Водночас у межах дослідженнях Євробарометра виділяють такі види неофіційної діяльності:

- в межах офіційного підприємства – повністю або частково незадекларована діяльність, оплата праці за якою здійснюється «у конвертах»;
- як самозайнятої особи або роботодавця;
- як самозайнятого або разом із сусідами, друзями чи знайомими (іншими соціальними групами) з доставки товарів і надання послуг кінцевим споживачам.

Досить часто поняття тіньової зайнятості ототожнюється з дефініцією «тіньова економіка». Деякі автори наголошують на тому, що здійснення тіньової діяльності неможливе без повного чи часткового використання незадекларованої робочої сили, а тому розмежовувати ці поняття є не дуже коректним.

Водночас, у межах звіту до Проекту МОП «Зміцнення системи інспекції праці і механізмів соціального діалогу», підготовленого О. Цимбалом, автор зазначає, що ці поняття є різними за сутністю оскільки «неформальна економіка виводиться з критеріїв ступеня формалізації та рівня організації, а незадекларована праця – з позиції відповідності положенням національного права» [390 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. У процесі аналізу автор виділяє спільні та відмінні риси неформальної економіки та незадекларованої праці, графічне порівняння яких наведено в таблиці 4.8.

Зафарбовані клітинки відображають неформальний сектор економіки. Сірі клітини належать до тієї частини неформальної економіки, яка відповідно до вимог законодавства підлягає обов'язковому декларуванню, але такою не є. Темно - сірим позначені види економічної діяльності, які фактично є тіншовими, але не вважаються такими, оскільки відповідно до чинного законодавства не підлягають реєстрації.

На нашу думку, ототожнення цих понять є не зовсім коректним, оскільки окремі їхні складові істотно відрізняються за змістом і характером реалізації.

Так, наприклад, досить часто здійснення тіншової діяльності відбувається на підприємствах, що вже функціонують, офіційно зареєстровані працівниками, факт зайнятості яких відображається в документації. Тіншова діяльність проявляється в невідображенні частини виробленої такими працівниками продукції на умовах погодинної оплати праці.

Крім того, до неофіційної економіки належать ті види діяльності, які внаслідок недосконалості трудового законодавства не підлягають реєстрації, а отже, і не розглядаються як тіншова трудова діяльність.

Водночас, до неофіційного працевлаштування належать види трудової діяльності, які здійснюються під виглядом окремих типів підприємництва (аутсорсинг, субпідрядні послуги), які насправді ними не є.

Досить часто незадекларована праця полягає в офіційному заниженні заробітної плати та виплаті різниці в «конвертах», скороченні офіційного робочого часу тощо (табл. 4.9).

Відповідно до «Методологічних положень щодо визначення неформальної зайнятості населення» [300] неформальна зайнятість визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального чи неформального секторів або в домогосподарствах впродовж звітного періоду та охоплює такі категорії зайнятих:

Таблиця 4.8– Порівняння дефініцій «неформальна економіка» та «незадекларована праця»

		За типом виробничої одиниці				
		Сектор формальних виробничих одиниць	Сектор неформальних виробничих одиниць		Сектор домогосподарств	
			неформальні підприємства, не охоплені дією законів	неформальні підприємства з порушенням вимог закону		
За типом робочих місць щодо статусу зайнятості	Формальні робочі місця	Формальна економічна діяльність		*		
	Неформальні робочі місця	Неформальна економічна діяльність, не охоплена законом				
		Неформальна економічна діяльність без додержання закону на практиці	НП	НП	НП	НП
		Неформальна економічна діяльність, не охоплена законом				
		Неформальна економічна діяльність без додержання закону на практиці	НП	НП	НП	НП

1 – Економічна діяльність працівників, які реєструють свою зайнятість на виробничих одиницях, розмір яких дозволяє діяти без оформлення згідно з вимогами національного законодавства

Таблиця 4.9 – Матриця перетину елементів неформального сектору та неформальної зайнятості

		За типом робочих місць щодо статусу зайнятості				
		Неформальні самозайняті особи	Неформальні роботодавці	Безкоштовно працюючі члени сім'ї	Неоформлені наймані працівники	Неформальні члени виробничих кооперативів
За типом виробничої одиниці	Сектор формальних підприємств					
	Сектор неформальних підприємств					
	Сектор домогосподарств	Самозайняті особи, що займаються виробництвом виключно для власного кінцевого споживання				
		неформальна зайнятість у формальному секторі та секторі домогосподарств (поза неформальним сектором)				
		зайнятість у неформальному секторі				

- особи, які працюють за власний кошт (самозайняті) та роботодавці, які працюють на власних підприємствах, у неформальному секторі;
- члени сімей, що працюють безкоштовно незалежно від того, працюють вони на підприємствах формального чи неформального секторів;
- наймані працівники, які виконують неформальні роботи, тобто не охоплені правовим чи соціальним захистом як особи, що працюють, не мають права на інші пільги, пов'язані із зайнятістю (наприклад, завчасне повідомлення про звільнення, вихідна допомога, щорічна оплачувана відпустка або лікарняний), а також наймані домашні працівники в домогосподарствах;

- члени неформальних виробничих кооперативів;
- самозайняті працівники, що виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства (якщо вони враховуються в зайнятому населенні). В Україні це категорія працівників не належить до складу зайнятого населення, а тому і не враховується до категорії неформально зайнятих.

Отже, на основі аналізу наявних дефініцій тіньової зайнятості та основних способів її реалізації можна виділити такі основні ознаки: незареєстрованість, соціальна незахищеність, ризикованість, нестабільність, нелегітимність, ухилення від сплати податків, короткостроковість (табл. 4.10).

Нелегальне працевлаштування є складним з погляду прогнозування та управління явищем, передумовами виникнення котрого є цілий спектр економічних, соціальних і політичних факторів, своєчасна ідентифікація яких сприятиме перегляду чинної політики протидії незаконному працевлаштуванню та підвищенню ефективності реалізованих заходів.

Серед всієї сукупності драйверів тіньового працевлаштування до тих, які чинять найбільший вплив на рівень нелегального працевлаштування, належать:

- 1) низька швидкість і якість реалізації економічних реформ у країні. В умовах євроінтеграційних процесів саме швидкість здійснення економічних, політичних і соціальних реформ стають ключовим вектором ухвалення рішень із боку міжнародних партнерів та інвесторів щодо доцільності інвестування коштів у країну;

Таблиця 4.10 – Основні характерні ознаки тіньової зайнятості

Елемент	Характерна ознака тіньової зайнятості
Працевлаштування	1. За усною домовленістю, на певний термін. 2. На умовах строкового трудового договору або цивільно-правової угоди без дотримання вимог трудового законодавства. 3. За офіційним трудовим договором, умови якого мають формальний характер та не виконуються роботодавцем
Умови оплати праці	1. Частково або повністю готівкою «у конвертах». 2. Почасова (за заниженими розцінками). 3. За гнучкими, нестабільними умовами (відсоток від реалізації, натуральна оплата, оплата в іноземній валюті тощо). 4. За результатами праці без чіткого визначення критеріїв (якісних і кількісних показників)
Розмір оплати праці	1. За домовленістю, без урахування норм законодавства про оплату праці. 2. Може змінюватися залежно від показників економічної діяльності та суб'єктивного оцінювання роботодавцем результатів роботи працівника
Організація робочого часу	1. Гнучкий нерегламентований графік. 2. Регламентований графік із порушенням (перевищенням) законодавчо визначеної тривалості робочого дня (тижня)
Умови праці	1. Не відповідають встановленим нормам і стандартам. 2. Відповідають установленим нормам, але можуть бути змінені (погіршені) роботодавцем. 3. За створення відповідних санітарних умов, належну експлуатацію обладнання та безпеку праці на робочому місці відповідає працівник
Право на оплачувану відпустку	1. Відсутнє. 2. Надається, але не оплачується. 3. Надається в неповному обсязі
Право на лікарняний	1. Відсутнє; 2. Надається і фіксується, але не оплачується
Наявність додаткових пільг і соціального пакету	1. Відсутнє. 2. Вибірковий доступ. 3. За домовленістю, але не обов'язково виконується роботодавцем
Соціальний захист	1. Відсутній або обмежений доступ до державних соціальних гарантій. 2. Можлива компенсація в разі настання нещасного випадку

	на виробництві, розмір якого встановлюється роботодавцем особисто
Вирішення трудових конфліктів	1. Мовчазна згода з позицією роботодавця. 2. Звільнення працівника
Умови звільнення	1. Припинення трудових відносин, ініційоване роботодавцем без завчасного попередження працівника та без виплати компенсації. 2. Закінчення терміну домовленості або виконання обсягу робіт
Можливість обстоювання трудових прав	Відсутня в більшості випадків через складність юридичного встановлення факту трудових відносин і відсутності профспілкової організації

Саме активізація інвестиційно-інноваційної активності може слугувати передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності країни, створення нових робочих місць, поліпшення умов праці тощо;

2) затяжна економічна криза, що супроводжується скороченням виробництва в переважній більшості видів економічної діяльності, банкрутством підприємств, зниженням частки середнього та малого бізнесу в країні, погіршенням умов для здійснення підприємницької діяльності.

Одним із визначальних економічних факторів, що чинить вплив на ухвалення рішень на користь тіньового сектору ринку праці є рівень заробітної плати. Незважаючи на те, що впродовж останніх років рівень мінімальної заробітної плати в країні істотно зріс (з 1 600 грн у 2016 році до 3 723 грн у 2018 р.), її значення у порівняно з іншими країнами світу є набагато нижчим, що в кінцевому підсумку призводить до відпливу частини трудових ресурсів у «тінь» і відповідно ухилення від оподаткування.

Виконане на рисунку 4.12 порівняння рівня мінімальної заробітної плати в Україні та деяких країнах світу дало можливість зробити висновок про те, що в Україні, незважаючи на низку економічних і соціальних реформ, рівень матеріального добробуту, захищеності населення, є набагато нижчим за решту країн світу. Так, найвищий розмір мінімальної заробітної плати мають Люксембург, Нідерланди та Франція (1 500 євро та більше), найнижчий – Україна (111,6 євро);

3) низький рівень довіри до інституту влади в країні. Така ситуація зумовлена низкою причин, основними з яких є низька якість послуг, що надаються державою.

Зважаючи на той факт, що основною функцією органів державної влади в країні є створення сприятливих умов для життя та праці індивіда, надання йому соціальних та економічних гарантій, саме доступність і якість державних послуг формують умови для зростання довіри до влади та розуміння необхідності сплати податків і зборів як основи для розширення переліку гарантованих послуг.

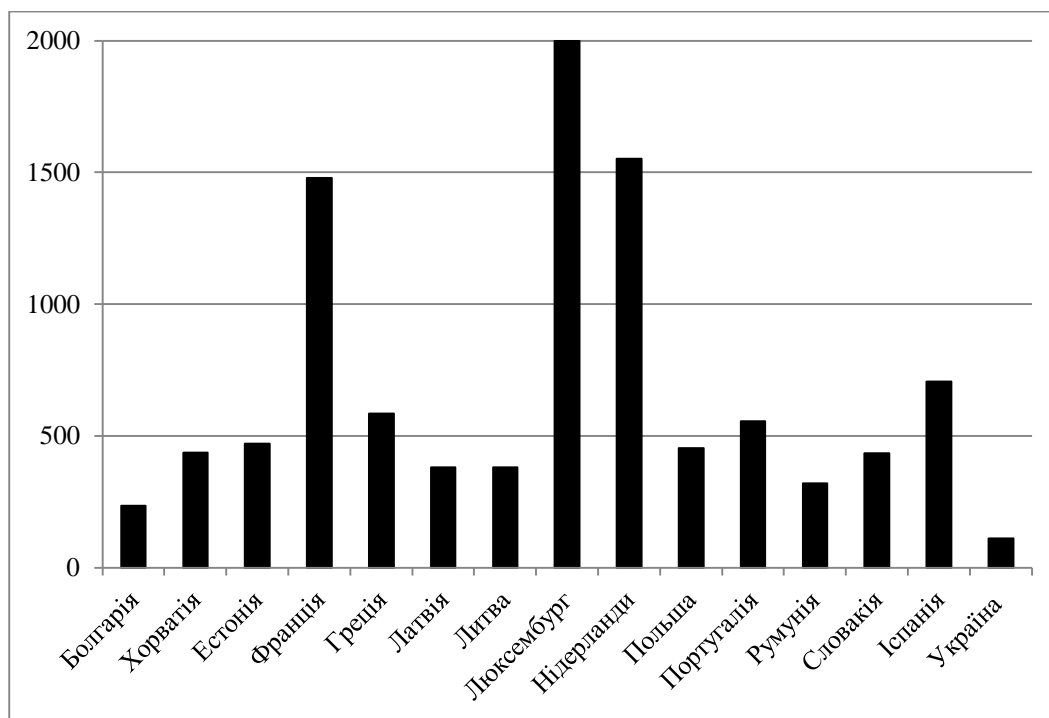


Рисунок 4.12 – Рівень мінімальної заробітної плати у 2017 році в Україні та деяких країнах світу

Джерело: побудовано автором на основі даних [314]

Однак на сьогодні в Україні якість послуг, спрямованих на життєзабезпечення громадян (медичні, комунальні, послуги у сфері освіти) є на низькому рівні;

4) недосконалість наявного ринку праці. Економічна криза в Україні поглибила процеси порушення роботодавцями законодавства у сфері трудових відносин. За останній період спостерігається збільшення кількості випадків затримання заробітної плати, погіршення умов праці, недотримання трудової дисципліни, збільшення тривалості робочого дня.

Аналіз основних драйверів тіньового працевлаштування дозволив провести її систематизацію та виокремити основні її риси (таблиця 4.11).

Нехтування державою переліченими проблемами на ринку зайнятості населення лише поглиблює кризову ситуацію в країні та призводить до пошуку фізичними і юридичними особами нових механізмів ухилення від оподаткування за допомогою розбудови ринку неофіційних трудових відносин.

Отже, на сьогодні платниками податків напрацьовано значне різноманіття схем з мінімізації суми своїх зобов'язань:

- створення фіктивних підприємств із фальшивими адресою та контактними даними, які не мають на своєму балансі жодних активів. Після укладання трудових договорів ці підприємства оголошуються банкрутами та відповідно звільняються від сплати внесків на соціальне страхування;

- здійснення фіктивної самозайнятості. Особи, що працюють у фізичної особи - підприємця самостійно реєструють себе і сплачують страхові внески. Отже роботодавець звільняється від сплати податкових зобов'язань, а до бюджету надходить значно менша сума податків. Компенсація виплаченої суми податкових платежів може виплачуватися працівнику разом із заробітною платою;

- одним із найбільш поширених методів ведення трудових відносин у сфері комунікаційних технологій, інформатизації, програмного забезпечення є повна неофіційна виплата заробітної плати;

- оформлення найманих працівників із частковим декларуванням розміру їх заробітної плати. Зазвичай у фінансовій звітності відображається частина заробітної плати (мінімальний її розмір), яку реально отримують працівники, решта коштів видається «в конверті».

Крім того, досить часто власники підприємства не відображають понаднормові години праці, різноманітну матеріальну допомогу.

Проведений аналіз сучасних тенденцій податкового регулювання процесів детінізації економіки свідчить про наявність широкого спектра драйверів тіньового виведення коштів із залученням широкого кола учасників, як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку органів державної влади, основними з яких є: нестабільність законодавчої бази, високий рівень корупції в країні, складність ведення бізнесу.

Таблиця 4.11 – Драйвери неофіційного працевлаштування в Україні

Драйвер	Сутність	Наслідок
Економічні	Низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки, високе навантаження на фонд заробітної плати та високий рівень заборгованості з виплати заробітної плати	Зростання рівня трудової міграції, перехід частини активного населення в тінь, приховування частини своїх доходів, неофіційне працевлаштування
	Розбалансованість ринку праці та освітніх послуг	Посилнюються перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців
	Несприятливі умови для ведення легального бізнесу	Зростання тіньового сектору економіки
Соціальні	Низький рівень життя населення	Розвиток прихованих видів економічної діяльності
	Високий рівень безробіття	Орієнтація населення на отримання доходів будь-яким способом
Політичні	Низький рівень довіри до державних інституцій	Ухилення від оподаткування та внесків у соціальні фонди
	Неефективна система покарання за порушення податкового та трудового законодавства, високий рівень корупції	Зниження ефективності та частоти провадження справ про порушення законодавства, зростання неформальних відносин у країні
	Низька якість державних послуг	Зниження мотивації населення до наповнення бюджету та соціальних фондів, погіршення умов життя

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі даних [263]

З огляду на достатньо високий рівень тінізації економіки України щодо решти країн світу та низькі показники ефективності податкового регулювання цих процесів потреба в пошуку не лише нових інструментів протидії схемам незаконного виведення коштів, але й пошуку ефективних податкових механізмів детінізації економіки набуває значної актуальності. Незважаючи на певні напрацювання в напрямку реалізації державної політики, спрямованої на протидію незаконному виведенню коштів, їхня результативність залишається низькою. Це передусім призводить до зниження обсягів бюджетних надходжень, зростання рівня податкового навантаження на платників і формує

передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки.

Отже, встановлення оптимального рівня податкового навантаження на економічних суб'єктів, ідентифікація всіх можливих схем тінізації доходів, зокрема і за допомогою зниження обсягу податкових зобов'язань, зниження податкової вартості товарів, сприятиме створенню сприятливих умов до підвищення ефективності державного управління країною та зростання темпів її економічного розвитку.

Головними драйверами розвитку тіньових трудових відносин в Україні на сьогодні є низький рівень матеріального добробуту населення, невисокі заробітні плати, суттєвий обсяг податкового навантаження.

З огляду на достатньо високу частку сектору тіньового працевлаштування на ринку праці України щодо решти країн світу та низькі показники ефективності державного регулювання цих процесів значно актуалізується потреба в застосуванні інноваційних інструментів протидії схемам незаконного працевлаштування, зокрема і завдяки трансформації векторів реалізації економічної та соціальної політики в країні. Незважаючи на певні напрацювання в напрямку підвищення рівня матеріального добробуту населення, створення сприятливих умов праці, надання соціальних гарантів, із метою зростання привабливості офіційного ринку праці в країні їх результативність залишається досить низькою.

На сьогодні динаміка розвитку неформального сектору ринку праці має загрозливий характер, оскільки істотно впливає на рівень економічного розвитку країни. Приховане працевлаштування призводить до зменшення обсягів надходжень до бюджету, а отже, й неможливості фінансувати мінімальний гарантований державою обсяг послуг.

Таблиця 4.12 - Основні методи оцінювання масштабів тіньової зайнятості та оцінювання доцільності їхнього застосування в Україні

з/п	Найменування методу	Характеристика методу	Оцінка доцільності застосування методу в Україні
<i>Прямі методи</i>			
1	Методи опитувань та анкетувань (соціометричні, стандартизовані, глибинні, фокусовані)	Отримання інформації про зайнятість у малих групах або домогосподарствах виведення на цій основі рівня ТЗ. Вплив на результати застосування має відвертість респондентів і коректність методики віднесення суб'єктів господарювання та найманих працівників до неформального (тіньового) сектору	Поширені в ЄС та застосовуються Держстатом України для обстеження домогосподарств на умови життя, економічну активність і зайнятість. Доцільний для використання, зокрема, як джерело даних для оцінювання ТЗ
<i>Непрямі методи</i>			
2	Метод PREALC	Базується на тезі про низьку продуктивність праці зайнятих у тіньовому секторі. На першому етапі визначаються сектори з найнижчою продуктивністю праці. На другому – кількість працівників у цих секторах на підставі статистичних даних і відбувається вилучення з неї кількості працівників із вищою освітою, що дає кількість зайнятих у «тіні»	Використання цього методу в Україні проблематично через залучення до ТЗ значної кількості кваліфікованих працівників і відповідного сумніву в низькій продуктивності праці в тіньовому секторі
3	Метод «неврегульованого ринку праці»	Перший алгоритм передбачає оцінювання масштабів ТЗ через частку трудового внеску, що створюється працівниками, видаленими із системи соціального страхування. Другий алгоритм спирається на співвідношення всіх зайнятих і працівників мікропідприємств із кількістю 5 і менше осіб, припускаючи, що вони створюються саме для того, щоб уникнути втручання держави у їхню господарську діяльність	Цей метод нами не рекомендується для використання з огляду суперечливості віднесення всього дрібного бізнесу до тіньового сектору. До того ж для його застосування необхідні дані про зайнятих на дрібних підприємствах, які в Україні закриті для публічного дослідження

4	Метод Контіні	Спирається на припущення, згідно з яким зниження рівня зайнятості в зареєстрованому секторі ринку праці викликане перетоком робочої сили до незареєстрованого його сегмента. До того ж не розглядаються інші причини зміни пропорцій ОЗ і ТЗ	Метод можливий для використання, але йому перешкоджає вірогідне штучне завищення числа офіційно зайнятих, неповна зайнятість додаткова ТЗ та ін.
5	«Італійський метод» ІСТАТ	Порівняння даних про робочі місця, отримані в наслідок обстежень, з даними податкових органів, органів соцзабезпечення; перерахунок всіх зайнятих, працівників повним робочим тижнем, зайнятих частково на додатковій роботі в еквіваленті повної зайнятості. Одночасно здійснюється оцінювання розбіжності між величиною фактично відпрацьованого за тиждень робочого часу і офіційно зареєстрованого	Згідно з рекомендацією Європейського соціально-економічного комітету, дослідження ТЗ мають здійснюватися на основі цього методу. В Україні його також доцільно використовувати. Проте є ризик, пов'язаний із тим, що суб'єкти господарювання з метою ухилення від оподаткування можуть занижувати у звітності обсяг виробленої продукції та кількість працівників
<i>Змішані методи</i>			
6	Метод м'якого моделювання	Виділення сукупності чинників, що визначають тіньову зайнятість і впливають на її поширення, проведення розрахунків їхніх відносних обсягів	Результати будуть мати умовний характер, оскільки чинники, пов'язані з поведінкою суб'єктів трудових відносин складно оцінити. Може бути корисним для прогнозування поширення ТЗ

Оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО та єдиним соціальним внеском (ЄСВ) у роботі буде здійснено на основі даних про рівень середньої заробітної плати одного працівника, що формується в офіційному секторі національної економіки. В подальшому залежно від ставки ПДФО та єдиного соціального внеску буде визначено обсяг податкових розривів за цими платежами.

Вихідні дані для розрахунків для України наведені в таблиці 4.13.

Таблиця 4.13 - Вихідні дані для розрахунків обсягів податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб та єдиним соціальним внеском в Україні

Рік	З/п 1 працівника за 1 місяць	Кількість неофіційно працевлаштованих, тис осіб	Ставка ПДФО	Ставка ЄСВ	Розмір мін з/п
2010	2250,00	4640914	0,15	0,35	888,25
2011	2648,00	4694844	0,15	0,35	972,50
2012	3041,00	4410861	0,15	0,35	1098,08
2013	3282,00	4558151	0,15	0,35	1152,92
2014	3480,00	4536398	0,15	0,35	1218,00
2015	4195,00	4308118	0,15	0,35	1271,33
2016	5183,00	3961200	0,18	0,22	1438,50
2017	7104,00	3695600	0,18	0,22	3200,00
2018	8865,00	3541300	0,18	0,22	3723,00

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

На основі даних Світового банку, щодо зміни рядів даних, на яких базується визначення обсягів податкових розривів за даними платежами проведено оцінювання втрат податкових платежів для 34 країн Європейського Союзу. Результати розрахунків наведені в таблиці 4.14.

Таблиця 4.14 – Обсяги податкових розривів за ПДФО в країнах Європейського Союзу

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Австрія	233172212,5	229759041,3	222869626,3	22512429,34	229310062,6	236788417,7	23977389	243473812,9	241331084,7
Бельгія	216282498,7	225610668,3	235626729,4	243602475,3	238489214	237937171,4	236088144	232240060,2	236818237,7
Болгарія	4661309,379	4625463,2	4769106,592	4861841,403	4789502,968	4905246,966	4829048,484	4914783,53	4864047,278
Хорватія	23608430,9	22368906,54	21527785,44	21135362,61	21785438,81	21974916,58	21822917,37	20630553,93	21238257,31
Кіпр	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Чеська Республіка	38135505,44	38245621,65	39108918,99	5756661,387	56820405,32	60865166,77	64204278,69	68707444,57	68243472,52
Данія	204718364	208678647,7	166676645,5	205540146,8	217075393,1	222160562,7	234132648,3	228231643,1	238920676,7
Естонія	5299709,847	5315644,364	5517630,154	5703423,421	5948498,021	611363,2373	6465224,007	6661012,374	6848820,736
Фінляндія	141049590,7	145857603,4	144018198,4	139287379,5	138600459,9	147074325,4	154810840,2	152664849,4	156537798,5
Франція	1128448266	1107146345	1215934088	1221957857	1234778017	636418691,1	636252722,5	1404626920	1412735602
Німеччина	94876776,42	917865431,2	922651200,1	978868750,9	990312199,2	1051204707	1056271625	1093407430	10656324940
Греція	268921287,4	237006192,7	210703575,7	176902342,7	177911197	180703616,1	19589292,43	196853271	200636833,5
Угорщина	57220828,57	29775452,69	28958947,31	29189166,14	3039096,452	30274812,9	30248822,17	33042552,64	311741934,8
Ісландія	13662415,69	14616419,96	15036924,84	1555980,612	16242025,57	17806491,27	19483922,72	21658075,94	22019725,69
Ірландія	10556483,6	99803768,56	96182558,1	97876878,83	100474762,4	104305620,2	107847166,9	113986091,9	115168390,8
Італія	1181279192	1188137067	1153544397	1168264334	1181735272	118510019,8	1213215294	1200868481	1200244107
Латвія	7406555,255	7075570,894	7601102,523	7742542,014	8566638,625	9040329,855	9296876,736	9496248,653	12983389,07
Литва	738386,9446	8027308,421	8276924,031	8634607,158	9016607,848	9439861,846	10073488,76	11041780,92	11306085,61
Люксембург	1087756,74	11489489,61	11640581,56	11647232,78	12123255,12	13094940,71	13939778,13	16526357,8	15812409,48
Мальта	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Нідерланди	429376594	754455447,8	753818771,5	742513814	730437048,1	765767156,7	775079851	775242240,4	779743542,2
Норвегія	7817820,198	82926480,19	83628616,42	88231099,7	91323677,91	93902205,48	95767182,75	99632741,85	103166221,9
Польща	535316346,8	53107143,51	535207857,9	536662882,6	549520273	54816571,78	568446298,9	586739631,4	588335425,6
Португалія	146141627,8	143167914,2	136054037,7	142149797,6	143999980,5	146749220,9	151571061	155612508,6	159084460,1
Румунія	63775779,25	62108742,92	58624964,36	58087068,16	59573432,08	61351501,95	61068810,35	61562191	38798220,88

Сербія	3630950,299	3692928,501	3768457,608	3424193,42	4508069,66	5863136,576	6110444,78	7498197,358	5028821,925
Словацька Республіка	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Словенія	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Іспанія	788819700,1	828692206,5	999621514	938747312,8	968204420,7	896011461	885100257,9	918550062,4	9274378835
Швеція	177444584,7	183873184,7	184730874,2	188985908	194396134,8	203914217,7	210620944,3	216950746,7	222236121
Швейцарія	2126129,687	225023172,4	220478957	227607510,9	234630028	240004634,2	24086779,19	244580838,4	241267684,4
Туреччина	374065554,9	393737950,3	405619864,4	416004958,3	429283778,1	439725094	477236846,3	538885047,1	547166050,7
Об'єднане Королівство	908186934,3	91656160,05	906114472,4	824604573,6	847063913,7	879357357,2	919534015,2	956136051,1	93622562126

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати розрахунків обсяги податкових розривів за ПДФО та єдиним соціальним внеском наведені на рисунку 4.13.

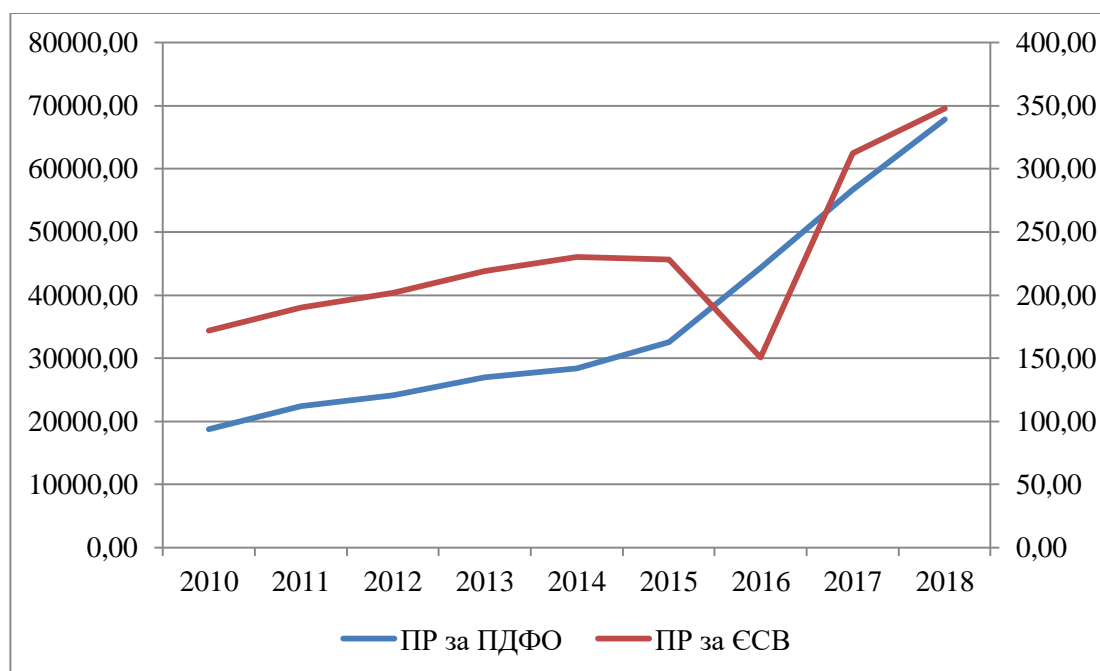


Рисунок 4.13 – Динаміки зміни обсягів податкових розривів за ПДФО та ЄСВ в Україні

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати проведеного аналізу засвідчили, що темп приросту обсягу ПР за ПДФО за 2010–2018 рр. становить 260,78 %, а за єдиним соціальним внеском – 102,77 %. Водночас частка зайнятого в тіньовому секторі економіки України населення за цей період скоротилася лише на 1,3 % (із 22,9 % у 2010 р. до 21,6 % у 2018 р.), в середньому за цей період вона становить 23,6 %, що не перевищує середньосвітовий рівень. Зіставлення цих даних засвідчує наявність істотних проблем у сфері адміністрування цих податків та низьку ефективність процесів податкового реформування у цій сфері. Так, після зростання у 2016 р. ставки ПДФО з 15 % до 18 % річний темп приросту обсягів ПР за цим податком зріс майже в тричі (у 2014 р. – 6 %, у 2015 р. – 14 %, у 2016 р. – 36 %, у 2017 р. – 28 %, у 2018 р. – 20 %). У той самий час зниження у 2016 р. ставки

ЄСВ з 34,7 % до 22 % не призвело до скорочення обсягів відповідних ПР (у 2016 р. він становив 150,43 млн грн, у 2017 р. – 312,2 млн грн, у 2018 р. – 348,06 млн грн). У цілому в Україні загальний обсяг ПР за цією групою платежів у 2018 р. становив 68158,28 млн грн, тобто майже 2 % від ВВП країни.

Оцінювання обсягів ПР за ПДФО та соціальними внесками здійснено і для 34 країн Європи на основі даних Світового банку. Розрахунки засвідчили, що рівень тіньової зайнятості коливається в межах 7–28 %, а стала позитивна динаміка щодо зниження обсягів тіньового працевлаштування відсутня. До країн із найвищим рівнем тіньової зайнятості віднесено Грецію, Польщу, Словацьку Республіку, Туреччину, з найнижчим – Німеччину, Бельгію, Латвію, Люксембург. Аналіз темпів зміни обсягів ПР за цими податками за 2010–2018 рр. засвідчив поступове їх зростання майже в усіх країнах (на 78 % – у Чехії, на 81 % – у Нідерландах, на 46 % – у Туреччині тощо). Найнижчими темпи зростання обсягів цих ПР виявилися в Австрії (3,5 %), Болгарії (4,35 %), Італії (1,61 %).

4.4 Формування податкових розривів як наслідок асинхронізації результатів зовнішньоекономічної діяльності країни

В сучасних умовах функціонування світової економіки, що супроводжуються посиленням глобалізаційних економічних процесів, зростанням ступеня дивергенції економік та рівня їх відкритості, дедалі більша кількість економічних суб'єктів господарювання виходять на нові іноземні ринки товарів та послуг.

Поряд з економічними причинами даних дій, що лежать у площині легальних відносин: зростання обсягів реалізації товарів та послуг, пошук якісної та дешевшої сировини, залучення інвестицій, тощо, досить часто однією із причин виступає можливість маніпулювання вартістю експортно-імпортних операцій з метою зменшення обсягу своїх податкових зобов'язань.

До найбільш поширених схем мінімізації податкового зобов'язання при експортно-імпортних операціях належать:

- заниження фактурної вартості товарів або сировини (у тому числі і за допомогою демпінгування цін);
- ввезення товарів під виглядом транзиту, з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків і зборів;
- не зарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних;
- приховування працівниками отриманих за кордоном доходів і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом;
- ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги;
- перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі, з метою отримання пільг при оподаткуванні;
- підміна реалізованого товару знову завезеним без відображення цього факту у звіті про обсяги реалізації;
- штучне завищення/заниження митної вартості товарів при реалізації операцій імпорту/експорту.

Реалізація всіх зазначених схем мінімізації доходів призводить до суттєвого зниження обсягів податкових платежів до бюджету та, як наслідок, погіршення показників економічного розвитку країни. Відповідно до Податкового кодексу та інших нормативно-правових актів України, здійснення експортно-імпортних операцій передбачає сплату наступних платежів:

- ввізного та вивізного мита;
- акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції);
- ПДВ із імпортованих на територію України робіт, послуг та з ввезених на територію України товарів;

- єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них.

В цілому на сьогоднішній день, зазначені платежі займають вагому роль у структурі доходів державного бюджету. Як свідчать наведені в таблиці 1 дані, їх частка складає практично 40%. Таким чином, можна зробити висновок, що маніпулювання з вартістю митних товарів та послуг може суттєво позначитися на обсягу бюджетних надходжень. Найбільшу питому вагу в структурі митних платежів займає ПДВ – майже 80% всіх митних надходжень, найменшу – вивізне мито (в середньому 0,28%).

Крім того проведений на рисунку 4.15 порівняльний аналіз динаміки зміни обсягів експортно-імпортних операцій та тінізації доходів, засвідчив наявність зворотного зв'язку між їх обсягами. Так, зростання обсягів операцій з експорту та імпорту товарів та послуг супроводжувалося одночасним зниженням рівня тінізації. В той же час, скорочення обсягів експортно-імпортних операцій відбувалося в умовах зростання тінювих потоків. Поряд з об'єктивними причинами, пов'язаними зі суттєвим зростанням курсу іноземних валют в Україні в 2014-2015 роках, затяжною економічною кризою, падінням обсягів виробництва, необхідно враховувати і той факт, що саме кризові процеси в країні є каталізатором зростання тінювих фінансових потоків і скорочення офіційно задекларованих обсягів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Таблиця 4.15 – Надходження митних платежів до державного бюджету України, млрд. грн.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ввізне мито	8,56	10,46	12,99	13,26	12,39	39,88	20,00	23,90	26,56
Вивізне мито	0,29	1,31	0,20	0,08	0,22	0,42	0,37	0,64	0,52
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів	4,60	7,82	8,95	8,95	16,86	24,33	35,01	41,99	45,99
ПДВ із імпортованих на територію України робіт, послуг	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	-0,01
ПДВ з ввезених на територію України товарів	73,35	96,02	96,54	96,54	107,29	138,76	181,45	250,53	278,10
Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України	0,15	0,18	0,18	0,18	0,21	0,27	0,35	0,43	0,89
Плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них	0,07	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,07	0,07	0,07
Доходи державного бюджету	240,62	314,62	346,54	339,23	357,08	534,69	616,27	793,44	928,11
Частка митних платежів в структурі доходів державного бюджету	0,36	0,37	0,34	0,35	0,38	0,38	0,38	0,40	0,38

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

тис. дол. США

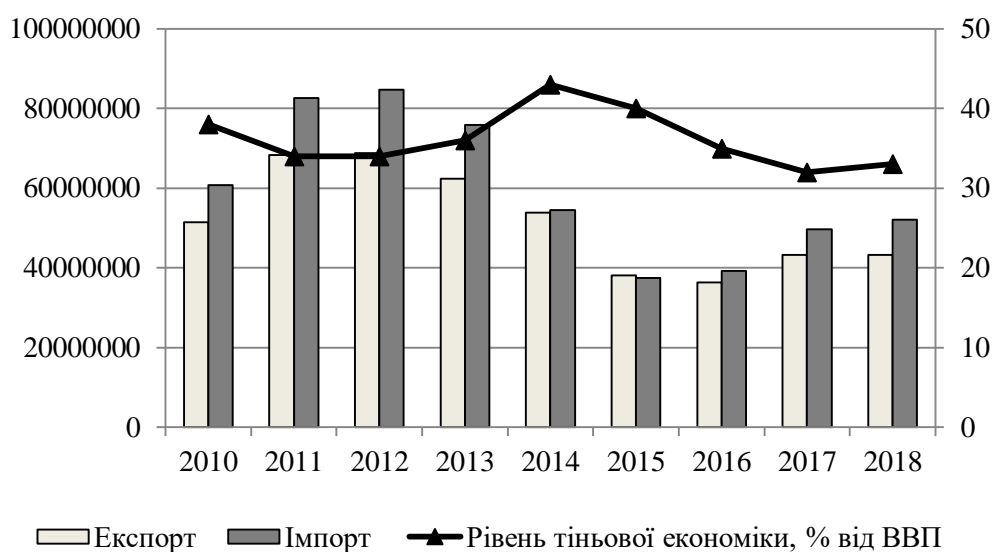


Рисунок 4.14 – Динаміка зміни обсягу експортно-імпортних операцій та рівня тінізації економіки в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про вагомую роль експортно-імпортних операцій в економічному житті країни. Зважаючи на суттєву частку митних платежів в структурі доходів державного бюджету важливого значення набуває посилення контролю з боку держави за повнотою декларування доходів за даними операціями та сплати митних платежів. Нажаль, тенденції зміни рівня тінізації економіки свідчать про суттєві недоліки існуючої політики детінізації доходів економічних суб'єктів. Недосконалість нормативної бази, високий рівень корупції в державі, значне різноманіття схем нелегального виведення коштів – все це лише поглиблює дані процеси та загострює економічну кризу в країні.

Вирішення зазначених проблем має бути першочерговим завданням держави на шляху у боротьбі з тіньовим виведенням коштів та подальшою їх легалізацією.

Сучасні світові трансформаційні перетворення відбуваються під впливом екзогенних та ендогенних факторів, які з одного боку виступають стимуляторами даних процесів, а з іншого – поглиблюють дисбаланси в країні. Одним із найбільш впливових факторів для країн з низьким та середнім рівнем розвитку є тінізація економіки. Саме нелегальні фінансові операції стримують інвестиційний та інноваційний розвиток країни, знижують темпи її соціально-економічного розвитку. Побудова ефективної політики нейтралізації та мінімізації впливу даних факторів можлива лише за умови ґрунтованого дослідження всіх каналів приховування доходів та визначення обсягу кожного з них. Зважаючи на низьку ефективність традиційних підходів до управління тінізацією економіки застосування інноваційних методів оцінки, що базуються на визначенні обсягу податкових розривів в економіці може слугувати запорукою підвищення ефективності існуючого інструментарію державного управління в даному напрямі. Ця стаття узагальнює аргументи та контраргументи в межах наукової дискусії щодо оцінки обсягу податкових розривів в економіці в контексті зовнішньоекономічної діяльності країни, як одного із інструментів мінімізації податкових зобов'язань. Систематизація наукових напрацювань з означеної проблематики засвідчила, що серед науковців не існує одностайності щодо визначення ролі податкових розривів в економіці та їх взаємозв'язку з зовнішньоекономічною діяльністю країни, що значно актуалізує необхідність подальших емпіричних досліджень у даному напрямку, спрямованих на визначення обсягу податкових розривів в розрізі експортно-імпоротної діяльності та їх впливу на показники економічного розвитку країни

Сучасні тенденції економічного розвитку в глобальному та національному вимірах базуються на процесах широкомасштабної трансформації механізмів руху капіталу, які змінюють структуру та способи розміщення фінансових активів і викликають необхідність пошуку нових каналів їх залучення. Посилення євроінтеграційних процесів, нівелювання економічних та політичних кордонів, збільшення масштабів експортно-

імпортних операцій створюють передумови до розширення каналів тіньового виведення коштів за кордон та збільшення обсягів нелегальних операцій в країні.

Соціально-економічний розвиток більшості країн світу середнього та низького рівня розвитку, що супроводжується невисокими темпами зростання ВВП, значним рівнем неофіційного працевлаштування, безробіття, інфляційними процесами в країні, свідчить про необхідність пошуку нових механізмів управління та інструментів регулювання діяльності економічних суб'єктів, що забезпечать, з одного боку, збалансованість розвитку всіх складових економічної системи, а з іншого – сприятимуть зростанню рівня економічної безпеки держави.

Наявні численні теоретичні та емпіричні дослідження не дозволили отримати однозначної відповіді на дане питання. Однією із причин такої ситуації є той факт, що рівень чутливості показників економічного розвитку країни від рівня податкових розривів в економіці визначається не лише об'єктивними причинами їх взаємозв'язку, але й стабільністю економічного розвитку, рівнем економічної безпеки, інвестиційного потенціалу, наявністю економічної чи політичної кризи в країні. З іншого боку, наявна значка кількість наукових праць, що присвячені дослідженню рівня та обсягу лише окремих складових податкових розривів, переважно за такими податками як ПДВ, податок на прибуток підприємств. Крім того, враховуючи труднощі, що виникають при оцінці окремих компонентів податкового розриву, слід підкреслити, що будь-які оцінки податкового розриву є достатньо неточними та часто мають суб'єктивний характер.

Однак, на сьогодні, відсутні детальні дослідження рівня податкових розривів в розрізі окремих видів економічної діяльності (зокрема експортно-імпортних операцій), що дозволить визначити ті з них, що мають найбільший вплив на рівень економічного розвитку країни.

В сучасних умовах функціонування світової економіки, що супроводжуються посиленням глобалізаційних економічних процесів,

зростанням ступеня дивергенції економік та рівня їх відкритості, дедалі більша кількість економічних суб'єктів господарювання виходять на нові іноземні ринки товарів та послуг.

Поряд з економічними причинами даних дій, що лежать у площині легальних відносин: зростання обсягів реалізації товарів та послуг, пошук якісної та дешевшої сировини, залучення інвестицій, тощо, досить часто однією із причин виступає можливість маніпулювання вартістю експортно-імпортних операцій з метою зменшення обсягу своїх податкових зобов'язань.

В цілому на сьогоднішній день, платежі за експортно-імпортними операціями займають вагомую роль у структурі податкових платежів до бюджету. Не зважаючи на достатньо невисокий середньосвітовий рівень податкових платежів за експортно-імпортними операціями (4%), для деяких країн світу його значення знаходиться на рівні 20%. Таким чином, можна зробити висновок, що маніпулювання з вартістю митних товарів та послуг може суттєво позначитися на обсягу бюджетних надходжень. Для таких країн як Казахстан, Аргентина, Білорусь, Соломонові острови, найбільшу питому вагу в структурі митних платежів займає оподаткування експортних операцій, для решти аналізованих країн – податки та платежі на операції імпорту (від 4 до 37%).

Крім того, проведений на рисунку 4.15 порівняльний аналіз динаміки зміни обсягів експортно-імпортних операцій та тінізації доходів, засвідчив наявність зворотного зв'язку між ними. Так, зростання обсягів операцій з експорту та імпорту товарів та послуг за період 2010-2015 рр. для переважної більшості аналізованих країн супроводжувалося одночасним зниженням рівня тінізації. Водночас, скорочення обсягів експортно-імпортних операцій відбувалося в умовах зростання тіньових потоків. Поряд з об'єктивними причинами, пов'язаними зі зміною курсу національної валюти, економічною кризою в деяких країнах світу, зміною обсягів виробництва та інших показників економічного розвитку, вважаємо, що саме кризові процеси в країні є катализатором зростання тіньових фінансових потоків і скорочення офіційно

задекларованих обсягів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

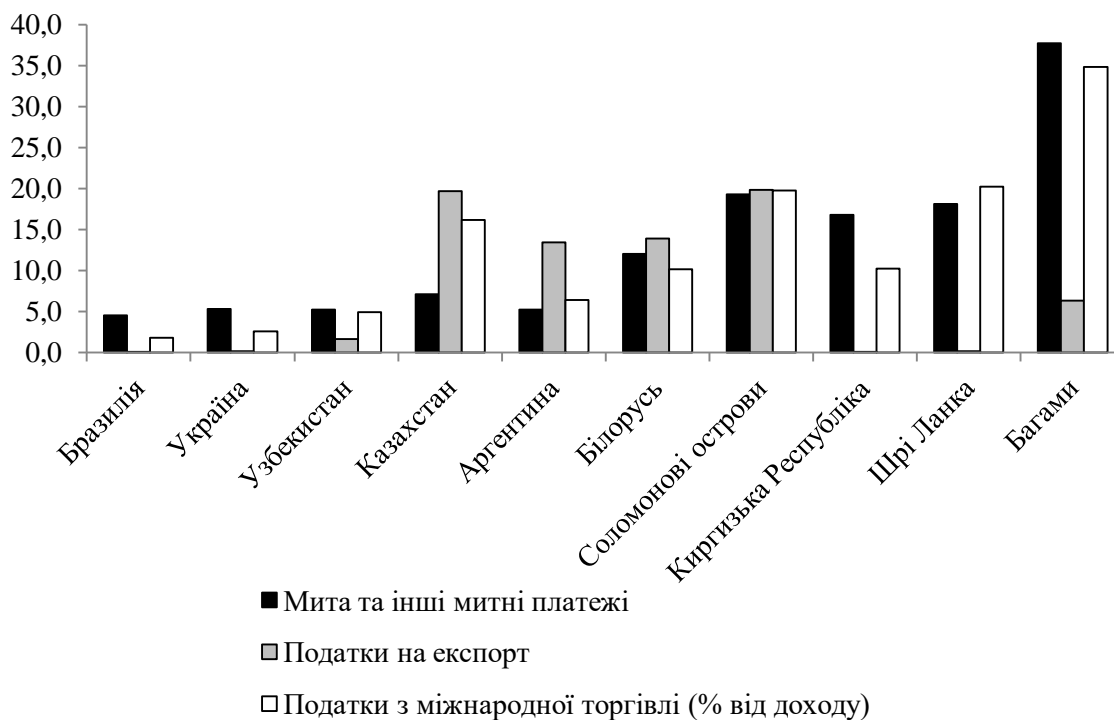


Рисунок 4.15 – Частка митних платежів у структурі податкових надходжень деяких країн світу за період 2010-2017 рр., %.

Джерело: побудовано автором на основі даних [312]

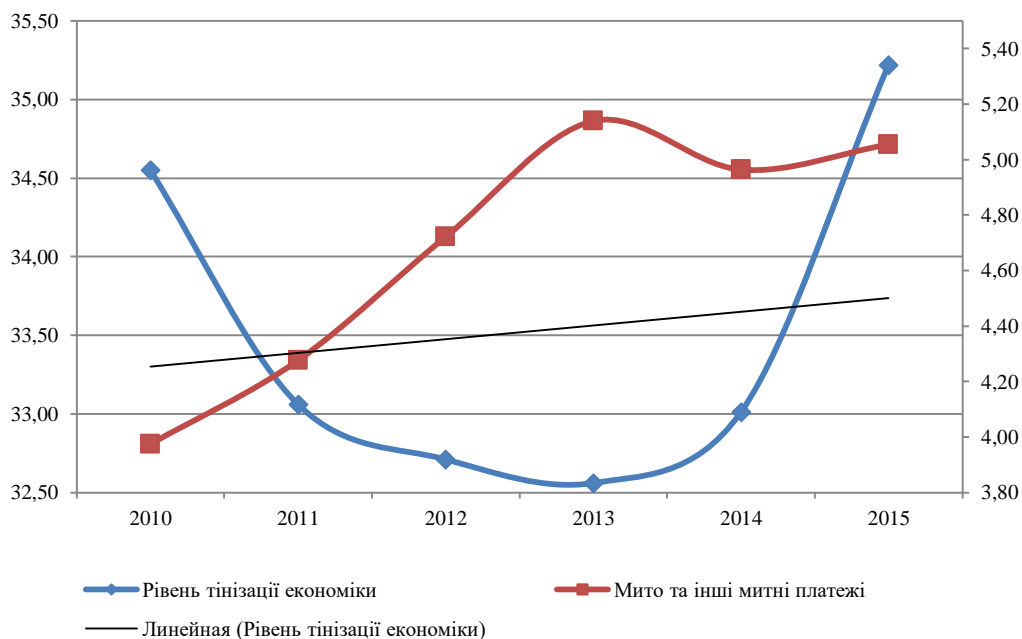
Отже, здійснений аналіз дозволяє зробити висновок про вагомую роль експортно-імпортних операцій в економічному житті країни. Зважаючи на істотну частку митних платежів у структурі доходів державного бюджету важливого значення набуває посилення контролю з боку держави за повнотою декларування доходів за даними операціями та сплатою митних платежів. На жаль, тенденції зміни рівня тінізації економіки свідчать про значні недоліки сучасної політики детінізації доходів економічних суб'єктів. Недосконалість нормативної бази, високий рівень корупції в державі, значне різноманіття схем нелегального виведення коштів усе це лише поглиблює зазначені процеси та загострює економічну кризу в країні, зокрема й за рахунок формування податкових розривів в економіці.

На сьогодні, за оцінками експертів, податкові розриви як індикатор втрат бюджету завдають великого збитку економічній системі країни. З точки зору поведінки платника податків це може стосуватися навмисних його дій, таких як податкове шахрайство, ухилення від сплати податків та агресивне податкове планування, однак втрата доходів також може бути спричинена недоглядом та неплатоспроможністю. Аналіз найбільш поширених схем мінімізації податкового зобов'язання за рахунок експортно-імпортних операцій наведено в таблиці 4.16.

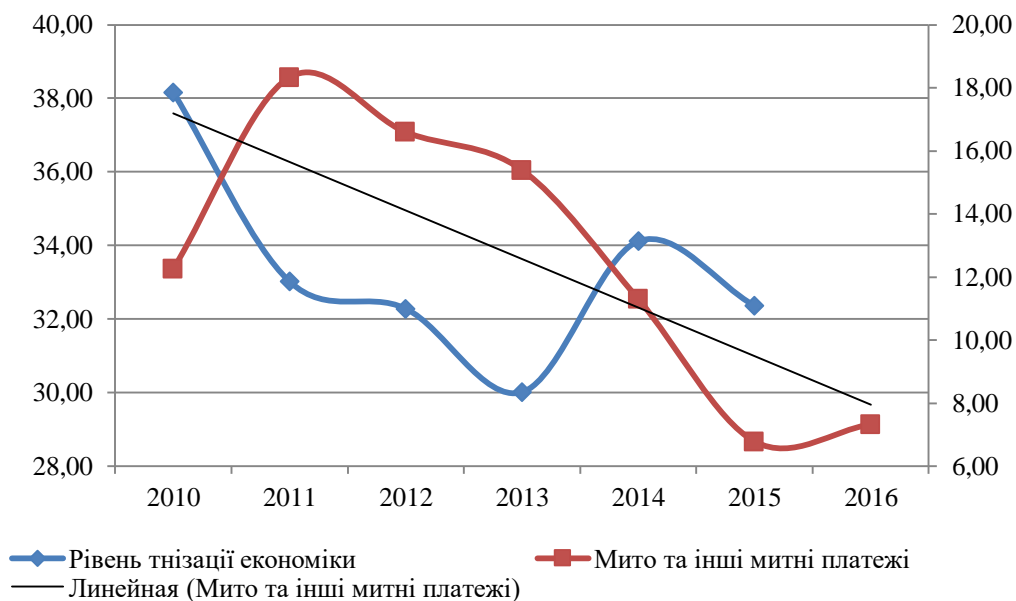
З цією метою, на нашу думку, доцільним є розроблення методичного підходу до оцінювання податкового розриву за експортно-імпортними операціями, що враховував би дані країни-експортера та країни-партнера. Так, наприклад, досить часто під час здійснення операцій експорту в країні експортері з метою уникнення оподаткування, декларують значно меншу кількість товару, ніж ту, що насправді вивозять за кордон, у той час, як країна-партнер декларує справжній обсяг імпорту.

За цих умов можна говорити про асинхронність зовнішньоекономічної діяльності країни. Питання асинхронності розвитку досліджували в наукових працях переважно з двох позицій: як характеристика ступеня стійкості економічної системи та як притаманна більшості економічних систем властивість.

Аналіз рівня асинхронності експортно-імпортної діяльності країни полягає в зіставленні вартості експорту/імпорту країни-виробника та вартості імпорту/експорту країни-партнера. Оцінювання впливу зовнішньоекономічної діяльності на Індекс двосторонньої асинхронності експортно-імпортної діяльності країни проведемо за допомогою модифікованої формули Grubel-Lloyd (1975):



Бразилія



Білорусь

Рисунок 4.16 – Динаміка зміни обсягу експортно-імпортних операцій та рівня тінзації економіки в деяких країнах світу

Джерело: побудовано автором на основі даних [314]

$$IBS_{i,j} = 1 - \frac{\sum_k |\exp_{i,j}^k - imp_{j,i}^k|}{\sum_k (\exp_{i,j}^k + imp_{j,i}^k)}$$

З метою підтвердження встановлених гіпотез наведемо результати розрахунку рівня асинхронності для деяких країн світу, що характеризуються найвищим (Грузія), середнім (Туреччина, Кіпр, Соломонові острови) та найнижчим (Японія, Австрія, США) рівнями тінізації економіки. Результати розрахунків наведені в таблиці 4.16

Таблиця 4.16 – Результати оцінки індексу асинхронності експортно-імпоротної діяльності деяких країн світу за 2013-2017 рік

	Туреччина		Кіпр		Соломонові Острови		Японія		Австрія		США	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Грузія	0.94	0.92	0.19	0.20	0.00	0.00	0.61	0.99	0.57	0.98	0.74	0.63
Туреччина	-	-	0.14	0.09	0.71	0.17	0.76	0.82	0.69	0.96	0.13	0.94
Кіпр	-	-	-	-	0.00	0.00	0.23	0.38	0.52	0.58	1.00	0.79
Соломонові Острови	-	-	-	-	-	-	0.67	0.76	0.00	0.00	0.98	0.98
Японія	-	-	-	-	-	-	-	-	0.63	0.95	0.98	0.95
США	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.94	0.80

Чим більш значення даного показника наближається до 1, тим вищий рівень синхронізації спостерігається між країнами та відповідно меншим є обсяг тіньових експортно-імпорتنних операцій. Як свідчать розрахунки, найвищий індекс асинхронності експортно-імпоротної діяльності спостерігається між країнами з середнім рівнем тінізації – Кіпр, Соломонові Острови найнижчий – між країнами з низьким рівнем тінізації. В той же час, слід зазначити, що значний індекс асинхронності спостерігається за участі країн-офшорів, для яких досить часто характерні пільгові умови оподаткування.

Розрахунок індексу асинхронності дозволить визначити країни-партнери, що характеризуються найвищим рівнем ризику щодо можливого приховування

податкових платежів за певний часовий горизонт. Прийняття рішення на основі результатів одного року є досить неінформативним та суб'єктивним, оскільки незбалансованість показників може мати тимчасовий та об'єктивний характер.

Оцінку рівня асинхронності експортно-імпортої діяльності аналізованих вище країн за окремим роками за допомогою наступний формул:

$$R_{ashimp} = \frac{imp_i}{exp_j}, \quad R_{ashexp} = \frac{exp_i}{imp_j}$$

При оцінці рівня асинхронності експортної діяльності перевищення даного коефіцієнта 1 свідчить про можливе застосування тіньових схем мінімізації оподаткування, основними яких можуть бути завищення експорту товарів з метою незаконного отримання відшкодування ПДВ з бюджету, виведення коштів у банківські центри. В той же час суттєве заниження зазначеного показника за імпортними операціями відображає навмисне заниження суми податкових платежів за ними. Як свідчать наведені в таблиці 3 результати розрахунків, найвищий рівень асинхронності експортної діяльності мають Соломонові Острови – Австрія (2168.0 – 2014 рік, 724.5 – 2015 рік, 1716.1-2017 рік), Соломонові Острови – Туреччина (186.8 у 2013 році), імпортої діяльності – Соломонові Острови – Грузія (0 у 2013-2016 році), Австрія – Соломонові Острови (0 у 2013-2017 році).

Існування явища асинхронності зовнішньоекономічної діяльності зумовлює виникнення податкових розривів в економіці, зумовлених уникненням від оподаткування або отриманням коштів з бюджету з метою відшкодування сплаченого за даними операціями податку. Розмір та алгоритм розрахунку податкового розриву за експортно-імпортої операціями буде суттєво відрізнятися залежно від особливостей податкового законодавства тієї чи іншої країни, наявності, розміру та видів податкових пільг за експортно-імпортої операціями. Розрахунок обсягу податкових розривів за експортно-імпортої операціями проведено за прикладі України (табл. 4.17).

Таблиця 4.17 – Оцінка рівня асинхронності експортно-імпоротної діяльності деяких країн світу за 2013-2017 рік

		Туреччина		Кіпр		Соломонові Острови		Японія		Австрія		США		Туреччина	
		імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт
Грузія	2013	-	-	0.9	1.1	0.0	7.5	0.0	0.0	0.6	0.9	0.0	0.8	0.8	0.4
	2014	-	-	1.0	1.2	1.7	4.9	0.0	1.0	0.3	1.0	0.8	1.0	0.5	0.5
	2015	-	-	0.8	1.2	1.8	5.9	0.0	2.0	0.3	1.6	0.6	1.1	0.6	0.1
	2016	-	-	0.8	1.1	1.5	4.0	0.0	3.0	0.4	1.1	0.2	1.0	0.7	0.7
	2017	-	-	1.0	1.1	0.1	24.1	0.0	4.0	0.6	0.7	0.6	1.0	0.9	0.7
Туреччина	2013	0.9	1.1	-	-	182.0	101.8	0.0	0.0	0.7	1.5	0.7	1.1	84.6	1.0
	2014	0.8	1.0	-	-	0.0	1.9	0.8	39.4	0.6	1.5	0.7	1.2	0.8	1.1
	2015	0.8	1.3	-	-	0.0	0.1	2.5	3.8	0.5	1.5	0.6	1.1	0.1	1.2
	2016	0.9	1.2	-	-	0.0	0.3	0.7	5.0	0.6	1.4	0.6	1.1	0.8	1.2
	2017	0.9	1.0	-	-	10.4	15.3	3.1	0.0	0.7	1.4	0.1	1.0	0.9	1.2
Кіпр	2013	0.1	30.3	0.0	0.0	-	-	1.0	1.0	0.0	0.1	0.0	0.2	1.8	0.7
	2014	0.2	0.6	0.5	54.7	-	-	1.0	1.0	0.6	0.2	0.1	0.5	1.0	0.6
	2015	0.2	0.6	11.0	55.2	-	-	1.0	1.0	1.3	0.2	0.2	0.6	1.0	0.6
	2016	0.2	0.7	3.9	44.0	-	-	0.0	1.0	1.1	0.4	0.3	1.1	1.0	0.7
	2017	0.0	7.7	0.1	0.1	-	-	0.0	1.0	2.2	0.4	0.2	0.6	1.0	1.1
Соломонові Острови	2013	0.0	0.0	186.8	0.0	0.0	0.0	-	-	0.2	1.6	0.0	0.0	1.1	1.3
	2014	1.0	0.0	0.0	1.3	0.0	0.0	-	-	0.4	1.4	2168.0	2465.8	1.2	1.0
	2015	1.0	0.0	0.3	0.4	0.0	0.0	-	-	0.7	2.4	724.5	2403.1	0.2	0.9
	2016	0.0	0.0	0.2	1.4	0.0	10.9	-	-	0.6	1.4	0.0	0.0	0.8	0.7
	2017	1.0	1.0	0.0	0.3	0.0	12.5	-	-	0.4	1.5	1716.1	1821.9	1.0	0.9
Японія	2013	1.2	1.6	0.7	3.9	8.6	39.4	0.6	4.1	-	-	0.4	1.0	1.0	1.1
	2014	1.0	3.0	0.7	4.5	6.5	1.8	0.7	2.4	-	-	0.5	1.1	1.0	1.1

	2015	0.6	3.2	0.7	4.8	4.5	0.8	0.4	1.4	-	-	0.5	1.1	0.9	1.1
	2016	0.9	2.5	0.7	4.8	2.8	0.9	0.7	1.6	-	-	0.5	1.2	1.0	1.1
	2017	1.4	1.8	0.7	4.2	2.4	0.5	0.7	2.4	-	-	0.0	1.1	1.0	1.1
Австрія	2013	1.3	22.4	0.9	1.5	6.3	7.5	0.0	0.0	1.0	2.4	-	-	0.9	1.6
	2014	1.0	1.3	0.9	1.5	2.2	2.9	0.0	0.0	0.9	2.5	-	-	0.9	1.5
	2015	0.9	1.8	1.0	1.6	1.8	2.3	0.0	0.0	0.9	2.0	-	-	0.8	1.4
	2016	1.0	4.2	0.9	1.6	0.9	1.4	0.0	0.0	0.8	2.1	-	-	0.8	1.5
	2017	1.0	1.6	1.0	15.6	1.6	1.5	0.0	0.0	0.9	2.0	-	-	0.9	1.5
США	2013	2.4	1.3	0.9	0.0	1.5	0.6	0.8	0.9	0.9	1.0	0.6	1.1	-	-
	2014	2.2	2.0	1.0	1.2	1.6	1.0	1.0	0.8	0.9	1.1	0.7	1.1	-	-
	2015	13.5	1.8	0.9	13.1	1.7	1.0	1.1	4.1	0.9	1.1	0.7	1.2	-	-
	2016	1.5	1.4	0.8	1.3	1.3	1.0	1.5	1.2	0.9	1.0	0.7	1.2	-	-
	2017	1.4	1.1	102.0	1.1	0.9	1.0	1.1	1.0	0.9	1.0	0.7	1.1	-	-

Так, відповідно до Податкового кодексу та інших нормативно-правових актів України, здійснення експортно-імпорتنих операцій передбачає сплату наступних платежів:

- ввізного та вивізного мита;
- акцизного податку з ввезених на митну територію країни підакцизних товарів (продукції);
- ПДВ із імпортованих на територію країни робіт, послуг та з ввезених на територію України товарів;
- єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них.

З урахуванням вищезазначеного, узагальнена формула для розрахунку податкового розриву за даними операціями (на прикладі України) матиме вигляд:

$$TG = \sum_{k=1}^K ID_k \cdot I_{asimp_k} + \sum_{k=1}^K ED_k \cdot I_{asexp_k} + \sum_{k=1}^K ExcTax_{imp_k} \cdot I_{asimp_k} + \sum_{k=1}^K VAT_{imp_k} \cdot I_{asimp_k} + \sum_{k=1}^K C_{stf_k} \cdot IBS_k + \sum_{k=1}^K SC_k \cdot IBS_k$$

де, K – загальна кількість досліджених країн – торговельних партнерів України; ID_k – сума ввізного мита за імпорт товарів із країни k ; ED_k – сума вивізного мита за експорт товарів у країну k ; $Exc Tax_{imp_k}$ – сума акцизу на ввезені товари з країни k ; VAT – сума ПДВ від імпорتنих товарів, робіт та послуг, увезених на територію України з країни k ; C_{stf} – сума єдиного збору в пунктах пропуску через державний кордон; SC – сума збору за виконання митних формальностей органами з доходів і зборів за межами місця їх знаходження або поза встановленим для них робочим часом

Так, за період 2013-2017 рр. індекс асинхронності експортної діяльності для переважної більшості країн-торгівельних партнерів України має

значення вище середнього (0,8 та більше), що може бути зумовлено як навмисними діями платників податків щодо приховування власних податкових зобов'язань, так і технічними неточностями або іншими причинами не пов'язаними з тіншовими операціями. В той же час, для США, Швейцарії, Швеція, Словенія, Португалія, Азербайджан, Кіпр значення даного показника є критично низьким (0,12-0,4) та таким, що свідчить про застосування інструментів приховування доходів.

Таблиця 4.18 – Оцінка індексу асинхронності експортно-імпортової діяльності України та країн-партнерів за 2017 рік

Країна-партнер	I_{asexp}	I_{asimp}	IBS (2010–2017)	TG, млн грн	Частка TG у ВВП, %	Країна-партнер	I_{asexp}	I_{asimp}	IBS (2010–2017)	TG, млн грн	Частка TG у ВВП, %
Австрія	1,33	1,08	0,89	0,02	0,0007	Італія	1,42	0,70	0,81	4,90	0,1641
Азербайджан	7,36	1,01	0,46	0,01	0,0003	Литва	0,52	1,91	0,57	0,01	0,0001
Болгарія	0,92	1,10	0,90	0,01	0,0001	Польща	0,82	1,22	0,87	0,01	0,0001
Кіпр	1,94	3,06	0,37	0,00	0,0001	Португалія	4,51	0,22	0,34	0,45	0,0151
Чеська Республіка	0,63	5,54	0,87	0,01	0,0001	Словацька Республіка	1,08	0,92	0,88	0,49	0,0164
Франція	0,73	1,91	0,84	0,01	0,0001	Словенія	0,12	8,19	0,15	0,01	0,0001
Грузія	0,94	0,90	0,96	2,01	0,0675	Іспанія	2,01	0,50	0,73	1,94	0,0650
Німеччина	0,71	1,01	0,92	0,01	0,0001	Швеція	0,17	5,88	0,26	0,01	0,0001
Греція	0,68	1,47	0,82	0,01	0,0001	Швейцарія	0,11	9,28	0,31	0,01	0,0001
Угорщина	1,31	0,76	0,98	3,75	0,1259	Туреччина	1,87	0,54	0,59	3,29	0,1103
США	0,25	3,96	0,48	0,01	0,0001	Разом				19,71	0,6608

Аналогічна ситуація спостерігається і за індексом асинхронності імпортової діяльності. Не зважаючи на те, що його значення є дещо вищим порівняно аналогічним показником експортної діяльності, критично низький рівень спостерігається для таких країн як: Португалія (0,34), Словенія (0,14), Швеція (0,23), Швейцарія (0,25). В той же час, розрахунок рівнів асинхронності за експортними та імпортними операціями у 2017 років дозволив визначити країни-учасники незаконних податкових схем тінзації доходів та визначити рівень податкового розриву за даними операціями для України. За результатами розрахунків обсяг податкового розриву був оцінений в 19,71 млрд. грн., що складає 0,66% ВВП країни у 2017 році.

Висновки до розділу 4

У четвертому розділі запропоновано та поглиблено методологічні засади оцінювання обсягів ПР за ПДВ, експортно-імпортними платежами, податком на прибуток підприємств, ПДФО.

Розгалуженість типів ПР та умов їх формування обумовлюють необхідність розроблення специфічного інструментарію оцінювання їх обсягів для основних видів податків і зборів. Так, зокрема, запропоновані в роботі теоретичні засади та здійснені розрахунки за 2013–2018 рр. для України і 27 країн Європейського Союзу щодо визначення обсягів ПР за ПДВ на відміну від існуючих ураховують диференціацію ставок податку для кожного типу суб'єктів та операцій, що дозволяє оцінити їх обсяги, обумовлені саме тінізацією НЕ, а також визначити інструменти управління ПР за ПДВ, найбільш релевантні в контексті реалізації державної політики детінізації НЕ.

Проведене дослідження засвідчило, що обсяг ПР за ПДВ в Україні є одним із найвищих серед аналізованих країн і коливається в межах 39–42 %, в той час як у більшості країн Європейського Союзу він не перевищує 25 %. У контексті реалізації державної політики детінізації НЕ найбільш релевантними інструментами управління ПР за ПДВ є вдосконалення процедури електронного адміністрування ПДВ (унеможливить формування надмірного податкового кредиту та неправомірного бюджетного відшкодування), перегляд переліку податкових пільг за ПДВ, покращання функціонування системи автоматизованого контролю за господарськими операціями та аналізу ризиків.

Під час оцінювання обсягів ПР за експортно-імпортними операціями запропоновано враховувати індекс двосторонньої асинхронності експортно-імпортової діяльності країни (за допомогою модифікованої формули Грубель – Ллойда), що дозволяє визначити країни-партнери, ризик яких щодо податкової тінізації є високим.

Розрахунки цього індексу для країн-партнерів України за 2010 – 2017 рр. засвідчив, що найбільші ознаки тінізації має зовнішньоекономічна діяльність

вітчизняних підприємств із партнерами з Азербайджану, Кіпру, Литви, Португалії, Словенії (чим менший індекс, тим більшим є ризик тінізації). Найбільш податково непрозорими є торговельні відносини з офшорними зонами (Кіпр та Соломонові острови), а також для таких міжнародних партнерств: Кіпр – Туреччина, Кіпр – Японія, Соломонові острови – Австрія, Соломонові острови – Грузія, Кіпр – Грузія. Індекс асинхронності діяльності щодо експорту товарів і послуг з України в такі країни, як Азербайджан, США, Швейцарія, Швеція, Словенія, Португалія, Кіпр, є критичним, що свідчить про застосування інструментів приховування доходів. Ознаки тінізації мають також операції імпорту товарів і послуг в Україну з Португалії (індекс асинхронності імпорту становить 0,22), Словенії (8,19), Швеції (5,88), Швейцарії (9,28), Чеської Республіки (5,54), Кіпру (3,06), Іспанії (0,50).

За результатами розрахунків в Україні у 2017 р. загальний обсяг ПР за експортно-імпортними операціями з усіма країнами-партнерами оцінений в 19,71 млрд грн, що становить 0,66 % ВВП країни. Найбільші обсяги цих ПР виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності України з Італією, Туреччиною, Угорщиною, Грузією, Іспанією, Кіпром.

Теоретичним підґрунтям для оцінювання обсягів ПР за податком на прибуток підприємств обрано один із найпоширеніших у світовій практиці методів визначення обсягів тінізації НЕ – модифікований метод споживання енергії. Відповідно до цього методу, якщо темпи зміни обсягів внутрішнього споживання електроенергії перевищують темпи зміни прибутку економічних суб'єктів, то це свідчить про наявність тіньової господарської діяльності. Виходячи з цього, ПР за податком на прибуток – це обсяг недоотриманих податкових надходжень від тіньової діяльності, обсяги якої визначаються з огляду на розрив щодо темпів зміни електроспоживання та прибутку економічних суб'єктів.

За результатами практичних розрахунків для України і країн Європейського Союзу на основі статистичних даних Світового банку визначено 7 країн, що мають високий обсяг ПР (Кіпр, Іспанія, Греція, Мальта, Португалія,

Румунія та Україна), 9 країн із середнім (Болгарія, Естонія, Хорватія, Угорщина тощо) та 13 країн із низьким обсягами ПР за податком на прибуток підприємств.

В Україні обсяги ПР за цим податком коливаються в межах 35–40 %, у той час як у Німеччині – 8–10 %, у Нідерландах – 8–9 %, в Австрії – 11–12 %. За період 2013–2016 рр. в Україні обсяг ПР за цим податком скоротився на 5,73 % (найбільше скорочення серед аналізованих країн), в Іспанії – на 3,29 %, у Польщі – на 3,15 %, в Португалії – на 3,22 %, тоді як у трьох країнах він зріс: на 1,18 % – у Фінляндії, на 5,69 % – в Італії, на 2,87 % – на Мальті.

Найбільш ефективними інструментами управління ПР за податком на прибуток підприємств є перегляд процедур контролю за повнотою його нарахування та сплати, перегляд системи оподаткування в бік зменшення податкового навантаження на суб'єктів малого й середнього бізнесу.

Для оцінювання обсягу ПР за ПДФО та єдиним соціальним внеском (ЄСВ) у роботі визначено рівень середньої заробітної плати одного працівника, що формується в офіційному секторі НЕ, на основі цього залежно від ставки ПДФО та єдиного соціального внеску визначено обсяг ПР за цими платежами. Результати проведеного аналізу засвідчили, що темп приросту обсягу ПР за ПДФО за 2010–2018 рр. становить 260,78 %, а за єдиним соціальним внеском – 102,77 %. Водночас частка зайнятого в тіньовому секторі економіки України населення за цей період скоротилася лише на 1,3 % (із 22,9 % у 2010 р. до 21,6 % у 2018 р.), в середньому за цей період вона становить 23,6 %, що не перевищує середньосвітовий рівень. Зіставлення цих даних засвідчує наявність істотних проблем у сфері адміністрування цих податків та низьку ефективність процесів податкового реформування у цій сфері. Так, після зростання у 2016 р. ставки ПДФО з 15 % до 18 % річний темп приросту обсягів ПР за цим податком зріс майже в тричі (у 2014 р. – 6 %, у 2015 р. – 14 %, у 2016 р. – 36 %, у 2017 р. – 28 %, у 2018 р. – 20 %). У той самий час зниження у 2016 р. ставки ЄСВ з 34,7 % до 22 % не призвело до скорочення обсягів відповідних ПР (у 2016 р. він становив 150,43 млн грн, у 2017 р. – 312,2 млн грн, у 2018 р. –

348,06 млн грн). У цілому в Україні загальний обсяг ПР за цією групою платежів у 2018 р. становив 68158,28 млн грн, тобто майже 2 % від ВВП країни.

Оцінювання обсягів ПР за ПДФО та соціальними внесками здійснено і для 34 країн Європи на основі даних Світового банку. Розрахунки засвідчили, що рівень тіньової зайнятості коливається в межах 7–28 %, а стала позитивна динаміка щодо зниження обсягів тіньового працевлаштування відсутня. До країн із найвищим рівнем тіньової зайнятості віднесено Грецію, Польщу, Словацьку Республіку, Туреччину, з найнижчим – Німеччину, Бельгію, Латвію, Люксембург. Аналіз темпів зміни обсягів ПР за цими податками за 2010–2018 рр. засвідчив поступове їх зростання майже в усіх країнах (на 78 % – у Чехії, на 81 % – у Нідерландах, на 46 % – у Туреччині тощо). Найнижчими темпи зростання обсягів цих ПР виявилися в Австрії (3,5 %), Болгарії (4,35 %), Італії (1,61 %).

У роботі розраховано обсяг загального ПР як сума ПР за ПДФО, єдиним соціальним внеском, податком на прибуток підприємств, експортно-імпортними платежами та ПДВ. Для України за 2013–2018 рр. тренд цього показника є зростаючим (від 640 170 млн грн у 2013 р. до 1 672 592 млн грн у 2018 р.). Темп його приросту за цей період становив 161,27 %, найбільшим (35,16 %) він був у 2014–2015 рр. Оцінювання обсягів загальних ПР для 34 країн світу засвідчило, що за цей період найбільші темпи їх приросту демонструють Іспанія (84 %), Кіпр (102 %), Болгарія (115 %), Італія (109 %), тоді як у 15 з 34 проаналізованих країн тренд їх зміни є спадним, зокрема: в Польщі (зменшення на 15 %), Ірландії (19 %), Німеччині (11 %), Нідерландах (25 %), Туреччині (21 %), Чехії (34 %).

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [225, 227, 228, 229, 231, 251, 252, 356, 357, 365, 378, 379, 380]

РОЗДІЛ 5. УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РОЗРИВАМИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

5.1 Детермінанти формування податкових розривів в економіці

Існування податкових розривів здійснює негативний вплив на розвиток національної економіки та слугує фактором зниження її економічної безпеки. За цих умов важливого значення набуває розробка комплексу заходів спрямованих на протидію застосуванню тіньових схем ухилення від оподаткування та мінімізацію обсягу податкових розривів в економіці.

Основною розробки даних заходів є ідентифікація факторів, що стимулюють тіньову діяльність в країні та зростання обсягів податкових розривів. На сьогоднішній день, існує значне різноманіття робіт присвячених дослідженню даного питання. Так, наприклад, А. Ріахі-Белкауї, в своїй роботі визначає чотири категорії детермінант ухилення від сплати податків: демографічні; культурні та поведінкові; правові та інституційні; економічні. В своїй роботі автор, на прикладі 30 розвинених країн та тих, що розвиваються проводив аналіз головних детермінант ухилення від сплати податків. На основі аналізу він зробив висновок про те, що рівень економічної свободи, розвиненість ринку цінних паперів та ефективність конкурентного законодавства позитивно впливають на ступінь дотримання платниками податків податкового законодавства, а високий рівень фінансової злочинності та погіршення криміногенної ситуації в країні знижують рівень податкової відповідальності платників [182].

Пізніше Р. Пікур and А. Ріахі-Белкауї доповнили вищезазначений перелік детермінант показниками рівня бюрократії та корупції. В якості характеристики ступеня бюрократії автори використовували відсоток податкових витрат уряду від ВВП. Аналіз засвідчив, що низький рівень корупції позитивно впливає на

дотримання податкового законодавства, тоді як високий рівень бюрократії збільшує кількість ухилень від сплати податків [183].

Б. Джексон і Міллірон [115], розглядали десять ключових змінних - вік, стать, освіта, рівень доходів, джерело доходу, граничні податкові ставки, рівень справедливості, складність податкової системи, рівень податкової моралі.

Г. Річардсон в своїй роботі більш детально провів дослідження саме економічних та демографічних детермінант. Ухилення від сплати податків він вимірював за допомогою прямого підходу, що враховує правові та інституційні (демократія і правова система), економічні (економічний розвиток), неекономічні (релігійні), культурні та поведінкові змінні. На основі вибірки з 45 розвинених країн та країн, що розвиваються, автор зазначає, що складність податкового законодавства позитивно пов'язана з ухиленням від сплати податків, тоді як високі рівні освіти, доходів, справедливості та податкової моралі негативно пов'язані з тією ж змінною [192].

Цакуміс Г., Куратола А. та Поркано Т. досліджували взаємозв'язок між ухиленням від сплати податків і показниками культурного розвитку країни (уникнення невизначеності, індивідуалізм, маскулінність та дистанція влади). На основі вибірки із 50 розвинених країн, та країн, що розвиваються, автори роблять висновок, що уникнення невизначеності та дистанція влади позитивно пов'язані з ухиленням від сплати податків, в той час як індивідуалізм і маскулінність мають негативний зв'язок. Крім того, автори роблять висновок про наявність негативної сильної кореляції між рівнем економічного розвитку (ВВП) та ухиленням від сплати податків [236].

Г. Річардсон включає правові, політичні та релігійні змінні. На основі вибірки 47 країн він зазначає, що індивідуалізм негативно пов'язаний з ухиленням від сплати податків, тоді як уникнення невизначеності позитивно пов'язане з тією ж змінною [193]. На відміну від висновків Цакуміса Г., Куратоли А. та Поркано Т. автор стверджує, що маскулінність не суттєво впливає на ухилення від сплати податків, рівень правозастосування, довіри до влади та релігійності мають негативний вплив [236].

Р. Габор [81] розглядаючи модель Цакуміса Г., Куратоли А. та Поркано Т., додає два нових культурних показники – довгострокову орієнтацію та поблажливість. На основі даних за період 2008-2010 років для 58 розвинених і таких, що розвиваються країн, автор робить висновок, про те, що культурні виміри не впливають на ухилення від оподаткування. Крім того, маскулінність негативно пов'язується з ухиленням від сплати податків, тоді як уникнення невизначеності характеризується позитивною кореляцією. ВВП негативно пов'язаний з заниженням бази оподаткування.

Автор запропонував всі детермінанти податкових розривів розділити на чотири групи: економічні, виробничої спеціалізації або структурні, соціальні та інституційні. Економічні фактори включають: ВВП на душу населення, обсяг експорту та імпорту на товари та послуги у відсотках від ВВП, обсяг прямих іноземних інвестицій в основний капітал. Фактори виробничої спеціалізації включають дві змінні: додану вартість, що формується в сільському господарстві у відсотках від ВВП і додану вартість промисловості (% від ВВП). Соціальні фактори складаються з трьох змінних: загальна кількість вищих навчальних закладів, тривалість життя та рівень дитячої смертності. Інституційні фактори складаються з двох показників, які, по суті, вимірюють рівень демократії і рівень громадянської свободи (свобода вираження думки, правова безпека).

А. Ріахі-Белкауї всі підходи до обґрунтування детермінант ухилення від оподаткування розділив на три види: теорія загального стримування, моделі економічного стримування та фіскальні психологічні моделі [182].

Моделі економічного стримування базуються на співставленні обсягів витрат та вигод для платника податків, який ухиляється від оподаткування. Відповідно до даної моделі особа буде схильна ухилятися від оподаткування до тих пір, доки вигода від такого ухилення буде перевищувати очікувані витрати (штрафи або інші виплати) пов'язані зі виявленням факту порушення податкового законодавства [100]. Факторами, що визначають схильність платника до незаконного виведення коштів виступають економічні, правові та

інституційні характеристики країни (якість правової системи, рівень корупції, бюрократії, державне регулювання конкуренції).

Фіскальні психологічні моделі досліджують переконання платників податків та здійснюють прогнозування їх поведінки щодо дотримання податкового законодавства [100]. Ці моделі передбачають вивчення податкової історії платників та виявлення причин, які спонукали їх до ухилення від оподаткування [143]. Відповідно до даних моделей найбільш впливовими факторами є вік, стать, соціально-економічний стан платника, рівень освіти та професія, рівень податкової моралі.

Прихильники теорії загального стримування стверджують про те, що рівень фінансової злочинності зменшується під впливом загрози понести покарання. До факторів, що спонукають до зростання податкової відповідальності платника є усвідомленість про наслідки, швидкість, суворість покарання за порушення законодавства [210].

Інґрід Маджерова визначає залежність розриву ПДВ від трьох категорій детермінант: соціоінституційних (в якості незалежної змінної використовується індекс сприйняття корупції), економічних (темп зростання ВВП) та податкових (базова ставка ПДВ) [146].

Т. Лешнік, Т. Ягрич, В. Ягрич проводили оцінку залежності розриву ПДВ від наступних категорій: макроекономічна стабільність, рівень фіскального адміністрування, розрив ПДВ попереднього періоду, регіональні відмінності. В якості показника макроекономічної стабільності автор застосовував розмір ВВП на душу населення. Як показник, що характеризує рівень фіскального адміністрування застосовувалися показник частки аудиторських перевірок щодо повноти нарахування та сплати ПДВ в загальній кількості перевірок та показник прибутковості аудиторської діяльності в контексті ПДВ (як частка від загального ефекту від аудиторських перевірок) [132].

Застосовуючи комбінацію методів факторного аналізу та регресії, О. Гамзі та Е. Гумус припускають, що освіта та доходи негативно впливають на

ухилення від сплати податків в Туреччині. В той же час, автори прийшли до висновку про те, вплив статі та віку не є статистично значущим [176].

О. Акінбоад зробив висновок про те, що сектор економіки суттєво впливає на рівень податкового розриву. Так, представники виробничої сфери більш схильні до ухилення від сплати податків, навіть за умови, що сфера виробництва не є визначальним фактором рівня складності процесів реєстрації бізнесу та подальшого ведення діяльності. Вік і стать власника бізнесу, ступінь поінформованості щодо специфіки роботи підприємств малого та середнього бізнесу не впливають на рівень дотримання податкового законодавства. Автор наголошує на тому, що чим вищий рівень освіти, тим вища ймовірність дотримання цієї особою законодавства [7].

Б. Аннан, В. Беке, Е. Нкетіах Ампонсах в основу визначення детермінант ухилення від сплати податків у Гані з 1970 по 2010 рік поклав модель попиту на валюту. Використовуючи методику Auto-Regressive Distributed Lag, автор прийшов до висновку, що дохід на душу населення, середня ставка податку, вік та інфляція позитивно та суттєво пов'язані з ухиленням від сплати податків, в той час як гендерні відмінності мають негативний та значний зв'язок із ухиленням від сплати податків [12].

Б. Ленгфорд, Т. Оленбург оцінюють повноту податкових надходжень та рівень податкового потенціалу на основі даних 27-річного періоду для 85 країн, що характеризуються середнім та низьким рівнем розвитку. В якості факторів впливу автори використовують структуру промисловості, освіту та торгівлю. До екзогенних змінних, які впливають на неефективність надходжень від ПДВ, автори відносять Індекс сприйняття корупції; відношення тіньової економіки до ВВП та рівень відкритості економіки [138].

Однак, як правило, всі автори погоджуються, що однією з головних детермінант виникнення податкових прогалів в економіці є наявність тіньової економіки, головним інструментом якої є ухилення від сплати податків, частка яких у деяких країнах світу має загрозливий характер.

Найчастіше до найбільш впливових детермінант податкових розривів науковці відносять: внутрішні фактори, які включають рівень економічного розвитку країни, що представлений обсягом ВВП, рівнем державного боргу, динамікою зміни курсу валют, рівнем інфляції, рівень виробничої спеціалізації або структура економіки, індикатором якої виступає галузевий склад ВВП, рівень соціального розвитку, до якого відносять обсяг державних витрат на освіту, рівень неграмотності населення і темп приросту населення в країні. Крім того існує ряд учених, які поряд із кількісними показниками розвитку країни проводять оцінку і якісних показників, а саме: ефективність діяльності уряду та державних інституцій, рівень політичної стабільності, голос і підзвітність, а також рівень громадянських та політичних прав в суспільстві, та зовнішні фактори: обсяг прямих іноземних інвестицій та обсяг зовнішньої торгівлі.

Виходячи з вищенаведеного аналізу, ідентифікація найбільш вагомих драйверів впливу на обсяг податкових розривів буде здійснена в розрізі наступних груп показників:

1) Економічні: кількість податкових платежів (TP), загальний рівень податкового навантаження на бізнес (TBB), рівень безробіття (UNE), обсяг реальної заробітної плати (RAS), обсяг державного боргу (PD), рівень ВВП, індекс корупції (COR), рівень інфляції (INF), обсяг прямих іноземних інвестицій (FDI), обсяг експорту (EXP) та імпорту на товари та послуги у відсотках від ВВП (IMP);

2) Соціальні: рівень неграмотності населення (LIP), темп приросту населення в країні (NP), рівень трудової міграції (MIGR), тривалість життя (LL);

3) Інституційні: рівень політичної стабільності (PS), рівень економічної свободи (EF), рівня бюрократії (LB), рівень громадянської свободи (LCL).

Для того, щоб дослідити взаємозв'язок між драйверами тінізації економіки та величиною податкового розриву, аналіз ступеня впливу факторних показників на результуючий буде проведено за двома класифікаційними ознаками:

1) в розрізі 5 різних груп країн, а саме: країни, що розвиваються, G20, G7, ЄС та ОЕСР. Проведення дослідження в рамках даних груп показників дозволить врахувати нерівність в рівнях розвитку окремих груп країн за співвідношенням показників економічного, соціального та інституційного розвитку та податкових розривів, відмінності зумовлені специфікою побудови державної фінансової, податкової, інвестиційної політики в рамках окремих об'єднань країн;

2) за обсягом тінізації економіки. Оцінка за даною класифікаційною ознакою дозволяє визначити ступінь впливу окремих драйверів ухилення від оподаткування залежно від розміру нелегального сектору економіки.

На нашу думку, окремі фактори економічного та соціального розвитку по різному впливають на можливість та бажання економічних суб'єктів застосовувати тіньові схеми виведення коштів.

Залежність між визначеними показниками може характеризуватися трьома основними напрямками: бути лінійною, нелінійною та асиметричною.

На першому етапі перевірку економетричної гіпотези про наявність негативного зв'язку між визначеними драйверами та податковими розривами будемо здійснювати за допомогою логарифмічної оцінки методом найменших квадратів.

Головною особливістю даної моделі є те, що вона дозволяє врахувати особливості країни та зміни аналізованих показників в часі. Базова модель має наступний вигляд:

$$\log(TG_{i,t}) = \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 \log(TG_{i,t-1}) + \beta_2 \log(D_{n,i,t-1}) + \beta_3 t + \epsilon_{i,t} \quad (0.1)$$

де $TG_{i,t}$ – обсяг податкових розривів в країні i за період t ;

$D_{n,i,t-1}$ – значення n -го драйвера податкових розривів в країні i за період $t-1$;

Враховуючи той факт, що досить часто вплив окремих драйверів відбувається з певним часовим лагом (зміна результуючого показника під впливом факторної ознаки відбувається через певний період часу), важливого значення має врахування даних особливостей в процесі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між показниками.

Однак в процесі аналізу необхідно враховувати той факт, що досить часто результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про наявність різних за значенням та направленістю коефіцієнтів для однієї і тієї самої країни в різні проміжки часу. Таким чином, можна зробити висновок про наявність нелінійного взаємозв'язку між результуючою та факторною ознакою.

З метою виявлення даних залежностей між аналізованими та факторними показниками проведемо оцінку наявності нелінійного зв'язку за допомогою наступної регресії:

$$TG_{i,t} = \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1} + \beta_2 D_{n,i,t-1}^2 + \beta_3 TG_{i,t-1} + \beta_4 t + \epsilon_{i,t} \quad (0.2)$$

Якщо значення коефіцієнта β_2 суттєво відрізняється від нуля, це свідчить про наявність нелінійного зв'язку між аналізованими нами показниками, а графічна інтерпретація даної залежності (опукла або випукла) залежить від коефіцієнтів β_1 і β_2 .

Зважаючи на те, що в процесі аналізу найбільш впливових детермінант формування податкових розривів нами обрано значна кількість різних за специфікою формування та дії показників (економічні, соціальні, інституційні) третьою особливістю даного аналізу є можливість асиметрії між окремим показниками. Рівняння оцінки наявності асиметрії між аналізованими показниками має наступний вигляд:

$$\log(TG_{i,t}) = \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 \log(D_{n,i,t-1}) + \beta_2 \log(D_{n,i,t-1}) \times N_{t-1} + \beta_2 \log(TG_{n,i,t-1}) + \beta_4 t + \epsilon_{i,t} \quad (4.3)$$

де N_{t-1} - фіктивна змінна. У випадку якщо значення детермінанти зростає в період $t-1$, фіктивна змінна дорівнює 1, у випадку її зменшення – 0.

Наведені в таблиці результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між факторними та результуючим показниками дозволяють зробити висновок про часткову відповідність результатів висунутій гіпотезі.

Таблиця 5.1 – Результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	Всі країни	Країни, що розвиваються	Країни великої 20	Країни великої 7	ОЕСР	ЄС
TP	0.1781	0.1818	0.0956	0.1826	0.1700	0.1754
TBB	0.3250	0.4306	0.3329	0.3202	0.1917	0.3100
UNE	0.1376*	0.1631*	0.1245*	0.1431*	0.1817*	0.0620*
RAS	- 0.2764*	-0.1973*	-0.0763*	-0.1352*	- 0.1127*	-0.0236*
PD	0.0198*	0.0224*	0.3300*	0.0782*	0.1357*	0.3024*
GDP	- 0.1868*	-0.1740*	-0.2101*	-0.0353*	- 0.0066*	-0.1286*
COR	0.1962*	0.2920*	0.0734*	0.1773*	0.1738*	0.1867
INF	0.0602*	0.1860*	0.1764*	0.2332*	0.4921*	0.2176*
FDI	-0.0019	-0.0019	-0.0018	-0.0020	-0.0012	-0.0024
EXP	-0.0611	-0.0673	-0.0625	-0.0626	-0.0345	-0.0810
IMP	-0.0010	-0.0010	-0.0010	-0.0012	-0.0010	-0.0016
LIP	0.1730*	0.2013*	0.1504*	0.1071*	0.4473*	0.4707*
NP	0.1033*	0.6962	0.0110*	0.1960*	0.5553	0.2925*
MIGR	-0.0012	-0.0011	-0.0012	-0.0010	-0.0008	-0.0008
LL	-0.0123	-0.0123	-0.0138	-0.0156	-0.0070	-0.0123
PS	-0.3941	-0.3763	-0.3924	-0.3607	-0.5225	-0.4945
EF	-0.0750	-0.0751	-0.0844	-0.0770	-0.1016	-0.1024
LB	0.0797*	0.1812*	0.1070*	0.1283*	0.2273	0.3813
LCL	0.1672	0.1597	0.1652	0.1672	0.1583	0.1081

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Так, позитивний і статистично значущий лінійний зв'язок встановлено між обсягом податкових розривів для всіх аналізованих країн та рівнем безробіття, обсягом державного боргу, індексом корупції, рівнем інфляції, рівнем неграмотності населення, темпом приросту населення (крім Emerging Economies та країни ОЕСР), рівня бюрократії (за винятком країн ЄС та ОЕСР). Негативний для таких факторів як реальна середня зарплата та рівень ВВП. Для решти показників зв'язок визначено як такий, що не здійснює суттєвого впливу на результуючий показник. В той же час, існує значний розмах в рівнях залежності між показниками для країн різних груп. Наприклад, збільшення рівня безробіття на 1% призводить до зростання обсягу податкових розривів на 16% в країнах, що розвиваються, та лише на 6% в країнах ЄС.

Дана ситуація може бути зумовлена значно вищим рівнем соціального захисту населення та підтримки держави мало захищених верств населення порівняно з країнами, що мають дещо вищі показники економічного розвитку.

Наявність стійкого кореляційного зв'язку між визначеними показниками підтверджується в розрізі країн за рівнем тінізації економіки. Однак, слід зазначити, що для країн з розміром тінізації менше 20% стійкість встановлених зв'язків дещо зменшується та для ряду факторних ознак взагалі відсутня. Так, наприклад, не підтвердився лінійний зв'язок між податковим розривом та рівнем безробіття, обсягом державного боргу, рівнем інфляції та темпом приросту населення для країн з рівнем тінізації менше 20%. Дані результати зумовлюють потребу перевірки наявності нелінійного зв'язку між аналізованими показниками.

Результати аналізу тісноти нелінійного зв'язку між аналізованими показниками наведені в таблиці 5.2 підтвердили наявність стійкого кореляційного зв'язку між результуючим показником та кількістю податкових платежів, загальним податковим навантаженням на бізнес, обсягом експорту та імпорту на товари та послуги, рівнями політичної стабільності та економічної свободи.

Таблиця 5.2 – Результати перевірки гіпотези про наявність нелінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами в розрізі країн за рівнем тінізації економіки

Драйвери	Всі країни	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<20%
TP	0.1781	0.1700	0.1709	0.1674	0.1875	0.1864
TBB	0.3250	0.1917	0.1873	0.1829	0.4147	0.4243
UNE	0.1376*	0.0817*	0.1890*	0.1978*	0.0730*	0.0638
RAS	-0.2764*	-0.1612*	-0.1305*	-0.0306*	-0.2948*	-0.5152*
PD	0.0198*	0.1357*	0.2562*	0.1381*	0.1542*	0.1852
GPD	-0.1868*	-0.0066*	-0.0965	-0.0472	-0.0891*	-0.0231*
COR	0.1962*	0.1738*	0.0575*	0.0721*	0.1937*	0.1738
INF	0.0602*	0.1492*	0.0259*	0.1128*	0.1310*	0.1581
FDI	-0.0019	-0.0012	-0.0015	-0.0015	-0.0024	-0.0020
EXP	-0.0611	-0.0345	-0.0469	-0.0458	-0.0936	-0.0689
IMP	-0.0010	-0.0010	-0.0017	-0.0016	-0.0020	-0.0012
LIP	0.1730*	0.1473*	0.1545*	0.0959*	0.0675*	0.1333*
NP	0.1033*	0.1553	0.0673*	0.1468*	0.1965	0.0900
MIGR	-0.0012	-0.0008	-0.0005	-0.0005	-0.0007	-0.0010
LL	-0.0123	-0.0070	-0.0078	-0.0070	-0.0175	-0.0156
PS	-0.3941	-0.1225	-0.1526	-0.2555	-0.3302	-0.3444
EF	-0.0750	-0.1016	-0.1560	-0.1387	-0.1183	-0.0771
LB	0.0797*	0.1273*	0.1440*	0.1324*	0.1715	0.2298
LCL	0.1672	0.1583	0.1011	0.1023	0.1020	0.1597

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Досить сильний кореляційний зв'язок простежується між рівнем податкового розриву та рівнями податкового навантаження і політичної стабільності. Так, зростання рівня податкового навантаження на 1% призводить до зростання обсягу податкових розривів в країнах, що розвиваються на 28,15%, а рівня політичної стабільності – на 22,27%. Дані тенденції можуть бути зумовлені нижчими показниками економічного розвитку порівняно з високорозвиненими країнами, відсутністю стабільно діючих механізмів економічного та соціального захисту населення та суттєвою залежністю поведінки економічних суб'єктів від ситуації в країні.

Найменш чутливими податкові розриви є до обсягу імпорту в країні. Зважаючи на те, що ключовими партнерами при здійсненні експортно-імпортних операцій є країни, що входять до даних груп об'єднань та характеризуються низьким рівнем тінізації, ефективними механізмами контролю за операціями нелегального вивезення товарів та відображення їх в митній документації, рівень ухилення від оподаткування за рахунок зовнішньоекономічної діяльності є нижчим в порівнянні з країнами середнього рівня розвитку.

Аналогічні залежності між показниками отримані в результаті аналізу в розрізі груп країн за рівнем тінізації економіки. Практично за всіма визначеними в таблиці 5.3 залежностями підтверджується статистично значущий кореляційний зв'язок. В той же час, для країн з рівнями тінізації економіки 40% та більше та від 20 до 30% нелінійний зв'язок між результуючим показником та обсягом імпорту не є статистично значимим. Причинами даної ситуації на нашу думку можуть бути потреба більш глибокого дослідження зв'язків між показниками з використанням ширшого переліку моделей та методів; недостовірність використаних даних.

Таблиця 5.3 – Результати перевірки гіпотези про наявність нелінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	Всі країни	Економіки, що розвиваються	Країни великої 20	Країни великої 7	ОЄСР	ЄС
TP	0.1799*	0.1742*	0.1708*	0.1691*	0.1921*	0.1863*
TBB	0.1331*	0.2815*	0.1731*	0.1875*	0.1927*	0.1921*
UNE	0.1348	0.0780	0.1803	0.1938	0.0697	0.0609
RAS	-0.2349	-0.1366	-0.1300	-0.0260	-0.2498	-0.5130
PD	0.0192	0.0389	0.0427	0.1340	0.1578	0.1755
GPD	-0.0175	-0.0083	-0.0933	-0.0448	-0.1127	-0.0222
COR	0.1087	0.0153	0.0813	0.0730	0.1842	0.2458*
INF	0.0624	0.0169	0.0893	0.1169	0.1290	0.5449
FDI	-0.0019	-0.0036	-0.0059	-0.0015	-0.0072	-0.0079
EXP	-0.0583*	-0.0457*	-0.0448*	-0.0437*	-0.1241*	-0.0658*
IMP	-0.0010*	-0.0022*	-0.0007*	-0.0015*	-0.0019*	-0.0012*
LIP	0.1751	0.1421	0.1564	0.0971	0.0651	0.1350
NP	0.1066	0.1553*	0.0831	0.1515	0.1965*	0.1111
MIGR	-0.0012	-0.0008	-0.0006	-0.0005	-0.0007	-0.0012
LL	-0.0123	-0.0072	-0.0078	-0.0070	-0.0179	-0.0156
PS	-0.1806*	-0.2227*	-0.1507*	-0.1468*	-0.1306*	-0.1401*
EF	-0.0723*	-0.1040*	-0.1507*	-0.1337*	-0.1211*	-0.0745*
LB	0.0681	0.1229	0.1471	0.1131	0.1656*	0.2347*
LCL	0.1710	0.1001	0.1026	0.1046	0.0645	0.1620

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Таблиця 5.4 – Результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами в розрізі країн з різним рівнем тінізації економіки

Драйвери	Всі країни	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<.20%
TP	0.1799*	0.1605*	0.1960*	0.1729*	0.2717*	0.1899*
TBB	0.1331*	0.2468*	0.1921*	0.1794*	0.2145*	0.3741*
UNE	0.1348	0.1034	0.1937	0.1847	0.1357	0.0577
RAS	-0.2349	-0.2145	-0.2623	-0.1201	-0.3533	-0.4897
PD	0.0192	0.0550	0.1373	0.0407	0.0699	0.0326
GPD	-0.0175	-0.0286	-0.0448	-0.0929	-0.1067	-0.0188
COR	0.1087	0.0605	0.0706	0.0823	0.1226	0.1494*
INF	0.0624	0.1236	0.1111	0.0922	0.1309	0.6062
FDI	-0.0019	-0.0245	-0.0019	-0.0060	-0.0124	-0.0155
EXP	-0.0583*	-0.0142*	-0.0422*	-0.0459*	-0.0277*	-0.1246*
IMP	-0.0010*	-0.0047	-0.0019	-0.0017*	-0.0236*	-0.0024*
LIP	0.1751	0.1254	0.0936	0.1329	0.0548	0.1288
NP	0.1066	0.1654	0.1550	0.0851	0.1426	0.0655
MIGR	-0.0012	-0.0087	-0.0005	-0.0008	-0.0014	-0.0586
LL	-0.0123	-0.0161	-0.0067	-0.0174	-0.0099	-0.0099
PS	-0.1806*	-0.2401*	-0.2281*	-0.1526*	-0.1987*	-0.1021*
EF	-0.0723*	-0.0895*	-0.0276*	-0.1555	-0.2714*	-0.0471*
LB	0.0681	0.1258	0.1126	0.0486	0.0158*	0.0154*
LCL	0.1710	0.0967	0.0991	0.1013	0.1650	0.2568

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Досить часто дані про рівень тінізації економіки та відповідно обсяги тінізації економіки є неточними, що зумовлено відсутністю комплексного підходу до визначення та повного врахування потенційних каналів заниження своїх податкових платежів, навмисне заниження урядам країн офіційних обсягів нелегальних операцій.

Перевірка гіпотези про наявність асиметрії між визначеними факторними та результируючим показниками засвідчила про їх наявність виключно для показників прямих іноземних інвестицій, як за групами країн (таблиця 5.5) так і за рівнем тінізації економіки (таблиця 5.6).

Для решти показників таких як рівень трудової міграції, тривалість життя, рівень громадянської свободи за жодним із визначених методів рівень кореляційного зв'язку не є статистично значимим, що дозволяє зробити висновок про відсутність суттєво їх впливу на обсяг податкових розривів в аналізованих країнах.

Податкові надходження є важливою складовою дохідної частини бюджету будь-якої країни. Тенденції розвитку світової економіки останніх років засвідчують зростання обсягів тіньового сектору, одним із наслідків існування якого є формування податкових розривів в економіці. Метою даного дослідження є ідентифікація драйверів формування податкових розривів в економіці, визначення характеру та напрямку їх впливу на результируючий показник.

Дане дослідження сфокусоване на аналізі 3 основних груп детермінант ухилення від сплати податків: економічні, соціальні та інституційні за двома критеріями дослідження: в розрізі груп економічного об'єднання країн та країн за рівнем тінізації економіки. Результати проведеного аналізу дозволили визначити фактори, які не здійснюють суттєвого впливу на обсяг податкових розривів: рівень трудової міграції, тривалість життя, рівень громадянської свободи.

Таблиця 5.5 – Результати перевірки гіпотези про наявність асиметрії між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	Всі країни	Економіки, що розвиваються	Країни великої 20	Країни великої 7	ОЄСР	ЄС
TP	0.0257	0.0260	0.0301	0.0426	0.0413	0.0422
TBB	0.3658	0.3791	0.3884	0.3932	0.3358	0.3204
UNE	0.0015	0.0054	0.0014	0.0245	0.0208	0.0197
RAS	-0.2146	-0.1983	-0.2003	-0.2833	-0.2399	-0.2290
PD	0.3657	0.3489	0.3575	0.3520	0.4215	0.5587
GPD	-0.0257	-0.0256	-0.0256	-0.0242	-0.0231	-0.0196
COR	0.0987	0.1000	0.0966	0.0932	0.0855	0.0813
INF	0.0125	0.0196	0.0186	0.0086	0.0128	0.0218
FDI	-0.1456*	-0.1470*	-0.1859*	-0.1396*	-0.1487*	-0.1685*
EXP	-0.2364	-0.2424	-0.2342	-0.1842	-0.1947	-0.2313
IMP	-0.3659	-0.3586	-0.4427	-0.3511	-0.3659	-0.3541
LIP	0.0215	0.0182	0.0218	0.0226	0.0220	0.0174
NP	0.2987	0.3057	0.3129	0.2863	0.2719	0.3057
MIGR	-0.2485	-0.3142	-0.3035	-0.2593	-0.2541	-0.2998
LL	-0.1024	-0.0974	-0.0939	-0.0959	-0.1039	-0.0616
PS	-0.0025	-0.0035	-0.0032	-0.0031	-0.0125	-0.0143
EF	-0.0324	-0.0334	-0.0319	-0.0302	-0.0313	-0.0211
LB	0.1958	0.1977	0.1969	0.1909	0.1957	0.1909
LCL	0.2446	0.2415	0.2288	0.1955	0.2501	0.2414

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Таблиця 5.6 – Результати перевірки гіпотези про наявність асиметрії між драйверами та податковими розривами в розрізі країн з різним рівнем тінізації економіки

Драйвер и	Всі країни	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<.20%
TP	0.0257	0.0305	0.0494	0.0584	0.0430	0.0165
TBB	0.3658	0.4025	0.4028	0.2145	0.3057	0.3838
UNE	0.0015	0.0014	0.0245	0.1357	0.0187	0.0072
RAS	-0.2146	-0.1851	-0.2861	-0.3393	-0.2186	-0.2145
PD	0.3657	0.3411	0.3606	0.2699	0.2406	0.4935
GPD	-0.0257	-0.0255	-0.0242	-0.0219	-0.0166	-0.0882
COR	0.0987	0.0978	0.0901	0.0126	0.0825	0.1957
INF	0.0125	0.0192	0.0082	0.0130	0.0243	0.1236
FDI	-0.1456*	-0.1877*	-0.1765*	-0.0124*	-0.0155*	-0.1245*
EXP	-0.2364	-0.2401	-0.1780	-0.6711	-0.1246	-0.5142
IMP	-0.3659	-0.4338	-0.4334	-0.0236	-0.2254	-0.1247
LIP	0.0215	0.0185	0.0218	0.0548	0.0166	0.4254
NP	0.2987	0.3203	0.2930	0.3356	0.2655	0.3654
MIGR	-0.2485	-0.3838	-0.2505	-0.0014	-0.0586	-0.1987
LL	-0.1024	-0.0893	-0.0924	-0.0099	-0.0389	-0.0828
PS	-0.0025	-0.0032	-0.0029	-0.1987	-0.0021	-0.2401
EF	-0.0324	-0.0329	-0.0288	-0.2714	-0.0133	-0.0895
LB	0.1958	0.1988	0.1901	0.1658	0.0154	0.2023
LCL	0.2446	0.2259	0.1852	0.0650	0.0257	0.2332

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

У той же час визначені групи факторів, які характеризуються статистично значущими лінійним та нелінійним зв'язком з податковими розривам та показники, тенденції зміни яких характеризуються наявністю асиметрії. Ідентифіковані окремі драйвери, вплив яких відрізняється залежно від рівня тінізації економіки країни та групи економічного розвитку, до якої належить країна. Дані розрахунки можуть стати основою для подальших наукових досліджень, в контексті визначення найбільш дієвих за цільовим спрямування інструментів протидії ухиленню від сплати податкових платежів. По-друге вони дозволяють визначити рівень ризику виникнення податкових розривів в процесі реформування окремих секторів економіки, які характеризуються стійким кореляційним зв'язком з обсягом податкових розривів.

Таким чином, за результатами дослідження не підтверджено зв'язку між обсягами податкових розривів та рівнем трудової міграції, тривалістю життя населення і рівнем громадянської свободи. Здійснене на основі побудованих рівнянь моделювання засвідчило, що основними детермінантами формування державної політики управління податковими розривами в контексті детінізації економіки в Україні є зменшення рівнів корупції, безробіття, інфляції та фінансової неграмотності населення (зростання на 10 % цих параметрів призводить до зростання обсягу податковими розривами відповідно на 8,62; 10; 6,1; 2,4 %). Таким чином, у центрі уваги повинні бути не лише вдосконалення процедур моніторингу та контролю за повнотою нарахування й сплати податкових платежів, а й заходи, спрямовані на реалізацію антиінфляційної політики, боротьбу з корупцією в державних органах, забезпечення офіційної зайнятості населення, підвищення рівня його податкової моралі, дисципліни та фінансової інклюзії.

Таке дослідження проведене й для 30 країн світу за період 2013–2018 рр. із використанням двох підходів до групування країн: 1) залежно від рівня тінізації НЕ (> 50 %, 40–50 %, 30–40 %, 20–30 %, < 20 %); 2) залежно від рівня економічного розвитку країни та її участі в міжнародних об'єднаннях (країни ЄС, ОЄСР, країни, що розвиваються, країни Великої сімки та країни Великої двадцятки). Доведено, що обсяг імпорту є важливою детермінантою управління податковими розривами лише для країн із рівнем тінізації НЕ менше ніж 30 % та країн, що розвиваються; рівень безробіття, трудової міграції, обсяг зовнішніх інвестицій, обсяг експорту – лише для країн, які розвиваються; рівень корупції, обсяг ВВП, рівень інфляції, рівень неграмотності населення – для всіх аналізованих груп країн.

Таким чином, реалізація заходів спрямованих на покращення економічних та соціальних показників розвитку країни сприятиме одночасному підвищенню рівня макроекономічної стабільності країни за одночасного зниження обсягів ухилення від оподаткування економічними суб'єктами.

5.2 Методологія комплексного оцінювання ризиків реалізації тінювих операцій

Проблема легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є викликом для фінансової та економічної стійкості багатьох країн. Стабільна діяльність фінансової системи країни є можливою при умові дієвих механізмів і заходів зі стримування та протидії відмиванню нелегальних доходів на рівні різних суб'єктів національної економіки та фінансових інституцій. В останній час в країні відбувається приведення існуючої законодавчої та нормативної бази у відповідність до вимог міжнародних стандартів національної системи боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму.

З метою визначення сфер діяльності та каналів проходження фінансових потоків, де ймовірність відмивання коштів та фінансування тероризму є найбільшими, необхідно проводити аналіз та оцінку ризику здійснення даних операцій. Підхід, заснований на оцінці ризику, передбачатиме виявлення та контроль потенційних ризиків легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що дозволить запобігати процесам відмивання коштів. Імплементация підходу, заснованого на оцінці ризику, є можливою при співробітництві компетентних органів та фінансових установ.

За результатами проведеного Міжнародною групою по боротьбі з відмиванням нелегальних доходів аналізу, щорічний обсяг відмивання коштів складає 700 млрд. - 2 трлн. доларів США, що в середньому дорівнює 2-5 % світового ВВП та вважається таким, що не здійснює суттєвого впливу на показники соціально-економічного розвитку суспільства [105]. Однак, незважаючи на те, що середній світовий рівень тінізації доходів не перевищує умовно безпечного значення, для деяких країн даний показник є критичним (таблиця 5.7) та свідчить на достатньо розвинену та розгалужену систему тіньових відносин.

Як свідчать наведені дані, в Україні внаслідок глибокої економічної та політичної кризи, значно збільшилися кількість та обсяг застосовуваних схем незаконного виведення капіталу з країни, підвищився рівень економічної злочинності, за показником тінізації доходів країна знаходиться на другому місці та має понад 50% від загального обсягу доданої вартості прихованих доходів, рис. 5.1.

Таблиця 5.7 - Рівень тінзації економік країн світу, 2016 рік

Країна	Рівень тінзації економіки (% від ВВП)	Країна	Рівень тінзації економіки (% від ВВП)
Азербайджан	60,04	Німеччина	10,4
Україна	52,2	Австралія	9,4
Нігерія	48,37	Канада	9,8
Російська Федерація	39,07	Китаю	8,1
Шрі-Ланка	37,76	Швейцарія	8,4
Бразилія	34,76	Японії	8,6
Пакистан	31,78	США	5,4
Іспанія	17,2		

Джерело: побудовано на основі даних[221]

Наприкінці першого десятиріччя XXI століття економіка України стала однією з 15 найбільш тінзових економік країни, рівень якої на 17% вище, ніж середня світова тінзова економіка, що на 41,2% перевищує мінімальний рівень тінзової економіки у Швейцарії, але на 16,4% менше за найвищий показник тінзової економіки у світі за період з 1999 по 2007 рр., що спостерігався в Болівії.

На думку експертів Глобальної фінансової доброчесності, незаконні фінансові потоки – це капітал незаконно зароблений, переведений або використаний, який включає всі невраховані приватні фінансові потоки, які призводять до накопичення іноземних активів резидентами, що порушує існуючу нормативну базу та межі контролю над капіталом [235]. Проте вагома складова прихованого відпливу капіталу формується за рахунок легальної діяльності, при здійсненні якої використовуються прогалини в законодавстві.

Взагалі, незаконний відтік коштів з країн, що розвиваються, склав 7,28 трлн. дол. За період 2000-2008 рр., з середньорічним незаконним відтоком від 725 млрд. до 810 млрд. дол. на рік за період протягом 2000–2008. Велика

частина незаконних потоків відбувається з країн Азії – майже половина трильйона доларів в 2008 році. За дев'ять років, з 2000 по 2008 рік, обрані кумулятивні потоки склали: Китай – 2,2 трлн. дол., Малайзія – 291 млрд. дол., Філіппіни – 109 млрд. дол., а Індонезія та Індія – 104 млрд. дол. Україна входить до ТОП-20 країн, економіка якої страждає від незаконного вивезення капіталу.

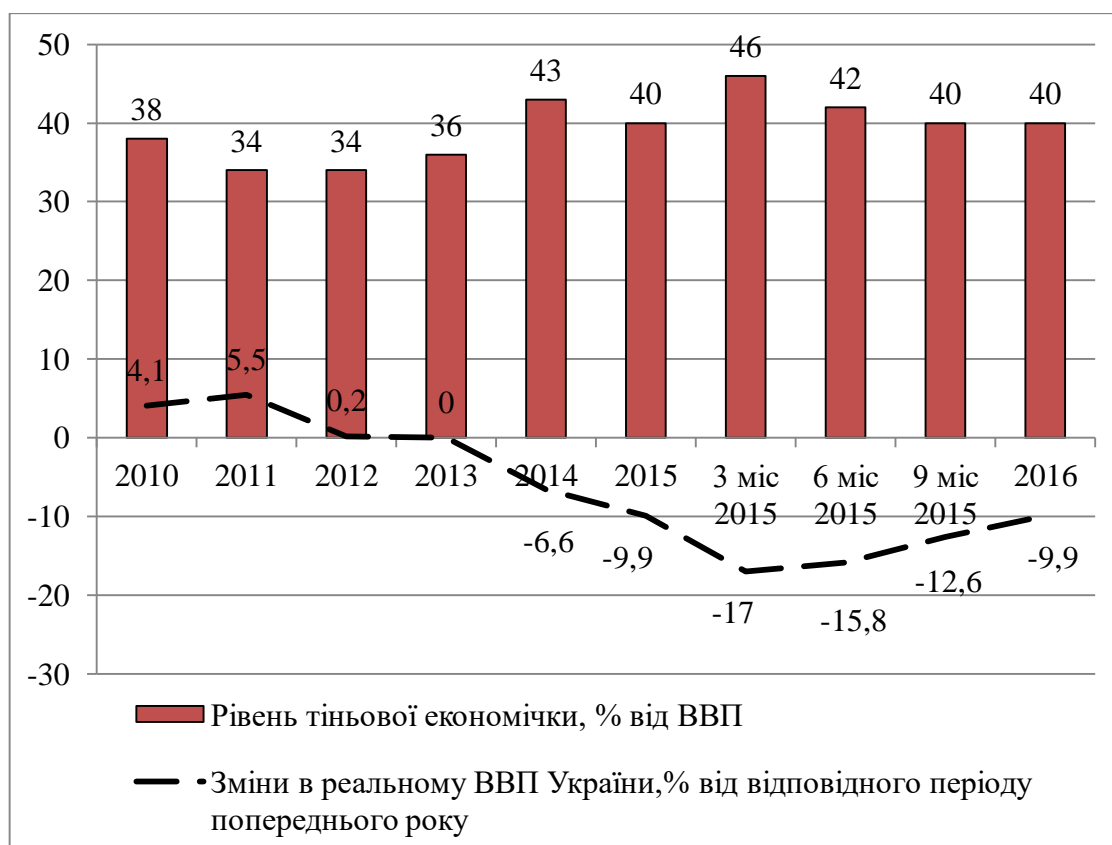


Рисунок 5.1 – Інтегральний показник тіньової економіки в Україні та темпу зростання/зменшення реального ВВП

Джерело: побудовано на основі даних [168]

Показник тінізації економіки в Україні знаходиться на досить високому рівні, що свідчить про суттєві недоліки у державній політиці. Найбільшу вагу в загальній структурі відмивання коштів займають саме операції незаконного виведення коштів за кордон – 27 млрд. грн. або 60% від загального обсягу.

Основними сферами економіки, у яких найбільше застосовувалися різноманітні схеми тінізації доходів за результатами 2016 року, є добувна промисловість, операції з нерухомим майном, переробна промисловість і фінансова та страхова діяльність.

Джерелами незаконних фінансових потоків з-поміж інших є доходи у вигляді ухилення від сплати податків та маніпуляція цінами у зовнішньоекономічних операціях – трансфертне ціноутворення, яке є найбільш вагомою складовою таких потоків [397].

Тіньовий відтік прибутку за кордон відбувається внаслідок порушення чинного законодавства щодо його оподаткування (наприклад, без сплати відповідних корпоративних податків або з порушеннями правил валютного контролю та регулювання тощо).

Аналіз даних Державного комітету фінансового моніторингу за 2004 – 2006 роки показав, що популярними способами відмивання грошей на Україні є:

- операції з незаконного виведення коштів за кордон;
- операції за втраченими паспортами;
- операції з банківськими металами;
- операції пов'язані з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість;
- операції з незаконної конвертації коштів у готівку («конвертаційні центри»);
- контрабанда та злочини проти власності;
- злочини з наркотичними речовинами;
- зовнішньоекономічні операції (вантажно-митні декларації з ознаками підробки, експорт по завищеним цінам або на неіснуючі компанії);
- операціями з цінними паперами;
- операції з нерухомістю [312].

Незважаючи на наявність значного спектру каналів тінізації доходів,

найбільш поширеними в Україні є податкові канали, метою застосування яких є мінімізація суми податкових зобов'язань. В Україні на сьогоднішній день напрацьована значна кількість способів тінізації доходів через податкові канали, зокрема: ведення подвійної бухгалтерії; допущення бухгалтерських помилок; заниження прибутку; приховування частини активів.

Крім того, досить поширеними є операції виведення прибутку за кордон, шляхом розподілу бізнес-процесів між суб'єктами підприємницької діяльності різних країн. Зазвичай процеси виробництва продукції здійснюються на території України, а фінансові операції та операції з управління активами – на іноземних підприємствах за кордоном. Процес розподілу доходів та витрат даних підприємств побудований таким чином, щоб максимальна частина доходів акумулювалась за кордоном.

Крім розглянутої вище схеми тінізації доходів, деякі суб'єкти підприємницької діяльності застосовують механізми, спрямовані на отримання відшкодування ПДВ в результаті незаконних операцій із тінізації доходів.

При дослідженні глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 рр. визначено, що за ефективністю податкової системи Україна займає 81 місце серед 148 держав [221]. Використання оптимізаційних схем сприяє створенню каналів виведення коштів з національної економіки та є достатньо гнучким й універсальним інструментом для компаній різних видів діяльності. Так, сплата відсотків за користування позиками від контрольованих іноземних компаній може стати зручним каналом для вітчизняних суб'єктів господарювання для прихованого виведення капіталів з країни. Якщо іноземна компанія розташована у країні, з якою Україна підписала угоду про уникнення подвійного оподаткування, та ця країна не міститься у переліку офшорних зон КМУ, відсотки за користування такою позикою належать до витрат української компанії, що, відповідно, дозволяє мінімізувати зобов'язання за податком на прибуток.

В Україні практично відсутні бар'єри для прихованого виведення капіталів, тому прибутки виводяться з країни майже без перешкод. Для

запобігання нелегального виведення капіталів в деяких країнах створено умови, за яких легальне переведення прибутків у «податкові гавані» супроводжується додатковими платежами до бюджету та витратами, а нелегальне – ризиками притягнення до відповідальності.

Інвестиційні потоки в Україну, крім свого традиційного призначення, часто є ланкою схем прихованого виведення капіталу. Показовим прикладом цього є великі обсяги інвестицій з Кіпру, які складають понад 32% від загального обсягу вітчизняних прямих іноземних інвестицій. За даними Державної служби статистики, на Кіпр припадає найбільша частка – 19 млрд. дол. – із 58,2 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, залучених за всі роки незалежності України з 1991 р. Тільки у 2013 р. зареєстровані на Кіпрі інвестори вклали 1,8 млрд. із 3,7 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій (у 2012 р. – 3,9 млрд. із 4,1 млрд. дол.)

Оцінки експертів Мережі податкових юстицій, свідчать, що на десять юрисдикцій, які за «Індексом фінансової секретності» мають найвищі показники фінансової таємниці, припадає близько 80 % обсягу торгівлі фінансовими послугами на світовому ринку. Понад 50 % банківських активів здійснюють рух через юрисдикцію, яка має високий ступінь таємності. За даними Ініціативи з викрадення активів практично усі великі транснаціональні компанії використовують юрисдикції з високим ступенем таємності з метою мінімізації бази оподаткування за корпоративними податками [220].

Фінансові системи країн, що розвиваються, більш схильні до накопичення і реалізації системних ризиків, незважаючи на незначний розмір та рівень складності фінансових систем цих країн порівняно із розвинутими країнами. Рівень ризику фінансової стабільності у країні залежить від поведінки багатьох учасників фінансової системи [281].

Ураховуючи постійну системну взаємодію суб'єктів економіки на внутрішніх та зовнішніх ринках ресурсів, товарів та послуг і фінансових ринках, а також наслідки цих взаємозв'язків у вигляді синергетичних явних та латентних ефектів, нами визначено драйвери та методи тінізації економіки.

Основні складові процесу незаконного виведення коштів за кордон наведені на рисунку 5.2.

Зважаючи на багатогранність та багатоканальність явища тіньової економіки, розробка уніфікованого підходу до оцінювання ймовірності виникнення ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом є складним завданням. Оскільки фактори та причини тіньової економіки суттєво відрізняються в кожній країні, то і визначення масштабів нелегальної діяльності залежать від особливостей функціонування економічної системи. Так, якщо в розвинених країнах тіньова економіка – це визначена кримінальна діяльність, яка складає лише незначну частину нелегальних операцій, то в країнах з трансформаційною економікою, в тому числі і в Україні – це й частка легальної економіки, без якої функціонування офіційної економіки не можливе.

Результати таблиці підтверджують тезу про значну диференціацію інструментів та механізмів запобігання тінізації доходів. Зважаючи на зазначене, на нашу думку, розробка уніфікованого методичного підходу та побудова математичних моделей оцінювання обсягів тіньової економіки та пропозицій щодо їх істотного скорочення є одним із пріоритетних напрямків дослідження.

На сьогоднішній день існує значне різноманіття методик для оцінювання рівня тінізації доходів, які відрізняються різним кількісним та якісним складом індикаторів. Найбільш поширеним методом оцінки обсягів тінізації доходів в країнах з розвинутою ринковою економікою є грошово-кредитні (монетарні) методи. В основі їх використання лежить теза про те, що в реалізації тіньових схем використовується лише готівка.

Одним із таких методів є метод, заснований на аналізі попиту на готівкові гроші. Збільшення попиту на готівку протягом аналізованого періоду, порівняно з базовим свідчить про зростання рівня тіньової економіки. За базовий період, як правило використовують період з найнижчим рівнем тіньової економіки по відношенню до аналізованого.

Найбільш простий алгоритм використання даного методу розробив

П. Гутманн [84], який співвідношення готівкових грошей і вкладів при дослідженні обсягів тіньової економіки, розраховував за формулою:

$$f_{(t_0)}^t = \frac{C^t D^{t_0}}{C^{t_0} D^t}, \quad (2.1)$$

де $f_{(t_0)}^t$ – зміна співвідношення готівкових грошей і вкладів у розрахунковому періоді t відносно базового періоду t_0 ;

C^t, C^{t_0} – готівкові гроші у розрахунковому t -му періоді і базовому t_0 -му періоді;

D^t, D^{t_0} – вклади (строкові депозити, депозити до запитання) в банках у розрахунковому t -му періоді і базовому t_0 -му періоді.

Обсяг тіньової економіки розраховується за формулою:

$$T^t = W^t [f_{(t_0)}^t - 1] = W^t \left(\frac{C^t D^{t_0}}{C^{t_0} D^t} - 1 \right) = W^t \frac{C^t D^{t_0} - C^{t_0} D^t}{C^{t_0} D^t} \quad (2.2)$$

де T^t – обсяг тіньової економічної діяльності у t -му році;

W^t – обсяг офіційного валового внутрішнього продукту у t -му році.

Застосування даної групи методів має свої особливості, пов'язані зі:

– значними похибками в отриманих результатах зумовлених зміною часового інтервалу, протягом якого можлива відсутність явища тіньової економіки;

– ймовірнісним характером припущення про наявність тіньової економіки в країні протягом певного часу;

– відсутністю достовірних та підтверджених даних про те, що будь-які зміни в співвідношенні готівкових грошей і вкладів зумовлені впливом тіньової економіки.

Міністерством економічного розвитку та торгівлі України оцінку обсягів тіньової економіки запропоновано здійснювати на основі 4 методів: «витрати населення – роздрібний товарооборот», збитковості підприємств, електричного та монетарного методів.

Загальноприйнятими методами оцінки обсягів тіньової економіки є метод споживання електроенергії. Згідно з яким динаміка реального ВВП повинна відповідати приросту внутрішніх обсягів споживання електроенергії. У випадку перевищення темпів приросту використаної електроенергії над аналогічним показником ВВП, припускається, що електроенергія споживається у виробничій сфері тіньової економіки.

Формалізація електричного методу базується на визначенні індексних показників аналітичного та базового періодів за формулою:

$$T_{E_{t(t_0)}} = \frac{I_{E_{t(t_0)}} - I_{ВВП_{t(t_0)}}}{I_{ВВП_{t(t_0)}}} \times 100, \quad (2.3)$$

де $I_{E_{t(t_0)}}$ – індекс зміни споживання електроенергії в аналітичному періоді до базового;

$I_{ВВП_{t(t_0)}}$ – індекс зміни ВВП в періоді, що аналізується, до базового;

t – аналітичний період;

t_0 – базовий період (індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії та ВВП дорівнюють одиниці).

Оцінка ризику тінізації доходів за допомогою методу «витрати населення – роздрібний товарооборот» передбачає моніторинг та виявлення наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Дані щодо витрат домогосподарств отримуються шляхом вибіркового обстеження умов їх життя

на добровільній основі, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання – шляхом статистичної звітності.

Метод збитковості підприємств передбачає визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

При використанні методу збитковості підприємств використовуються такі припущення:

- усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки.
- рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується.

Крім проаналізованих вище методів, ймовірність виникнення ризику тінізації доходів визначають за допомогою методів м'якого моделювання, які передбачають розрахунок відносних обсягів тіньової економіки через виділення сукупності факторів, що її обумовлюють. Особливістю даного методу є те, що він враховує різні фактори, що ведуть до формування і зростання тіньової економіки, а також зміну тіньової економіки в часі.

Це є важливим, оскільки вплив тіньової економіки виявляється одночасно на виробництві, трудовому і грошовому ринках.

Структурний метод заснований на використанні ретроспективних даних про масштаби тіньової економіки в різних галузях виробництва.

Експертний метод спирається на інтуїції і досвіді кваліфікованих фахівців, які визначають ступінь достовірності даних, взаємозв'язку і відносини, що важко піддаються кількісному опису. Подібним чином оцінюється латентність економічних злочинів.

Метод порівняння доходів і витрат використовує розбіжності між статистичними даними щодо їх обсягів. У системі національних рахунків розмір доходу повинен дорівнювати розміру витрат. Таким чином, якщо доступна незалежна оцінка витрат національних рахунків, то різниця між

розміром витрат і розміром доходу може використовуватися як індикатор ступеня тіньової економіки.

Неформальна економіка наносить колосальні збитки Державному та місцевим бюджетам України внаслідок часткової або повної несплати податкових, а також інших обов'язкових платежів. На думку експертів Інституту соціально-економічної трансформації [264] загальні втрати бюджету від використання восьми найбільш поширених тіньових схем становлять у 2017 р. більше ніж 180 млрд грн, а саме від: офшорні схеми (50-65 млрд грн втрат бюджету), сірий імпорт і контрабанда (25-70 млрд грн), конвертаційні центри (12-15 млрд грн), махінації з відшкодуванням ПДВ (10-12 млрд грн), контрафакт (10 млрд грн), оформлення штатних працівників як індивідуальних підприємців (2,5-5 млрд грн), виведення прибутку через псевдо підприємництво фізичних осіб (0,7-3 млрд грн), заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування (1-1,5 млрд грн). Значні обсяги тіньових економічних операцій значною мірою впливають на економічний рівень розвитку регіонів України, а також спричиняють виникнення економічного дисбалансу, соціального напруження та деструктивних явищ у масштабі всієї країни.

Як свідчать результати проведеного аналізу, на сьогоднішній день, проблема незаконного виведення коштів за кордон та подальшої їх легалізації потребує розробки комплексу послідовних заходів, спрямованих як на своєчасну ідентифікацію та покарання учасників тіньового виведення коштів за кордон так і на мінімізацію ризику виникнення даних операцій. При цьому, під ризиком легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на нашу думку, слід розуміти ймовірність здійснення операції пов'язаних з легітимізацією незаконно виведених за кордон доходів.

Оцінку даного ризику пропонуємо здійснювати за наступними складовими:

1) органи, що прямо чи опосередковано приймають участь в операціях. На сьогоднішній день, в Україні, спостерігається значний рівень корупції в переважній більшості органів виконавчої влади всіх рівнів, що проявляється як

в приховуванні фактів тінізації доходів, так і у безпосередній участі в даних операціях. Так, за підрахунками міжнародних експертів, у більшості органів рівень корупції є вище середнього значення. Значення для України наведені на рисунку 5.2 .

2) Ймовірнісне значення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в різних органах влади пропонуємо розраховувати як середньозважене значення рівнів корупції в окремій інституції з призначення вагових коефіцієнтів від 1 – високий рівень корупції (неможливо здійснити будь-які операції без хабара) до 5 – низький рівень корупції.

3) країни, що приймають участь в операціях. Даний критерій передбачає врахування ймовірності виникнення ризику тінізації доходів в країнах-партнерах, суб'єкти підприємницької діяльності або органи державної влади якої залучені до операції.

В основу загальної оцінки даного ризику, пропонуємо покласти значення індексу корупції, визначеного міжнародною організацією Transparency International. Вибір даного показника зумовлений тим, що на нашу думку, індекс корупції країни, є прямим свідченням можливості легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в конкретній країні, оскільки дані операції завжди є наслідком накопичення злочинних доходів, у результаті застосування корупційних схем в країні.

Трансформацію даного показника до ймовірнісного значення, на нашу думку, доцільно здійснювати за наступною формулою:

$$P_{те} = \alpha \cdot \frac{(10 - I_k)}{10} \cdot h \quad (2.4)$$

де $P_{те}$ – ймовірнісна оцінка ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом країни-партнера;

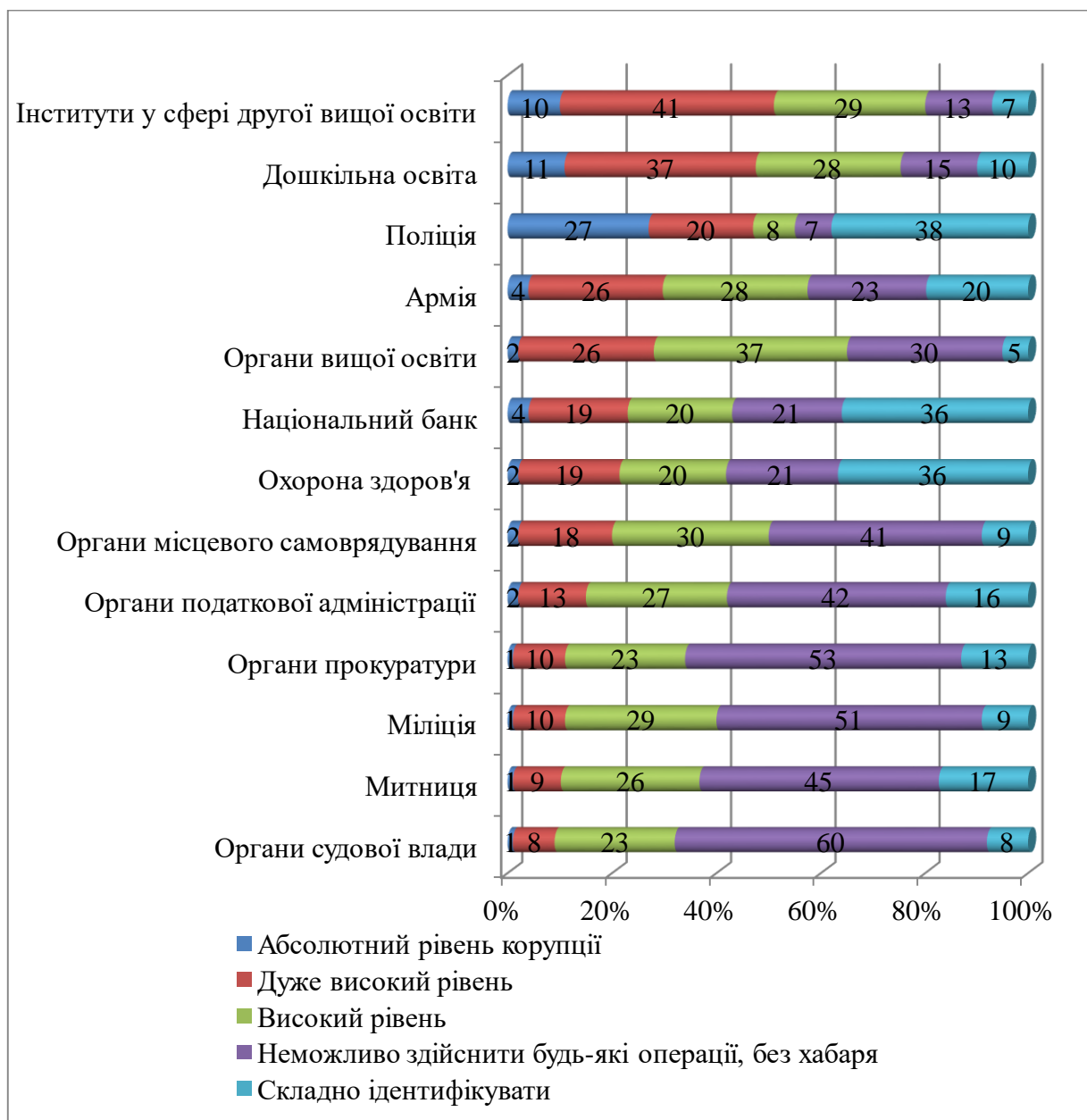


Рисунок 5.2 – Рівень корупції в різних інституціях України

Джерело: побудовано на основі даних [168]

α – ваговий коефіцієнт;

I_k – індекс корупції конкретної країни;

h – граничне значення інтервалу.

Для визначення оптимальної кількості груп для ранжування країн, використаємо формулу Стерджесса:

$$n = 1 + 3.322 \cdot \lg N, \quad (2.5)$$

де n – число груп,

N – обсяг вибірки.

Після визначення числа груп, розрахуємо верхню та нижню межі варіативної ознаки кожної групи. Довжина інтервалу визначається за формулою:

$$h = \frac{R}{n - 1}, \quad (2.6)$$

де $R = x_{\max} - x_{\min}$ – розмах вибірки;

x_{\max}, x_{\min} – максимальне та мінімальне значення ознаки.

На основі проведених розрахунків, групування країн за показником ймовірності тінзації доходів здійснюється за трьома рівнями: країни, що мають високий ризик здійснення операції з відмивання грошей (межі інтервалу 0,165-0,66); середній рівень ризику, з граничними межами 0-0,165; більше 6 – низький рівень ризику. Індекс корупції країн, за розрахунками 2016 року наведений в таблиці 5.3.

Таблиця 5.3 – Індекс корупції країн

Країна або територія	Індекс корупції	Оцінка ризику	Країна або територія	Індекс корупції	Оцінка ризику
1	2	3	4	5	6
Корея	0	високий	Латвія	4,8	високий
Ірак	1,5	високий	Литва	4,8	високий
Узбекистан	1,7	високий	Словаччина	4,9	високий
Афганістан	1,8	високий	Корея	5,1	середній

Продовження таблиці 5.3

1	2	3	4	5	6
Венесуела	2	високий	ПАР	5,1	середній
Туркменістан	2	високий	Італія	5,2	середній
Центральноафриканська Республіка	2	високий	Чеська Республіка	5,2	середній
Азербайджан	2,1	високий	Кіпр	5,3	середній
Республіка Білорусь	2,1	високий	Угорщина	5,3	середній
Казахстан	2,1	високий	Ізраїль	6,1	низький
Таджикистан	2,1	високий	Португалія	6,5	низький
Нігерія	2,2	високий	Естонія	6,5	низький
Російська Федерація	2,3	високий	Словенія	6,6	низький
Сирія	2,4	високий	Іспанія	6,7	низький
Іран	2,5	високий	Чилі	7	низький
Україна	2,7	високий	США	7,2	низький
Молдавія	2,8	високий	Франція	7,3	низький
Аргентина	2,9	високий	Ірландія	7,5	низький
Єгипет	2,9	високий	Японія	7,5	низький
Боснія і Герцеговина	3,3	високий	Німеччина	7,8	низький
Чорногорія	3,3	високий	Австрія	8,1	низький
Грузія	3,4	високий	Великобританія	8,4	низький
Саудівська Аравія	3,4	високий	Люксембург	8,4	низький
Сербія	3,4	високий	Австралія	8,6	низький
Індія	3,5	високий	Канада	8,7	низький
Китай	3,5	високий	Норвегія	8,7	низький

Румунія	3,7	високий	Нідерланди	9	низький
Болгарія	4,1	високий	Швейцарія	9	низький
Туреччина	4,1	високий	Ісландія	9,2	низький
Хорватія	4,1	високий	Швеція	9,3	низький
Польща	4,2	високий	Данія	9,4	низький
Греція	4,6	високий	Нова Зеландія	9,4	низький

Джерело: побудовано на основі даних [47]

Крім того, в процесі оцінювання, необхідно враховувати той факт, що здійснення операцій за участю офшорних зон, характеризується підвищеним ступенем ризику. Так, країни, які мають високі показники ВВП на душу населення, одночасно є світовими лідерами за обсягами надання офшорних фінансових послуг. Зокрема, 65 % загального обсягу офшорних фінансових послуг зосереджено у п'яти країнах з високими показниками ВВП на душу населення (США, Великобританія, Люксембург, Швейцарія та Німеччина).

Згідно з результатами дослідження Мережі податкових юстицій, Україна входить у першу двадцятку країн, резиденти якої накопичили найбільші офшорні капітали (майже 170 млрд. дол., що понад втричі перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну в 2014 році (58,2 млрд. дол.). Перелік офшорних зон визначений Розпорядженням КМУ від 23 лютого 2011 р. N 143-р [336], наведений в таблиці 5.4.

Таблиця 5.4 – Перелік офшорних зон

Країна	Рівень корупції	Країна	Рівень корупції
1	2	3	4
Андорра	0	Ангілья (володіння Великої Британії)	0

Продовження таблиці 5.4

1	2	3	4	
Антигуа і Барбуда	0	Ніуе (володіння Нової Зеландії)	0	
Багами	0	Теркс і Кайкос	0	
Барбадос	6,9	Нідерландські Острови	Антильські	0
Бахрейн	5	Монтсеррат	0	
Беліз	3	Кайманові Острови	0	
Вануату	3,1	Віргінські Острови	0	
Гренада	3,4	Пуерто-Ріко	0	
Домініка	5,6	Бермудські острови	0	
Ліберія	2,1	Гібралтар	0	
Мальдівська Республіка	3,3	Острів Олдерні	0	
Маршальські Острова	0	Острів Мен	0	
Монако	0	Острів Джерсі	0	
Науру	0	Острів Гернсі	0	
Самоа	4,5	Сент-Кітс і Невіс	0	
Сейшельські Острови	4,5	Сент-Люсія	6,8	
Сент-Вінсент і Гренадіни	6,1	Співдружність Пуерто Ріко	0	
Аруба	0	Острови Кука	0	

Джерело: побудовано на основі даних [336]

За допомогою формули 2.7 можна здійснювати трансформацію відносних показників в ймовірнісні значення. Однак враховуючи нерівномірний вплив різних критеріїв на кінцевий показник ймовірності тінізації доходів в конкретній операції, застосування коригуючого коефіцієнта (α) допоможе врахувати дані фактори. Значення вагових коефіцієнтів для різних складових ризику, визначений методом експертних оцінок наведені в таблиці 5.5

Таблиця 5.5 – Значення вагових коефіцієнтів для складових оцінки ймовірності тінізації доходів операції

Складова	Значення вагового коефіцієнту
Країна-партнер	0,33
Країна походження	0,19
Вид економічної діяльності	0,37
Орган задіяний в операції	0,11

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Наступним параметром у моделі якісної оцінки ймовірності виникнення ризику тінізації доходів виступає вид економічної діяльності. В процесі оцінки ризику за даним параметром, пропонуємо використовувати підхід до класифікації видів економічної діяльності, визначений національним класифікатором України [302]. Бальна оцінка за окремими видами економічної діяльності відповідно до національного класифікатора наведена в таблиці 5.5

Таблиця 5.5 – Бальна оцінка окремих видів економічної діяльності

Назва	Бальна оцінка
1	2
Тиражування записаних носіїв інформації	10
Виробництво ювелірних виробів	10
Торгівля автомобілями	10
Роздрібна торгівля, яка здійснюється фірмами посилкової торгівлі	10
Діяльність готелів та ресторанів	10
Фінансовий лізинг	10
Надання кредитів	10
Страхування	10
Рекламна діяльність	10
Діяльність з організації азартних ігор	10
Біржові операції з фондовими цінностями	10
Діяльність агентств нерухомості	10
Операції з нерухомістю для третіх осіб	8
Торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	7
Управління фінансовими ринками	7
Виробництво музичних інструментів	6
Діяльність пошти та зв'язку	6
Грошове та фінансове посередництво	5
Дослідження і розробки	5
Управління в соціальній сфері	5

Продовження таблиці 5.5

1	2
Виробництво кольорових металів	4
Виробництво дорогоцінних металів	4
Операції з нерухомим майном	4
Діяльність у сфері обов'язкового соціального страхування	4
Діяльність транспорту	3
Міжнародна діяльність	3
Діяльність у сфері оборони	3
Діяльність щодо безпеки населення в надзвичайних ситуаціях	3
Професійно-технічна освіта	3
Вища освіта	3
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	3
Виробництво хутра та виробів з хутра	3
Наукова та технічна діяльність	3
Хімічне виробництво	3
Будівництво	3
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	2
Переробна промисловість	2
Виробництво харчових продуктів	2
Текстильне виробництво	2
Металургійне виробництво	2

Джерело: побудовано на основі даних [302]

Застосування розглянутого вище підходу, дозволить отримати ймовірнісні показники ризику незаконного виведення коштів за кордон за окремими його складовими. Загальна кількість балів за всіма складовими операції розраховується за формулою:

Розглянутий вище підхід дозволяє отримати оцінку ймовірності легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в цілому за всіма складовими операціями. Однак, враховуючи той факт, що ефективна реалізація будь-яких управлінських заходів потребує ідентифікації конкретних факторів, що спричинили можливість застосування корупційних схем та розробку механізмів їх нейтралізації, важливого значення набуває дослідження найбільш ризикованих складових за допомогою визначення ступеня перевищення розрахованої ймовірності виникнення ризику легалізації доходів за конкретною операцією над її допустимим значенням. Розрахунок відхилення даних показників, на нашу думку, доцільно здійснювати за умови коли інтегральний показник ймовірності виникнення ризику знаходиться у межах допустимих значень, проте аналіз окремих напрямків свідчить про перевищення критично допустимих величин. Графічно експрес-оцінка рівня ризику на рисунку 5.3.

Практичну апробацію запропонованого підходу до оцінки ризику тінізації доходів проведемо на прикладі інвестиційних каналів виведення коштів. За даними Державної служби статистики України за період 2010-2016 років обсяг прямих іноземних інвестицій з України становив 39 млрд. дол. США, при цьому основними інвесторами стали Кіпр і Велика Британія.

Частка країн за обсягом прямих інвестицій з України наведена на рисунку 5.4. Враховуючи вищезазначене, практичну апробацію запропонованого підходу до визначення ймовірності виникнення операцій з легалізації доходів отриманих злочинним шляхом для України проведемо на прикладі Кіпру та Віргінських Островів, як країн, що мають найбільший обсяг інвестицій з України.

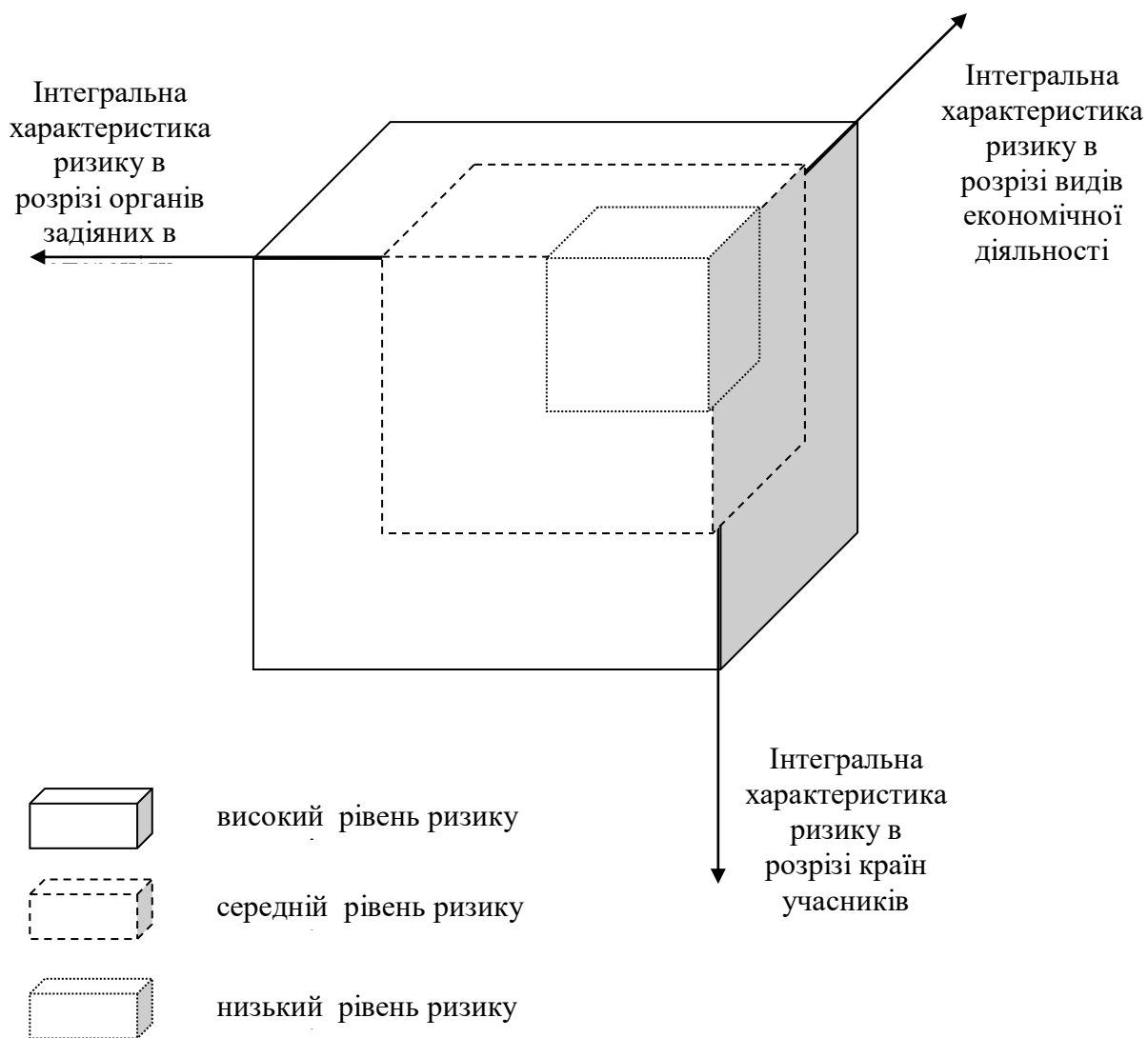


Рисунок 5.3 – Графічне зображення інтегральної експрес-оцінки ризику тінізації доходів країни

Джерело: побудовано автором

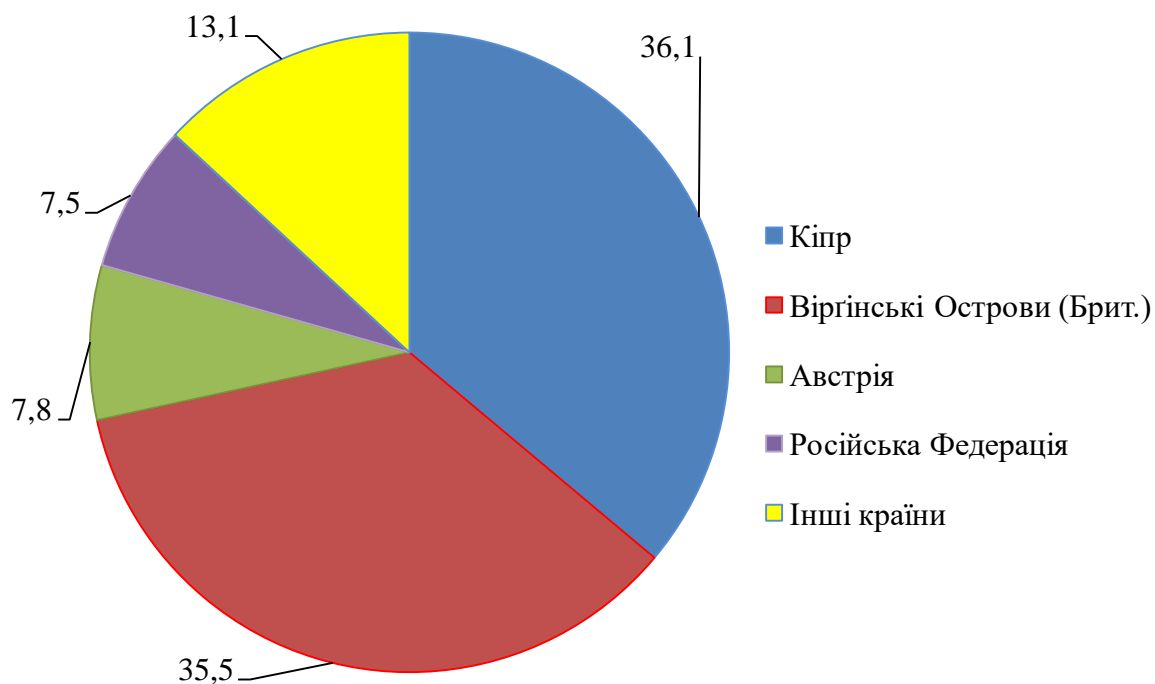


Рисунок 5.4 – Прямі інвестиції з України в економіці країн світу

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Оскільки за видами економічної діяльності найбільший обсяг коштів в Україні було інвестовано в наукову діяльність та переробну промисловість (таблиця 2.10), саме зазначені види діяльності будуть оцінені з точки зору ймовірності виникнення ризику тінізації доходів.

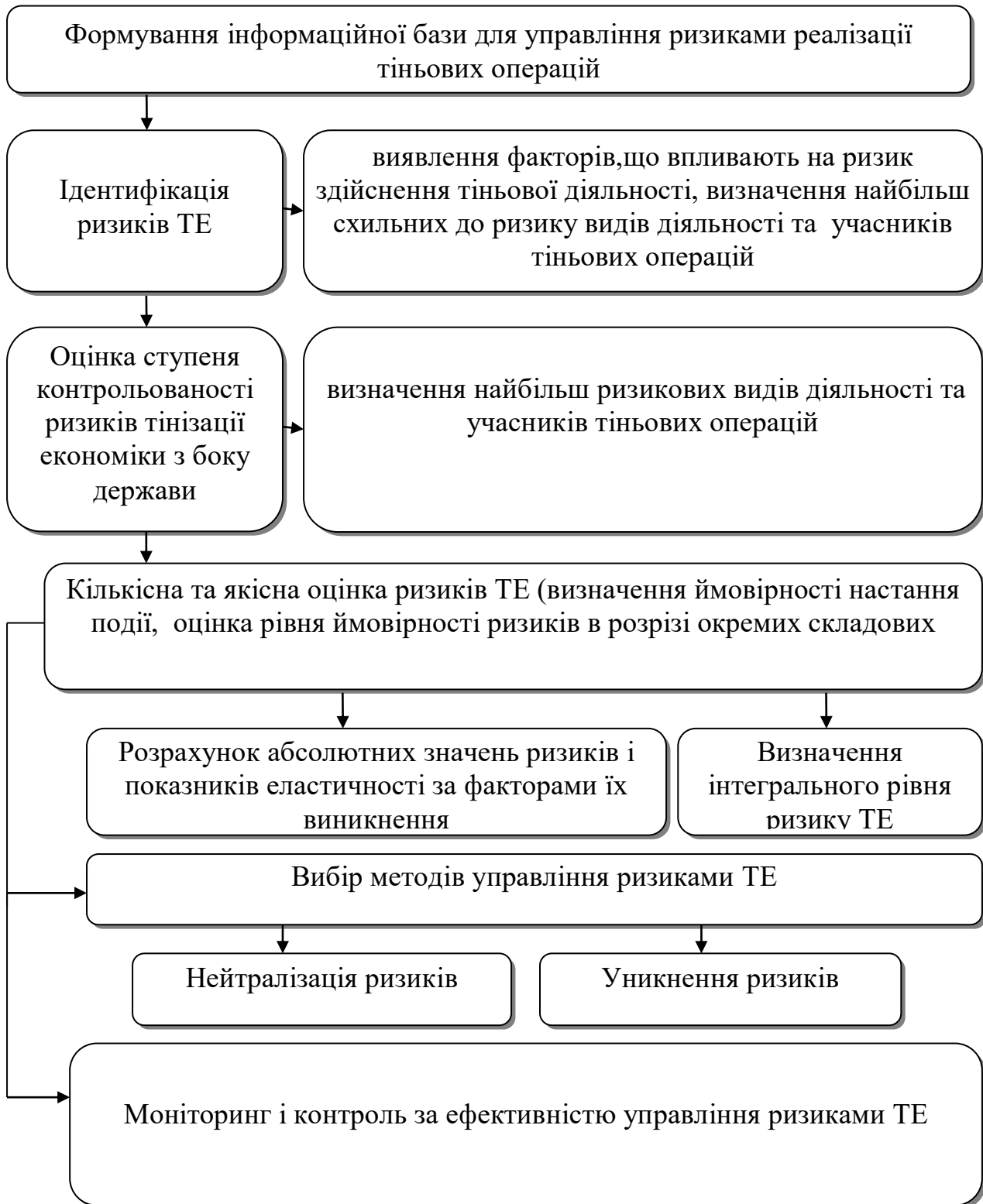


Рисунок 5.5 – Методологічний підхід до управління ризиками тінзації економіки

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5.12- Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України за видами економічної діяльності

Вид діяльності	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	19,0	19,3	16,7	15,9
Переробна промисловість	171,2	131,5	108,7	113,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	77,8	59,3	52,2	51,6
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	9,5	8,4	7,5	7,2
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,1	0,1	0,1	6,9
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	0,6	0,7	0,8	0,9
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	39,5	25,0	18,0	21,4
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	37,8	31,2	24,8	19,9
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	*	*	0,2	0,2
Будівництво	0,8	11,6	1,3	1,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	128,0	112,1	80,1	88,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	24,2	22,7	24,7	26,6
Інформація та телекомунікації	0,0	2,7	2,6	2,5
Фінансова та страхова діяльність	221,7	125,3	73,8	72,5
Операції з нерухомим майном	66,5	50,7	45,8	44,7
Наукова та технічна діяльність	6 030,6	5 968,6	5 953,2	5 966,4

Джерело: побудовано на основі даних [312]

Результати розрахунків наведені в таблицях 5.13-5.14 свідчать про середній рівень ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом при здійсненні операції в сфері переробної промисловості за участі України та Віргінських Островів. В той же час, оскільки Віргінські Острови в Україні визнані офшорною зоною, яка автоматично розглядається нами як зона підвищеного ризику, ймовірнісна оцінка ризику тінізації доходів при здійсненні операцій в сфері переробної промисловості для даної групи характеристик складає 0,74, що свідчить про високий ступінь ризикованості даної операції.

Таблиця 5.13 - Результати оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом за участі України та Віргінських Островів

Показник	Характеристика	Оцінка за якісною шкалою	Бальна оцінка	Ймовірнісна оцінка
Країна-партнер	Віргінські Острови	високий	0	0,27
Органи, що приймають участь в операціях	ОМС	високий	22,13	0,13
	Митниця	високий	24,26	0,16
Країна походження	Україна	високий	7,3	0,0085
Вид економічної діяльності	Переробна промисловість	низький	2	0,17
Загальна оцінка		високий	55,7 (середній)	0,74 (високий)

Джерело: побудовано на основі розрахунків автора

При реалізації даних операцій, в якості органів, що приймають безпосередню участь, нами визначені органи місцевого самоврядування та митниця. Однак, даний перелік є дещо умовний, оскільки, як правило в зазначених операціях приймають участь набагато більша кількість різних інституцій, як з однієї так і з іншої країни.

Аналіз результатів оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації незаконних фінансових потоків для операцій за участі України та країн-партнерів представлено в таблиці 5.14. Так, найменш ризиковими визначені операцій в сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, наукової та технічної діяльності, до видів діяльності в високим рівнем ризику належать металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування.

Таблиця 5.14 — Результати оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом за участі України та країн-партнерів

Вид діяльності	Кіпр	Віргінські острови	Австрія
1	2	3	4
Сільське господарство	0,59	0,74	0,61
Переробна промисловість	0,59	0,74	0,61
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,59	0,74	0,61
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	0,59	0,74	0,61
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,55	0,70	0,57

Продовження таблиці 5.14

1	2	3	4
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	0,59	0,74	0,61
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	1,06	0,74	0,61
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	0,46	0,61	0,48
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	0,55	0,70	0,57
Будівництво	0,57	0,72	0,59
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,55	0,70	0,57
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,43	0,58	0,45
Інформація та телекомунікації	0,59	0,74	0,61
Фінансова та страхова діяльність	0,41	0,57	0,44
Операції з нерухомим майном	0,43	0,58	0,45
Наукова та технічна діяльність	0,33	0,72	0,59
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,59	0,74	0,61

Джерело: побудовано на основі розрахунків автора

Таким чином застосування даного інструментарію оцінювання ризиків тінізації доходів дозволяє визначити найбільш критичні з точки зору

нелегального виведення коштів операції та розмістити їх в зоні підвищеної уваги з боку митних, податкових та інших органів державного контролю.

Підсумовуючи, зазначимо, що наявність ефективного інструментарію оцінювання обсягів тінізації доходів, створює сприятливі умови для підвищення інвестиційної привабливості країни та зростання рівня її фінансового потенціалу. Необхідною умовою досягнення зазначених цілей є своєчасне прогнозування ймовірності здійснення операцій з нелегального виведення коштів за кордон та запровадження превентивних заходів.

Запропонований підхід дозволяє оцінити ймовірність виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, як за окремими складовими (вид економічної діяльності, органи, що приймають участь в операціях, країна походження, тощо) так і за операцією в цілому. В основі розробки даного підходу, було припущення, що застосування корупційних схем виведення коштів за кордон відбуваються на кожному рівні економічної системи і, отже, повинно бути оцінено оскільки впливає на загальний ступінь ризику операції.

Даний підхід може бути використаний як інструмент оцінки ефективності державної антикорупційної політики, особливо в галузі мінімізації тіньових потоків, як на мікро- так і на макрорівні. Крім того, запропонований підхід може бути використаний для виявлення основних стабілізуючих та дестабілізуючих факторів впливу на рівень тінізації доходів, з метою їх більш глибокого дослідження та перетворення на керовані в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

5.3 Управління податковими розривами в контексті детінізації національної економіки

Одним із складових елементів в системі управління податковими розривами є прогнозування обсягу його значень залежно від зміни макроекономічної ситуації в країні, векторів державної політики, соціальних характеристик розвитку суспільства.

На сьогоднішній день в науковій літературі існують напрацювання щодо прогнозування обсягів обсягів тінізації економіки, в той час питання визначення прогнозних значень податкових розривів не знайшли свого детального опрацювання.

Розроблення методичного інструментарію оцінювання та прогнозування обсягу податкового розриву пропонуємо здійснювати на основі прогнозування характеру його поведінки в динаміці. В основі запропонованого підходу лежить припущення про те, що вплив податкових розривів на показники економічного розвитку країни, окремі складові яких були визнанні в розділі 2, має накопичувальний ефект та зростає в часі. Окрім обсягів економічних втрат економіки зумовлених невиконанням платниками своїх податкових зобов'язань, податкові розриви призводять до формування дефіциту бюджетних коштів тим самим опосередковано впливаючи на показники соціального, екологічного та економічного розвитку країни.

Динаміка зміни обсягу податкового розриву на економічному горизонті детінізації національної економіки зображена на рисунку 5.6.

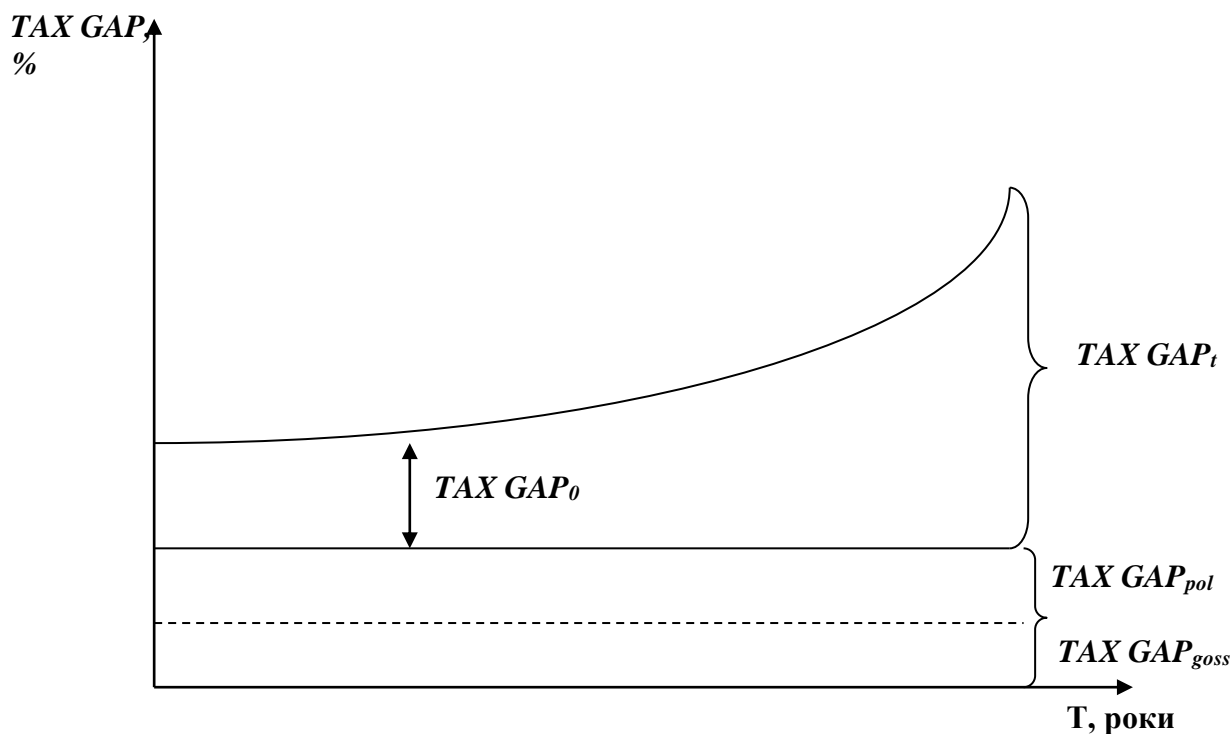


Рисунок 5.6 – Динаміка податного розриву на економічному горизонті управління

Джерело: розроблено автором

В основі підходу лежить порівняння фактичного обсягу податкових розривів з обсягами регуляторного розриву та валового розриву. У якості даних значень нами пропонується використовувати мінімальний рівень податкового розриву, який світовою спільнотою оцінюється як такий мінімізація якого є неможливою, 10%.

Досліджуючи функцію залежності податкових розривів від часу як безперервну, обсяг податкового розриву на момент t можна визначити за формулою:

$$Tax\ Gap_t = Tax\ Gap_0 \times e^{\alpha T}$$

де $Tax\ Gap_t$ – податковий розрив, розрахований на момент t , %;

$Tax\ Gap_0$ – податковий розрив в базовому періоді, %;

t – момент часу, на який проводиться оцінка податкового розриву;

α – параметр, що відображає вплив податкових розривів на рівень соціо-еколого-економічного розвитку країни;

T – економічний горизонт управління.

В основі параметру α лежить врахування ризиків та додаткових ефектів для країни від існування явища тінізації економіки та формування податкового розриву. Параметр α представляє собою безперервну ставку, що урівноважує приведені соціо-еколого-економічні втрати та ефекти від формування податкових розривів в національній економіці.

Негативний ефект від формування податкових розривів має більший вплив в довгостроковій перспективі чим і пояснюється оцінювання його майбутньої величини. Позитивний ефект від формування явища податкових розривів пояснюється формуванням доданої вартості в економіці зумовленою додатковим працевлаштуванням, реалізацією на офіційному ринку тіншових товарів та послуг і є більш значущим для поточний момент часу.

Звідси величина параметру α визначатиметься за формулою:

$$\alpha = \ln(1 - i_t(1 - PV(E))p_t)$$

де $PV(E)$ – сумарні економічні вигоди, приведені до поточного моменту, що виникають у результаті формування податкового розриву;

p_t – ймовірність настання економічних втрат, зумовлених податкового розриву;

i_t – ставка дисконтування

За ретроспективний період 2010–2019 рр. втрати для економіки України, зумовлені податковим розривом, оцінювалися в середньому на рівні 46 % ВВП, тому під час визначення прогнозних сценаріїв саме це значення взяте за базову ознаку для реалістичного сценарію, а песимістичний та

оптимістичний – сформовано за ознакою $\pm 14,5\%$ від неї (сумарний довірчий інтервал 30 %). Тому ймовірність економічних втрат, зумовлених податковими розривами, взято на рівні 0,6 – для песимістичного, 0,46 – для реалістичного, та 0,32 – для оптимістичного сценаріїв.

Основним параметром при оцінюванні соціо-еколого-економічних втрат від існування явища податкових розривів, виступає ймовірність ризику ухилення економічними суб'єктами від оподаткування P_t .

Ранжування втрат залежно від величини показника ймовірності пропонуємо здійснювати на основі формули Стерджеса. За результатами розрахунків було визначено три групи ризиків впливу податкових розривів на показники соціального, економічного та екологічного розвитку країни: високий, середній та низький, характеристика яких наведена в таблиці 5.15.

Залежно від ймовірності втрат вартості, обсяг податкових розривів матиме різний характер впливу на показники соціального, екологічного та економічного розвитку країни в прогнозованому періоді.

Практичну апробацію запропоновано підходу до прогнозування проведемо з тривалістю часового лагу 15 років. В процесі розрахунків проведено аналіз ступеня впливу обсягу податкових розривів з значенням ймовірності втрат 0,32, 0,46 та 0,6 (рис. 5.7-5.9).

Залежно від ймовірності ризику здійснення економічними суб'єктами тіньових фінансових операцій графік матиме різний характер поведінки в прогнозованому періоді. За умов оптимістичного прогнозу, протягом перших 3 років зростання обсягів податкових розривів відбуватиметься поступово, а темп зміни є незначним. В той же час, починаючи з 3 року накопичувальний ефект від ухилення від виконання економічними суб'єктами своїх податкових зобов'язань буде зростати та у 2028 році перевищить 92 млн. грн.

Таблиця 5.15 – Ранжування ступеня впливу податкових розривів на соціо-еколого-економічний розвиток країни

Категорія	Діапазон величини ймовірності втрат	Характеристика
Високий обсяг податкових розривів	[0,66 - 1]	Рівень податкових розривів, що характеризується надмірним ступенем впливу на соціо-еколого-економічний розвиток країни, має значні масштаби та необоротний за наслідками
Середній обсяг податкових розривів	[0,33 - 0,66]	Рівень податкових розривів, що характеризується високим ступенем впливу на показники соціо-еколого-економічного розвитку країни, менш масштабний за обсягами, а його наслідки частково можуть бути невідомі в довгостроковому періоді
Низький обсяг податкових розривів	[0 - 0,33]	Рівень податкових розривів з незначним ступенем впливу за якого наслідки на соціо-еколого-економічний розвиток країни деструктивного характеру є мінімальними та можуть бути компенсовані в короткостроковому періоді або внаслідок ефективних заходів державної політики по нейтралізації їх негативного впливу відсутні взагалі.

Джерело: розроблено автором

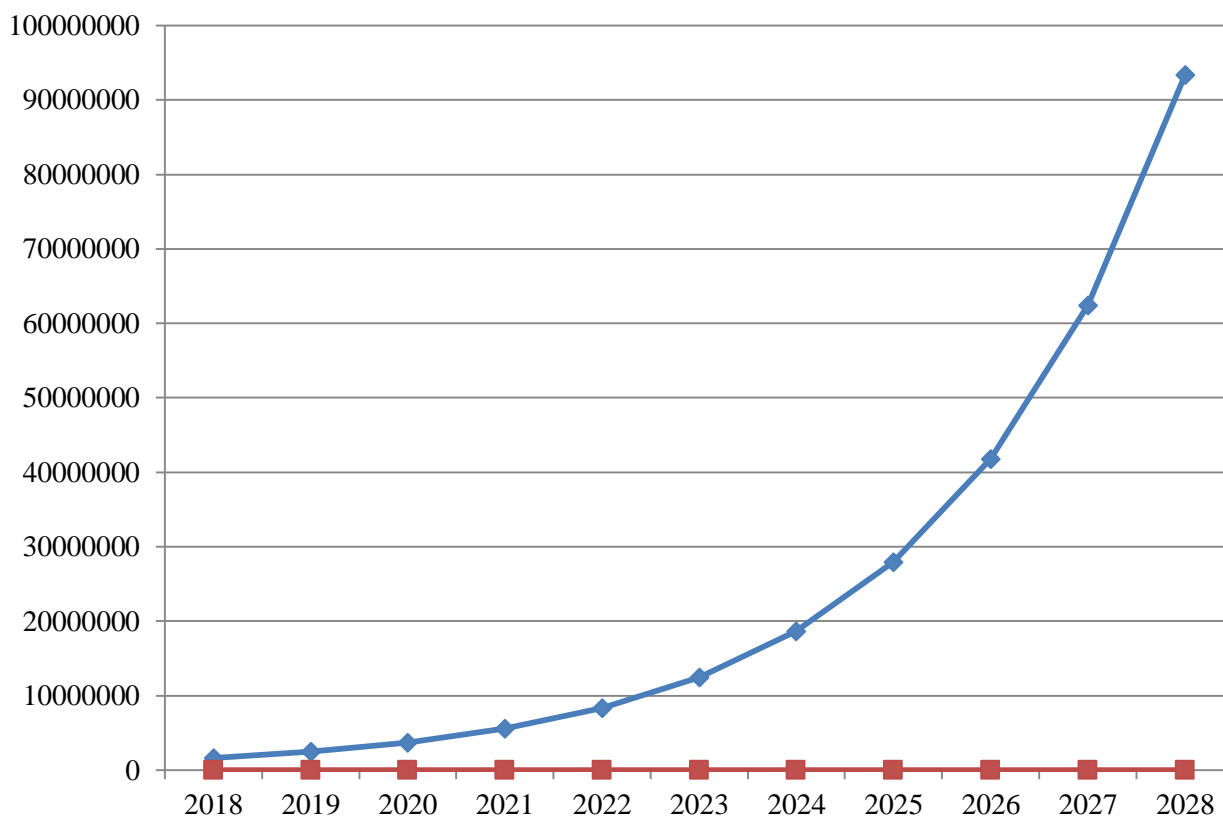


Рисунок 5.7 – Графічне представлення динаміки податкових розривів у прогнозованому періоді при $p = 0,32$

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

За результатами розрахунків встановлено, що обсяг втрат національної економіки, зумовлених податковими розривами, у 2028 р. при песимістичному прогнозі становитиме 1 503, 91 млн грн, реалістичному – 560, 31 млн грн, оптимістичному – 92,38 млн грн.

За умови низького рівня ризику реалізації економічними суб'єктами тіньових фінансових транзакцій ($p = 0,32$) та відповідно незначних масштабів ухилення від оподаткування характерними є більш повільні темпи зростання накопичувального негативного ефекту для економіки країни та достатньо незначні його масштаби в перші роки.

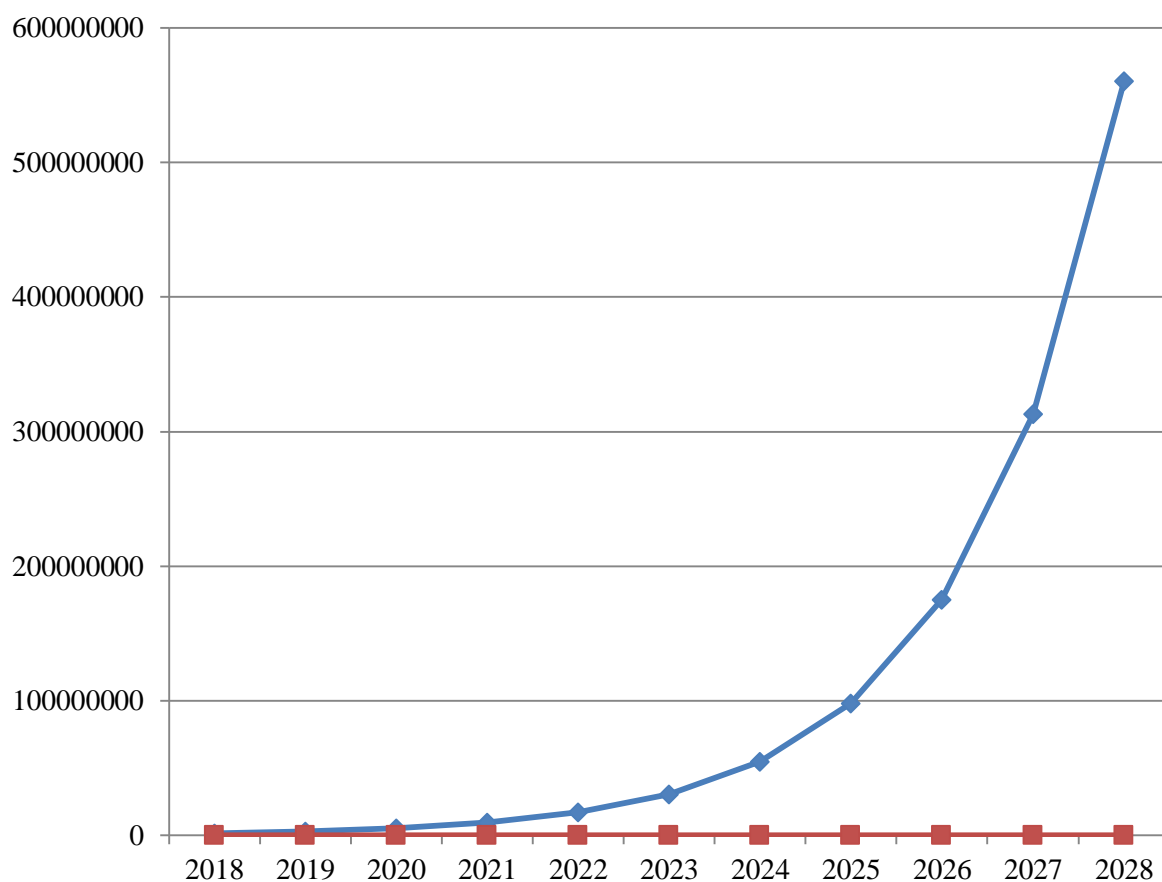


Рисунок 5.8 – Графічне представлення динаміки податкових розривів у прогнозованому періоді при $p = 0,46$

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

При реалістичному сценарії розвитку економіки та незмінних умов реалізації політики денізації $p = 0,46$ відбувається збільшення обсягів податкових розривів порівняно з оптимістичним сценарієм. В той же час, темпи зростання є досить повільними в перші роки.

Песимістичний сценарій розвитку економіки (ризик реалізації тіньових фінансових транзакцій складає 0,6 та більше) обсяги податкового розриву будуть зростати набагато швидшими темпами за відносно нетривалий період.

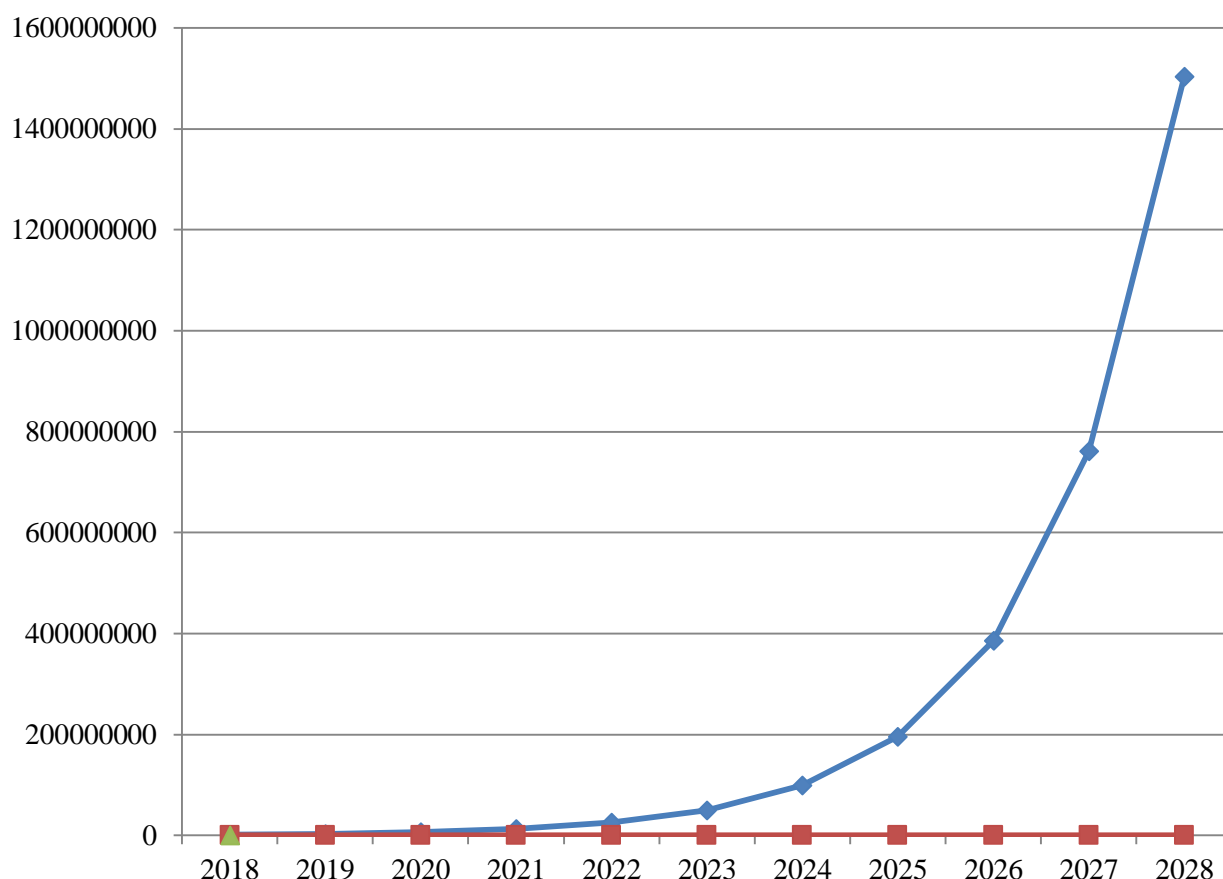


Рисунок 5.9 – Графічне представлення динаміки податкових розривів у прогнозованому періоді при $p = 0,6$

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків автора

Таким чином отримані залежності можуть слугувати базою для прогнозування можливих втрат економіки від існування податкових розривів та сприятимуть розробці і реалізації державних превенцій в напрямку детінізації національної економіки.

Враховуючи результати попереднього аналізу драйверів формування податкових розривів в національній економіці можна визначити найбільш пріоритетні заходи держави в контексті протидії тінізації, систематизація яких наведена в таблиці.

Таблиця 5.15 – Систематизація інгібіторів формування податкових розривів та заходів протидії ним

Інгібітори податкових розривів	Характер прояву	Заходи превенції
1	2	3
Неузгодженість нормативних актів	створення підґрунтя до різного трактування окремих положень, протиріччя нормативних актів між собою	усунення протиріч між нормативними актами одного чи різних рівнів, приведення окремих положень у відповідність до міжнародного законодавства, забезпечення однозначного їх трактування
Незбалансованість у процесах розмежування зон відповідальності та прав між інституціями різних рівнів	перевищення своїх службових повноважень, концентрація більшості зон відповідальності в межах однієї особи	приведення у відповідність реальних та формальних повноважень посадових осіб, перегляд посадових обов'язків та розмежування зон відповідальності між ними з метою уникнення реалізації корупційних схем, цифровізація найбільш поширених адміністративних послуг, запровадження електронного урядування, тощо.
Непрозорість інформації про напрями діяльності державних інституцій	відсутність інформації про напрями діяльності установи, джерела формування та напрями використання бюджетних коштів, застосування корупційних схем без загрози зазнати розголосу	запровадження практики публічного звітування за результатами діяльності, дотримання принципу інформаційної прозорості про основні способи отримання адміністративних послуг та напрямки діяльності установи.
Низький рівень податкової моралі в суспільстві	не усвідомлення важливості реалізації заходів з детінізації економіки	підвищення рівня фінансової інклюзії, формування податкової моралі та культури населення, популяризація додержання податкового законодавства, інформаційна політика щодо прозорості формування і розподілу податкових надходжень

Продовження таблиці 5.15

1	2	3
Низький рівень відповідальності за порушення податкового законодавства	ухилення від відповідальності, усвідомлення своєї безкарності, формування у суспільстві	посилення відповідальності за порушення податкового законодавства, підвищення ефективності процесів фінансового моніторингу та контролю, зметення тривалості розгляду справ про ухилення від оподаткування
Рівень податкового навантаження	надмірне податкове навантаження слугує надмірним тягарем для економічного суб'єкта	визначення ефективної ставки податку та встановлення оптимального навантаження, перегляд існуючих пільгових режимів оподаткування
Нестабільність показників економічного розвитку країни	відсутність довіри до влади, зниження рівня депозитної активності в країні	реалізація заходів по підвищенню рівня макроекономічної стабільності країни, підвищення її інвестиційної привабливості

Джерело: систематизовано автором

Таким чином, реалізація вищезазначених заходів щодо удосконалення політики протидії тінізації економіки сприятиме у найближчій перспективі досягненню: підвищення рівня інформаційної прозорості в діяльності державних інституцій різного рівня, зниження рівня корупції, підвищення ефективності процесів фінансового моніторингу та контролю за повнотою нарахування та сплати податків, зростання рівня макроекономічної стабільності в країні за рахунок виведення частини операцій з тіні, збільшення обсягів надходжень до бюджетів за рахунок детінізації баз оподаткування, формування, зменшення обсягів нелегального відтоку капіталу за кордон, тощо.

Висновки до розділу 5

У роботі вдосконалено підхід до визначення ризику тінізації господарської операції як інструменту управління податковими розривами, встановлено основні детермінанти формування державної політики управління податковими розривами, розроблено методологію прогнозування обсягів податкових розривів, обумовлених тінізацією національної економіки.

Одним з дієвих інструментів управління податковими розривами є об'єктивне та своєчасне визначення ризику тінізації господарської операції. Інтегральний рівень цього ризику запропоновано визначати залежно від:

1) ризику схильності органів державної влади, що контролюють або регулюють цю операцію, до безпосередньої участі або сприяння тіншовим фінансово-економічним відносинам. Його в роботі визначено як середньозважене значення оцінок, наданих респондентами під час загальнонаціональних опитувань, результати яких відображено у звіті ОБСЄ «Національна оцінка ризиків протидії легалізації доходів, отриманих злочинних шляхом, та фінансування тероризму». Так, зокрема, в Україні цей ризик є найвищим для 3 державних інституцій: органів судової влади (0,55), митниці (0,82), поліції (0,49);

2) ризику тінізації країн, економічні суб'єкти яких залучені до здійснення господарської операції. Його запропоновано розраховувати як середню арифметичну запропонованих у роботі індексів асинхронності експортно-імпоротної діяльності країни та ефективності державної політики детінізації національної економіки, а також індексу корупції в країні, який щорічно розраховує організація Transparency International. За розрахунками, цей ризик може бути ідентифікований як високий для 36 офшорних територій, а також для 35 інших країн, наприклад, Болгарії (0,87), Туреччини (0,75), Узбекистану (0,65), Азербайджану (0,84), Казахстану (0,71), Таджикистану (0,73) тощо; як низький – для 23 країн, наприклад, Німеччини (0,32), Швеції (0,44), Данії (0,39) тощо;

3) ризику тінізації видів економічної діяльності, до яких відносять досліджувану господарську операцію. Його розраховано як нормалізовані значення рівнів ризику видів економічної діяльності, зазначених у національному класифікаторі. Так, зокрема, найбільш ризиковими з точки зору тінізації НЕ визначено 17 видів економічної діяльності, наприклад, операції з фінансового лізингу (0,98), надання кредитів (0,98), страхування (0,98) тощо, найменш ризиковими – 16 видів, наприклад, текстильне виробництво (0,14), металургія (0,11), переробна промисловість (0,21) тощо.

Для забезпечення зіставності результатів здійснено нормалізацію проміжних даних (бальні та інші типи оцінок переведено в десятинний вимір). Інтегральний рівень ризику тінізації господарської операції запропоновано визначати середньозваженим методом (усі вагові коефіцієнти становлять 0,33).

Обґрунтовано, що інструментарій управління податковими розривами повинен бути диверсифікований залежно від рівня ризику тінізації господарської операції, зокрема, всі операції з високим рівнем ризику повинні підлягати посиленому контролю.

Для того щоб напрацювати ефективні інструменти управління податковими розривами, необхідно передусім визначити, які детермінанти найбільше впливають на обсяги ухилення від виконання платниками своїх зобов'язань та який тип функціональної залежності описує взаємозв'язки між ними. У роботі досліджено вплив 11 економічних, 4 соціальних та 4 інституційних детермінант на рівень податкових розривів, здійснено перевірку гіпотез про наявність лінійного й нелінійного зв'язку, а також асиметрії між ними та податковими розривами.

За результатами дослідження не підтверджено зв'язку між обсягами податкових розривів та рівнем трудової міграції, тривалістю життя населення і рівнем громадянської свободи. Здійснене на основі побудованих рівнянь моделювання засвідчило, що основними детермінантами

формування державної політики управління податковими розривами в контексті детінізації економіки в Україні є зменшення рівнів корупції, безробіття, інфляції та фінансової неграмотності населення (зростання на 10 % цих параметрів призводить до зростання обсягу податкових розривів відповідно на 8,62; 10; 6,1; 2,4 %). Таким чином, у центрі уваги повинні бути не лише вдосконалення процедур моніторингу та контролю за повнотою нарахування й сплати податкових платежів, а й заходи, спрямовані на реалізацію антиінфляційної політики, боротьбу з корупцією в державних органах, забезпечення офіційної зайнятості населення, підвищення рівня його податкової моралі, дисципліни та фінансової інклюзії.

Таке дослідження проведене й для 30 країн світу за період 2013–2018 рр. із використанням двох підходів до групування країн: 1) залежно від рівня тінізації національної економіки (> 50 %, 40–50 %, 30–40 %, 20–30 %, < 20 %); 2) залежно від рівня економічного розвитку країни та її участі в міжнародних об'єднаннях (країни ЄС, ОЕСР, країни, що розвиваються, країни Великої сімки та країни Великої двадцятки). Доведено, що обсяг імпорту є важливою детермінантою управління податковими розривами лише для країн із рівнем тінізації національної економіки менше ніж 30 % та країн, що розвиваються; рівень безробіття, трудової міграції, обсяг зовнішніх інвестицій, обсяг експорту – лише для країн, які розвиваються; рівень корупції, обсяг ВВП, рівень інфляції, рівень неграмотності населення – для всіх аналізованих груп країн.

Для формування дорожньої карти управління податковими розривами та оцінювання коротко-, середньо- та довгострокових наслідків запланованих заходів необхідно мати адекватний інструментарій прогнозування податковими розривами. У роботі розроблено методологію прогнозування обсягу загального податкового розриву, обумовленого тінізацією національної економіки, на основі даних про обсяги загального податкового розриву за період 2013–2018 рр.

В основу розробленого підходу покладено два припущення, а саме:

1) об'єктивно існує граничний і постійний рівень податкових розривів, мінімізація якого є неможливою (запропоновано визначати як суму ендогенного та регуляторного податкового розриву, яка за оцінками експертів у середньому становить близько 10 %);

2) умовні поточні вигоди для суб'єкта господарювання від податкової тінізації, які мають місце на поточний момент часу, в майбутньому компенсуються та навіть перекриваються економічними втратами, вплив яких на рівень економічного розвитку країни має накопичувальний характер та зростає з часом. За ретроспективний період 2010–2019 рр. втрати для економіки України, зумовлені податковими розривами, оцінювалися в середньому на рівні 46 % ВВП, тому під час визначення прогнозних сценаріїв саме це значення взяте за базову ознаку для реалістичного сценарію, а песимістичний та оптимістичний – сформовано за ознакою $\pm 14,5$ % від неї (сумарний довірчий інтервал 30 %). Тому ймовірність економічних втрат, зумовлених податковими розривами, взято на рівні 0,6 – для песимістичного, 0,46 – для реалістичного, та 0,32 – для оптимістичного сценаріїв.

За результатами розрахунків встановлено, що обсяг втрат національної економіки, зумовлених податковими розривами, у 2028 р. при песимістичному прогнозі становитиме 1 503, 91 млн грн, реалістичному – 560, 31 млн грн, оптимістичному – 92,38 млн грн. При песимістичному сценарії зростання обсягів втрат ВВП від податкової тінізації відбувається швидкими темпами, при оптимістичному – більш повільними.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [232, 47, 44, 40, 37, 28, 20, 21]

ВИСНОВКИ

1. Підходи до розуміння змісту тінізації національної економіки можна класифікувати залежно від масштабу незаконності дій (правовий та субстиціонарний), від трактування причин неконтрольованості з боку держави (обліковий і методологічний), від першоджерела походження незаконних дій (девіантний, соціологічний та інституційний), за часовою ознакою (циклічний та ситуаційний), за характером наслідків для національної економіки (позитивістський, негативістський і дуалістичний), за характером заходів із протидії тінізації національної економіки (неоліберальний та дирижистський). У роботі тінізація національної економіки розглядається як система багаторівневих мультипричинних легальних і нелегальних взаємовідносин між економічними суб'єктами та органами влади всіх рівнів на засадах комплексного поєднання елементів інституційного, дуалістичного й дирижистського підходів.

2. Практичні розрахунки для країн Європейського Союзу та України за 2010–2018 рр. на основі вдосконаленого підходу до інтегрального й поелементного оцінювання ефективності державної політики детінізації національної економіки засвідчили, що найвищою вона виявилася у Франції, Литві, Болгарії, Фінляндії, Угорщині; найнижчою – в Україні, Хорватії, Латвії, Чеській та Словацькій Республіках. Драйверами процесів детінізації вітчизняної економіки є цифровізація суспільно-економічних процесів та підвищення прозорості фінансових операцій; зростання рівня обізнаності про основні цілі економічних реформ на 1 % приводить до скорочення рівня тінізації НЕ на 3,5 %, а рівня податкової моралі – до 5,9 %. Натомість, збільшення на 1 % податкового навантаження призводить до збільшення рівня тінізації національної економіки на 1,48 %, а зростання рівня корупції – на 5,3 %.

3. На основі застосування для України та 7 європейських країн розробленої мультиплікативної моделі розподіленого лага підтверджено, що в країнах із більш високим рівнем ВВП рівень тінізації національної економіки є меншим. В Україні найбільшими каталізаторами тінізації національної економіки є висока інфляція та податкове навантаження на бізнес. У фокусі підвищеної уваги регуляторних інституцій повинні бути рівень корупції та податкова політика, тоді як рівні відсоткових ставок за кредитами і депозитами не є значущими факторами, що спонукають економічних агентів до тінізації господарської діяльності. Визначені часові інтервали, через які вплив показників фінансово-економічного розвитку країни на рівень тінізації національної економіки стає найбільшим, повинні бути враховані під час розроблення плану оперативних заходів і таргетування дорожньої карти реалізації державної політики детінізації національної економіки.

4. Результати дослідження причинно-наслідкових зв'язків між рівнем тінізації національної економіки та детермінантами соціального розвитку засвідчили, що якщо в Україні вдасться досягти зменшення рівня тінізації національної економіки на 10 %, то це приведе до зростання індексу соціального розвитку на 9 позицій, обсягів надходжень ПДФО – на 13 %, обсягів соціальних внесків – на 12 %. Під час реалізації державної політики детінізації НЕ першочерговими повинні стати заходи з легалізації та детінізації трудових відносин, оскільки розрахунки підтвердили високий рівень тіньової зайнятості в Україні й заниження розміру середньої заробітної плати. Зменшення рівня тінізації національної економіки спричинить зниження обсягів надходжень від ПДФО з часовим лагом 1 рік, єдиного соціального внеску та рівня середньої заробітної плати – через 2 роки, тоді як зменшення обсягу середньої заробітної плати провокує зростання рівня тінізації НЕ вдвічі швидше – через 1 рік.

5. За допомогою розробленої VEC-моделі визначено здатність державної політики детінізації національної економіки, а також фіскальної та бюджетної політик забезпечити стійкість економічної системи країни до негативних

впливі, які кумулятивно формуються в ланцюзі «тінізація національної економіки – обсяги надходжень екологічного податку – обсяги витрат на фінансування природоохоронних заходів – рівень вуглецеємності ВВП». Дослідження за період 2010–2016 рр. засвідчило, що в Німеччині, Ірландії, Люксембурзі, Словенії, Франції, Швеції та Польщі державні регуляторні інтервенції здатні вже впродовж першого року нівелювати від 64,5 % до 77,5 % негативних наслідків, що виникають у цьому ланцюзі. Натомість в Україні впродовж першого року нівелюється лише 28,4 % негативних впливів (решта – за наступні два роки); здатність існуючої регуляторної системи самостійно нівелювати дисбаланси, що виникають, упродовж першого року слабшає на кожній наступній ланці досліджуваного ланцюга з урахуванням кумулятивних впливів попередніх ланок.

6. Серед широкої різноманітності типів податкових розривів можна виділити: за тривалістю існування – систематичний та випадковий; за причинами виникнення – кон'юнктурний, структурний, циклічний і регуляторний; за механізмом обрахунку фактично сплачених податкових зобов'язань – валовий і чистий; за причинами коливання обсягів потенційно можливих податкових зобов'язань – реструкційний та інфляційний. Бібліометричний аналіз за допомогою інструментарію VOSViewer v.1.6.10 засвідчив, що найбільш часто проблематика управління податковими розривами досліджується в тісному зв'язку з теоріями соціальної нерівності та податкової моралі, теоріями управління й мотивації, теорією сталого розвитку, теорією виробництва, концепціями реалізації фіскальної політики. Найбільший внесок у формування цієї теорії зробили науковці США, Великобританії, Німеччини та Китаю. Серед міжнародних дослідницьких мереж найбільш активними є науковці таких країн: кластер 1 – США, Канада, Японія, Китай; кластер 2 – Україна, Словацька Республіка, Польща, Чеська Республіка; кластер 3 – США, Італія, Швеція, Данія; кластер 4 – Англія, Австралія, Індонезія, Малайзія.

7. У контексті детінізації національної економіки управління ПР необхідно розуміти як когерентну, ризик-орієнтовану й синхронізовану систему узгодження цілей, заходів та інтересів в ланцюзі «превентивна і реагуюча діяльність органів законодавчої та виконавчої влади – свідомі й проактивні дії суб'єктів господарювання – суспільно-інституційні трансформації та зміни ціннісних орієнтирів населення» для зниження обсягів розривів між потенційними й фактичними податковими надходженнями до бюджету, а також превенції тінізації національної економіки через податкові механізми. Виходячи з цього, система функцій управління податковими розривами в контексті детінізації НЕ повинна бути доповнена узгоджувальною, мотиваційною, превентивною та гарантійною функціями, а система принципів – принципами когерентності, ризик-орієнтованості й синхронізованості.

8. Під час оцінювання обсягів податкових розривів за ПДВ необхідно враховувати диференціацію ставок податку для кожного типу суб'єктів та операцій, що дозволяє оцінити лише частину податкових розривів, обумовлену тінізацією НЕ. Найбільш важливими інструментами управління ПР за ПДВ у контексті реалізації державної політики детінізації національної економіки є вдосконалення процедури електронного адміністрування ПДВ (унеможливить формування надмірного податкового кредиту та неправомірного бюджетного відшкодування), перегляд переліку податкових пільг за ПДВ, покращання функціонування системи автоматизованого контролю за господарськими операціями та аналізу ризиків.

9. Під час оцінювання обсягів податкових розривів за експортно-імпортними операціями необхідно враховувати індекс двосторонньої асинхронності експортно-імпортової діяльності країни, що дозволяє визначити країни-партнери, які характеризуються найвищим рівнем ризику щодо можливого приховування податкових платежів. Розрахунки за 2010–2017 рр. засвідчили, що найбільші ознаки тінізації має зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних підприємств із партнерами з Азербайджану,

Кіпру, Литви, Португалії, Словенії. Найбільш податково непрозорими є торговельні відносини Кіпр – Туреччина, Кіпр – Японія, Соломонові острови – Австрія, Соломонові острови – Грузія, Кіпр – Грузія. Ознаки істотної тінізації мають операції експорту товарів і послуг з України в Азербайджан, США, Швейцарію, Швецію, Словенію, Португалію, Кіпр, а також операції імпорту товарів і послуг в Україну з Португалії, Словенії, Швеції, Швейцарії, Чеської Республіки, Кіпру, Іспанії. В Україні у 2017 р. загальний обсяг ПР за експортно-імпортними операціями з усіма країнами-партнерами оцінений в 19,71 млрд грн, що становить 0,66 % від ВВП країни. Найбільші обсяги цих податкових розривів виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності України з Італією, Туреччиною, Угорщиною, Грузією, Іспанією, Кіпром.

10. Податковий розрив за податком на прибуток – це обсяг недоотриманих податкових надходжень від тіньової діяльності, обсяги якої визначаються з огляду на розрив у темпах зміни електроспоживання та прибутку економічних суб'єктів. Високий обсяг податкових розривів за цим податком у 7 країн (Кіпр, Іспанія, Греція, Мальта, Португалія, Румунія та Україна), середній – 9 країн, низький – 13 країн. В Україні обсяги податкових розривів за цим податком коливаються в межах 35–40 % (для порівняння: в Німеччині – 8–10 %, у Нідерландах – 8–9 %, в Австрії – 11–12 %). За 2013–2016 рр. в Україні обсяг податкових розривів за цим податком скоротився найбільше серед аналізованих країн – на 5,73 % (для порівняння: в Іспанії – на 3,29 %; в Польщі – на 3,15 %; в Португалії – на 3,22 %). Лише в трьох із 29 досліджених країн він зріс: на 1,18 % – у Фінляндії, на 5,69 % – в Італії, на 2,87 % – на Мальті.

11. Заходи контролю під час управління податковими розривами повинні застосовуватися диверсифіковано залежно від рівня ризику тінізації господарської операції, що визначається виходячи з: 1) ризику схильності задіяних контролюючих органів державної влади до сприяння тіньовим фінансово-економічним відносинам (в Україні він є найвищим для органів

судової влади (0,55), митниці (0,82), поліції (0,49)); 2) ризику тінізації національної економіки країн здійснення діяльності контрагентів (може бути ідентифікований як високий для 36 офшорних територій, а також для 35 інших країн, наприклад, Болгарії (0,87), Туреччини (0,75), Узбекистану (0,65), Азербайджану (0,84), Казахстану (0,71), Таджикистану (0,73) тощо; як низький – для 23 країн, наприклад, Німеччини (0,32), Швеції (0,44), Данії (0,39) тощо); 3) ризику тінізації відповідного виду економічної діяльності (найбільш ризиковими з точки зору тінізації НЕ визначено 17 видів економічної діяльності, наприклад, операції з фінансового лізингу (0,98), надання кредитів (0,98), страхування (0,98) тощо, найменш ризиковими – 16 видів, наприклад, текстильне виробництво (0,14), металургія (0,11), переробна промисловість (0,21) тощо).

12. Дослідження впливу 11 економічних, 4 соціальних та 4 інституційних детермінант на загальний обсяг ПР в Україні за 2013–2018 рр. засвідчило, що відсутній зв'язок між обсягами ПР і рівнем трудової міграції, тривалістю життя населення й рівнем громадянської свободи, натомість основними детермінантами формування державної політики управління ПР в контексті детінізації економіки в Україні є зменшення рівнів корупції, безробіття, інфляції та фінансової неграмотності населення. Дослідження 30 країн світу за цей самий період засвідчило, що обсяг імпорту є важливою детермінантою управління ПР лише для країн із рівнем тінізації національної економіки менше ніж 30 % та країн, які розвиваються; рівень безробіття, трудової міграції, обсяг зовнішніх інвестицій, обсяг експорту – лише для країн, що розвиваються; рівень корупції, обсяг ВВП, рівень інфляції, рівень неграмотності населення – для всіх аналізованих країн.

13. Об'єктивно існує граничний і постійний рівень податкових розривів, мінімізація якого є неможливою (сума ендогенного та регуляторного податкових розривів), умовні поточні вигоди для суб'єкта господарювання від податкової тінізації, що мають місце на поточний момент часу, у майбутньому компенсуються та навіть перекриваються економічними втратами, вплив яких

на рівень економічного розвитку країни має накопичувальний характер та зростає у часі. Обсяг втрат національної економіки, зумовлених податковими розривами, у 2028 р. при песимістичному прогнозі становить 1 503,91 млн грн, реалістичному – 560,31 млн грн, оптимістичному – 92,38 млн грн. При песимістичному сценарії зростання обсягів втрат ВВП від податкової тінізації відбувається швидкими темпами, при оптимістичному – більш повільними.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Abed G. T., Davoodi H. R. Corruption, Structural Reforms, and Economic Performance. *Governance, Corruption & Economic Performance*. International Monetary Fund. Washington D. C., 2002. P. 489–537.
2. Abel A., Sergi, Bruno S. *Global Business Management: A Cross-Cultural Perspective*, New York: Routledge, 2016.
3. Abror Q. A. Effects of shadow economy on foreign direct investment. *Proceeding–Kuala Lumpur International Business, Economics and Law Conference*. Hotel Putra, Kuala Lumpur, Malaysia, 2015. Vol. 6 (3).
4. ACCA (2017). *Shadow economy contributes to over 10% of UK GDP* URL: <http://www.accaglobal.com/gb/en/news/2017/june/uk-shadow-economy.html>.
5. Adam M. C., Ginsburgh V. The Effects of Irregular Markets on Macroeconomic Policy: Some Estimates for Belgium. *European Economic Review*. 1985. Vol. 29(1). P. 15–33.
6. Addison T., Heshmati A. The New Global Determinants of FDI Flows to Developing Countries: The Impacts of ICT and Democratisation. WIDER Discussion, Paper 45. 2003. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2003-045.pdf>.
7. Akinaboade O. Regulation, SMEs' Growth and Performance in Cameroon's Central and Littoral Provinces' Manufacturing and Retail Sectors. *African Development Review*. 2014. Vol. 26, Issue 4. P. 597–609.
8. Alexandru A., Ion D., Ghinararu C. C. The causal relationship between unemployment rate and U.S. shadow economy A Toda-Yamamoto approach. International Conference on Applied Mathematics, Simulation, Modelling–Proceedings. 2011. P. 100–105.
9. Allingham M., Sandmo A. Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*. 1972. Vol. 1. P. 323–338.

10. Alm J., and Torgler B. Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*. 2006. Vol. 27, No. 2, P. 224–246.
11. Amendola A., Dell'Anno R. Institutions and Human development in the Latin America shadow economy. *Estudios En Derecho Y Gobierno*. 2010. P. 9–24.
12. Annan B., Bekoe W., Nketiah-Amponsah E. Determinants of Tax Evasion in Ghana: 1970–2010. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*. 2012. Vol. 6 (3). P. 97–121.
13. Antzoulatos A., Sampaniotis T. Capital Flight In The 1990s – Lessons From E. Europe. *European Research Studies*. 2003. Vol. VI, Issue (1-2). P. 31–46.
14. Asafu-Adjaye, J. The relationship between energy consumption, energy prices and economic growth: time series evidence from Asian developing countries. *Energy Economy*. 2000. Vol. 22. P. 615–625
15. Asea, P. K. “The Informal Sector: Baby or Bath Water? *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. 45. 1996. 163–71.
16. Baburina, N.A., Tarkhanova, E.A. and Fedorova, O.B. (2017) ‘Innovational approaches to attracting people savings in the modern economy’, *Marketing and Management of Innovations*. Vol. 3. P. 187-197.
17. Bacchetta M., Jansen M., Lennon C. Exposure to External Shocks and the Geographical Diversification of Exports. *Breaking into New Markets: Emerging Lessons for Export Diversification*. Washington DC, World Bank. 214 p.
18. Bahl R., Wallace S. Public financing in developing and transition countries. *Public Budgeting & Finance*. 2005. Vol. 25. P. 83–98. <http://dx.doi.org/10.1186/s12910-015-0025-9>
19. Bakari I. H., Idi A., Ibrahim Y. ‘Innovation Determinants of Financial Inclusion in Top Ten African Countries: a System GMM Approach’. *Marketing and Management of Innovations*. 2018 Vol. 4. P. 98–106.
20. Baksi S., Bose P. Environmental Regulation in the Presence of an Informal Sector. *Working Paper*: 2010 № 2010-03. Department of Economics, The University of Winnipeg.

21. Basbay M. M., Elgin C., Torul, O. Energy Consumption and the Size of the Informal Economy. *Economics Discussion Papers*, No 2016-6, Kiel Institute for the World Economy. 2016. URL: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2016-6>.
22. Baumol W. J., Blinder A. *Macroeconomics: principles and policy*, South-Western Publishing, Cincinnati, OH, 2008
23. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*. 1968. Vol. 76, № 2. P. 169–217.
24. Bellavite Pellegrini C., Sergi B.S., Sironi, E. Stock Returns, Productivity, and Corruption in Eight European Fast-Emerging Markets. *Thunderbird International Business Review*. 2017. Vol. 59 (1). pp. 15-22.
25. Bhattacharyya D. K. On the Economic Rationale of Estimating the Hidden Economy. *The Economic Journal*. 1999. Vol. 109 (456). P. 348–359.
26. Bhowmik D. Financial Crises and Nexus Between Economic Growth and Foreign Direct Investment. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2018. Vol. 2(1). P. 58–74.
27. Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S., Tiutiunyk I. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2018. Vol. 7 (2). P. 27–43. <https://doi.org/10.15678/EBER.2019.070202>
28. Bird R.M., Martínez-Vázquez J., Torgler B. Tax effort in developing countries and high income countries: the impact of corruption voice and accountability. *Economic Analysis and Policy*. 38 (2008). P. 55–71.
29. Biswas A., Farzanegan M., Thum M. Pollution, shadow economy and corruption: Theory and evidence. *Ecological Economics*. 2011. Vol. 25 (C). P. 114–125.
30. Bobenič Hintošová A., Bruothová M., Kubíková Z., Ručinský R. Determinants of foreign direct investment inflows: A case of the Visegrad countries. *Journal of International Studies*. 2018. Vol. 11(2). P. 222–235.

31. Bonner C., Spooner D. Organizing labour in the informal economy: Institutional forms & relationships. *Labour, Capital & Society*. 2011. Vol. 44 (1). P. 127–152.
32. Borlea S. N., Achim M. V., Miron M. G. Corruption, shadow economy and economic growth: An empirical survey across the European Union countries. *Studia Universitatis "Vasile Goldis" Arad. Economics Series*. 2017. Vol. 27. Issue 2. P. 19–32.
33. Bovenberg L., Van der Ploeg F. Tax Reform, Structural Unemployment and the Environment. *Scandinavian Journal of Economics*, 1998. Vol. 100 (3). P. 593–610.
34. Bovi M. The nature of the underground economy. ISAE. 2002.
35. Bublyk M., Koval V., Redkva O. Analysis impact of the structural competition preconditions for ensuring economic security of the machine building complex. *Marketing and Management of Innovations*. 2017. Vol. 4. P. 229–240.
36. Buehn A., Farzanegan M. R. Smuggling around the World: Evidence from a Structural Equation Model. *Applied Economics*. 2012. Vol. 44. P. 3047–3064.
37. Business Pereislav. *Ukraine has entered the top 5 countries with the largest shadow economy* [online] <https://dilovyi.info/ukrayina-potrapyla-v-top-5-krayin-z-najbilshoyu-tinovoyu-ekonomikoyu>.
38. Cannari L., D'Alessio G. Le Opinioni degli Italiani sull'Evasione Fiscale, Temi di Discussione, Bank of Italy, Rome, 2007.
39. Cassel D. Funktion der Schatten wirtchaft im Koordinations mechanismus Von Markt – und Peanwirtschaften. *ORDO. Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. 1986. Vol. 37. P. 73–103.
40. Cassou S.P. The link between tax rates and foreign direct investment. *Applied Economics*. 1997. Vol. 29. P. 1295–1301.
41. Castells Manuel and Alejandro Portes. World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. in *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* / ed. Alejandro Portes, Manuel Castells, and Lauren A. Benton. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989. P. 11–37.

42. Chaturvedi A., Saluja M., Banerjee A., Arora R. Environmental fiscal reforms. *IIMB Management Review*. 2014. Vol. 26. Issue 3. P. 193–205.
43. Chaudhuri S., Mukhopadhyay U. Pollution and Informal Sector: A Theoretical Analysis. *Journal of Economic Integration*. 2006. Vol. 21. P. 363–378.
44. Chreneková M., Melichová K., Marišová E., Moroz S. Informal employment and quality of life in rural areas of Ukraine *European Country*. 2016. Vol. 2. P. 135–146.
45. Cichocki S., Tyrowicz J. Shadow employment in post-transition – Is informal employment a matter of choice or no choice in Poland? *The Journal of Socio-Economics*. 2010. Vol. 39 (4). P. 527–535.
46. Communication from the Commission of 7 April 1998 on undeclared work, <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ac11710>.
47. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/cpi2012/results> .
48. Cpa I. B. An Evaluation of the Impact of Corruption, Tax Burden, and Income on the Size of the Shadow Economy. *International Journal of Accounting and Taxation*. 2015. Vol. 3 (2). P. 15–27.
49. Cuervo-Cazurra A., Dau L. A. 2009b. Structural reform and firm profitability in developing countries. *Academy of Management Journal*, 52. P. 1348–1368.
50. D'Hernoncourt J., Méon P.-G. *The not so dark side of trust: does trust increase the size of the shadow economy?* CEB Working Paper No. 08/030. 2008.
51. Danlami M. R., Loganathan N., Streimikiene D., Mardani A., Golam Hassan A.A. The effects of financial development and trade openness on Nigeria's dynamic growth. *Economics and Sociology*. 2018. Vol. 11(4). P.128-141.
52. Das Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2014_II_175/BGBLA_2014_II_175.pdf.
53. Data indicators. World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>.

54. Daude C., Gutiérrez H., Melguizo A. What drives tax morale? a focus on emerging economies. *Review of Public Economics*. 2013. Vol. 207. P. 9–40.
55. Daude C., Melguizo A. Taxation and more representation? on fiscal policy, social mobility and democracy in Latin America, OECD Development Centre Working Paper 294, OECD, Paris. 2010.
56. De Soto E. *The Other Path. The invisibly revolution in the Third World*. London. New-York: Harper and Row. 342 p.
57. Deacon R. T., Sonstelie J. Price control and Rent – Seeking Behaviour in developing Countries. *World Development*. 1989. Vol. 17.
58. Dev K., Sarah F. *Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009*. Washington DC: Global Financial Integrity. 2011. 100 p.
59. Devarajan S., Jones S., Roemer M. Markets under Price Controls in Partial and General Equilibrium. *World Development*. 1989. Vol. 17. № 12.
60. Devos K. *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, Springer publisher. 2014.
61. Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=ENRegulation>
62. *Doing Business – 2017: Economy Rankings*. World Bank Group. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>.
63. Dreher A., Schneider F. Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. URL: <http://ftp.iza.org/dp1936.pdf>.
64. Durkheim E. Individualism and the Intellectual in *Emile Durkheim on Morality and Society* edited by Robert N. Bellah. Chicago: University of Chicago Press. 1989. P. 43–57.
65. EC DGT. 2017. VAT Gap Factsheet. European Commission Director General of Taxation. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/vat_gap_factsheet_2017.pdf

66. Egger P., Winner H. Evidence on Corruption as an Incentive for Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*. 2005. 21(4). P. 932–952.
67. Elgin C., Oztunali O. Pollution and informal economy. *Economic Systems*. 2014. Vol. 38. Issue 3. P. 333–349.
68. Elgin C., Oztunali O. Pollution and informal economy. *Economy System*. 2014, Vol. 38(3). P. 333-349.
69. Enste D. H. The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labour*. 2015. 127. P. 1–10.
70. Environmental Fiscal Reform. URL: <http://www.oecd.org/tax/tax-and-environment.htm>.
71. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/european-foundation-for-the-improvement-of-living-and-working-conditions-eurofound>
72. Farzanegan M.R. Illegal Trade in the Iranian Economy: Evidence from Structural Equation Model. *European Journal of Political Economy*. 2009. Vol. 25. P. 489-507.
73. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies : The New Institutional Economics Approach. *World Development*, 1990. Vol. 18. URL : <https://docs.google.com/viewer?url=http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0312/0312003>.
74. Feige E. L. The Underground economies. Tax evasion and information distortion Cambridge: Cambridge University Press. 2007. 389 p.
75. Fernandes A. J. L. Transnational banks' influence on the development of the economy and the financial sector of developing countries (on the example of Poland, Brazil, Turkey). *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Vol. 3. P. 253-259.
76. Fleming M. H. The Shadow Economy. *Journal of International Affairs*. 2000. Vol. 532 (Spring). P. 64–89.

77. Formankova S., Trenz O., Faldik O., Kolomaznik J., Vanek P. The future of investing-sustainable and responsible investing. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Vol. 2. P. 94–102.
78. Frans A. Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians. United Nations. N.Y. 1992. P. 67–78.
79. Freire-Gonzalez J. Environmental taxation and the double dividend hypothesis in CGE modelling literature: A critical review. *Journal of Policy Modeling*. 2018. Vol. 40. Issue 1. P. 194–223.
80. Friedman M., Friedman R. Tyranny of the status quo. San Diego, CA: Harcourt Brace Javonovich. 1984.
81. Gabor R. Relation between tax evasion and Hofstede's model. *European Journal of Management*. 2012. Vol. 12 No. 1. URL: www.freepatentsonline.com/article/European-Journal-Management/293812521.html.
82. Geertz C. *Old Societies and New States: the quest for modernity in Asia and Africa*. Glencoe IL: Free Press. 1963.
83. Gerxhani K. The informal sector in developed and less developed countries: A literature review. *Public Choice*. 2004. Vol. 120. P. 267–300.
84. Gibbs J. Crime. Punishment and Deterrence // *Southwestern Social Science Quarterly*. 1968. Vol. 48. March. P. 515–530.
85. Gicuku S. The role of the informal sector in social development in Kenya. Campinas, sp: [s.n.]. 2017. 70 p.
86. Ginevičius R., Gedvilaitė D., Stasiukynas A., Čepel, M. Integrated Assessment of the Socioeconomic Systems' Development. *Economics and Sociology*. 2018. Vol. 11(1). P. 11–21.
87. Goldberger A. S. Structural Equation Methods in the Social Sciences. *Econometrics*. 1972. Vol. 32. P. 979–1001.
88. González-Eguino M., Markandya A., Escapa M. From Shadow to Green: Linking Environmental Fiscal Reforms and the Informal Economy. Working Papers № 2012-03. 2012.

89. Goulder L. Environmental taxation and the double dividend: A reader's guide. *International Tax and Public Finance*. 1995. Vol. 2(2). P. 157-183.
90. Goyal S., Sergi B.S., Kapoor A. Emerging role of for-profit social enterprises at the base of the pyramid: the case of Selco. *Journal of Management Development*. 2017. Vol. 36 (1). P. 97-108.
91. Granger C. W. J. Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*. 1969. Vol. 37(3). P. 424-438.
92. Greco F. Resilience: Transform adverse events into an opportunity for growth and economic sustainability through the adjustment of emotions. *Business Ethics and Leadership*. 2018. Vol. 2(1). P. 44–52.
93. Grossman G. The Second Economy of the USSR. The Underground Economy in the United States and Abroad. Ed. V.Tanzi. Lexington: Lexington Books. 1983. P. 253.
94. Gupta A.S. Determinants of tax revenue efforts in developing countries. Working Paper 07/184. International Monetary Fund. 2007.
95. Gutmann P. The economics of crime: practical methods of evaluation. New York. 1987. P. 29–37.
96. Habánik J., Kordoš M., Hošťák P. Competitiveness of Slovak economy and regional development policies. *Journal of International Studies*. 2016. Vol. 9. No 1. P. 144-155.
97. Harold N. Ng. Yan. Econometric analysis of long and short-run effects of exports on economic growth in Cameroon (1980-2016). *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2018. Vol. 2(1). P. 50–57.
98. Harremi M. A Simple Analysis of the Tax Gap Balkan Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. Vol. 5. No. 19. August. P. 365.
99. Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of modern African studies*. 1973. Vol. 11, № 1. P. 61–90.
100. Hasseldine H. D., Bebbington J. K. Blending economic deterrence and fiscal psychology models in the design of responses to tax evasion: the New Zealand experience. *Journal of Economic Psychology*. 1991. Vol. 12. No. 2. P. 299–324.

101. Helmke G., Levitsky S. Informal institutions and comparative politics: a research agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2. P. 725–740.
102. Hindriks J., Keen M., Muthoo A. Corruption, extortion and evasion. *Journal of Public Economics*. 1999. 74 (3). P. 395–430.
103. HM Revenue & Customs. *Measuring tax gaps 2013 edition*. 2013. URL: <<http://www.hmrc.gov.uk/statistics/tax-gaps/mtg-2013.pdf>>
104. Houston J. F. Estimating the Size and Implications of the Underground Economy. Working Paper No. 87-9. Federal Reserve Bank of Philadelphia. 1987.
105. Illicit Financial Flows Reports. Global Financial Integrity official website. URL: <http://www.gfintegrity.org/reports/>.
106. ILO. Key Indicators of the Labour Market, Sixth Edition. International Labour Organization, Geneva. 2010
107. ILO. *Transitioning from the informal to the formal economy*. Report V (1). International Labour Conference. 103rd Session (2014). Geneva: ILO. 2011.
108. ILO. *Women and Men in the Informal Economy: statistical picture*. URL: http://laborsta.ilo.org/informal_economy_E.html.
109. Institute for financial policy. *The estimate of the value added tax revenue loss*. 2012. URL: http://www.finance.gov.sk/en/Components/CategoryDocuments/s_LoadDocument.aspx?categoryId=614&documentId=426>.
110. Internal revenue services. 2012. *Tax Year 2006 Tax Gap Estimate – Summary of Estimation Methods*. URL: http://www.irs.gov/pub/newsroom/summary_of_methods_tax_gap_2006.pdf.
111. International Tax Competitiveness Index. URL : <https://taxfoundation.org/publications/international-tax-competitiveness-index/>
112. Ipatov B. G., McClelland B., Williamson P., Khanfar N., Cavico F. J. An Analysis of the Relationship between Regulatory Control and Corruption based on Product and Market Regulation and Corruption Perceptions Indices. *Business Ethics and Leadership*. 2018. Vol. 2(3). P. 6–20.

113. Ipatov M., Grebeniuk N. Assessing the level of adaptation of employees to the transformation processes in the company. *Business Ethics and Leadership*. 2018. 2(1). 106–115. URL: [https://doi.org/10.21272/bel.2\(1\).106-115.2018](https://doi.org/10.21272/bel.2(1).106-115.2018)
114. Ivanova E., Kordoš M. Competitiveness and innovation performance of regions in Slovak Republic. *Marketing and Management of Innovations*. 2017. Vol. 1. P. 145–158.
115. Jackson B., Milliron V. Tax compliance research: findings, problems, and prospects. *Journal of Accounting Literature*. 1986. Vol. 5. No. 1. P. 125–165.
116. Janicki Hubert P., Wunnava Phanindra A. *Determinants of foreign direct investment: empirical evidence from EU accession candidates*. Applied Economics. 2004. Vol. 36. P. 505–509.
117. Johannesen N., Pirttila J. Capital flight and development. An overview of concepts, methods and data sources. WIDER Working Paper. 2016. №. 95. 18 p.
118. Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. Regulatory discretion and the unofficial economy. *The American Economic Review*. 1998. Vol. 88. №. 2. P. 387–392.
119. Kachere W. Informal cross border trading and poverty reduction in the Southern Africa Development Community: the case of Zimbabwe. 2011.
120. Kannan S., Somasundaram K. Selection of optimal mining algorithm for outlier detection-an efficient method to predict/detect money laundering crime in finance industry. *Elysium Journal of Engineering Research and Management*. 2014. Vol. 1. No. 1. P. 30–42.
121. Kant C. Foreign Direct Investment and Capital Flight. Princeton Studies in International Finance. *New Jersey*. 1996. №. 80. 46 p.
122. Karagöz K. Determinants of tax revenue: does sectorial composition matter? *Journal of Finance, Accounting and Management*. 2013. Vol. 4. P. 50–63
123. Karanfil, F. Energy consumption and economic growth revisited: Does the size of unrecorded economy matter? *Energy Policy*. 2008. Vol. 36 (8). P. 3029-3035.

124. Kastlunger B., Lozza E., Kirchler E., Schabmann R. Powerful authorities and trusting citizens: the slippery slope framework and tax compliance in Italy. *Journal of Economic Psychology*. 2013. Vol. 34. No. 1. P. 36–45.

125. Katrechka A., Dahlberg S. The effect of the shadow economy on social development. A comparative study on advanced and least developed countries. Thesis (Master). University of Gothenburg.

126. Kaufmann D., Kaliberda A. Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies. The World Bank Working Paper. 1996. 57 p.

127. Kendiukhov I., Tvaronavičienė M. Managing innovations in sustainable economic growth. *Marketing and Management of Innovations*. 2017. Vol. 3. P. 33–42.

128. Khan Md Y. H. The Effectiveness of Entrepreneurial Activities for Economic Development: A Route to Innovation and Job Generation. *SocioEconomic Challenges*. 2018. Vol. 2(2). P. 32–40.

129. Kirchler E. *The Economic Psychology of Tax Behavior*. Cambridge University Press. Cambridge. England. 2007.

130. Kireenko A., Nevzorova E. Impact of shadow economy on quality of life: indicators and model selection. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 25. 2015. P. 559–568.

131. Kouassi K. B. Public Spending and Economic Growth in Developing Countries: a Synthesis. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2008. Vol. 2. No. 2, P. 22–30.

132. Krumplyte J. Šešelienės ekonomikos samprata ir priežascių analize. *Ekonomika ir Vadyba: Aktualijos*. 2008.

133. Kucera D., Galli R. Informal Employment in Latin America: Movements Over Business Cycles and the Effects of Worker Rights. International Institute for Labour Studies Working Paper No. 145/2003. URL: <https://ssrn.com/abstract=403481>.

134. Kulish A., Petrushenko M., Reznik O., Kiselyova E. The relations unshadowing in business activities: the economic and legal factors of security at the

macroeconomic level. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. Vol. 16. No. 1. P. 428–436.

135. La Porta R., Shleifer A. Informality and development. *Journal of Economic Perspectives*. 2014. Vol. 28 (3). P. 109–126.

136. Lago-Peñas I., Lago-Peñas S. The determinants of tax morale in comparative perspective: Evidence from European countries. *European Journal of Political Economy*. 2010. Vol. 26. P. 441–453.

137. Lambsdorff J. Graf, Cornelius P. Corruption, Foreign Investment and Growth. The Africa Competitiveness Report 2000/2001. Harvard University. Oxford University Press. 2000. P. 70–78.

138. Langford B., Ohlenburg T. Tax revenue potential and effort. International Growth Centre Working Paper. 2015. URL: <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2016/01/Langford-Ohlenburg-2016-Working-paper.pdf>.

139. Le Q., Zak P. Political risk and capital flight. *Journal of International Money and Finance*. 2006. Vol. 25. P. 308–329.

140. Lensink R., Hermes N., Murinde V. Capital Flight and Political Risk. *Journal of International Money and Finance*. 2000. Vol. 19(1). P. 73–92.

141. Leonov S.V., Vasylieva T.A., Tsyganyuk D. L. Formalization of functional limitations in functioning of co-investment funds basing on comparative analysis of financial markets within FM CEEC'. *Actual Problems of Economics*. 2012. Vol. 134, No. 8, P. 75–85.

142. Lešnik T., Jagrič T., Jagrič, V. VAT Gap Dependence and Fiscal Administration Measures. *Naše gospodarstvo/Our Economy*, 2018. 64 (2). P. 43-51.

143. Lewis A. *The Psychology of Taxation*, Martin Robertson, Oxford. 1982.

144. Lipkova L., Braga D. Measuring commercialization success of innovations in the EU. *Marketing and Management of Innovations*. 2016. Vol. 4. P. 15–30.

145. Loayza N. V. The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. Elsevier. 1996. Vol. 45(1). P. 129–162.

146. Majerová I. The impact of selected variables on the VAT gap in the Member States of the European Union. Working Papers 76/2015, Institute of Economic Research. 2015.
147. Mamedov O., Movchan I., Ishchenko-Padukova O., Grabowska M. Traditional Economy: Innovations. Efficiency and Globalization. *Economics and Sociology*. 2016. Vol. 9. No 2. P. 61–72.
148. Manolas G., Rontos K., Sfakianakis G., Vavouras I. The determinants of the shadow economy: the case of Greece. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*. 2013. Vol. 6. No. 1. P. 1036–1047.
149. Manresa A., Sancho F. Implementing a double dividend: recycling ecotaxes towards lower labour taxes. *Energy Policy*. 2005. Vol. 33. Issue 12. P. 1577–1585.
150. Mara E. R. Causes and consequences of underground economy, *MPRA Paper 36438, University Library of Munich, Germany*. 2011.
151. Martínez-Vázquez J., Torgler B. The evolution of tax morale in modern Spain. *Journal of Economic Issues*. 2009. Vol. 43. P. 1–28.
152. Martín-Mayoral F., Uribe C.A. Determinantes económicos e institucionales del esfuerzo fiscal en América Latina. *Investigación Económica*. 2010, P. 85–113.
153. Maßnahmen zur Bekämpfung der Korruption in den Mitgliedstaaten der EU Reihe Rechtsfragen. URL: http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/juri/101/info_de.htm.
154. Matoušek R., Sergi B.S. Management of Non-Performing Loans in Eastern Europe. *Journal of East-West Business*. 2005. Vol. 11, No. 1-2. P. 141–166.
155. Mazhar U., Elgin C. Environmental regulation, pollution and the informal economy. *SBP Research Bulletin*, 2013. Vol. 9. № 1. P. 62–81.
156. Mazhar U., Meon P. G. Taxing the unobservable: The impact of the shadow economy on inflation and taxation. CEB Working Paper N° 12/023. August 2012.

157. Mazur O. A. Shadow economy in Ukraine: causes, forms of its manifestation and volumes. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series "Economics"*. 2014. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/70.html>

158. McManus J., Warren N. The Case for Measuring Tax Gap. *Journal of Tax Research*. 2006. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/eJTR/2006/3.html>. (last accessed: 25.11.2018).

159. Meagher K. *Identity Economics: social networks and the informal economy in Nigeria*. New York: James Currey. 2010.

160. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper. International Monetary Fund. 2018. 76 p.

161. Mees H., Crabbé A., Driessen P. P. J. Conditions for citizen co-production in a resilient, efficient and legitimate flood risk governance arrangement. A tentative framework. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 2017. № 19 (6). P. 827–842.

162. Ming S., Junmin L., Jie Z. Research on public finance policy for promoting environment protection. Working paper of Fiscal Science Institute of Finance Ministry, 2009.

163. Misati R. N. The role of the informal sector in investment in Sub-Saharan Africa. *International Entrepreneurship and Management Journal*. 2010. Vol. 6 (2). P. 221–230.

164. Morris M. L. Official and Parallel Cereals Markets Senegal: Empirical Evidence / Michael L. Morris, Mark D. Newman // *World Development*. 1989. Vol. 17. Issue 12. P. 1885–1906

165. Mugarura N. The use of anti-money laundering tools to regulate Ponzi and other fraudulent investment schemes. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20. Issue 3. 2017. P. 231–246.

166. Murphy R. The European Tax Gap. A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament. *Global Policy*. 2019. 38 p.

167. Murphy R., Petersen H. Minding the tax gap at the heart of macroeconomic policy. London: Coffers.eu Working Paper. 2018.

168. National risk assessment report on preventing and countering legalization (laundering) of proceeds of crime and financing of terrorism. Kyiv, Ukraine. 2016. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170113/nra.pdf.

169. Nguedie Y. H. N. Corruption, Investment and Economic Growth in Developing Countries: A Panel Smooth Transition Regression Approach. *SocioEconomic Challenges*. 2018. Vol. 2. No.1. P. 63-68.

170. Nguyen T. T., Whalley J. Equilibrium under price controls with endogenous transactions costs. *Journal of Economic Theory*. 1986. Vol. 39 (2). P. 290–300.

171. North D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.

172. Nunes P., Serrasqueiro Z., Matos A. Determinants of investment in fixed assets and in intangible assets for high-tech firms. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10(1). P. 173–179.

173. Nwabuzor A. 2004 'Dealing With Corruption In Developing Economies: A Nigerian Test Case', International Conference On Voluntary Codes of Conduct For Multinational Corporations: Promises and Challenges Baruch College, City University of New York, New York New York, May, 12–15p.

174. Omid M., Min Q., Omid M. Combined Effect of Economic Variables on Fraud, a Survey of Developing Countries. *Economics and Sociology*. 2017. Vol. 10(2). P. 267–278.

175. Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/>

176. Oz Yalama G., Gumus E. Determinants of Tax Evasion Behavior: Empirical Evidence from Survey Data. *International Business and Management*. 2013. Vol. 6 (2). P. 15–23.

177. Олсон М. Рассредоточение власти и общества в переходный период. Лекарства от коррупции, распада и замедления темпов экономического роста. *Экономика и математические методы*, 1995. Т. 31. Вып. 4. С. 271–282.

178. Paying Taxes 2018. PricewaterhouseCoopers. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf

179. Pessino C., Fenochietto R. Determining countries' tax effort. *Revista de Economía Pública*. 2010. Vol. 195. P. 65–87.

180. Petrevski G., Bogoev J., Sergi B.S. The link between central bank independence and inflation in Central and Eastern Europe: are the results sensitive to endogeneity issue omitted dynamics and subjectivity bias?. *Journal of Post Keynesian Economics*. 2012. Vol. 34 (4). P. 611-652.

181. Pfau-Effinger B. Development of informal work in Europe-causal factors, problems, approaches to solutions. In EU Workshop Informal/undeclared work 21st May, Brussels. 2003.

182. Piancastelli M. Measuring tax effort of developed and developing countries: cross country panel data analysis 1985–1995. Working Paper 818, Institute of Applied Economic Research. 2001.

183. Picur R. D., Riahi-Belkaoui A. The impact of bureaucracy, corruption and tax compliance. *Review of Accounting and Finance*. 2006. Vol. 5. No. 2. P. 174–180.

184. Portes A., Schauffler R. The informal Economy in Latin America: Definition, Measurement and policies. Working paper No 5. Programme in Comparative International Development. Department of Sociology, John Hopkins University. Baltimore MD 21218 USA.

185. PricewaterhouseCoopers. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey.html>.

186. Puah C. Macroeconomic Determinants of Capital Flight: An Empirical Study in Malaysia. *International Business Management*. 2016. Vol. 10(13). P. 2526–2534.

187. Qerimi Q., Sergi B.S. The effects of economic freedom on institutional performance in the Western Balkans countries. *International Journal of Business Governance and Ethics*. 2012. Vol. 7 (1). P. 18-36.
188. Rădulescu I., Popescu C., Matei M. Conceptual Aspects of Shadow Economy. *Transactions on Business and Economics*. WSEAS. 2010. № 7. P. 160–169.
189. Rahimi F. A. F. The impact of international forces withdrawal on investment in Heart. Afghanistan. *Journal of International Studies*. Vol. 9(1). P. 44-55.
190. Refai M., Abdelhadi S., Aqel S. Empirical Investigation Of Capital Flight And Economic Growth In Jordan. *International Journal of Statistics and Systems*. 2015. Vol. 10. № 2. P. 321–333.
191. Riahi-Belkaoui A. Relationship between tax compliance internationally and selected determinants of tax morale. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2004. Vol. 13. No. 3. P. 135–143.
192. Richardson G. Determinants of tax evasion: a cross-country investigation. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2006. Vol. 15. No. 2. P. 150–169.
193. Richardson G. The relationship between culture and tax evasion across countries: additional evidence and extensions. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2008. Vol. 17. No. 2. P. 67–78.
194. Romero R. G. The dynamics of the informal economy. CSAE Working Paper Series. Centre for the Study of African Economies. University of Oxford. 2010.
195. Saibal K., Sugata M. Urban informal sector and poverty. *International Review of Economics & Finance*. 2009. Vol. 18 (4). P. 631–642.
196. Schneider B. Measuring Capital Flight: Estimates and Interpretations. Overseas Development Institute Working Paper. London, 2003. № 194. 98 p.
197. Schneider F. Shadow economies: size, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*. 2010. Vol. 38. P. 77–114.

198. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*. 2010. Vol. 24 (4). P. 443–461.
199. Schneider F., Enste H. Shadow economies: size, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. 38. P. 77–114.
200. Schneider F., Dreher, A. Corruption and the Shadow Economy: An Imperical Analysis. 2006.
201. Schneider F., Hametner B. The shadow economy in Colombia: size and effects on economic growth. Department of Economics. Johannes Kepler University of Linz. Working Paper. 2007. 37 p.
202. Schneider F., Klinglmair R. Shadow economies around the world: what do we know? Universität Linz. Working Paper. 2004. No. 0403. P. 1–57.
203. Sharikova O.V. Economic implications of the economic system shadowing. *Ekonomics. Finance. Law*. 2009. Vol. 1. P. 3–6.
204. Singh A., Jain-Chandra S., Mohommad A. Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy . IMF Working Paper. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1247.pdf>.
205. Slavnic Z. Political economy of informalisation. *European Societies*. 2010. Vol. 12. P. 3–23.
206. Smarzynska B. K., Wei S. Corruption and the Composition of Foreign Direct Investment: Firm-Level Evidence. World Bank Discussion Paper Series no. 2360. Washington, DC: World Bank.
207. Smith Ph. Assessing the size of underground economy: the Canadian statistical perspectives. Ph. Smith. URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/13-604-m/13-604-m1994028-eng.pdf>.
208. Sookram S., Watson P. K., Schneider F. Characteristics of households in the informal sector of an emerging economy. *Applied Economics*, 2009. 41(27). P. 3545–3559.

209. Soytaş, U.; Sari, R. Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economy*. 2003. Vol. 25(1). P. 33-37
210. Stack S. General deterrence theory. In Cullen F. and Wilcox P. (Eds), *Encyclopedia of Criminological Theory*. Sage Publications. 2010. P. 364–365.
211. Stigler G. J. The optimum enforcement of laws. *Journal of Political Economy*. 1974. Vol. 78. № 3. P. 526–536.
212. Subeh M., Boiko A. Modeling efficiency of the State Financial Monitoring Service in the context of counteraction to money laundering and terrorism financing. *SocioEconomic Challenges*, 2017. Vol. 1, Issue 2. P. 39–51.
213. Tanzi V. Uses and abuses of estimates of the underground economy. *The Economic Journal*. 1999. Vol. 109 (456). P. 338–347.
214. Tanzi V. The impact of macroeconomic policies on the level of taxation (and on the fiscal balance) in developing countries. Working Paper 88/95, International Monetary Fund. 1988.
215. Tanzi V. The underground economy in the United States: annual estimates: 1930-1980. *IMF Staff Papers*. 1983. Vol. 30. 1983. P. 283–305.
216. Teobaldelli D., Schneider F. The influence of direct democracy on the shadow economy. *Public Choice*. 2013. Vol. 157(3). P. 157–543.
217. Terasawa K. L., Gates W. R. Relationships between government size and economic growth: Japan's government reforms and evidence from OECD. *International public management journal*. 1998. Vol. 1(2). P. 195–223.
218. The concept of tax gaps. Report on vat gap estimations by fiscal is tax gap project group. Brussels. 2016. 100 p.
219. The most widespread money laundering schemes connected with the operations on the illegal withdrawal of money abroad and investment from offshore zones. URL: <http://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naypopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html>

220. The official site of The Stolen Asset Recovery Initiative (StAR). URL: <https://star.worldbank.org/star/>.

221. The official site of the World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>.

222. The report on the national risk assessment in the area of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds and financing of terrorism. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161013/zvit.pdf

223. Thomas J. J. *Informal Economic Activity*. University of Michigan Press, 1992.

224. Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? *The Economic Journal*. 1999. №109 (June). P. 381–389.

225. Tiutiunyk I. V. Analytical assessment of the tax gaps depending on the level of shadow economy. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. №. 3 (65). С. 266–270.

226. Tiutiunyk I. V. Money laundering: a threat to the country's economic security and global financial stability. *Science of the XXI century: problems and prospects of researches: proceeding of the International Scientific Conference, 7 August 2017. Warsaw, 2017*. P. 16–20.

227. Tiutiunyk I. V., Kobushko I. M. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. *National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice* : monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. P. 314–322.

228. Tiutiunyk I., Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27–43.

229. Tiutiunyk I., Kobushko I., Ivaniy O., Flaumer A. Innovations in the Management of Tax Gaps in the Economy: Foreign Economic Component. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. № 3, P. 112–125.

230. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Kovalenko E. The Impact of Industry 4.0 On The Level of Shadow Employment. *The Impact Of Industry 4.0 On Job Creation 2019* : Proceedings of scientific papers from the international scientific conference. 21 November 2019. Trenčín, 2020. P. 405–413.

231. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Pisula T. Tax Gap Management as Part of the Concept of Competitive Advantage: a Cross-Country Empirical Assessment. *34th International Business Information Management Association Conference*, 13–14 November 2019. Madrid, 2019. URL: <https://ibima.org/accepted-paper/tax-gap-management-as-part-of-the-concept-of-competitiveadvantage-a-cross-country-empirical-assessment/>

232. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical Approach to the Assessment of Risks Connected With the Legalization of the Proceeds of Crime. *Montenegrin Journal of Economics*. 2018. Vol. 14, No. 4. P. 23–43.

233. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical approach to the assessment of risks connected with the legalization of the proceeds of crime. *New trends and best practices in socioeconomic research* : the International Science Conference SER-2018 (Economic Laboratory for Transition Research), 26–28 April 2018. Podgorica, 2018. P. 37–38.

234. Toder E.J. What Is the Tax Gap?. URL: http://www.urban.org/UploadedPDF/1001112_tax_gap.pdf

235. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/>

236. Tsakumis G. T., Curatola A. P. and Porcano T. M. The relation between national cultural dimensions and tax evasion. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2017. Vol. 16. No. 2. P. 131–147.

237. Undeclared work in the European. Special EUROBAROMETER. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf.

238. Williams C. C. *The Hidden Enterprise Culture: Entrepreneurship in the Underground Economy*. Cheltenham. UK: Edward Elgar Publishing. 2006.

239. Williams C. C., Martinez A. Explaining cross-national variations in tax morality in the European Union: an exploratory analysis. *Studies in Transition States and Societies*. 2014. Vol. 6. P. 5–17.

240. Williams C. C., Nadin S. J. Tackling entrepreneurship in the informal economy: evaluating the policy options. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*. 2012. Vol. 1(2). P. 111–124.

241. Wiseman T. U.S. shadow economies: a state-level study. *Constitutional Political Economy*. 2013. Vol. 24(4). P. 310–335.

242. World Development Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/indicator?tab=all>

243. Zaman G., Goschin Z. Shadow economy and economic growth in Romania. Cons and pros. *Procedia Economics and Finance*. 2015. 22. P. 80–87.

244. Антонова Н. Б., Хорошко О. Б. Государственное регулирование национальной экономики : курс лекций. Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2009. 253 с.

245. Бабич В. А. Поняття мінімізації та його розуміння на сучасному етапі розвитку податкової справи. Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: збірник тез. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2009. С. 21-22.

246. Базилінська О. Я. Макроекономіка: навч. посіб. / Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 442 с.

247. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. С. 47–54.

248. Бойко Г. Ф., Дулеба Н. В., Левицька І. О. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни. *Вісник Національного транспортного університету*. 2014. № 30 (2). С. 177–182.

249. Бондар С. В. Характеристика способів приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за межами України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 19–25.

250. Боронос В. Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління: дис. ... д-ре екон.наук: 08.00.08. Суми, 2012. 434 с.

251. Боронос В. Г., Тютюник І. В., Кобець Ж. О. Методичне забезпечення оцінювання впливу тінізації економіки на фінансовий потенціал території. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1 «Економіка і управління» : електронний збірник наукових праць*. 2018. №1 (9). С. 33–40.

252. Боронос В. М., Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Детінізація фінансово-економічного сектору як передумова до впровадження лібералізаційних процесів в Україні. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2 (5). URL: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arclspdf&id=116>.

253. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46-53.

254. Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І., Рубцов О. М., Семир'янов Д. Я., Серебрянський Д. М. Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України: монографія. Київ: Алерта, 2013. 202 с.

255. Вінничук І. С. Моделювання процесів функціонування легального та тіньового секторів економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.11. Київ, 2015. 267 с.

256. Головченко О. М., Захарченко В.І. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії. Ч. 1. Механізм дії тіньової економіки трансформаційного періоду: Монографія. – Одеса : м. Роздільна, ТОВ «Лерадрук», 2012. 135 с.

257. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. – Харків: ХНУ, 2001. 195 с.

258. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник К.: Знання, 2008. 398 с.

259. Дахно І. І., Альбіщенко Н. В., Жебровський А. О., Кириленко О.О., Коваленко С. В. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посіб.

для студентів ВНЗ; за ред. д-ра екон. наук, проф. І. І. Дахно. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 327 с.

260. Дедекаєв В. А., Галюта А. А. Мінімізація податків шляхом ухилення від їх сплати. Мінімізація сплати податків: збірник тез. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2010. С. 25–29.

261. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки : навч. посіб. 5-те вид. К. : Знання, 2006. 213 с.

262. Доходи держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/2018>

263. Дубич К. В. Фактори тінізації ринку праці України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1132>

264. Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні URL: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem>.

265. Дудник Л. М. Організаційно-правове забезпечення податкової міліції щодо протидії схемам мінімізації сплати податків. *Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: збірник тез. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України*, 2009. С. 55–57.

266. Дяченко О. П. Розвиток механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки України в 2015-2016 роках. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 3. 2018. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1204>.

267. Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні: звіт про НДР (проміжний) / кер. І. М. Кобушко. Суми : СумДУ, 2017. 47 с.

268. Жовнірчик Я. Ф. Концептуальні засади державної політики комплексного і збалансованого розвитку регіонів. *Економіка та держава*. 2010. №11. С. 93-97.

269. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні в I кварталі 2018 року. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

270. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2018 року <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d16b7716-0c25-480c-9a7d-0984d4efb586&title=TendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUSichniveresni2018-Roku>.

271. Задворних С. С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Черкаси, 2015. С. 87–88.

272. Закон України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20(1).pdf).

273. Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>

274. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. URL: www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161013/zvit.pdf.

275. Звіт про типології відмивання грошей. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191>.

276. Зубенко О. О. Емпіричне дослідження соціальних аспектів та причин неофіційної зайнятості (на прикладі Запоріжжя). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 57. - С. 203-210. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2013_57_29.

277. Каламбет (Юдіна) С. В., Ткаченко В. Є. Податки як інструмент вирівнювання фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання. *Електронне наукове видання «Економіка та суспільство»*. 2016. Вип. 5. С. 350–356.

278. Кахович О., Южека Р. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 119–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_19.

279. Квасницька Р. С., Величко І. В. Сучасний вітчизняний інструментарій мінімізації податків. Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: збірник тез. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2009. С. 62–64.

280. Кваша Т. А. Існуючі канали і схеми непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі країни: світовий та вітчизняний досвід. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 5 (132). С. 47–51.

281. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2008. № 1(4). С. 26–32.

282. Корягина Т.Н. Теневая экономика в СССР: анализ, оценки, прогнозы *Вопросы экономики*. 1990. № 3. С. 110–119.

283. Кузьменко В.В. Інформаційна записка. Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати у “конвертах” [Електронний ресурс] / В.В. Кузьменко, В.Ю. Маляєв. – Режим доступу : http://www.lir.lg.ua/t_e.doc].

284. Куришко О. О. Національна система фінансового моніторингу в Україні: дис.... канд. екон. наук: 08.00.08. Державний вищий навчальний заклад

«Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2013. С. 56.

285. Куссулакос Я., Саріогло В., Терещенко Г. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення. Навчальний посібник. Київ, 2010. 136 с.

286. Лазовский В. О сущности, структуре и субъектах «теневой экономики». *Эконом. науки*. 1990. № 8. С. 62 – 67.

287. Ламанова Т. Тіньова економіка: визначення, структура, методи оцінки. *Економіка, фінанси, право*, 2000. № 3. С. 22–26.

288. Латов Ю. В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики. Москва : Московский общественный научный фонд, 2001. 284 с.

289. Латов Ю. В., Ковалев С. Н. Теневая экономика : учебное пособие для вузов под. ред. д-ра. пол. наук, д-ра. юрид.наук, проф. В. Я. Кикотя, д-ра.экон.наук, проф. Г. М. Казиахмедова. Москва : Норма, 2006. 336 с.

290. Леонова О. Теоретична основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2 (37). 89–94.

291. Лист Міністерства фінансів України від 25.04.2008 р. № 31-20010-3-8/3337 «Щодо своєчасного виявлення та припинення мінімізації податкових зобов'язань». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF08027.html.

292. Мазур О. А. Тіньова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/70.html>.

293. Мазур О., Сержанов В. Державне регулювання у сфері детінізації економічних відносин. *Наукових вісник Ужгородського університету*. 2015. Випуск 1(45). Т. 3. С. 114–118.

294. Мандибура В. О. «Тіньова» економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження. Київ. : Парлам. вид-во, 1998. 95 с

295. Масакова И. Д. Определение параметров теневой экономики. *Вопросы статистики*. 1999. №12. С. 22–27.

296. Методика визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки України URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2000/73/metod.htm#_edn1.

297. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [Затверджені Наказом Мінекономіки України від 18.02.2009 р. № 123 URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738].

298. Нагребельний В. П., Попович В. М. Тіньова економіка. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — Київ, 1998. Т. 6. С. 74–76.

299. Найпоширеніші схеми відмивання коштів пов'язані з операціями по незаконному виведенню грошей за кордон та інвестування з офшорних зон. URL:<http://tsn.ua/groshe/skladeno-reyting-naupopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html>.

300. Наказ державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16 «Про затвердження методологічних положень щодо визначення неформальної зайнятості населення». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/16/16_2013.htm

301. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 № 123. URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.

302. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>.

303. Николаева М. И., Шевяков А. Ю. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов). Москва: ЦЭМИ АН СССР, препр. ЦЭМИ, 1987. 53 с.

304. Ніжніков М. Л. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектора. *Економіка та держава*. 2014. №4. С. 147-149.
305. Огреба С. В. Статистичне оцінювання обсягів втечі капіталу з України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 22. С. 86–93.
306. Оксенюк О. І. Місце податку на додану вартість у системі непрямого оподаткування. *Бізнес-Інформ*. 2013. 4. С. 399–404.
307. Онищенко С. В., Лапінський І. Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074>.
308. Осипенко О. В., Козлов Ю. Г. Что отбрасывает тень. ЭКО: Экономика и орг. пром. пр-ва. 1989. № 2. С. 47 – 59.
309. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу в Україні. URL: <http://www.sdfm.gov.ua/index.php?lang>.
310. Офіційний сайт Tax Justice Network URL: <https://www.taxjustice.net>.
311. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
312. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
313. Офіційний сайт національного банку України. URL : bank.gov.ua
314. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/>
315. Пальчук О. І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 5. С. 170–175.
316. Петренко С. Теневая экономика: Причины появления и влияние на легализованный сектор экономики. *Вестник бухгалтера и аудитора Украины*. 2004. № 3. С. 40–42.

317. Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання. *Вісник Університету банківської справи національного банку України*. №1 (16). 2013. С. 244–250.

318. Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 1. С. 244–250.

319. Політична економія : навч. посібник / К.Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. Київ. КНЕУ, 2001. 508 с.

320. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80/conv>.

321. Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: закон України від 06.02.2015 № 485-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/485-15>.

322. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

323. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 24.11.2018 №1702-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

324. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр.: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014, № 46, ст. 2047.

325. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/conv/page>.

326. Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. №123/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>.

327. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 286 від 24.03.2015 р. URL: <http://www.me.gov.ua/Ascod/List?lang=uk-UA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SistemaOblikuPublichnoiInformatsii&pageNumber=86&fCtx=inName&fSort=date&fSdir=asc>.

328. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України, та визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 977 на виконання Закону України від 21 грудня 2016 року № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращання інвестиційного клімату»: Постанова Кабінету Міністрів України № 1045 від 27.12.2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-derzhav-teritorij-yaki-vidpovidayut-kriteriyam->

329. Про затвердження Тимчасової методики комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : Наказ Міністерства економіки України № 149 від 05.05.2008 р. URL: http://www.uazakon.com/documents/date ee/pg_gtwbog.htm.

330. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на

період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України №601-2017-р від 30.08.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80>

331. Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 315-р від 03.08.2005. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315-2005-%D1%80>.

332. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки. Кабінет Міністрів України: веб-сайт URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20192021-roki>.

333. Радаев В. В. Экономика переходного периода : учебное пособие / под ред. В. В. Радаева, А. В. Бузгалина. Москва : МГУ, 1995. 410 с.

334. Расков Н. В. Ненаблюдаемая экономика как потенциальный ресурс развития рыночного хозяйства. *Проблемы современной экономики*. 2009. № 2. С. 99–104.

335. Рейкін В. Аналіз монетарних методів оцінки тіньової економіки. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 1. С. 18–24

336. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23 лютого 2011 р. N 143-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>.

337. Руденко В. Тіньова економіка - чорне й біле. URL : <http://www.investadviser.com.ua/ukr/publications/2789.html>

338. Рутгайзер В. Теневая экономика в СССР: Обзор лит. и исслед. // Свободная мысль. 1991. № 17. С. 119–125.

339. Савченко І. Г., Іорданов А. Є. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 107–116.

340. Сатерленд Э. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями. *Сб. статей «Социология преступности»*. Москва, 1996. С. 45–59.
341. Семібратова Я. Г., Іванченко Г. Ф. Методи оцінки тіньової економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6 (3). С. 27–31.
342. Сергеев А. Альтернатива: выбор пути. Перестройка управления и горизонты рынка. Москва : Мысль, 1990. 462 с.
343. Сідельникова Л. П. Ухилення від податків і перекладання податків. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SmG8I44Kbh0J>.
344. Слюсаренко В. Є. Податкова система та податкове навантаження як фактор тинізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. С. 152–157.
345. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
346. Тацій В. Правові засоби детинізації економіки. *Вісник НАН України*. 2001. № 4. С. 34.
347. Типології легалізації доходів отриманих незаконним шляхом. URL : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=72&lang=uk.
348. Толстова А. В. Роль державного регулювання в процесі детинізації економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 40. С. 303–306.
349. Турчинов О. В. Тіньова економіка : теоретичні основи дослідження. Київ : АртЕк, 1995. 300 с.
350. Тютюник І. В. Складові формування податкових розривів в економіці. *Сучасні тренди розвитку урбанізованих територій* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 92–93.

351. Тютюник І. В. Аналіз каналів непродуктивного виведення коштів за кордон. Збірник наукових праць *«Проблеми системного підходу в економіці»*. 2018. № 5 (67). С. 194–198.

352. Тютюник І. В. Аналіз підходів до оцінювання податкових розривів за ПДВ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 36. С. 105–108.

353. Тютюник І. В. Експортно-імпорتنі операції та їх зв'язок з тіньовими фінансовими потоками країни. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 лютого 2019 р. Ужгород, 2019. С. 85–88.

354. Тютюник І. В. Критерії ефективності політики державного регулювання протидії тінізації доходів. *Сучасні підходи до креативного управління економічними процесами* : Міжнар. наук.-практ. конф., 22 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 135–137.

355. Тютюник І. В. Макроекономічні ефекти тіньового виведення капіталу за кордон. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали П'ятої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 11–12 жовтня 2018 р. Острог, 2018. С. 377–380.

356. Тютюник І. В. Методичний інструментарій оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони»*. Серія *«Економіка та підприємництво»*. 2019. № 5 (110). С. 217–221.

357. Тютюник І. В. Методичні засади оцінки обсягів тіньових фінансових потоків в економіці. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. № 6 (49). С. 202–206.

358. Тютюник І. В. Основні напрямки трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. *Реінжиніринг бізнес-процесів маркетингової сфери промислових підприємств* : монографія / за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : Видавець СНАУ, 2018. С. 334–340.

359. Тютюник І. В. Податкові розриви в економіці: економічна сутність та передумови виникнення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 10/1. С. 36–40.

360. Тютюник І. В. Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2019. № 2. Т. 30 (69). С. 238–242.

361. Тютюник І. В. Структурно-декомпозиційний аналіз поняття «тінізація економіки». *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни* : матеріали наук.-практ. конф., 1–2 лютого 2019 р. Херсон, 2019. С. 79–83.

362. Тютюник І. В. Теоретичні аспекти аналізу ефективності політики детінізації економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2019. № 38 (65). С. 87–92.

363. Тютюник І. В. Теоретичні засади управління податковими розривами в економіці. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 41–45.

364. Тютюник І. В. Управління податковими розривами як основа детінізації економіки : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2019. 370 с.

365. Тютюник І. В., Антонюк Н. А., Котенко Н. В. Тіньова зайнятість населення: форми прояву та наслідки для економіки країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 6 (18). С. 259–263.

366. Тютюник І. В., Боронос В. М., Гуменна Ю. Г. Практичні аспекти використання непрямих податків в тіньовому секторі економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2017. № 3. С. 187–192.

367. Тютюник І. В., Головка А. Г. Еволюція підходів до формування концепції тінізації економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2019. № 2. С. 121–126.

368. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Інституціональні засади забезпечення державної політики в контексті протидії тінізації економіки країни. *Фінанси:*

теорія і практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 листопада 2018 р. Київ, 2018. С. 134–136.

369. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Тінізація фінансових потоків економічних суб'єктів: вартісний аспект. Науковий журнал *«Причорноморські економічні студії»*. 2018. № 33. С. 208–212.

370. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. № 22. Ч. 1. С. 83–87.

371. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Податковий розрив як інструмент реалізації політики детінізації соціально-економічного розвитку країни. *Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи (фінансова, аграрна галузі та невиробнича сфера)* : монографія / за ред. Л. М. Савчук. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 215–231.

372. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 12 (40). С. 146–150.

373. Тютюник І. В., Задорожня Д. С. Аналіз сучасних тенденцій тінізації доходів в Україні. *Економічні проблеми сталого розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 112–113.

374. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Особливості виведення капіталу з фінансового сектору країни в умовах фінансової лібералізації. *Фінансовий сектор Європейського Союзу та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 6 червня 2019 р. Київ, 2019. С. 56–57.

375. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Урахування моделей тіньового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях країни. *NEW*

ECONOMICS : матеріали Міжнар. наук. форуму «NEW ECONOMICS – 2019», 14–15 листопада 2019 р. Київ, 2019. С. 294–296.

376. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Детінізація економіки в контексті забезпечення національної економічної безпеки. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, управління та права: теорія і практика* : збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2018. Ч. 5. С. 19–21.

377. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung* : monograph / Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu. V. Pasichnyk. Austria : Shioda GmbH, Steyr, 2018. В. 1. Р. 176–186.

378. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Місце офшорних фінансових центрів у тіньових фінансових потоках. *Сучасні проблеми менеджменту* : матеріали П'ятнадцятої Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 85–86.

379. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тінізації економіки в Україні. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: «Економіка, управління та адміністрування»*. 2018. № 4 (86). С. 111–116.

380. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Інструменти мінімізації податкового навантаження в Україні: порівняльний аналіз та ефекти від застосування. *Економічний аналіз*. 2018. № 4. Т. 28. С. 122–130.

381. Тютюник І. В., Котенко Н. В. Світові практики побудови системи адміністрування податку на додану вартість. Науковий економічний журнал «*Інтелект XXI*». 2018. № 6. С. 39–43.

382. Тютюник І. В., Романенко М. Р., Русакова Ю. І. Механізм запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Економічні проблеми сталого розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп.

і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 114–115.

383. Тютюник І. В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 32. 2018. С. 176–180.

384. Тютюник І. В., Тверезовська О. І. Багатоканальні схеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в умовах глобалізації економіки. *Сучасні питання економіки та фінансів* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 241–243.

385. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія / за ред. О.В. Прокопенко (гол. ред.), В.Ю. Школи, В.О. Щербаченко Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. С. 154–167.

386. Удовенко В. В. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан у Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm

387. Улыбин К. А. Теневая экономика. Москва : Экономика, 1991. 214 с.

388. Фіскальне навантаження і темпи економічного зростання в Україні: у пошуках раціонального співвідношення. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с. URL: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/NAD/.pdf>.

389. Харазішвілі Ю. М., Дмитренко Н. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. *Економіка України*. 2010. № 12. С. 16–28.

390. Цимбал О. Огляд «Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та заходи в рамках системи інспекції праці» підготовлений у рамках Проекту МОП «Зміцнення системи інспекції праці і механізмів соціального діалогу». Березень 2017 року. URL: <http://dsp.gov.ua/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-formy-proiavu-masshtaby-ta-shliakhy-ii-podolannia/>

391. Цуркан І. М., Каурова О. Г. Види тіньової економіки та відповідні шляхи впливу на них. URL http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68785.doc.htm.

392. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика типових способів приховування валютних коштів за межами України. *Форум права*. 2008. № 3. С. 515–522.

393. Чечель О. М. Принципи та механізми державного регулювання економіки. *Вісник АМСУ. Серія «Державне управління»*. 2013. № 2 (9). С. 103–111.

394. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи. *Економіка. Фінанси. Право*. 2009. № 1. С. 3–6.

395. Шохин А. Н. О структуре и масштабах теневой экономики. *Финансы СССР*. 1990. № 7. С. 23–28

396. Шумська С. С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 25-47.

397. Якубовський С. О., Родіонова Т. А. Світовий досвід контролю за рухом іноземного капіталу та шляхи його використання в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. №121. Ч.2. 65-72.

Додатки

Таблиця А.1 – Систематизація теорій тінзації економіки

Теорія/підхід	Концептуальний погляд на тінзацію економіки	Основні детермінанти	Представник
1	2	3	4
Теорія аномії 1897–1949 рр.	Реакція окремих членів суспільства на надмірний тиск із боку зовнішніх інституцій, зміну прийнятих у суспільстві норм поведінки, не сприйняття загальноприйнятих у громадянському суспільстві норм	Життєвий досвід, рівень задоволення умовами життя, соціальна дезорганізація, розрив між культурно-зумовленими цінностями та легалізованими засобами їх досягнення	Е. Дюркгейм, Р. Мертон
Теорія ірраціональної поведінки 1949–1960 рр.	Результат ірраціональних дій членів суспільства, копіювання поведінки інших економічних суб'єктів – успішних учасників тіншового ринку, введено в обіг дефініцію «білокомірцева злочинність»		Е. Сазерленд
Теорія структуралізму 1957 р.	Альтернативна, послідовна та закономірна форма розвитку економічних відносин, що виникла в результаті структурної кризи в економіці, низьких соціальних гарантій на ринку праці	Соціальна незахищеність населення, економічна нестабільність	Г. Мюрдаль
Теорії модернізації 1959–1969 рр.	Результат квазіеволюційного процесу, що характеризується відсутністю позитивних економічних змін у країні	Низький рівень освіти та моральних цінностей у суспільстві	К. Герц, Л. Бінфор
Теорія раціонального злочину 1960–1968 рр.	Результат порушення оптимального співвідношення ймовірності здійснення економічного правопорушення та покарання злочинця за ці дії	Прагнення до максимізації прибутку, низька ефективність системи адміністрування економічних правопорушень	Г. Беккер
Поведінковий підхід 1968–1995 рр.	Невідповідність ризику бути покараним та рівня прибутковості операцій у тіншовому секторі економіки	Низька ефективність системи адміністрування економічних правопорушень, незначні витрати продавців та покупців – учасників тіншового сектору економіки	Дж. Стіглер, М. Фрідмен, Р. Фрідмен, М. Ромер, С. Деварейджен

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
Концепція «неформальності» 1971 р.	Нерегульована самозайнятість мешканців, характерна переважно для країн, що розвиваються. Введення понять «неформальна економіка» та «неформальний сектор економіки»	Рівень бідності в країні	К. Хат, МОП, П. Гурман, А. Рос, Д. Фрейд, Е. Сайг, В. Ділнот, К. Морріс
Теорія залежності 1973–1981 рр.	Інструмент забезпечення життєдіяльності економічно незахищених верств населення	Низький рівень життя населення	К. Харт, А. Портес
Теорія еволюції 1982 р. до теперішнього часу	Закономірний процес розвитку як розвинених країн, так і тих, що розвиваються; сукупність економічних відносин, що спостерігаються в усіх сферах життя суспільства, як реакція на глобальні процеси, пов'язані з порушенням законодавчих, адміністративних або моральних норм шляхом часткового або повного невідображення операцій	Недосконалість законодавства, макроекономічна нестабільність, низький рівень соціального захисту населення тощо	Г. Бойко, Н. Дулеба, І. Левицька, О. Головненко, В. Захарченко, Б. Данилишин, К. Кривенко
Неоліберальна теорія 1989–2005 рр.	Вимушені дії економічних суб'єктів, спрямовані на економію витрат часу, коштів та зусиль, зумовлених недосконалістю державної політики та складністю задекларованих процедур ведення підприємницької діяльності	Високий рівень фіскального навантаження, надмірний державний контроль та регулювання всіх економічних процесів	А. Нвабузор
Теорія політичної економії 1989–2014 рр.	Наслідок недостатнього втручання держави у процеси економічного та соціального розвитку країни	Низький рівень ефективності процесів фінансового моніторингу, відсутність жорсткого державного контролю за діяльністю економічних суб'єктів	М. Кастели, А. Портес, К. Мігер, Л. Дау, З. Славник, А. Куерво-Казурра
Економічна теорія неформальності 1989 р.	«Притулок» для тих, для кого витрати на додержання відповідного законодавства під час здійснення господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети	Надмірні витрати, пов'язані з веденням підприємницької діяльності в законодавчо визначеному полі, бюрократизація економіки, надмірний державний контроль	Е. Де Сото

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
Інституційна теорія 1990–2008 рр.	Результат дисбалансу між моральними нормами функціонування формальних та неформальних інституцій у країні	Надмірні інституційні обмеження	Баумол В., А. Бліндер, Д. Норс, Н. Лоайза, Е. Фейдж
Понятійний підхід 1992–2000 рр.	Сектор економіки, в якому здійснюється як легальне, так і нелегальне виробництво товарів, робіт, послуг, не відображених в офіційних оцінках ВВП	Недосконалість податкового законодавства, низька ефективність операцій фінансового моніторингу та контролю	Дж. Томас, Ф. Шнайдер, С. Бхачатаря
Теорія податкової моралі 2007–2014 рр.	Наслідок низьких моральних цінностей населення	Низький рівень моральних цінностей у суспільстві	Дж. Альм, Б. Торглер, Л. Канарі, Дж. Д'Алессіо, С. Дауде, С. Вільямс

Таблиця Б1. – Підходи до визначення сутності тінізації економіки

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
Бойко Г., Дулеба Н., Левицька І. [248]	Господарсько-комерційна діяльність, що внаслідок нестабільного податкового законодавства, великої кількості пільг, що порушують принципи рівності і справедливості, намагається уникнути державного обліку і контролю
Богачов В.	Не тільки ті сфери життєдіяльності суспільства, які стоять за межами економіки (незаконна торгівля зброєю, наркобізнес, проституція та інше), а перш за все, порушення законів, відхід від сплати податків, які спостерігаються у всіх сферах підприємництва
Головненко О., Захарченко В. [256]	Сукупність економічних відносин, які навмисно приховуються суб'єктами і спрямовані на отримання прибутку шляхом порушення законодавчих, податкових, адміністративних, трудових, санітарних та ін. законодавчих або моральних норм і які завдають збитку державі і (або) суспільству в будь-якій формі
Данилишин Б. [337]	Діяльність, яка здебільшого характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухилянням від сплати податків та наданням завідомо хибних даних про діяльність фірми
Кривенко К. [319]	Сукупність специфічних економічних відносин, пов'язаних з діяльністю з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг, приховуваних від державного контролю з метою одержання доходів та особистого збагачення
Мандибур В. [294]	Господарсько-комерційна діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю
Де Сото Е. [56]	“Притулок” для тих, для кого витрати на дотримання відповідного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети

Продовження таблиці Б1

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
Фейг Е. [74, с. 990].	Економічні дії і дохід, отриманий від них, які обходять або ухиляються від урядового регулювання, оподаткування або спостереження; свідомий обхід учасниками економіки специфічного набору встановлених у ній правил
Базилінська О. [246]	Економічні процеси, які приховуються їх учасниками, не контролюються державою та суспільством, не фіксуються у повному обсязі офіційною державною статистикою
Гончарова В. [257]	Економічна діяльність, яка не враховується офіційними державними органами і велика частина якої спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства у сфері економіки
Кассел Д. [39]	Будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, проте не враховується у її ВВП
Корягіна Т. [282].	Будь-яка діяльність з виробництва товарів або надання послуг, яка не фіксується офіційною статистикою
Ламанова Т. [287, с. 22]	Сукупність відносин між окремими індивідами, групами індивідів, індивідами та інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників
Латов Ю. [288]	Господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці
Миколаєва М. Шевяков А.	Включає всю економічну діяльність, яка не враховується офіційною статистикою і не відбивається в ВВП
Петренко С. [316]	Не контрольовані суспільством процеси виробництва розподілу, обміну та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг
Савченко І., Іорданов А. [339]	Економічна діяльність, яка не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою доходу, шляхом порушення чинного законодавства, від якої держава не одержує надходжень

Продовження таблиці Б1

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
Сміт Ф. [207]	Виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках ВВП
Тацій В. [346]	Економічна діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту. Вона проявляється у сукупності нелегальних і псевдолегальних операцій, що забезпечують рух речей, прав, дій як у нелегальній, так і в легальній сферах економіки
Френз А. [137]	Діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг; її компоненти - прихована діяльність самозайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково
Улибін К. [387]	тіньова економіка включає в себе всі ті види діяльності, які мають негативний, деструктивний, дефективний характер, які завдають шкоди суспільству і його членам»
Баранов С. [247]	Тіньова економіка – нелегальна неврахована, фіктивна, корислива діяльність, спрямована на отримання доходу, приховуваного від офіційної влади будь-яким, навіть кримінальним або протизаконним шляхом
Нагребельний В. [298]	котрий вважає, що тіньова економіка – це економічна діяльність, яка пов’язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об’єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян [298].
Расков Н. [334]	Не спостерігаємо економічна діяльність, яка не враховується внаслідок недоліків при зборі статистичної інформації

Продовження таблиці Б1

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
Турчинов О. [349]	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства

Таблиця В1. – Підходи до виділення складових тіньової економіки

Автор	Виділені складові тіньової економіки
З. Варналій	<ul style="list-style-type: none"> – неофіційна (самозабезпечення домогосподарств); – іллегальна (незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств); – кримінальна (виробництво заборонених товарів).
О. Базилінська [246]	<ul style="list-style-type: none"> – прихована (дозволена законом та виконується виробниками, які мають на це право, проте яка приховується від державних органів); – неофіційна (не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих та незареєстрованих економічних суб'єктів, що приховуються); – фіктивна (не пов'язана з виробництвом товарів – фінансові махінації, фіктивні договори, спекулятивні угоди, хабарництво); – незаконна.
В. Удовенко [386]	<ul style="list-style-type: none"> – прихована (законна діяльність, яка приховується або применшується); – неформальна (діяльність домогосподарств, яка не оподатковується); – нелегальна (діяльність, заборонена законом).
В. Кузьменко, В. Маляєв [283]	<ul style="list-style-type: none"> – нелегальна (виробництво та розподіл заборонених видів товарів); – неповідомлена (легальна діяльність, результати якої не повідомляються податковій); – незареєстрована (незареєстрована діяльність, домашні господарства); – неформальна.
С. Петренко [316]	<ul style="list-style-type: none"> – неофіційна (легальні види діяльності з нефіксованим виробництвом); – фіктивна (спекулятивні угоди, махінації); – кримінальна (порушення закону, зазіхання на права власності); – неформальна (хабарництво, корупція).

Продовження таблиці В1

Автор	Виділені складові тіньової економіки
С. О. Баранов [247]	<ul style="list-style-type: none"> – прихована» (законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків); – «неформальна» (діяльність з виробництва продукції в домашніх господарствах, індивідуальними виробниками, яка не реєструється, не підлягає оподаткуванню (приватне перевезення, будівництво, ремонт будинку, дачі та ін.); – «нелегальна» (або підпільна) (діяльність, заборонена законом (наркобізнес, проституція, контрабанда, – торгівля зброєю, людьми та ін.)
В. Мандибура [294]	<ul style="list-style-type: none"> – сектор «домашніх господарств» (самозабезпечення населення); – «неформальний» сектор (нерегламентоване дрібне виробництво, послуги); – «темно-сірий» сектор (законспірований сектор легітимної діяльності); – «чорний» сектор (кримінальний); – диверсифікація «чорної» економіки (корупція, привласнення власності).
І.М. Цуркан О.Г. Каурова [391]	<ul style="list-style-type: none"> – неофіційна («сіра») економіка - охоплює легальні види господарської діяльності, поширені особливо в сфері послуг. Але одержувачі послуг приховують їх від оподаткування; – фіктивна господарська діяльність, якою займаються, як правило, керівний склад підприємств і чиновники в тих країнах, де є розвинутий сектор економіки. Особи, що мають доступ до суспільної власності, збагачуються за допомогою незаконних засобів; – підпільна («чорна») економіка – це заборонена законом діяльність: наркобізнес, контрабанда, підробка грошових засобів, торгівля людьми, вбивства та інші.
О. Шохін	<ul style="list-style-type: none"> – неформальна економіка (функціонування механізмів «торгу» і виробництва ресурсів, що дозволяють використовувати їх у корисливих групових або особистих інтересах; фактичне існування ринкових відносин при формальній адміністративній регламентації); – фіктивна економіка (фіктивна вартість – приписки та інші порушення звітності; виробництво фіктивної споживчої вартості – неякісної продукції; фіктивна, інфляційна компонента в ціні продукції);

Продовження таблиці В1

Автор	Виділені складові тіньової економіки
	<ul style="list-style-type: none"> – нелегальна частина так званої “другої економіки” (нелегальне дрібне товарне виробництво і нелегальна сфера послуг, що існують внаслідок ухилення від оподаткування або побоювань легалізації, пов’язаних із можливою зміною політики держави); – чорна економіка (класична економічна злочинність, у тому числі у таких формах, як заняття забороненими видами діяльності, розкрадання власності і виробництво на цій основі в рамках підпільної економіки продукції, корумпована економіка, “чорний” і “сірий” ринки тощо). <p>У структурі чорної економіки виділив: підпільну економіку – діяльність необлікованих підприємств або необлікованих структурних підрозділів державних підприємств; шарову економіку – економічну діяльність, у результаті якої частина продукції, виробленої на підприємствах, є необлікованою і підлягає розподілу через незаконні канали реалізації; корумповану економіку – зрощування незаконного виробництва з часткою держaparату, що забезпечує функціонування незаконного підприємництва; чорний ринок – спекуляція та махінації з дефіцитним товаром; сірий ринок – ринок неофіційного бартеру товарів і послуг</p>
Ю. Козлов [308]	<ul style="list-style-type: none"> – стихійна (не санкціонована державними органами) індивідуальна трудова та артільна діяльність; – чорний ринок товарів і послуг; – діяльність організованих злочинних груп в економічній сфері
В. Лозовський [286]	<ul style="list-style-type: none"> – фетишизована економіка – економічна діяльність, спрямована на перекручення реальних економічних процесів, на їх фетишизацію і містифікацію (план – фетиш, виконання плану – міф і т. д.); привілейоване споживання – прихований від суспільства перерозподіл матеріальних цінностей в інтересах колишньої партійної і господарської еліти; чорна економіка – розкрадання державної і суспільної власності, а також її незаконна приватизація. – неформальна економіка; – ідеологізована економіка; – нелегальна індивідуальна і колективна діяльність; – чорна економіка; – мафіозна сфера (організована економічна злочинність).

Продовження таблиці В1

Автор	Виділені складові тіньової економіки
Т. Корягіна	<ul style="list-style-type: none"> – неофіційна економіка, до якої належать усі легальні види економічної діяльності, у межах яких здійснюють не обліковане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від оподаткування тощо; – фіктивна економіка, до якої належать приписки, розкрадання, спекулятивні операції, хабарництво та шахрайства, пов'язані з отриманням і переданням грошей; – підпільна економіка, яку слід трактувати як заборонені законом види економічної діяльності.
В. В. Радаєв [333]	<ul style="list-style-type: none"> – легальна економіка. Економічна діяльність, яку не фіксують у звітності та договорах, однак вона не порушує встановлені законодавчі норми та права інших суб'єктів господарювання. – позаправова економіка. Економічна діяльність, яка порушує права інших суб'єктів господарювання, але не регламентована діючим законодавством і знаходиться відповідно поза правовим полем. В основному ця економічна діяльність використовує прогалини у чинному законодавстві. – напівправова економіка. Економічна діяльність, яка за своїми цілями відповідає чинному законодавству, але періодично виходить за його межі по характеру застосовуваних засобів. – нелегальна, кримінальна економіка. Економічна діяльність, яка заборонена законом і по своїй суті порушує його: наркобізнес, незаконне виробництво зброї і незаконна торгівля нею, контрабанда, проституція, торгівля людьми.
Ю. В. Латов [288]	<ul style="list-style-type: none"> – друга («білокомірцева»); – сіра (неформальна); – чорна (підпільна). <p>До «білокомірцевої» тіньової економіки вчений відносить заборонену законом приховану економічну діяльність працівників офіційної економіки на їх робочих місцях, що призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. Цей вид тіньової економіки не передбачає створення нових товарів або послуг. Вигоди, які отримують одні учасники, отримуються за рахунок втрат інших. Сіра тіньова економіка дозволена законом, але це є нереєстрована економічна діяльність, пов'язана з виробництвом та</p>

Продовження таблиці В1

Автор	Виділені складові тіньової економіки
	<p>розподілом легальних товарів та послуг. До сірої економіки належить переважно дрібний бізнес, суб'єкти якого або свідомо ухиляються від витрат, пов'язаних з отриманням ліцензій та веденням легального бізнесу, або взагалі не повинні звітувати по здійснюваному виду підприємницької діяльності.</p> <p>– Чорна тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та розподілом заборонених товарів і послуг. Сюди можна віднести види діяльності, які пов'язані з насильницьким перерозподілом коштів (грабунок, вимагання коштів), та виробництво товарів, які заборонені законом і суперечать суспільній моралі (наркобізнес, проституція, торгівля зброєю тощо).</p>

Таблиця Г.1 – Показники регулювання ринку праці в деяких країнах світу

		Canada	Denmark	France	Japan	Luxem bourg	Mexico	Portugal	Ukraine	United Kingdom	United States
Hiring	Fixed-term contracts prohibited for permanent tasks?	No	No	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes	No	No
	Maximum length of a single fixed-term contract (months)	No limit	No limit	18	36	24	No limit	36	No limit	No limit	No limit
	Maximum length of fixed-term contracts (months) ^a	No limit	No limit	18	No limit	24	No limit	36	No limit	No limit	No limit
	Minimum wage for a full-time worker (US\$/month) ^b	1565.7	0.0	1765.1	1403.3	2764.4	151.7	735.2	133.8	1409.2	1762.1
	Ratio of minimum wage to value added per worker	0.3	0.0	0.3	0.3	0.3	0.1	0.3	0.5	0.3	0.2
	Maximum length of probationary period (months) ^c	3	3	2	n.a.	6	1	3	3	6	n.a.
Working hours	Standard workday	8	7.4	7	8	8	8	8	8	8	8
	Maximum working days per week	6	6	6	6	5.5	6	6	5.5	6	6
	Premium for night work (% of hourly pay)	0.0	0.0	7.5	25.0	0.0	0.0	25.0	20.0	0.0	0.0
	Premium for work on weekly rest day (% of hourly pay)	0.0	0.0	20.0	35.0	70.0	25.0	50.0	100.0	0.0	0.0
	Premium for overtime work (% of hourly pay)	50.0	0.0	25.0	25.0	40.0	100.0	31.3	100.0	0.0	50.0
	Restrictions on night work?	No	No	Yes	No	No	No	No	No	No	No
	Restrictions on weekly holiday work?	No	No	Yes	No	Yes	No	Yes	Yes	No	No
	Restrictions on overtime work?	Yes	No	No	Yes	No	Yes	No	Yes	No	No
	Paid annual leave for a worker with 1 year of tenure (in working days)	10.0	25.0	30.0	10.0	25.0	6.0	22.0	18.0	28.0	0.0
	Paid annual leave for a worker with 5 years of tenure (in working days)	10.0	25.0	30.0	16.0	25.0	14.0	22.0	18.0	28.0	0.0
	Paid annual leave for a worker with 10 years of tenure (in working days)	10.0	25.0	31.0	20.0	25.0	16.0	22.0	18.0	28.0	0.0
Paid annual leave (working days) ^d	10.0	25.0	30.3	15.3	25.0	12.0	22.0	18.0	28.0	0.0	

Redundancy rules	Dismissal due to redundancy allowed by law?	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
	Third-party notification if one worker is dismissed?	No	No	No	No	Yes	Yes	Yes	No	No	No
	Third-party approval if one worker is dismissed?	No	No	No	No	No	Yes	No	No	No	No
	Third-party notification if nine workers are dismissed?	No	No	Yes	No	Yes	Yes	Yes	No	No	No
	Third-party approval if nine workers are dismissed?	No	No	No	No	No	Yes	No	No	No	No
	Retraining or reassignment? ^e	No	No	Yes	No	No	No	Yes	Yes	No	No
	Priority rules for redundancies?	No	No	Yes	No	No	Yes	No	Yes	No	No
	Priority rules for reemployment?	No	No	Yes	No	Yes	Yes	No	Yes	No	No
Redundancy cost	Notice period for redundancy dismissal (for a worker with 1 year of tenure, in salary weeks)	2.0	0.0	4.3	4.3	8.7	0.0	4.3	8.7	1.0	0.0
	Notice period for redundancy dismissal (for a worker with 5 years of tenure, in salary weeks)	5.0	0.0	8.7	4.3	17.3	0.0	8.6	8.7	5.0	0.0
	Notice period for redundancy dismissal (for a worker with 10 years of tenure, in salary weeks)	8.0	0.0	8.7	4.3	26.0	0.0	10.7	8.7	10.0	0.0
	Notice period for redundancy dismissal (weeks of salary) ^d	5.0	0.0	7.2	4.3	17.3	0.0	7.9	8.7	5.3	0.0
	Severance pay for redundancy dismissal (for a worker with 1 year of tenure, in salary weeks)	0.0	0.0	0.9	0.0	0.0	14.6	1.7	4.3	0.0	0.0
	Severance pay for redundancy dismissal (for a worker with 5 years of tenure, in salary weeks)	5.0	0.0	4.3	0.0	4.3	21.4	8.6	4.3	3.5	0.0
	Severance pay for redundancy dismissal (for a worker with 10 years of tenure, in salary weeks)	10.0	0.0	8.7	0.0	8.7	30.0	17.1	4.3	8.5	0.0
	Severance pay for redundancy dismissal (weeks of salary) ^d	5.0	0.0	4.6	0.0	4.3	22.0	9.1	4.3	4.0	0.0

Таблиця Д1 – Результати оцінки нормальності розподілу драйверів тінізації економіки за допомогою тесту Shapiro-

Wilk

Variable	Данія				Німеччина				Люксембург			
	W	V	z	Prob>z	W	V	z	Prob>z	W	V	z	Prob>z
var1	0,949589	0,46492	-1,03228	0,816721	0,904938	0,44348	-0,9837	0,80039	0,948398	0,464337	-1,03098	0,815696
Var 2	0,929761	0,769285	-0,37923	0,622596	0,876998	0,726043	-0,35727	0,603918	0,928594	0,76832	-0,37875	0,621815
Var 3	0,782228	2,82498	1,93454	0,023726	0,8063	2,911834	1,994223	0,063466	0,781246	2,821435	1,932112	0,023696
Var 4	0,856507	1,789745	1,0244	0,14291	0,866203	1,810318	1,036383	0,148628	0,855432	1,787499	1,023114	0,14273
Var 5	0,920138	0,903245	-0,13495	0,531208	0,948453	0,93102	-0,13889	0,563085	0,918983	0,902111	-0,13478	0,530542
Var 6	0,864929	1,67253	0,899305	0,172986	0,857899	1,658979	0,891749	0,176444	0,863843	1,670431	0,898176	0,172769
Var 7	0,912484	1,01061	0,040385	0,463307	0,878454	0,973165	0,039271	0,458671	0,911339	1,009342	0,040334	0,462726
Var8	0,850114	1,87938	1,11502	0,12336	0,810141	1,791161	1,062245	0,120889	0,849047	1,877021	1,113621	0,123205
Var 9	0,787488	2,75209	1,878395	0,027069	0,924277	2,595746	1,772004	0,026254	0,7865	2,748636	1,876038	0,027035
Var 10	0,940557	0,619565	-0,6964	0,728112	0,942064	0,62068	-0,69731	0,74995	0,939376	0,618787	-0,69552	0,727198
Var 11	0,909125	1,056905	0,11229	0,435271	0,901739	1,047877	0,111109	0,443978	0,907984	1,055579	0,112149	0,434725
Var 12	0,894232	1,26474	0,408775	0,32489	0,904354	1,278716	0,413787	0,337888	0,89311	1,263153	0,408262	0,324482
Var 13	0,938577	0,647145	-0,63434	0,708917	0,930953	0,641753	-0,6293	0,723093	0,937399	0,646333	-0,63354	0,708027

Продовження таблиці Д1

Variable	Польща				Словенія				Словацька Республіка			
	W	V	z	Prob>z	W	V	z	Prob>z	W	V	z	Prob>z
var1	0,939178	0,459822	-1,02096	0,830671	0,920395	0,451055	-1,0005	0,814061	0,914947	0,447959	-0,99462	0,80924
Var 2	0,919567	0,76085	-0,37507	0,63323	0,891978	0,738444	-0,36338	0,614233	0,895842	0,74122	-0,36539	0,616893
Var 3	0,773651	2,794006	1,913329	0,024131	0,820072	2,961568	2,028284	0,06455	0,753691	2,72192	1,863965	0,023508
Var 4	0,847116	1,770121	1,013168	0,145351	0,880998	1,841238	1,054084	0,151167	0,82526	1,724452	0,987028	0,141601
Var 5	0,910049	0,893341	-0,13347	0,540282	0,964653	0,946922	-0,14126	0,572703	0,88657	0,870293	-0,13002	0,526342
Var 6	0,855445	1,654192	0,889445	0,175941	0,872552	1,687314	0,90698	0,179457	0,833375	1,611513	0,866497	0,171401
Var 7	0,902479	0,999529	0,039942	0,471221	0,893458	0,989787	0,039942	0,466505	0,879195	0,973741	0,038912	0,459063
Var8	0,840793	1,858774	1,102794	0,125467	0,823978	1,821754	1,080388	0,122954	0,819101	1,810817	1,074342	0,12223
Var 9	0,778853	2,721915	1,857799	0,027531	0,940064	2,640082	1,80227	0,026703	0,758759	2,651689	1,809868	0,026821
Var 10	0,930244	0,612772	-0,68876	0,740548	0,958155	0,631282	-0,70922	0,76276	0,906244	0,596962	-0,67099	0,721442
Var 11	0,899157	1,045317	0,111059	0,442706	0,917141	1,065775	0,113007	0,451561	0,875959	1,018347	0,108193	0,431284
Var 12	0,884427	1,250873	0,404293	0,330439	0,919801	1,300557	0,420854	0,343659	0,861609	1,2186	0,393862	0,321914
Var 13	0,928286	0,640049	-0,62738	0,721025	0,946854	0,652714	-0,64005	0,735443	0,904336	0,623536	-0,6112	0,702422

Продовження таблиці Д1

	Швейцарія			
Variable	W	V	z	Prob>z
var1	0,986322	0,482904	-1,07221	0,872369
Var 2	0,965727	0,799043	-0,39389	0,665017
Var 3	0,812487	2,934258	2,009373	0,025342
Var 4	0,889639	1,858977	1,064026	0,152647
Var 5	0,955731	0,938185	-0,14017	0,567402
Var 6	0,898386	1,737228	0,934092	0,184772
Var 7	0,947782	1,049703	0,041947	0,494875
Var8	0,882999	1,952079	1,158152	0,131765
Var 9	0,81795	2,858548	1,951056	0,028913
Var 10	0,97694	0,643531	-0,72333	0,777721
Var 11	0,944293	1,097789	0,116634	0,464928
Var 12	0,928823	1,313663	0,424587	0,347026
Var 13	0,974884	0,672178	-0,65888	0,757219

Таблиця Д2 – Параметри побудови мультиплікативної економетричної моделі залежності тінізації економіки від драйверів соціально-економічного розвитку країни

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ln(d)	GEM	15,38	15,78	15,93	15,82	15,57	15,84	16,19	16,36
Ln(u ₁)	GEM	3,10	3,19	2,66	2,49	3,48	4,09	3,61	3,51
Ln(u ₂)	GEM	2,92	2,81	3,24	3,35	3,29	3,25	2,80	2,97
Ln(u ₃)	GEM	6,32	6,21	6,21	4,21	4,21	2,04	2,04	2,04
Ln(u ₄)	GEM	13,77	13,96	14,12	14,26	14,30	14,55	14,74	15,02
Ln(u ₅)	GEM	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	GEM	5,95	5,94	5,96	5,91	5,64	5,69	5,91	6,05
Ln(u ₁₀)	GEM	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	GEM	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	GEM	13,73	14,09	14,10	14,00	13,78	13,35	13,29	13,52
Ln(u ₁₄)	GEM	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	GEM	13,93	14,33	14,36	14,24	13,79	13,33	13,39	13,68
Ln(d)	LUX	11,70	12,00	12,12	12,03	11,84	12,05	12,31	12,45
Ln(u ₁)	LUX	2,36	2,43	2,02	1,90	2,65	3,11	2,74	2,67
Ln(u ₂)	LUX	2,22	2,14	2,46	2,55	2,50	2,47	2,13	2,26
Ln(u ₃)	LUX	4,80	4,73	4,73	3,21	3,21	1,55	1,55	1,55
Ln(u ₄)	LUX	10,47	10,62	10,74	10,85	10,88	11,07	11,21	11,43
Ln(u ₅)	LUX	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	LUX	4,52	4,51	4,53	4,50	4,29	4,33	4,50	4,60
Ln(u ₁₀)	LUX	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	LUX	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	LUX	10,44	10,71	10,72	10,65	10,48	10,16	10,11	10,28
Ln(u ₁₄)	LUX	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	LUX	10,60	10,90	10,93	10,83	10,49	10,14	10,18	10,41
Ln(d)	POL	12,45	12,78	12,90	12,81	12,60	12,83	13,10	13,25
Ln(u ₁)	POL	2,51	2,58	2,15	2,02	2,82	3,31	2,92	2,84
Ln(u ₂)	POL	2,37	2,27	2,62	2,71	2,66	2,63	2,26	2,41
Ln(u ₃)	POL	5,11	5,03	5,03	3,41	3,41	1,65	1,65	1,65
Ln(u ₄)	POL	11,15	11,30	11,43	11,55	11,58	11,78	11,94	12,16
Ln(u ₅)	POL	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	POL	4,82	4,80	4,83	4,78	4,57	4,61	4,78	4,90
Ln(u ₁₀)	POL	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	POL	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	POL	11,12	11,40	11,41	11,33	11,16	10,81	10,76	10,94
Ln(u ₁₄)	POL	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	POL	11,28	11,60	11,63	11,53	11,17	10,79	10,84	11,07

Продовження таблиці Д2

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ln(d)	ZWT	11,60	11,91	12,02	11,93	11,74	11,95	12,21	12,35
Ln(u ₁)	ZWT	2,34	2,41	2,01	1,88	2,63	3,08	2,72	2,64
Ln(u ₂)	ZWT	2,21	2,12	2,44	2,53	2,48	2,45	2,11	2,24
Ln(u ₃)	ZWT	4,76	4,69	4,69	3,18	3,18	1,54	1,54	1,54
Ln(u ₄)	ZWT	10,39	10,53	10,66	10,76	10,79	10,98	11,12	11,33
Ln(u ₅)	ZWT	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	ZWT	4,49	4,48	4,50	4,46	4,26	4,30	4,46	4,56
Ln(u ₁₀)	ZWT	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	ZWT	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	ZWT	10,36	10,63	10,64	10,56	10,40	10,07	10,03	10,20
Ln(u ₁₄)	ZWT	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	ZWT	10,51	10,81	10,84	10,74	10,41	10,05	10,10	10,32
Ln(d)	SVK	11,33	11,63	11,74	11,66	11,47	11,67	11,93	12,06
Ln(u ₁)	SVK	2,28	2,35	1,96	1,84	2,56	3,01	2,66	2,58
Ln(u ₂)	SVK	2,15	2,07	2,39	2,47	2,42	2,40	2,06	2,19
Ln(u ₃)	SVK	4,65	4,58	4,58	3,11	3,11	1,50	1,50	1,50
Ln(u ₄)	SVK	10,15	10,28	10,41	10,51	10,54	10,72	10,86	11,07
Ln(u ₅)	SVK	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	SVK	4,38	4,37	4,39	4,35	4,16	4,20	4,35	4,46
Ln(u ₁₀)	SVK	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	SVK	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	SVK	10,12	10,38	10,39	10,31	10,15	9,84	9,79	9,96
Ln(u ₁₄)	SVK	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	SVK	10,27	10,56	10,58	10,49	10,16	9,82	9,87	10,08
Ln(d)	SVN	11,33	11,63	11,74	11,66	11,47	11,67	11,93	12,06
Ln(u ₁)	SVN	2,28	2,35	1,96	1,84	2,56	3,01	2,66	2,58
Ln(u ₂)	SVN	2,15	2,07	2,39	2,47	2,42	2,40	2,06	2,19
Ln(u ₃)	SVN	4,65	4,58	4,58	3,11	3,11	1,50	1,50	1,50
Ln(u ₄)	SVN	10,15	10,28	10,41	10,51	10,54	10,72	10,86	11,07
Ln(u ₅)	SVN	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	SVN	4,38	4,37	4,39	4,35	4,16	4,20	4,35	4,46
Ln(u ₁₀)	SVN	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	SVN	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	SVN	10,12	10,38	10,39	10,31	10,15	9,84	9,79	9,96
Ln(u ₁₄)	SVN	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	SVN	10,27	10,56	10,58	10,49	10,16	9,82	9,87	10,08

Продовження таблиці Д2

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ln(d)	24,68	25,33	25,58	25,39	24,99	25,43	25,98	26,27
Ln(u ₁)	4,98	5,12	4,27	4,00	5,59	6,56	5,79	5,63
Ln(u ₂)	4,69	4,51	5,20	5,38	5,28	5,22	4,49	4,77
Ln(u ₃)	10,14	9,97	9,97	6,76	6,76	3,27	3,27	3,27
Ln(u ₄)	22,10	22,41	22,67	22,89	22,95	23,36	23,67	24,11
Ln(u ₅)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₇)	9,55	9,53	9,57	9,49	9,06	9,14	9,49	9,71
Ln(u ₁₀)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₁)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₂)	22,04	22,61	22,63	22,47	22,12	21,43	21,33	21,70
Ln(u ₁₄)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ln(u ₁₅)	22,37	23,00	23,06	22,85	22,14	21,39	21,49	21,96

Таблиця Д3 – Аналіз залежності рівня тінізації економіки від індикаторів фінансово-економічного розвитку Данії

Показник	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин	0,11	0,04	2,36006	0,19	0,22
u1	0,32	0,12	1,07796	-0,80	-0,88
u4	0,41	0,10	1,44555	1,09	1,20
u5	0,32	0,13	1,95564	0,67	0,73
u6	0,48	0,04	5,21784	0,59	0,65
u7	0,44	0,12	1,99810	0,91	1,00
u9	0,45	0,13	0,21896	0,94	1,03
u10	0,54	0,01	16,04686	0,42	0,48
u11	0,36	0,04	7,00270	-0,44	-0,49
u12	0,31	0,06	4,64940	1,13	1,25
u13	0,33	0,04	7,91498	0,74	0,83
u14	0,48	0,12	2,03216	0,87	0,96
u15	0,57	0,04	6,53392	-0,84	-0,93
u16	0,45	0,04	1,25612	-0,94	-1,03

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Продовження таблиці ДЗ

		Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин	GEM	0,07	0,03	1,603214	0,31	0,31
	LUX	0,11	0,03	1,683375	0,50	0,50
	POL	0,15	0,02	1,494826	0,43	0,43
u1	GEM	0,25	0,08	0,73227	0,27	0,27
	LUX	0,34	0,03	0,695656	0,31	0,31
	POL	0,51	0,03	0,808616	0,48	0,48
u4	GEM	0,29	0,06	2,025213	0,33	0,33
	LUX	0,27	0,05	2,126474	0,23	0,23
	POL	0,39	0,07	0,822648	0,13	0,13
u5	GEM	0,25	0,09	0,07169	0,10	0,10
	LUX	0,34	0,08	0,082444	0,08	0,08
	POL	0,51	0,03	1,043046	0,05	0,05
u6	GEM	0,27	0,07	0,981978	0,29	0,29
	LUX	0,39	0,03	1,031077	0,13	0,13
	POL	0,44	0,01	1,109933	0,07	0,07
u7	GEM	0,38	0,08	1,328489	0,30	0,30
	LUX	0,36	0,06	1,394913	0,18	0,18
	POL	0,47	0,05	1,016894	0,10	0,10
u9	GEM	0,41	0,03	3,544531	0,34	0,34
	LUX	0,47	0,04	2,658398	0,40	0,40
	POL	0,56	0,03	1,980473	0,08	0,08
u10	GEM	0,39	0,08	1,35733	0,30	0,30
	LUX	0,40	0,05	1,425197	0,28	0,28
	POL	0,31	0,06	1,388959	0,13	0,13
u11	GEM	0,33	0,08	1,015096	0,29	0,29
	LUX	0,31	0,10	1,26887	0,19	0,19
	POL	0,48	0,08	1,494873	0,16	0,16
u12	GEM	0,53	0,09	0,148748	0,14	0,14
	LUX	0,51	0,03	0,16511	0,13	0,13
	POL	0,78	0,08	0,484401	0,13	0,13
u113	GEM	0,38	0,01	10,9008	0,36	0,36
	LUX	0,30	0,03	9,483696	0,25	0,25
	POL	0,44	0,10	1,94715	0,12	0,12
u14	GEM	0,27	0,05	1,006979	0,21	0,21
	LUX	0,39	0,03	3,509972	0,40	0,40
	POL	0,44	0,04	2,632479	0,23	0,23
u15	GEM	0,39	0,03	1,961163	0,22	0,22
	LUX	0,40	0,07	1,344096	0,32	0,32
	POL	0,31	0,05	1,411301	0,28	0,28
u16	GEM	0,41	0,06	1,375417	0,33	0,33
	LUX	0,47	0,08	1,005199	0,35	0,35
	POL	0,56	0,10	1,256499	0,37	0,37

Продовження таблиці Д1

		Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин	ZWT	0,08	0,04	1,886134	0,37	0,37
	SVK	0,11	0,03	1,980441	0,59	0,59
	SVN	0,12	0,02	1,758619	0,51	0,51
u1	ZWT	0,33	0,09	0,861494	0,31	0,31
	SVK	0,55	0,04	0,818419	0,37	0,37
	SVN	0,57	0,04	0,951313	0,56	0,56
u4	ZWT	0,60	0,07	2,382604	0,38	0,38
	SVK	0,61	0,06	2,501734	0,27	0,27
	SVN	0,58	0,08	0,967822	0,15	0,15
u5	ZWT	0,54	0,11	0,084341	0,11	0,11
	SVK	0,55	0,09	0,096993	0,10	0,10
	SVN	0,57	0,04	1,227113	0,06	0,06
u6	ZWT	0,52	0,08	1,155269	0,34	0,34
	SVK	0,58	0,03	1,213032	0,16	0,16
	SVN	0,61	0,01	1,305804	0,08	0,08
u7	ZWT	0,69	0,10	1,562928	0,36	0,36
	SVK	0,54	0,07	1,641074	0,21	0,21
	SVN	0,52	0,06	1,196346	0,12	0,12
u9	ZWT	0,41	0,04	4,170037	0,40	0,40
	SVK	0,62	0,05	3,127528	0,47	0,47
	SVN	0,66	0,04	2,329968	0,10	0,00
u10	ZWT	0,58	0,09	1,596859	0,36	0,36
	SVK	0,51	0,06	1,676702	0,33	0,33
	SVN	0,52	0,07	1,63407	0,16	0,00
u11	ZWT	0,39	0,10	1,194231	0,34	0,34
	SVK	0,54	0,12	1,492789	0,22	0,22
	SVN	0,47	0,09	1,758674	0,18	0,00
u12	ZWT	0,34	0,11	0,174998	0,17	0,17
	SVK	0,54	0,04	0,194247	0,15	0,15
	SVN	0,57	0,10	0,569884	0,15	0,00
u113	ZWT	0,64	0,01	12,82447	0,43	0,43
	SVK	0,60	0,03	11,15729	0,30	0,30
	SVN	0,64	0,12	2,290764	0,14	0,00
u14	ZWT	0,38	0,06	1,184681	0,25	0,25
	SVK	0,58	0,04	4,129379	0,47	0,47
	SVN	0,61	0,05	3,097034	0,27	0,27
u15	ZWT	0,3	0,04	2,307251	0,26	0,26
	SVK	0,51	0,09	1,581290	0,38	0,38
	SVN	0,52	0,06	1,660354	0,33	0,33
u16	ZWT	0,54	0,07	1,618138	0,39	0,39
	SVK	0,62	0,10	1,182587	0,41	0,41
	SVN	0,66	0,12	1,478234	0,44	0,44

Додаток Ж

Довідки та акти про впровадження результатів дослідження



МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
(Мінфін)

вул. М. Грушевського 12/2 м. Київ 01008 тел. (044) 206-59-47, факс 425-90-26
e-mail: infomf@minfin.gov.ua, код ЄДРПОУ 00013480

від 10.03.2020 р. № 06050-06/8452 На № _____ від _____ 20__ р.

До спеціалізованої вченої ради Д.55.051.06
Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Тютюнник Інни Володимирівни
на тему «Детінізація національної економіки
на основі управління податковими розривами»

Даною довідкою підтверджується, що до уваги та використання в поточній діяльності Міністерства фінансів України прийнято окремі положення дисертаційної роботи к.е.н., ст. викладача кафедри фінансів і підприємництва Сумського державного університету Тютюнник І.В. на тему «Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.08 (гроші, фінанси і кредит) та 08.00.03 (економіка та управління національним господарством).

Відповідно до підпункту 3 пункту 3 Положення про Міністерство фінансів України формування та реалізація державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства входить до повноважень Міністерства фінансів України. Враховуючи це, практичну цінність мають розробки Тютюнник І.В. щодо кількісного оцінювання обсягів податкових розривів внаслідок тінізації економіки України, що дозволяє ідентифікувати найбільш поширені схеми ухилення від оподаткування та обсяги недоотриманих податкових надходжень за окремими видами податків та зборів.

Начальник відділу видатків
промислових підприємств
Департаменту видатків
виробничої сфери

Андрій ВОЗНЕНКО



ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ПІВНІЧНО-СХІДНИЙ ОФІС ДЕРЖАУДИТСЛУЖБИ
УПРАВЛІННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ОФІСУ ДЕРЖАУДИТСЛУЖБИ
В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Покровська площа, 11, м. Суми, 40000, тел. 687001, факс 687028
E-mail: sumy@dkrs.gov.ua Код ЄДРПОУ № 40478572

24.12.2019 № 20-18-05-14. 4119

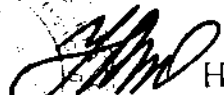
До спеціалізованої вченої ради
Д.55.051.06
Сумського державного
університету

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тютюнник Інни Володимирівни на тему «Дегінізація національної
економіки на основі управління податковими розривами», поданого на
здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями
08.00.03 – економіка та управління національним господарством, 08.00.08 –
гроші, фінанси і кредит**

Матеріали і висновки дисертаційного дослідження Тютюнник І. В. щодо формування пріоритетів та першочергових заходів з удосконалення процедур фінансового моніторингу та контролю за повнотою відображення суб'єктами господарювання державного сектору економіки у фінансовій звітності результатів своєї діяльності прийняті до уваги та врахування в поточній діяльності працівниками Управління Північно-східного офісу Держаудитслужби в Сумській області.

Практичну значущість в контексті формування пріоритетів та першочергових заходів з діяльності органів державного фінансового контролю мають запропоновані Тютюнник І. В. підходи до оцінювання діяльності державних органів з фінансового моніторингу та контролю, вимірювання регуляторної, субстантивної, процедурної та фінансової ефективності діяльності органів Держаудитслужби.

Начальник Управління Північно-східного
офісу Держаудитслужби в Сумській області  Наталія ШЕВЧЕНКО



**КОАЛІЦІЯ МАЛОГО ТА
СЕРЕДНЬОГО
БІЗНЕСУ СУМСЬКОЇ**



**COALITION OF SMALL AND
AVERAGE BUSINESS IN
SUMY REGION**

Україна, м. Суми, вул.
Кооперативна буд. 19 оф. 218
Тел. 0542-798-382
тел./факс (0542) 655-656

Kooperativnastr/ 19 of/218
Sumy, Ukraine
Tel./fax (0542) 798-382

№ 15 від 16.10.2019 р.

До спеціалізованої вченої ради Д.55.051.06
Сумського державного університету

ДОВІДКА


**про впровадження результатів дисертаційної роботи викладача кафедри
фінансів і підприємництва Сумського державного університету
Тютюнник Інни Володимирівни**

Коаліцією малого та середнього бізнесу Сумської області у процесі своєї професійної діяльності проводиться системна робота, спрямована на консолідацію представників МСБ, пропонування та адвокатування ключових реформ публічної політики відповідно до потреб та законних інтересів МСБ.

Даною довідкою підтверджується, що окремі положення дисертаційного дослідження Тютюнник І. В. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами» прийнято до використання у практичній діяльності Коаліції малого та середнього бізнесу Сумської області.

Запропонований Тютюнник І. В. науково-методичний підхід до ідентифікації факторів впливу на рівень тінізації економіки в Україні враховується як методична база для формування профілю представників малого та середнього бізнесу та прогнозування їх поведінки під впливом мінливого зовнішнього середовища. Розроблені пропозиції використовуються в процесі діяльності Коаліції малого та середнього бізнесу Сумської області при наданні учасникам МСБ організаційно-посередницьких, інформаційних та інших послуг щодо ділової репутації та надійності суб'єкта, його участі в тіньових фінансових операціях.

Координатор Коаліції МСБ

 **Іченська С.А.**

UVCAUKRAINIAN VENTURE CAPITAL &
PRIVATE EQUITY ASSOCIATION

Громадська спілка «Українська асоціація венчурного та приватного капіталу»
01014, Україна, Київ, вул. Каменева 4-а, буд. 11,
Тел.: +380995657767, e-mail: office@uvca.eu

До спеціалізованої вченої ради Д.55.051.06
Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційної роботи

№1/10122019 від 10 грудня 2019 р.

ГС «Українська асоціація венчурного та приватного капіталу» (ЦУСА) реалізує системну діяльність з розвитку вітчизняного інвестиційного ринку, у тому числі аналітичні дослідження щодо факторів, які сприяють та стримують рух інвестиційного капіталу, покращення інвестиційного клімату тощо.

У контексті реалізації цих завдань практичну цінність мають положення дисертаційної роботи викладача Сумського державного університету Тютюнник Інни Володимирівни на тему «Дегінізація національної економіки на основі управління податковими розривами», поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Зокрема, до врахування в поточній діяльності прийнято результати дисертації щодо оцінювання ризиків застосування тіньових схем виведення капіталу, розрахунку комплексного показника ризику залучення економічних контрагентів до тіньових схем виведення коштів.

Виконавчий директор
ГС «Українська асоціація венчурного
та приватного капіталу», к.е.н



О. Б. Афанасьєва



**ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ОФІС ВЕЛИКИХ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ДФС
СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ**

вул. Дегтярівська, 11Г, м. Київ, 04119, тел.: (044) 454-09-00, (044) 454-09-74, факс: (044) 454-09-75
e-mail: vpp.infr@sts.gov.ua Код ЄДРПОУ 39440996

№ 06-186 від 28.11.2018 р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Тютюнник Інни Володимирівни
на тему «Детінізація національної економіки на основі
управління податковими розривами»**

За результатами ознайомлення з основними положеннями дисертаційної роботи к.е.н., доц., ст. викладача кафедри фінансів і підприємництва Сумського державного університету Тютюнник Інни Володимирівни фахівцями Головного управління ДФС у Сумській області прийняті до уваги розроблені пропозиції щодо управління податковими розривами, які виникають в процесі тінізації економіки.

В межах наданих законодавством повноважень Головне управління ДФС у Сумській області здійснює організацію роботи щодо боротьби з правопорушеннями у сфері оподаткування, а також правопорушеннями, пов'язаними з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. В контексті виконання цих завдань до уваги та врахування в поточній діяльності Головного управління ДФС у Сумській області прийнято запропоновані Тютюнник І. В. механізми протидії порушенням при виконанні економічними суб'єктами своїх податкових зобов'язань, що призводять до формування податкових розривів в економіці.

Перший заступник начальника
Слідчого управління фінансових розслідувань
Офісу великих платників податків ДФС

В.В. Мойсесенко



АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тютюнник Інни Володимирівни
 «Детінізація національної економіки на основі управління податковими
 розривами» у навчальний процес Навчально-наукового інституту фінансів,
 економіки та менеджменту імені Олега Балацького
 Сумського державного університету

«02» грудня 2019 року

м. Суми

Акт складено комісією у складі:

Голова: директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького, доктор економічних наук, професор Васильєва Т. А.

Члени комісії:

- завідувач кафедри фінансів і підприємництва, кандидат економічних наук, професор Боронос В. М.;
- заступник директора ННІ ФЕМ імені О. Балацького, кандидат економічних наук, доцент Котенко Н. В.;
- начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент Криклій О. А.

У період з 25.11.2019 по 02.12.2019 р. комісія виконала роботи по визначенню фактичного впровадження результатів дисертаційного дослідження Тютюнник Інни Володимирівни «Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами» у навчальний процес Навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету.

Комісія розглянула такі матеріали:

1. Дисертаційну роботу Тютюнник Інни Володимирівни «Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами»
2. Робочі програми дисциплін:
 - «Економічна політика та державне регулювання» (викладається для студентів освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»;
 - «Прогнозування соціально-економічних процесів» (викладається для студентів освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 051 «Економіка»).
 - «Фінансовий контроль та аудит» (викладається для студентів освітнього ступеня магістр за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»).
 - «Фінансовий контролінг» (викладається для студентів освітнього ступеня магістр за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»).

3. Видані навчально-методичні матеріали для вивчення перелічених дисциплін.

– Тютюник І. В. Основні напрямки трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. Реінжиніринг бізнес-процесів маркетингової сфери промислових підприємств : монографія / за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : Видавель СНАУ, 2018. С. 334–340.

– Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Податковий розрив як інструмент реалізації політики детінізації соціально-економічного розвитку країни. Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи (фінансова, аграрна галузі та невиробнича сфера) : монографія / за ред. Л. М. Савчук. Дніпро : Видавель Біла К. О., 2019. С. 215–231.

– Тютюник І. В., Борнос В. М., Гуменна Ю. Г. Практичні аспекти використання непрямих податків в тіньовому секторі економіки. Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar та ін.). 2017. № 3. С. 187–192.

– Тютюник І. В., Борнос В. М., Гуменна Ю. Г. Детінізація фінансово-економічного сектору як передумова до впровадження лібералізаційних процесів в Україні. Фінансові дослідження. 2018. № 2 (5). URL: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arclspdf&id=116>.

– Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тінізації економіки в Україні. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: «Економіка, управління та адміністрування» (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4 (86). С. 111–116.

– Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство» (Index Copernicus та ін.). 2018. № 22. Ч. 1. С. 83–87.

– Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 12 (40). С. 146–150.

– Тютюник І. В. Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 2. Т. 30 (69). С. 238–242.

– Тютюник І. В. Теоретичні аспекти аналізу ефективності політики детінізації економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка та менеджмент» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 38 (65). С. 87–92.

– Тютюник І. В. Методичний інструментарій оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО. Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія «Економіка та підприємництво» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 5 (110). С. 217–221.

– Тютюник І. В. Аналіз підходів до оцінювання податкових розривів за ПДВ. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 36. С. 105–108.

– Тютюник І. В. Теоретичні засади управління податковими розривами в економіці. Науковий економічний журнал «Інтелект XXI» (Index Copernicus та ін.). 2019. № 6. Ч. 2. С. 41–45.

– Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical Approach to the Assessment of Risks Connected With the Legalization of the Proceeds of Crime.

Montenegrin Journal of Economics (Scopus, Web of Science та ін.). 2018. Vol. 14, No. 4. P. 23–43.

– Tiutiunyk I., Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. Entrepreneurial Business and Economics Review (Scopus, Web of Science та ін.). 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27–43.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Розроблені в дисертаційній роботі Тютюнник Інни Володимирівни «Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами» науково-методичні положення, а також практичні рекомендації впроваджені в навчальний процес з наступних дисциплін:

1) «Економічна політика та державне регулювання» (викладається для студентів освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»);

2) «Прогнозування соціально-економічних процесів» (викладається для студентів освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 051 «Економіка»);

3) «Фінансовий контроль та аудит» (викладається для студентів освітнього ступеня магістр за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»);

4) «Фінансовий контролінг» (викладається для студентів освітнього ступеня магістр за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»).

2. Застосування результатів дисертаційного дослідження Тютюнник Інни Володимирівни в навчальному процесі навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету дало змогу адаптувати вказані дисципліни до умов сучасних трансформаційних процесів в освіті, поглибити їх теоретико-методичні основи та підвищити якість підготовки фахівців з економічних спеціальностей.

Голова комісії

Т. А. Васильєва

Члени комісії:

В. М. Борнос

Н. В. Котенко

О. А. Криклій

Додаток З
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографії

1. Тютюнник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія / за ред. О.В. Прокопенко (гол. ред.), В.Ю. Школи, В.О. Щербаченко Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. III. С. 154–167 (0,47 друк. арк.). *Особистий внесок: здійснено систематизацію каналів тінізації доходів (0,2 друк. арк.)*.

2. Тютюнник І. В., Кобушко Я. В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung* : monograph / Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu. V. Pasichnyk. Austria : Shioda GmbH, Steyr, 2018. В. 1. Р. 176–186 (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено драйвери тінізації доходів, оцінено їх вплив на розвиток НЕ (0,3 друк. арк.)*.

3. Tiutiunyk I. V., Kobushko I. M. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. *National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice* : monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. Р. 314–322 (0,55 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено вплив тіньового сектору НЕ на рівень інвестиційної привабливості країни (0,3 друк. арк.)*.

4. Тютюнник І. В. Основні напрямки трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. *Реінжиніринг бізнес-процесів*

маркетингової сфери промислових підприємств : монографія / за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : Видавець СНАУ, 2018. С. 334–340 (0,25 друк. арк.).

5. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Податковий розрив як інструмент реалізації політики детінізації соціально-економічного розвитку країни. *Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи (фінансова, аграрна галузі та невиробнича сфера)* : монографія / за ред. Л. М. Савчук. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 215–231 (0,65 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано роль ПР в державному регулюванні НЕ* (0,35 друк. арк.).

6. Тютюник І. В. Управління податковими розривами як основа детінізації економіки : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2019. 460 с. (20,15 друк. арк.).

Публікації в наукових виданнях України

7. Тютюник І. В., Боронос В. М., Гуменна Ю. Г. Практичні аспекти використання непрямих податків в тіньовому секторі економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2017. № 3. С. 187–192 (0,39 друк. арк.). *Особистий внесок: описано схеми незаконного виведення коштів за кордон через непрямі податки* (0,13 друк. арк.).

8. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Тінізація фінансових потоків економічних суб'єктів: вартісний аспект. Науковий журнал *«Причорноморські економічні студії»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 33. С. 208–212 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано канали та напрямки впливу тіньових операцій на вартість бізнесу* (0,30 друк. арк.).

9. Тютюник І. В. Аналіз каналів непродуктивного виведення коштів за кордон. Збірник наукових праць *«Проблеми системного підходу в економіці»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 5 (67). С. 194–198 (0,50 друк. арк.).

10. Тютюник І. В. Податкові розриви в економіці: економічна сутність та передумови виникнення. *Економіка. Фінанси. Право* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 10/1. С. 36–40 (0,44 друк. арк.).

11. Боронос В. М., Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Детінізація фінансово-економічного сектору як передумова до впровадження лібералізаційних процесів в Україні. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2 (5). URL: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arclspdf&id=116> (0,67 друк. арк.). *Особистий внесок: доведено вплив обсягів тіньового сектору НЕ на ефективність реалізації політики зняття обмежень на рух валютних потоків* (0,25 друк. арк.).

12. Тютюник І. В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 32. 2018. С. 176–180 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено особливості національної, регіональної та наднаціональної системи протидії мінізації НЕ* (0,30 друк. арк.).

13. Тютюник І. В., Котенко Н. В. Світові практики побудови системи адміністрування податку на додану вартість. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»* (Index Copernicus). 2018. № 6. С. 39–43 (0,55 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено економічну сутність ПР, методи оцінювання обсягу податкових розривів за ПДВ* (0,35 друк. арк.).

14. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тіннізації економіки в Україні. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: «Економіка, управління та адміністрування»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4 (86). С. 111–116 (0,58 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено засади побудови системи протидії тіннізації НЕ та контролю за виконанням податкових зобов'язань* (0,35 друк. арк.).

15. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 22. Ч. 1. С. 83–87 (0,64 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено суб'єктну та об'єктну складові державної політики детінізації НЕ* (0,32 друк. арк.).

16. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Інструменти мінімізації податкового навантаження в Україні: порівняльний аналіз та ефекти від застосування. *Економічний аналіз* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4. Т. 28. С. 122–130 (0,91 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено передумови, способи та інструменти мінімізації податкового навантаження* (0,55 друк. арк.).

17. Тютюник І. В. Методичні засади оцінки обсягів тіньових фінансових потоків в економіці. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»* (Index Copernicus). 2018. № 6 (49). С. 202–206 (0,50 друк. арк.).

18. Тютюник І. В., Антонюк Н. А., Котенко Н. В. Тіньова зайнятість населення: форми прояву та наслідки для економіки країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії* (Index Copernicus). 2018. № 6 (18). С. 259–263 (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено економічні, політичні та соціальні драйвери тіньової зайнятості населення* (0,18 друк. арк.).

19. Боронос В. Г., Тютюник І. В., Кобець Ж. О. Методичне забезпечення оцінювання впливу тінізації економіки на фінансовий потенціал території. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1 «Економіка і управління» : електронний збірник наукових праць*. 2018. №1 (9). С. 33–40 (0,62 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено теоретико-методологічні засади впливу тіньового сектору НЕ на фінансовий потенціал території* (0,25 друк. арк.).

20. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* (Index Copernicus

та ін.). 2019. № 12 (40). С. 146–150 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено пріоритетні напрямки управління ПР як основи детінізації НЕ* (0,3 друк. арк.).

21. Тютюник І. В. Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 2. Т. 30 (69). С. 238–242 (0,52 друк. арк.).

22. Тютюник І. В., Головка А. Г. Еволюція підходів до формування концепції тінізації економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2019. № 2. С. 121–126 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано еволюцію становлення концепції тінізації НЕ* (0,40 друк. арк.).

23. Tiutiunyk I. V. Analytical assessment of the tax gaps depending on the level of shadow economy. *Науковий погляд: економіка та управління* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 3 (65). С. 266–270 (0,45 друк. арк.).

24. Tiutiunyk I., Kobushko I., Ivaniy O., Flaumer A. Innovations in the Management of Tax Gaps in the Economy: Foreign Economic Component. *Marketing and Management of Innovations* (Web of Science та ін.). 2019. № 3, P. 112–125 (1,15 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено підхід до оцінювання обсягу ПР за експортно-імпортними операціями* (0,55 друк. арк.).

25. Тютюник І. В. Теоретичні аспекти аналізу ефективності політики детінізації економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка та менеджмент»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 38 (65). С. 87–92 (0,58 друк. арк.).

26. Тютюник І. В. Методичний інструментарій оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія «Економіка та підприємництво»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 5 (110). С. 217–221 (0,50 друк. арк.).

27. Тютюник І. В. Аналіз підходів до оцінювання податкових розривів за ПДВ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 36. С. 105–108 (0,54 друк. арк.).

28. Тютюник І. В. Теоретичні засади управління податковими розривами в економіці. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 6. Ч. 2. С. 41–45 (0,50 друк. арк.).

Публікації в інших наукових виданнях

29. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical Approach to the Assessment of Risks Connected With the Legalization of the Proceeds of Crime. *Montenegrin Journal of Economics* (Scopus, Web of Science та ін.). 2018. Vol. 14, No. 4. P. 23–43 (1,42 друк. арк.). *Особистий внесок: оцінено ризики легалізації незаконно отриманих доходів* (1,00 друк. арк.).

30. Tiutiunyk I., Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. *Entrepreneurial Business and Economics Review* (Scopus, Web of Science та ін.). 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27–43 (1,10 друк. арк.). *Особистий внесок: побудовано модель оцінювання впливу рівня тінізації НЕ на її інвестиційну привабливість* (0,85 друк. арк.).

Тези доповідей на наукових конференціях

31. Tiutiunyk I. V. Money laundering: a threat to the country's economic security and global financial stability. *Science of the XXI century: problems and prospects of researches: proceeding of the International Scientific Conference, 7 August 2017. Warsaw, 2017.* P. 16–20 (0,39 друк. арк.).

32. Тютюник І. В., Задорожня Д. С. Аналіз сучасних тенденцій тінізації доходів в Україні. *Економічні проблеми сталого розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 112–113 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано вплив тінізації НЕ на показники розвитку країни* (0,06 друк. арк.).

33. Тютюник І. В., Романенко М. Р., Русакова Ю. І. Механізм запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Економічні проблеми сталого розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. і мол. учених імені проф. Олега Балацького, 23–27 квітня 2018 р. Суми, 2018. С. 114–115 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено стадії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (0,03 друк. арк.)*.

34. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Інституціональні засади забезпечення державної політики в контексті протидії тінізації економіки країни. *Фінанси: теорія і практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 листопада 2018 р. Київ, 2018. С. 134–136 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано інституційний механізм детінізації економічних процесів (0,07 друк. арк.)*.

35. Тютюник І. В. Макроекономічні ефекти тіньового виведення капіталу за кордон. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали П'ятої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 11–12 жовтня 2018 р. Острого, 2018. С. 377–380 (0,20 друк. арк.).

36. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Детінізація економіки в контексті забезпечення національної економічної безпеки. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, управління та права: теорія і практика* : збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2018. Ч. 5. С. 19–21 (0,19 друк. арк.) *Особистий внесок: визначено напрямки політики детінізації НЕ (0,1 друк. арк.)*.

37. Tiutiunyk I., Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I. Methodical approach to the assessment of risks connected with the legalization of the proceeds of crime. *New trends and best practices in socioeconomic research* : the International Science Conference SER-2018 (Economic Laboratory for Transition Research), 26–28 April 2018. Podgorica, 2018. P. 37–38 (0,57 друк. арк.). *Особистий внесок: систематизовано ризики легалізації тіньових доходів (0,20 друк. арк.)*.

38. Тютюник І. В. Структурно-декомпозиційний аналіз поняття «тінізація економіки». *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни* : матеріали наук.-практ. конф., 1–2 лютого 2019 р. Херсон, 2019. С. 79–83 (0,24 друк. арк.).

39. Тютюник І. В. Експортно-імпортні операції та їх зв'язок з тіньовими фінансовими потоками країни. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 лютого 2019 р. Ужгород, 2019. С. 85–88 (0,17 друк. арк.).

40. Тютюник І. В. Критерії ефективності політики державного регулювання протидії тінзації доходів. *Сучасні підходи до креативного управління економічними процесами* : Міжнар. наук.-практ. конф., 22 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 135–137 (0,14 друк. арк.).

41. Тютюник І. В. Складові формування податкових розривів в економіці. *Сучасні тренди розвитку урбанізованих територій* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 92–93 (0,08 друк. арк.).

42. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Особливості виведення капіталу з фінансового сектору країни в умовах фінансової лібералізації. *Фінансовий сектор Європейського Союзу та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 6 червня 2019 р. Київ, 2019. С. 56–57 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено основні загрози лібералізації виведення капіталу* (0,07 друк. арк.).

43. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Місце офшорних фінансових центрів у тіньових фінансових потоках. *Сучасні проблеми менеджменту* : матеріали П'ятнадцятої Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 85–86 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено роль офшорних об'єднань у тінзації фінансових потоків* (0,03 друк. арк.).

44. Тютюник І. В., Кобушко І. М., Кобушко Я. В. Урахування моделей тіньового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях країни. *NEW ECONOMICS* : матеріали Міжнар. наук. форуму «NEW ECONOMICS – 2019», 14–15 листопада 2019 р. Київ, 2019. С. 294–296 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок: класифіковано інвестиційні канали тінзації доходів* (0,1 друк. арк.).

45. Тютюник І. В., Тверезовська О. І. Багатоканальні схеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в умовах глобалізації економіки. *Сучасні*

питання економіки та фінансів : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 241–243 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовані інструменти легалізації незаконно одержаних доходів* (0,07 друк. арк.).

46. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Kovalenko E. The Impact of Industry 4.0 On The Level of Shadow Employment. *The Impact Of Industry 4.0 On Job Creation 2019* : Proceedings of scientific papers from the international scientific conference (Scopus, Web of Science), 21 November 2019. Trenčín, 2020. P. 405–413. (0,72 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано взаємозв'язок між цифровізацією економіки та рівнем тіньової зайнятості* (0,55 друк. арк.).

47. Tiutiunyk I., Vasylieva T., Bilan Y., Pisula T. Tax Gap Management as Part of the Concept of Competitive Advantage: a Cross-Country Empirical Assessment. *34th International Business Information Management Association Conference* (Scopus, Web of Science), 13–14 November 2019. Madrid, 2019. URL: <https://ibima.org/accepted-paper/tax-gap-management-as-part-of-the-concept-of-competitiveadvantage-a-cross-country-empirical-assessment/> (0,95 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено драйвери формування ПР у НЕ* (0,75 друк. арк.).